

1895

Յունիս.

ԹԱՏՐՈՆ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՎ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

ՀԱՆԴԷՍ

№ 3.

2 ՏԱՐԻ
1 ԳԻՐԳ

Գինն է 2 ռուբ.

ԹԻՖԼԻՍ

Արագայիսկ տպարան Մ. Մարտիրոսյանցի եւ Ընկ.
ՄԻՔԱՏԵԼԵՆ ՓՈՂ. ՏՈՒՆ № 81

1895

Видео

1895

Видео

Видео

Видео

Видео

Дозволено Цензурою. Тифлисъ, 20 Іюня 1895 года.

Видео

Видео

Видео

Видео

1895

Թ Ա Տ Ր Ո Ն

ԳՐԱԿԱՆ և ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ը Ջ Ը Ր Դ

Հ Ա Ն Դ Է Ս

Բացում է 1895 թ. բաժանորդագրուիչներ.

Տարեկան բաժանորդագինն է Թիֆլիսում 3 ռ.: Օտար
քաղաքացիների համար 3 ռ. 30 կոպ., արտասահման
10 ֆրանկ:

Առանձին հատորներով վաճառում է Կենդրոնական գրավաճառանոցում
և արժէ 2 ռուբլի:

Հրատարակիչ՝

ԱԶԷՔՍԵՐԻ ԹԱՐԽԱՆԵԱՆ.

Դիմել հետևեալ պարզ և տպահով հասցեով՝

Тифлисъ, АЛЕКСАНДРУ ТАРХАНЯНЪ. Կամ (Tiflis, Caucase-Russie)

ALEXANDRE TARKHANIAN.

Թիֆլիսում բաժանորդագրութիւնն ընդունում է հրատարակչի մօտ,
Ստարո-Ինստիտուտի փողոց, եղբ. Ռօտինեանների տուն, № 3:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ե ր հ ո

ա) Ակամայ բժիշկ, կօմ. 3 գործ. Մօլիեռի, թարգ. ֆրանս. Մ. Ա.	1
բ) Մեղէտ, գր. 4 գործ. Սոսօրինի, թարգ. ռուս. Կ. Մ.-ՉԼՅՆԱԶԱՐԵԱՆ	27
գ) Միհրդատ Ամրիկեանց, կենսագրական ԳԵՐՃ. ԳՈՒՅԵԱՆ	62
դ) Գիւղական ասպետութիւն, պատկեր Վէրվի, թարգ. ֆրան. Չ.	73
ե) Գրական ակնարկներ I, Ա. Ս. Գրիբօեպով. Մ. ԲԵՐԲԵՐԵԱՆ	78
զ) Գրիգոր Աբրահամեան, մահացուցակ. ԴԵՐԱՍԵԱՆ	91
է) Թատրոնի լուսատու աստղերը, բեմական պատկերներ, ՓՐԷՅՆԴԻ	
1) Աստղերի ծագումը { թարգ. ԹԱՏԵՐԱՍԷՐ	96
2) Հատ էր կարճահասակ { թարգ. ԹԱՏԵՐԱՍԷՐ	96
ը) Բանաստեղծութիւններ ՄՈՒՐԱՅԱՆ	102
թ) Լուդովիկոս Վան Բեթհովէն, (շարունակիկի) օր. ՄԱՐԴ. ԲԱՐԱՅԵԱՆ	104
ժ) Թատրոնական քրոնիկոն { ԴԻԼԵՏԱՆՏ	116
ժա) Հայկական ներկայացումներ {	126
ժբ) Գրախօսութիւն Յ. Ճ	129
ժգ) Կրիպիլիակի փորձեր. Ս. ՀԱՌՈՒՄԵԱՆ	131
Յայտարարութիւններ.	135

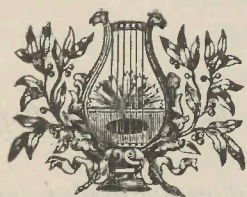
ՅԱՒԵԼՈՒՄԸ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

ա) Մ. Ամրիկեան:	}	Փօա. Բիլինսկիի:
բ) Ա. Ս. Գրիբօեպով եւ նրա կիներ:		
գ) Հայ դեր. խումբը, 1881 թ., իշ. Նապ. Ամատունիու ուր.		
դ) Աղամեան դաճաղի մէջ, նկար Ե. Նազարեանի:		
ե) Տ. Ազնիւ Հրաչեայ:		
զ) Փօրկատտի, ի յիշատակ նրա 25-ամեայ բեմական գործունէութեան:		
է) Բեթհովէն, նկար Լեմիւզի:		

Քիչանհրը «Թատրոն» հանդէսի սեպհականութիւնն են, պատրաստուած է Գեորգիուրգ Եաբ-լօնսկօի գործարանում:

Պ Ի Ե Ս Ն Ե Ր

ժդ) Ապահարզան, ուր. 1 գործ. Անտօնիօ Էննէսի, թարգմանեց ֆրանսերէնից ԱԲԴԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ	140
ժե) Սպասում եմք հիւրերին, կօմ. 1 գ. փոխադրեց. ԱՂ. ԹԱՐԻԱՆԵԱՆ	157

Մ Ո Ղ Ի Ե Ռ

Ա Կ Ա Մ Ա Յ Բ Ժ Ի Շ Կ

(Le médecin malgré lui)

ԿՕՄԵԴԻԱ ԵՐԵՔ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԵԱՄԲ

Փրանսերէն ընագրից Թարգմանեց Մ. Ա.

Գ Ո Ր Ծ Ո Ղ Ա Ն Ձ Ի Ն Ք.

Ժերոնտ:

Հիւսինդ, Ժերոնտի աղջիկը:

Լէանդը, Ժերոնտի բարեկամը:

Զգանարէլ:

Մարտին, Զգանարէլի կինը:

Րօբէր, Զգանարէլի դրացին:

Վալէր, Ժերոնտի ծառան:

Լուկա, Ժերոնտի սպասաւորը:

Ժաքեղին, Լուկայի կինը, ծծմայր Ժերոնտի տանը:

Թիքօ, գիւղացի:

Պետին, Թիքայի որդին:

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Ք Ո Ր Ժ Ո Ղ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

(Բեմը ներկայացնում է աւանդուն:)

Տ Ե Ս Ի Լ Ը.

ԶԳԱՆԱՐԵԼ ԵՒ ՄԱՐՏԻՆ

ԶԳԱՆԱՐԵԼ. Ո՛հ, ես քեզ ասում եմ, թէ ես երբէք չեմ կամենայ այդ տնիկ, և թէ խօսելու իրաւունքն ինձ է պատկանում, ես եմ տէրը:

ՄԱՐՏԻՆ. Իսկ ես էլ քեզ ասում եմ, թէ ես կամենում եմ, որ դու իմ հաճոյքիս համեմատ ապրես, և թէ քեզ հետ երբէք ամուսնացած չեմ քո յիմարութիւններիդ գերի դառնալու համար:

ԶԳԱՆ. Ա՛հ, որքան մեծ բեռն է կրն ունենալը: Արիստոտէլը խկապէս իրաւունք է ունեցել ասելու, որ կրնը դիւից վառթարագոյն է:

ՄԱՐՏ. Մեր գիտնական մարդուն մտիկ տուէք մէկ՝ իւր Արիստոտէլեան յիմարութիւններով:

ԶԳԱՆ. Անկասկած գիտնական եմ. ի՛նչ կըլինի ինձ նման մի փայտհատ էլ գտնես, որ կարողանայ ինձ նման մտածել, վից տարի նշտնաւոր բլ-ժշկի մօտ ծառայած լինի և որ մտտալ հասակում իւր գիտութիւնը բերան իմանար:

ՄԱՐՏ. Խենդութեան ժառանգուկան ժանտախտը:

ԶԳԱՆԱՐ. Ո՛հ, անառակութեանդ կեղտոտութիւնները:

ՄԱՐՏ. Անիծուած լինի այն ժամն ու օրը, երբ չայո՛ւ պատասխանեցի:

ԶԳԱՆ. Անիծուած լինի այն եղ-

ջիւրաւոր նօտարը, որ ինձ ստորագրել տուաւ իմ անկումս:

ՄԱՐՏ. ձշմարիտ է, գործիդ շատ յարմար է զալիս այդ բանից զանգատուել: Բայց կարո՞ղ ես մի վայրկեան Աստուծուն փառք չտալ ինձ նման մէկին քեզ կրն ունենալուդ համար: Եւ արժանի՞ ես ինձ նման մէկի հետ ամուսնացած լինելուն:

ԶԳԱՆ. Յիրաւի մեծ պատիւ է ինձ համար այդ, և թէ իրաւունք ունիմ ամենից առաջ քո համեստութեամբ պարծենալու. Տէր, մեղայ քեզ, բերանս մի բանար, այնպիսի բաներ կարող եմ ասել որ . . .

ՄԱՐՏ. Ի՛նչ, ի՛նչ կարող ես ասել:

ԶԳԱՆ. Է՛հ, հիմա այդ տեղերը չքրքրենք, բաւական է միայն որ համոզուած լինինք մեր գիտցածների մէջ և թէ դու շատ հրջանիկ ես եղել ինձ գտնելով:

ՄԱՐՏ. Քեզ պատահելս մեծ երջանկութիւն ես համարում. մի մարդ որ ինձ հիւանդանոց երթալու վիճակի մէջ է գնում, մի անբարոյական մարդու, մի սրիկայի, որ ունեցած չունեցածս կերաւ:

ԶԳԱՆ. Այդ է որ սուտ ես խօսում, ես միայն մի մասն եմ խմել:

ՄԱՐՏ. Մի մարդ, որ տանս մէջ եղած իրեղէնները կամաց կամաց ծախու հանեց . . .

ԶԳԱՆ. Այդ նշանակում է խնայողութեամբ ապրել:

ՄԱՐՏ. Որ տակիս անկողինը մինչ-
զի անգամ խլից:

ՁԳԱՆ. Որպէսզի առաւօտները
վաղ վեր կենաս:

ՄԱՐՏ. Որ վերջապէս տան մէջ ոչ
մի կարտախ չթողից:

ՁԳԱՆ. Բնակարան փոխելը աւելի
ես կըզկերանայ:

ՄԱՐՏ. Եւ որ առաւօտից մինչեւ
երեկոյ լակելուց ու խաղալուց զատ
ուրիշ ոչինչ չի անում:

ՍԳԱՆ. Այդ ձանձրութիւնից բո-
լորովին ազատ լինելու համար է:

ՄԱՐՏ. Հապա ի՞նչպէս կ'ուզէիր որ
վարուէի բնտանիքիս հետ:

ՁԳԱՆ. Ինչպէս որ քեզ հաճելի է:

ՄԱՐՏ. Ձորս երկրոյ ունիմ գրկիս
վրայ ծանրացած . . .

ՁԳԱՆ. Յամ գիր նոցա:

ՄԱՐՏ. Որոնք ամեն վայրկեան
հաց են ուզում ինձանից:

ՁԳԱՆ. Գու էլ ծիծ տուր. Երբ
ես լաւ կերամ խմած եմ լինում, կա-
մենում եմ որ տանս մէջ ամենքն էլ
կշտայած լինին:

ՄԱՐՏ. Ա՜հ գինեմը, և դու պա-
հանջում ես որ այդ բաները հէնց
այդպէս էլ շարունակուին:

ՁԳԱՆ. Սիրելիս, եթէ կարելի է
է, քաղցրութեամբ խօսինք:

ՄԱՐՏ. Որ մինչեւ վերջը համբերող
լինիմ քո յիմարութեանդ ու սրիկա-
յութեանդ:

ՁԳԱՆ. Սիրելիս, չտփից աւելի
չտարտնանք:

ՄԱՐՏ. Եւ դու կարծում ես, որ
ոչ մի միջոց չունիմ քեզ քո պար-
տականութիւնդ ճանաչեցնելու:

ՁԳԱՆ. Կինս, դու շատ լաւ ես
խմանում, որ ես երկար համբերող
մարդ չեմ, և թէ բաւական ուժեղ
բազուկներ ունիմ:

ՄԱՐՏ. Թքել եմ քո սպառնալիք-
ներիդ վրայ:

ՁԳԱՆ. Սիրելիս, հոգեակո, ինչ-
պէս երևում է քո կաշին քոր է գա-
լիս, պարտքդ ճանաչիր:

ՄԱՐՏ. Ես կարող եմ ապացուցա-
նել, որ քեզանից երբէք վախ չունիմ:

ՁԳԱՆ. Սիրելի կողակիցս, ինչ-
պէս երևում է կամենում ես ինձա-
նից մի բան ստանալ:

ՄԱՐՏ. Հաւատում ես որ խօսքե-
րիցդ վախ չունիմ:

ՁԳԱՆ. Սրտիս հատորը, ես քո
սկանջներիդ կըկարմրացնեմ:

ՄԱՐՏ. Հարեց՞ող:

ՁԳԱՆ. Քեզ կըծեծեմ:

ՄԱՐՏ. Գինեմը:

ՁԳԱՆ. Կաշիդ կըկարմրացնեմ:

ՄԱՐՏ. Գինու տակաւ:

ՁԳԱՆ. Քեզ խուրդուխտչ կ'ա-
նեմ:

ՄԱՐՏ. Վատասիրտ:

ՁԳԱՆ. Կաշիդ կըքրթիմ:

ՄԱՐՏ. Ապերախտ, յիմար, խո-
բերայ, վատասիրտ, խաղա՛մի, անօ-
րէ՛ն, անպիտան, նենգամիտ, զո՛ղ,
աւազակ:

ՁԳԱՆ. Է՛հ, ուրեմն ցանկանում
ես: (Ձգանարէլը մի փայտ առնելով
ծեծում է կնոջը):

ՄԱՐՏ. (պոռալով) Ա՛խ, անի,
անի, անի:

ՁԳԱՆ. Ահա քեզ հանգստացնե-
լու իսկական միջոցը:

Տ Ե Ս Ի Լ Բ.

ԲՕԲԷՐ. Վա՛, վա՛, վա՛. այս ի՞նչ
բան է. այդ ի՞նչ կողտուլթիւն է
կնոջ ծեծել:

ՄԱՐՏ. Իսկ եթէ ես ինքս եմ ու-
զում, որ նա ինձ ծեծէ:

ԲՕԲ. Այդպէս, ի բոլոր սրտէ հա-
րաձայն եմ:

ՄԱՐՏ. Ի՞նչ իրաւունք ունիր դուք
խառնուելու:

ԲՕԲ. Յանցաւոր եմ:

ՄԱՐՏ. Ձեզ վերաբերելիք դորժ է:

ԲՕԲ. Իրաւունք ունիր:

ՄԱՐՏ. Այս անգղամին նայեցէք
մէկ, որ ուզում է ամուսիններին
իրենց կանանց ծեծելու արգելիլ:

ԲՕԲ. Մեղայ, խօսքս յետ եմ
առնում:

ՄԱՐՏ. Գորանալ ի՞նչ էլք կամե-
նում ասել:

ԲՕԲ. Ոչինչ:

ՄԱՐՏ. Ձեզ վերաբերութիւն ունի,
որ քիթներդ կոխում էք:

ԲՕԲ. Ոչ:

ՄԱՐՏ. Դուք ձեր զործերով միայն
ղբաղուեցէք:

ԲՕԲ. Ոչինչ ասելիք չունիմ:

ՄԱՐՏ. Իմ սիրտս ծեծուել է ու-
ղում:

ԲՕԲ. Համաձայն եմ:

ՄԱՐՏ. Այդ ձեզանից կախուած
չէ:

ԲՕԲ. Ճշմարիտ է:

ՄԱՐՏ. Դուք կատարեալ յիմար էք,
որ եկած խառնուում էք այնպիսի մի
զործի, որ ամենին ձեզ չի վերա-
բերում: (Մարտինը նորան մի ապ-
տակ է տալիս):

ԲՕԲ. Սանահէր, ի բոլոր սրտէ
ներողութիւն եմ խնդրում ձեզանից:
Արէք, ծեծեցէք, ջարդեցէք ձեր կը-
նոջը ինչպէս որ պէտք է, կամենաք,
ես ինքս կ'օգնեմ ձեզ:

ՁԳԱՆ. Ո՛չ, չեմ ուզում, ես ինքս:

ԲՕԲ. Ե՛հ, այդ ուրիշ բան է:

ՁԳԱՆ. Երբ քէֆս տալիս է ծե-
ծում եմ, երբ չեմ կամենում չեմ
ծեծում:

ԲՕԲ. Խիստ զեղեցիկ:

ՁԳԱՆ. Իմ կինս է և ոչ ձերը:

ԲՕԲ. Անկասկած:

ՁԳԱՆ. Դուք երբէք իրաւունք
չունիք ինձ հրամայելու:

ԲՕԲ. Համաձայն եմ:

ՁԳԱՆ. Ինձ հարկաւոր չէ ձեր
օղնութիւնը:

ԲՕԲ. Ամենայն սիրով:

ՁԳԱՆ. Դուք մի յանդուգն մարդ
էք, որ կամենում էք ուրիշների գոր-
ծերին միջամտել: Հասկացէք Կիլե-
րոնի խօսքը, որ ասում է, թէ ծա-
ռի և թէ մատի մէջտեղ կեղև դնե-
լու չէ երբէք: (Ծեծում է եւ ար-
տաքսում է Բօքէրին):

Տ Ե Ս Ի Լ Գ.

ՁԳԱՆԱՐԵԼ, ՄԱՐՏԻՆ

ՁԳԱՆ. Ե՛հ, արի հաշտուենք: Մօ-
տեցիր:

ՄԱՐՏ. Այո, ինձ այգրան ծեծե-
լուց յետոյ:

ՁԳԱՆ. Վնաս չունի, մօտեցիր:

ՄԱՐՏ. Ձեմ ուզում:

ՁԳԱՆ. Գ՛հ:

ՄԱՐՏ. Ո՛չ:

ՁԳԱՆ. Իմ սիրունիկ կինս:

ՄԱՐՏ. Երբէք:

ՁԳԱՆ. Շուտ արա, ասում եմ քեզ:

ՄԱՐՏ. Ձեմ կարող երբէք այդ
անել:

ՁԳԱՆ. Արի, մօտեցիր, արի:

ՄԱՐՏ. Ո՛չ, ես ուզում եմ բար-
կացած մ'նալ:

ՁԳԱՆ. Ե՛հ, դարդակ բան է, արի
այստեղ, արի:

ՄԱՐՏ. Հանդիստ թող ինձ:

ՁԳԱՆ. Մօտեցիր, ասում եմ քեզ:

ՄԱՐՏ. Դու ինձ չափազանց տան-
ջեցիր:

ԶԳԱՆ. Է՛ լաւ, այստեղ արի, ներդրութիւն եմ խնդրում քեզանից. ձեռքդ տուր:

ՄԱՐՏ. Ներում եմ քեզ. (Յաժ ծայնով, մի կողմ դարձած:) սակայն դու փոխարէնը հատուցանելու ես:

ԶԳԱՆ. Յիմարութիւն է քո կողմից այդ տեսակ բանին կարեւորութիւն տալը. զրանք մանր բաներ են, որոնք երբեմն երբեմն պէտք է զգացում բարեկամութեան մէջ, և իրար սիրողների համար փայտի հինգ կամ վեց հարուածը վնաս չբերելուց զատ, ընդհակառակը սէրը աւելի եւս կըտաքացնէ: Արի, ես անտառ եմ զընում և խոտտանում եմ քեզ այսօր բերել հարիւր խուրձից աւելի ցախ:

Տ Ե Ս Ի Լ Պ.

ՄԱՐՏԻՆ.

Պնա, որքան էլ հաճելի գէմք ցոյց տալու լինիմ, այնուամենայնիւ չի պիտի մոռանամ իմ վրէժս լուծել, ինքս ինձ ուտում եմ, որ միջոցների գտնեմ ինձ տուած հարուածներից փոխարէն քեզ պատժելու համար: Ես չառ լաւ դիտեմ, թէ մի կին ինչ միջոցներով կարող է ամեն ժամանակ իւր ամուսնուց վրէժ լուծել. սակայն այդ խիստ մեղմ մի պատիժ է մեր ստահակի համար. կամենում եմ որ իմ վրէժխնդրութիւնս փոքր ինչ աւելի զգալի լինի, իսկ այդ չէ կարող ինձ բաւականութիւն տալ այն հայհոյանքների համար, որ ես ստացայ:

Տ Ե Ս Ի Լ Ե.

ՎԱԼԷՐ, ԼՈՒԿԱ, ՄԱՐՏԻՆ

ԼՈՒԿԱ. (Վալէրին, առանց Մարտինին նկատելու) Գիտնի տակը անցնի, երկուսիս էլ մի ամենազրմուար յանձնարարութիւն է եղել. և ես կուսկածում եմ թէ կարողանանք դորա տակից դուրս գալ:

ՎԱԼ. (Լուկային, առանց Մարտինին նկատելու:) Բայց ի՞նչ կարող ես անել, իմ խեղճ խնամատարս, պէտք է հնազանդինք մեր տիրոջը: Բայցի դորանից, իւր աղջկայ, մեր տիրուհու առողջանալում թէ դու և թէ ես շահ ունինք. անկասկած նորա ամուսնութիւնը, որ հիւանդութեան պատճառաւ յետաձգուեց, մեզ որեւիցէ մի վարձատրութիւն կըպատճառի: Հորասը, որ առատաձեռն մարդ է, կ'արգարացնէ իւր մտախն եղած կարծիքները, չնայելով որ օրիորդը համակրութիւն է ցոյց տուած մի ինչ որ Լէանդրի նկատմամբ. սակայն իմացած լինելու ես որ մեր տէրը ամենեւին համաձայն չէ նորան իրեն փետայ անելու:

ՄԱՐՏ. (Կարծելով իրեն մենակ, մի կողմը քաշուած քարքանջելով) Մի՛թէ չպիտի կարողանամ վրէժս լուծելու մի միջոց գտնել:

ԼՈՒԿ. Բայց ի՞նչ ցնորք է, որ դա ունի իւր գլխում, մինչդեռ բժիշկները իրենց լատիներէնի բոլոր պաշարը սպառեցին այդ բանի վրայ:

ՎԱԼԷՐ. (Լուկային) Երբեմն պատահում է, որ մի բան տաջին անգամից չէ գտնւում, բայց փնտռելով ձեռք է բերւում և յաճախ ամենապարզ գէպքերում:

ՄԱՐՏ. (միշտ իրեն մենակ կար-

ծելով) Այն, պէտք է որ վրէժս լուծեմ, որքան էլ որ թանկ նստելու լինի այդ ինձ: Փայտի այն հարուածները սիրտս ծակում են, ես նույն մարտիկ չեմ կորույ. և . . . (Վալէրին եւ Լուկային ընդհարուելով): Ա՛խ, ներդրութիւն, պարտքներ, ձեզ ամենեւին նկատած չէի, ըստ որում ուղեկս բոլորովին զբաղուած է մի բանով, որ խիստ մտահոգութիւն է պատճառում ինձ:

ՎԱԼԵՐ. Աշխարհիս մէջ իւրաքանչիւր որ իւր մտածմունքներն ունի. ահաւասիկ մենք էլ մի բանի ետեւից ենք ընկած, որ շատ կրցանկանայինք ձեռք բերել:

ՄԱՐՏ. Արդեօք այդ մի այնպիսի բան է, որ կարող եմ ձեզ օգնել:

ՎԱԼԵՐ. Գուցէ. մենք փնտռում ենք մի հմուտ մարդ, մի մասնագէտ բժիշկ, որ կարողանայ մեր տիրոջ աղջկան մխիթարութիւն պատճառել, որ մի ինչ որ հիւանդութեան բռնուելով, բոլորովին կորցրել է խօսելու ընդունակութիւնը: Շատ բժիշկների բոլոր գիտութիւնը այդ բանի վերաբերութեամբ անօգուտ է անցել. բայց երբեմն գտնուում են հրաշալի գաղտնիքների տէր մարդիկ, կամ այլ և այլ մասնաւոր գեղեր, որոնք ուրիշների չկատարածը կարողանում են կատարել:

ՄԱՐՏ. (առանձին, ցած ձայնով) Ա՛խ, Աստուած տար մի հնարք կարողանայի գտնել իմ սրիկայից վրէժը լուծելու համար: (Բարձր) Ձեր փնտռածը գտնելու համար սրանից աւելի յաջող հանդիպում չէիր կարող ունենալ. մենք մի մարդ ունինք, որ յուսարեկ վիճակի մէջ գտնուող հիւանդների վերաբերմամբ խիստ սրտնչելի է:

ՎԱԼԵՐ. Ո՛հ, չեմ հարկ տեսնում, թէ ուր կարող ենք նորան գտնել:

ՄԱՐՏ. Գուք նորան Դարոյ էք պատահել ահաւասիկ այս մօտ տեղում, ուր նա զբաղուած է փայտ կտրելով:

ԼՈՒԿԱ. Բժիշկը փայտ է կտրում:

ՎԱԼԵՐ. Այդքան հասարակ գործով է զբաղուած, ասում էք:

ՄԱՐՏ. Ո՛չ, դա տարօրինակ մարդ է, որ այդ բանից շատ ավստիւմ է, մի անճոռնի, այլանդակ ու արտասովոր մէկն է և երբէք չէք կարող ենթադրել այն, ինչ որ է խկապէս: Շատ անհեթեթ կերպով հապնում է, երբեմն կամենում է ինքնիրեն տղտ ցոյց տալ, թագցնում է իւր գիտութիւնը, սակայն իւր ամենօրուայ կատարածները ուրիշ բաներ չեն, եթէ ոչ ապացոյցներ իւր հրաշալի տաղանդի, որով յատկապէս բժշկականութեան համար օժտուած է բնութիւնից:

ՎԱԼԵՐ. Ջարմանալի բան է. բոլոր մեծ մարդիկ շատ անգամ անձնահատուկ են և միշտ էլ իրենց գիտութեան խառնուած է լինում յիմարութեան փոքրիկ մի երակ:

ՄԱՐՏ. Սակայն գորաւ գծութիւնը ենթադրուածից շատ աւելի է, որովհետեւ երբեմն պատահում է, որ իւր գիտութիւնից չչեղուելու համար յանձնառու է լինում մինչև անգամ ծեծ ուտելու, և ես ձեզ նախազգուշացնում եմ, դուք ոչ մի նախադրութիւն չէք հասնիլ ու նա երբէք ձեզ չի խոստովանիլ իւր բժիշկ լինելը, եթէ իւր խելագատակում սրտած է այդպէս վարուել, մինչև որ ամեն մէկը մի մի փայտ տուած, հարուածներ իջեցնելով շտապէք նորան խոտ-

տովանելու այն, ինչ որ սկզբում
թագցնում էր ձեզանից: Մենք էլ
միևնոյն այդ կերպով ենք վարում,
երբ նորան պէտք ենք ունենում:

ՎԱԼԷՐ. Ահա քեզ մի տարօրինակ
գիծ:

ՄԱՐՏ. ձգմարիտ է, բայց դրանից
յետոյ դուք պիտի տեսնէք, որ նա
հրաշքներ կը գործի:

ՎԱԼԷՐ. Ի՞նչ է նորա անունը:

ՄԱՐՏ. Նրա անունն է Զգանա-
րէլ. սակայն գիւրիւն է նորան ճա-
նաչել. մեծ մօրուքով մի մարդ է,
կրում է խորշաւոր մեծ օձիք և հա-
զին ունի դեղին ու կանաչ գոյնե-
րով հագուստ:

ԼՈՒԿԱ. Գեղի՛ն ու կանաչ գոյնով
հագուստ. ուրիմն ապուշների բժիշկ
է դա:

ՎԱԼԷՐ. Սակայն, յիրաւի, ձեր ա-
սածի չափ հմուտ մարդ է:

ՄԱՐՏ. Ինչպէ՞ս. այդ մարդը հրաշք-
ներ է գործում: Սրանից վեց ամիս
առաջ, մի հիւանդ կին կար, որից
բոլոր բժիշկները ձեռք էին քաշել
և արդէն վեց ժամուայ մեռած էր
ու պատրաստուում էին թաղել, երբ
զօռով տարին այդ ասածս մարդին:
Հիւանդին տեսնելուն պէս, չգիտեմ
ինչ էր, մի կաթիլ բան լցրեց նո-
րա բերանը, միևնոյն վայրկեանին
հիւանդը վեր կացաւ անկողնից և
սկսաւ իւր սենեակի մէջ ման գալ
այնպէս կատարեալ առողջի նման:

ԼՈՒԿԱ. Վա՛հ:

ՎԱԼԷՐ. Անպատճառ այդ հեղուկ
ասածդ կենսաջուր լինելու է:

ՄԱՐՏ. Շատ հաւանական է: Դար-
ձեալ երեք շաբաթ առաջ տասներկու
տարեկան մի երեխայ զանգակատան
բարձունքից ընկաւ վար և սալոյա-
տակին զարնուելով՝ զլուխը, թիկին

ու ազդրերը ջախջախուեցան: Անմի-
ջապէս եկան մեր մարդուն տարան,
որ մարմինը բացի մի տեսակ իւզով
շփելուց ուրիշ ոչինչ չարաւ և երե-
խան նոյն վայրկեանին ոտքի ելաւ
և սկսաւ խաղալ և այս ու այն կող-
մը վազվազել:

ԼՈՒԿԱ. Վա՛հ:

ՎԱԼԷՐ. Ինչպէս երևում է այդ
ասածդ մարդը ամենաբոյժ դեղ ու-
նենալու է:

ՄԱՐՏ. Ո՞վ կարող է այդ մասին
կասկածիլ:

ԼՈՒԿԱ. Ուրախացի՛ր. ճիշդ մեր
փնտռած մարդն է, երթանք շուտով
նորա հտից:

ՎԱԼԷՐ. Շատ շնորհակալ ենք ձե-
զանից մեզ պատճառած դիւրութեան
համար:

ՄԱՐՏ. Բայց երբէք չմոռանար ձեզ
տուած խորհուրդս:

ԼՈՒԿԱ. Հը՛, Աստուած խնայէ,
այդ ամենը մեզ թող. բանը ծեծին
հասնելուց յետոյ սեւերես չենք մնալ:

ՎԱԼԷՐ. Այս հանդիպումը մեծ
երջանկութիւն էր մեզ համար. ինձ
հարցնելու լինիս մեծ յոյս ունիմ յա-
ջողութեան վրայ:

Տ Ե Ս Ի Լ Զ.

ԶԳԱՆԱՐԷԼ, ՎԱԼԷՐ, ԼՈՒԿԱ

ԶԳԱՆ. (քեմի տեսնում երգելով)

Թրա լա՛ լա, լի լա լա:

ՎԱԼԷՐ. Մարդու ձայն եմ լսում,
որ երգում և միևնոյն ժամանակ փայտ
է կտրում:

ԶԳԱՆ. (ներս է գալիս ծեռքին
ընկած մի շիշ, առանց նկատելու
Վալէրին եւ Լուկային) Լա՛, լա՛,
լա՛ լա՛, թրա՛ լա՛ լա՛: Արիս վկայ

բաւական աշխատեցի, արի մէկ զը-
ցենք, փոքր ինչ հանգստանանք: Այս
ինչ զահրումար փայտ է ոտտանի
բաժին լինելիքը: (Երգում է)

Որքան քաղցըր ես:
Իմ սիրունիկ շիշ,
Որքան անուշ են
Քո կկկոցներ:

Եւ իմ բաղդըս կըլինէր արժան
նախանձի
Թէ միայն դու լինէիր լի ամեն
ժամ:

Ա՛խ, շիշ, բարեկամ,
Է՞ր ես դարդակում:

Հապա՛ս երթանք, պէտք չէ ամենիկին
այդ մեղամաղձոտութեան երես տալ:

ՎԱԼԵՐ. Ահաւասիկ, հէնց ինքն է:

ԼՈՒԿԱ. Կարծեմ տատմոք ճշմարիտ
է, լաւ ենք նշան առած կղի:

ՎԱԼ. Աւելի մօտիկից տեսներ:

ԶԳԱՆ. (գրկելով իւր շիշը) Ա՛հ,
չարահճի, որքան սիրում եմ քեզ, իմ
մանորիկ շիշս: (Սկսում է երգել,
նկատելով Վալէրին եւ Լուկային
ձայնը ցածացնում է)

Եւ իմ... բաղդըս կըլինէր արժան...
նախանձի

ՎԱԼ. (Լուկային:) Հաստատապէս
նա ինքն է:

ԼՈՒԿ. (Վալէրին) Մէկնայիր, ա-
մեն բան ճիշդ մեզ նկատազրուածի
պէս է: (Զգանաբէլ շիշը գետին
է դնում. երբ Վալէրը խոնար-
հում է նորան քարեւելու համար,
նա կարծելով թէ միտք ունի շի-
շը առնելու, վերցնում միւս կողմն
է դնում. Լուկան եւս միեւնոյն
քանը արած ժամանակ, առնում
է շիշը գոգն է դնում այլեւայլ
կօժիկակաւն շարժումներ անելով)

ԶԳԱՆ. Նոքա ինձ են զխոտում և

խորհրդածում, ինչ նաւատակ կարող
են ունենալ:

ՎԱԼ. Պարոն, Զգոնարէլ անու-
նով մարդը դո՛ւք չէք:

ԶԳԱՆ. Է՛, ինչ կայ:

ՎԱԼ. Ես ձեզանից հարցնում եմ,
թէ դո՛ւք էք Զգանարէլ անունով
անձը:

ԶԳԱՆ. (դառնալով դէպի Վա-
լէր եւ յետոյ դէպի Լուկան) Այո՛ և
ոչ, նայելով թէ ո՞րն է ձեզ հաճելի:

ՎԱԼ. Մեր ցանկութիւնն է նո-
րան ամեն մեծարանք անել, որքան
որ կարողութիւն ունինք:

ԶԳԱՆ. Այդ դէպքում, ես եմ
Զգանարէլ կոչուող անձը:

ՎԱԼ. Պարոն, սքանչացած ենք
ձեզ տեսնելով. մեզ ուղարկած են
ձեզ փնտռելու և ահա հկած ենք
ձեր օգնութիւնը խնդրելու, որին
մեծ պէտք ունինք:

ԶԳԱՆ. Պարոններ, եթէ այդ այն-
պիսի մի բան է, որ կապ ունի իմ
նուառտ արհեստիս, միշտ պատրաստ
եմ բոլորովին ձեզ ծառայելու:

ՎԱԼ. Այդ մեծ շնորհք է, որ դուք
անում էք մեզ: Բայց, պարոն, խընդ-
րում ենք պաշտպանութեք արե-
ղակից, որ կարող է ձեզ անհանգիստ
անել:

ԼՈՒԿԱ. Պարոն, փոքր ինչ վար
քաշութեք:

ԶԳԱՆ. (մի կողմը դարձած) Ա-
հաւասիկ քեզ մարդիկ, որոնք խիստ
սիրում են նազ ու թող անել (Նա
պաշտպանւում է):

ՎԱԼ. Պարոն, մեր ձեզ մօտ
կալը թող օտարոտի չթուի ձեզ.
ճարտար մարդոց ճրագով են որո-
նում և մինք քաջ տեղեկացած ենք
ձեր տաղանդի մասին:

ԶԳԱՆ. Պարոն, ճշմարիտ է թէ

հն ցախի խուրձեր կապելու մէջ առաջինն եմ ամբողջ աշխարհում:

ՎԱԼ. Է՛հ, պարոն:

ԶԳԱՆ. Ոչ մի ջանք չեմ խնայում, և այնպէս եմ պատրաստում, որ խօսելու ոչ մի տեղիք չէ մնում:

ՎԱԼ. Պարոն մեր խնդիրը դուրա մասին չէ...

ԶԳԱՆ. Սակայն, այդ էլ ասեմ, նոցա հարիւր հատը ծախում եմ հարիւրասը սուի:

ՎԱԼ. խնդրում եմ, եթէ կարելի է, այդ մասին այլեւ չխօսինք:

ԶԳԱՆ. Հաւատացնում եմ ձեզ, որ ձեռք չէ տալիս երբէք աւելի պակասի ծախելու:

ՎԱԼ. Պարոն, այդ բաները մեզ արդէն յայտնի են:

ԶԳԱՆ. Եթէ յայտնի են, ուրեմն իմացէք որ այդպէս եմ ծախում:

ՎԱԼ. Պարոն, այդ նշանակում է թէ դուք ծաղրում էք որ...

ԶԳԱՆ. Երբէք ծաղր չեմ անում, սակայն ամենևին չեմ կարող գինը իջեցնել:

ՎԱԼ. խնդրում եմ ուրիշ բանի վրայ խօսինք:

ԶԳԱՆ. Ուրիշ տեղ աւելի պակասի կարող էք գտնել, յիրաւի խուրձ էլ կայ, խուրձ էլ, սակայն իմ կապածների համար...

ՎԱԼ. Է՛յ, բարեկամ, մի կողմը թողնենք այս խօսակցութիւնը:

ԶԳԱՆ. Երդում եմ ձեզ, որ եթէ կրկնապատիկ վճարելու լինիք, չէք կարող այդպիսին գնել:

ՎԱԼ. Է՛հ, ի՞նչ է այս:

ԶԳԱՆ. Ո՛չ, արդարութեամբ խօսելով, այդ գինը վճարելու էք, անկեղծօրէն եմ ասում ձեզ, թէ ես աւելի չեմ պահանջում:

ՎԱԼ. Պարոն, միթէ կարելի է,

որ ձեզ նման մի մարդ թոյլ տայ իրեն գուարճանալ այդպիսի անմիտ խարէութեամբ և զիջանի այդ տեսակ խօսելու. կամ ձեզ նման մի գիտնական, հռչակաւոր մի բժիշկ կամենայ ծածկուել աշխարհի աչքից և թագցրած պահէ իւր ունեցած բոլոր շնորհները:

ԶԳԱՆ. (մի կողմը դարձած) Այդ մարդը խենդ է:

ՎԱԼ. Ի սէր Աստուծոյ, պարոն, դուք ձեզ մի ծածկէք մեզանից:

ԶԳԱՆ. Ի՞նչ է նշանակում:

ԼՈՒԿ. Այդ բոլոր խաղերը ոչինչ նշանակութիւն չունին, մենք մեր հասկանալիքը հասկացած ենք:

ԶԳԱՆ. Բայց ի՞նչ, ի՞նչ էք կամենում ուրիշ, դուք ինձ ում էք կարծում որ:

ՎԱԼ. Մենք ենթադրում ենք այն, ինչ որ էք խկապէս դուք, մի ականաւոր բժիշկ:

ԶԳԱՆ. Բժիշկը դուք ինքներդ էք, ես երբէք ոչ եղած եմ բժիշկ և ոչ էլ եմ:

ՎԱԼ. (ցած ձայնով:) Կարծեմ խենդութիւնը սկսուած է: (Բարձր) Մի աշխատէք երբէք ամեն բան ուրանալ, եթէ չէք կամենում, որ ծայրայեղ միջոցների դիմենք:

ԶԳԱՆ. Ի՞նչպիսի միջոցների:

ՎԱԼ. Այնպիսի բաներ անել, որ վերջը ինքներս էլ զղջանք:

ԶԳԱՆ. Է՛հ, դարմանալի բան, արէք ինչ որ ձեր սիրտն է ուզում, ես բժիշկ չեմ ամենևին, և ոչ էլ հասկանում եմ թէ ինչ էք ասում:

ՎԱԼ. (ցած ձայնով:) Ինձ այժմ բոլորովին հասկանալի է թէ անհրաժեշտ է դիմել նորա դարմանին: (Բարձր) Պարոն, վերջին անգամ լի-

նելով, ես ձեզ խնդրում եմ, որ ձեր ուղի լինելը խոստովանիք:

ԼՈՒԿԱ. Է՛հ, ձայնդ քաշիր, աւելորդ շատախօսութիւն պէտք չէ, խոստովանեցէք համարձակ ձեր բժիշկ լինելը:

ԶԳԱՆ. (Մի կողմ դարձած.) Կատաղութիւնս գալիս է:

ՎԱԼ. Եւ ինչո՞ւ համար մարդ պէտք է ուրանայ իւր գիտեցածը:

ԼՈՒԿԱ. Ի՞նչ վարպետութիւններ են դրանք, և ի՞նչ բանի կարող են ծառայել:

ԶԳԱՆ. Պարոններ, ես մէկ ասեմ, դուք հազար հասկացէք, ձեզ ասում եմ թէ ես բժիշկ չեմ:

ՎԱԼ. Դուք բժիշկ չէք ամենիկին:

ԶԳԱՆ. Ո՛չ:

ԼՈՒԿԱ. Դուք բժիշկ չէք:

ԶԳԱՆ. Ձեզ ասում եմ ո՛չ:

ՎԱԼ. Պէտք է համաձայնել, քանի որ դուք ինքներդ էք կամենում: (Ժւրաքանչիւրը մի մի փայտ առնելով սկսում են ծծծել նորան):

ԶԳԱՆ. Ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ, պարոններ, ինչ որ ուզում էք կլինիմ:

ՎԱԼԷՐ. Բայց ինչո՞ւ էք հարկադրում մեզ այդ տեսակ բռնութեանց դիմելու:

ԼՈՒԿԱ. Հապա ինչո՞ւ էք ձեզ ծծծելու նեղութիւնը մեզ պատճառում:

ՎԱԼ. Հաւատացնում եմ ձեզ, թէ խիստ մեծ վիշտ պատճառեց այդ ինձ:

ԼՈՒԿԱ. Արեւս վկայ, ճիշտ ասած, սաստիկ բարկութիւնս եկած էր:

ԶԳԱՆ. Այս ի՞նչ ցաւ ու կրակ դառան գլխիս այդ պարոնները: Ներեցէք համարձակութեանս, դուք կամենում էք, որ ես բժիշկ եղած լինիմ, սակայն ինձ էք ծաղրում, թէ

դուք ինքներդ խկապէս դառանցում էք:

ՎԱԼ. Ի՞նչ, դուք դեռ չխիատուեցա՞ք, և դարձեալ հրաժարւում էք բժիշկ լինելուց:

ԶԳԱՆ. Դժոխքի բաժին լինիմ, թէ ես բժիշկ եմ:

ԼՈՒԿԱ. Ուրեմն ճշմարիտ է, թէ դուք բժիշկ չէք:

ՍԳԱՆ. Ո՛չ, մահը տանի ինձ, թէ սուտ եմ ասում: (Սկսում են դարձեալ ծծծել) Ա՛խ, ա՛խ, շատ լաւ, շատ լաւ, պարոններ, այո՛, այո՛, բժիշկ եմ, բժիշկ եմ քանի որ դուք, այդպէս էք ցանկանում, դեղագործ էլ, եթէ ձեզ հաճելի է: Աւելի շատ կհամաձայնիմ ամեն բան լինել, քան ոսկորներս ջարդել տալ:

ՎԱԼ. Ահա, պարոն, տեսէք, հիմա գործը կարգի բնկաւ, ձեզ խելքի բերելու վրայ սրանչափում եմ ես:

ԼՈՒԿԱ. Ձեր այսպէս խօսելը տեսնելով, սիրտս մէկ թիզ իւղ է կապում ուրախութիւնիցս:

ՎԱԼ. Սրտիս խորքից ներողութիւն եմ խնդրում ձեզանից:

ԼՈՒԿԱ. Ներողութիւն ենք խնդրում մեր այդ համարձակութեան համար:

ԶԳԱՆ. Վա՛, չլինի՞ թէ հէնց ես ինքս սխալուած լինիմ, և բժիշկ դարձած առանց իմ նկատելու:

ՎԱԼ. Պարոն, ձեր ուղի լինելը յայտնելու համար երբէք չզղջաք. հաւատացնում եմ ձեզ թէ այդ բանից շատ գոհ պիտի մնաք:

ԶԳԱՆ. Բայց, պարոններ, ասացէք խնրեմ, արդեօք դուք չէք սըխալում: Վստահ էք բոլորովին, թէ ես բժիշկ եմ:

ԼՈՒԿԱ. Հա՛, արեւս վկայ:

ԶԳԱՆ. Իսկապէս:

ՎԱԼ. Անշուշտ:

ԶԳԱՆ. Գծողքի բաժին լինիմ,
թէ ես այդ գիտէի:

ՎԱԼ. Ի՞նչ էք ասում, աշխարհի
ամենահմուտ բժիշկն էք դուք:

ԶԳԱՆ. Վա՛, վա՛:

ԼՈՒԿԱ. Մի բժիշկ, որ չգիտեմ թէ
որքան հիւանդներ է լաւացրած:

ԶԳԱՆ. Վայ, թշուառական:

ՎԱԼ. Մի կին, որ վեց ժամ
առաջ հոգին աւանդած է եղել և
պատրաստուում են եղել թաղելու,
երբ դուք մի ինչ որ բանի մի քա-
նի կաթիլով կենդանացրել էք, և
կինը սկսել է սենեակի մէջ պլու-
տել:

ԶԳԱՆ. Զարմանալի բան:

ԼՈՒԿԱ. Տառնեղկու տարեկան մի
փոքր երեխայ զանգակատնից վար
է ընկել և գլուխն ու ոտները կոտ-
րել և դուք, չեմ գիտում ինչ դեղ
էք տուել, որ ոտքի է ելել և սկսել
էս կողմը էն կողմը վազվզել:

ԶԳԱՆ. Գրո՞ղը տանի:

ՎԱԼ. Միով բանիւ, պարոն,
դուք զոհ կմնաք մեղանից և ձեր
ցանկացածը կարող էք ստանալ,
միայն թէ այժմ թոյլ տուէք ձեզ
առաջնորդել մեր ուղած տեղը:

ԶԳԱՆ. Ես կարող եմ իմ ցանկա-
ցածը շահել:

ՎԱԼ. Այո՛,

ԶԳԱՆ. Արդարեւ՝ բժիշկ եմ ես:
Բոլորովին մոռացած էի այդ, սա-
կայն այժմ միտքս եկաւ: Բանը ին-
չումն է: Ո՛ւր պէտք է գնալ:

ՎԱԼ. Մենք ձեզ կառաջնոր-
դենք: Խնդիրը վերաբերում է մի
աղջկայ այցելութիւն տալուն, որ կոր-
ցրել է խօսելու ընդունակութիւնը:

ԶԳԱՆ. Երկինքը վկայ, ես այդ
չեմ գտել:

ՎԱԼ. (ցած ծայնով): Կատա-
կախօսութիւնը սիրում է: (Զգանա-
րէլին) Երթանք, պարոն:

ԶԳԱՆ. Առանց բժշկական հա-
գուստի:

ՎԱԼ. Մենք կվերցնենք մի ձեռք:

ԶԳԱՆ. (Վալտերին մի շիշ ցոյց
տալով): Առէ՛ք, բռնեցէ՛ք, ես իմ դե-
ղը սրա մէջ եմ լեցնում: (Յետոյ
թքելով դէպի Լուկան) վարից զը-
նացէ՛ք, բժիշկը այդպէս է հրամա-
յում:

ԼՈՒԿԱ. Քէֆս գալիս է. բժիշկ
ասածդ էդպէս պիտի լինի: Ես կար-
ծում եմ նա բոլորովին կյաջողի,
որովհետեւ ծիծաղաշարժ մարդ է:

Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ Գ Ո Ր Ժ Ո Ղ Ո Ի Թ Ի Խ Ն

Տ Ե Ս Ի Լ Ը.

ԺԵՐՈՆՏ, ՎԱԼԵՐ, ԼՈՒԿԱ ԵՒ
ԺԱՔԵԼԻՆ

ՎԱԼ. Այո, պարոն, ես կարծում եմ թէ գոհ կըմնար. ձեզ մօտ հրաւիրած ենք աշխարհի ամենահաշակաւոր բժշկին:

ԼՈՒԿԱ. Ահ, սարսափելի բան. ոչ որ չի կարող նորան հաւասարուիլ: Մնացեալ բոլոր բժիշկները արժանի չեն նորա կօշիկների կապերն անգամ քակելու:

ՎԱԼ. Բժշկութեան մէջ հրաշքներ գործած մի մարդ է նա:

ԼՈՒԿԱ. Նա մեռելներ անգամ կենդանացնող մի մարդ է:

ՎԱԼ. Բայց, ինչպէս ձեզ ասացի, նա փոքր ինչ քմահաճ մի մարդ է, և երբեմն, պատահում են վայրկեաններ, երբ կարծես նորա հանճարը անյայտանում է և չերևում այն, ինչ որ է իսկապէս:

ԼՈՒԿԱ. Այո, սիրում է կատակներ անել, և երբեմն այնպէս է թւում թէ մէկ թելը պակաս է, թող այդ տհաճութիւն չպատճառէ ձեզ:

ՎԱԼ. Բայց եթէ խորը թափանձես, կըտեսնես որ տեղն ու տեղը գիտութիւնն է և շատ յաճախ խիստ իմաստալից բաներ է ասում:

ԼՈՒԿԱ. Մէկ անգամ բերանը բանալուց յետոյ խօսում է շատ հան-

ճարեղ և անդադրում, կարծես զիրք կարդալիս լինի:

ՎԱԼ. Նորա համբաւը ամեն կողմը տարածուած է և ամեն որ դիմում է նորան:

ԺԵՐ. Չափազանց մեծ է նորան տեսնելու փափաքս, շուտով ինձ մօտ կանչեցէք նորան:

ՎԱԼ. Արդէն բերել եմ:

Տ Ե Ս Ի Լ Բ.

ԺԵՐՈՆՏ, ԺԱՔԵԼԻՆ, ԼՈՒԿԱ

ԺԱՔ. Արեւ վկայ, պարոն, ինչ որ միւսները արին, միւսները նա կանի: Իմ կարծիքով այդ լուրջովին աւելորդ է, և թէ ամենալաւ բժիշկը, որ կարող է ձեր աղջկան լեզուն բանալ, դա այն պատուական փեսացուն է, որի նկատմամբ մասնաւոր համակրութիւն ունի ձեր աղջիկը:

ԺԵՐ. Եհ, դու էլ, ծծմայր, ամեն բանի մէջ խառնուում ես:

ԼՈՒԿԱ. Այ կի՛ն, ձայնդ քեզ քաշիր, ի՛նչ գործդ է, որ բիթդ կոխում ես:

ԺԱՔ. Ձեզ ասում եմ, բայց դուք չէք հաւատում, որ այդ բժիշկները ոչ մի յաջողութիւն չեն կարող ունենալ, և թէ ձեր աղջիկը պէտք ունի միայն իւր օրտի սիրածին:

ԺԵՐ. Եւ ով կհամարձակուի նրան այդ հիւանդ վիճակի մէջ առնելու, և երբ ես կամենում էի նրան ամուս-

նացնել, միթէ նա չէր որ հակառակուեց ինձ:

ԺԱՔ. Անշուշտ, քանի որ դուք նորան կամենում էք կապել մի այնպիսի մարդու հետ, որին նա բոլորովին չէ սիրում: Ինչո՞ւ չառնել պ. Լէանդրին, որին աղջկանդ սիրտը կապած է: Նա ոտով գլխով կրհամաձայնէր, և զրաւ կրնեմ, թէ երիտասարդն ևս նրան կառնէր հէնց նոյն իսկ այդ վիճակի մէջ, բաւական է միայն որ դուք հաճութիւն ունենար տալու:

ԺԵՐ. Բայց Լէանդրը այն չէ խկապէս, ինչ որ պէտք է. նա միւսի չափ հարստութիւն չունի:

ԺԱՔ. Սակայն նա ունի մի քեռի, որ խիստ հարուստ է և Լէանդրը նորա ժառանգն է:

ԺԵՐ. Ապագայի հարստութիւն ասած բանդ գառարկ խօսք է. չըկայ երբէք մէկը, որ ստացած լինի, և նրանց կողմից մեծ յանդիմութիւն է ուրիշի հարստութեան վերայ յոյս դնելը: Իբր թէ մահը հէնց միշտ ականջները սրած պարոն ժառանգորդների աղօթքներին ու պապատանքներին է սպասում: Այդ տեսակ ուրիշի մահուան սպասողների մէջ քաղցած մնացողներ էլ շատ կան:

ԺԱՔ. Վերջապէս, ևս միշտ լսած եմ, որ ինչպէս ամուսնութեան, նոյնպէս և ուրիշ բաներում երջանկութիւնը գերադանցում է հարստութեան: Հայրերն ու մայրերը միշտ այդ սովորութիւնն ունին հարցնելու, «Աղջիկը ի՞նչ ունի, կամ տղան ինչի՞ տէր է»: Եւ սանահար Պիեռը իւր Սիմոնէտ աղջկան ամուսնացրեց հասուն թովմասի հետ, միմիայն այն պատճառաւ, որ նա Բոբէնի վրայ մի կտոր այգի ունենալու առաւելու-

թիւնն ունէր, մինչդեռ աղջիկը սրբտով կապուած էր Բոբէնի հետ, և այդ է պատճառը, որ խեղճ օրիորդը դեղին կերոն է կտրուած: Կենդանի մի օրինակ է այդ ձեզ համար, պարոն: Այս աշխարհի մէջ ամեն մարդ իւր հաճոյքի համար է ապրում, և ես կընախադասէի իմ աղջիկս ամուսնացնել այնպիսի մի մարդու հետ, որ նորան աւելի դուր գար, քան թէ ունենար արքայական եկամուտներ:

ԺԵՐ. Է՛հ, ծծմայր, ինչե՞ր ես դուրս տալիս, խնդրում եմ ձայնդ քեզ քաշես, դուք շատ էք մտատանջում, իսկ այդ բանը կարող է մնասել ձեր կաթին:

ԼՈՒԿԱ. (Ժերոնտի ամեն մի խօսքին նորա ուսին խփելով:) Ձայնդ կտրիր, ամբարտաւան. դու շատ յանդուգն ես: Պարոնը քո խորհուրդներից չի մնացել և նա շատ լաւ գիտէ իւր անելիքը: Նա ինքն է իւր աղջկայ հայրը՝ և այն է բարին ու խելացին, ինչ որ նորան հաճելի է:

ԺԵՐ. Կամայ, փոքր ինչ կամայ:

ԼՈՒԿԱ. (Ղարծեալ խփելով ժերոնտի ուսին) Ոչ, պարոն, ես կամենում եմ նորան փոքր ինչ տաշել և հասկացնել, որ յարգանքով վերաբերուի ձեզ:

ԺԵՐ. Այո, բայց ի՞նչ պէտք են այդ տեսակ շարժումներ:

Տ Ե Ս Ի Լ Գ.

ՎԱԼԷՐ, ԶԳԱՆԱՐԵԼ, ԺԵՐՈՆՏ

ԼՈՒԿԱ. ԵՒ ԺԱՔԵԼԻՆ

ՎԱԼԷՐ, Պարոն, պատրաստուեցէք, ահա ձեր բժիշկը ներս է մըտնում:

ԺԵՐ. (Ջգանարէլին) Պարոն ձեր իմ տանս զտնուելու վրայ սքանչա- նում եմ. մենք շատ պէտք ունինք ձեզ:

ԶԳԱՆ. (բժշկի հագուստով եւ սաստիկ սրածայր գլխարկով) Հի- պոկրատը ասում է... որ երկուսս էլ գլխարկներս դնենք:

ԺԵՐ. Այդպէս է ասում Հիպոկ- րատը:

ԶԳԱՆ. Այո:

ԺԵՐ. Ո՞ր գլխում, եթէ կարելի է հարցնել:

ԶԳԱՆ. Իւր գլխարկների... գլխի մէջ:

ԺԵՐ. Քանի որ Հիպոկրատն է ասում, ուրեմն պէտք է կատարել:

ԶԳԱՆ. Պարոն բժիշկ, զարմանա- լի բաներ լսած լինելով...

ԺԵՐ. Խնդրում եմ ասէք, թէ ում մասին է ձեր խօսքը:

ԶԳԱՆ. Ձեր մասին:

ԺԵՐ. Բայց ես բժիշկ չեմ:

ԶԳԱՆ. Դուք բժիշկ չէք:

ԺԵՐ. Ճշմարիտն եմ ասում, ոչ:

ԶԳԱՆ. Յիրաւի:

ԺԵՐ. Յիրաւի: (Ջգանարէլը մի փայտ առնելով խփում է Ժերոն- տին.) Ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ:

ԶԳԱՆ. Դուք այժմ բժիշկ էք, ես ուրիշ աստիճաններ երբէք ունե- ցած չեմ:

ԺԵՐ. (Վալէրին ուղղելով) Այս ինչ դժոխային արարած էք բերել իմ մօտ:

ՎԱԼ. Ձեզ արդէն ասացի թէ նա շատ խելկատակ բժիշկ է:

ԺԵՐ. Այո. բայց ես նորան կըստ- վորեցնեմ թէ ինչ են նշանակում խելկատակութիւնները:

ԼՈՒԿԱ. Կարևորութիւն մի տուէք այդ բանին, նա այդ անում է միայն... ծիծաղելու համար:

ԺԵՐ. Այդ կատակները ինձ ամե- նին չեն դուր գալիս:

ԶԳԱՆ. Պարոն, ներողութիւն եմ խնդրում ձեր նկատմամբ ցոյց տուած համարձակութեանս համար...

ԺԵՐ. Պարոն, ձեր խոնարհ ծա- ռան եմ:

ԶԳԱՆ. Փոքր ինչ բարկացած էի...

ԺԵՐ. Հոգ չէ:

ԶԳԱՆ. Փայտի այդ հարուածնե- րը...

ԺԵՐ. Վնաս չունի:

ԶԳԱՆ. Որ պատիւ ունեցայ ձեզ տալու...

ԺԵՐ. Չըխօսենք այլևս այդ մա- սին: Ես մի աղջիկ ունիմ, նա տա- րօրինակ հիւանդութեան է բռնուել:

ԶԳԱՆ. Ձեր աղջկայ՝ ինձ պէտք ունենալը սքանչացնում է ինձ, և ես ի բոլոր սրտէ կը ցանկանայի որ դուք ևս զգայիք միևնոյն պէտքը, դուք և ձեր ամբողջ ընտանիքը, որպէս զի կարողանամ ձեզ ցոյց տալ թէ ինչ աստիճան փափարելի է ինձ ձեզ օգտակար լինելը:

ԺԵՐ. Ենորհակալ եմ ձեր այդ զգացումների համար:

ԶԳԱՆ. Հաւատացնում եմ ձեզ, թէ այդ խօսքերս բոլորում են սրտիս խորքից:

ԺԵՐ. Այդ չափազանց մեծ պա- տիւ է, որ դուք անում էք ինձ:

ԶԳԱՆ. Ձեր աղջկայ անունը ի՞նչ է:

ԺԵՐ. Լիւսինդ:

ԶԳԱՆ. Լիւսինդ, ա՛հ, ահա քեզ բժշկութեան համար նպաստաւոր մի անուն: Լիւսինդ:

ԺԵՐ. Ես մի երթամ աղջկանս մօտ, տեսնեմ թէ ի՞նչ է անում:

ԶԳԱՆ. Բայց ո՞վ է այդ խոշոր կինարմատը:

ԺԵՐ. Դա իմ փոքրիկ երեխայիս

ծծմայրն է: (Գնում է իսկոյն քերում՝ աղջկան եւ Վալէրին)

Տ Ե Ս Ի Լ Պ.

ԼԻԻՍԻՆՊ, ԺԵՐՈՆՏ, ԶԳԱՆԱՐԷԼ,
ՎԱԼԷՐ, ԼՈՒԿԱ ԵՒ ԺԱՔԵԼԻՆ

ԶԳԱՆ. Հիւանդը այս է

ԺԵՐ. Այո: Ես միայն մի աղջիկ ունիմ, և չափազանց մեծ պէտք է լինի վիշտս, եթէ նա էլ մեռնի:

ԶԳԱՆ. Շատ զգոյշ կենալու է, և պէտք չէ երբէք, որ առանց բժշկի թոյլտուութեան մեռնի:

ԺԵՐ. Ապա, մի աթոռ:

ԶԳԱՆ. (Նստում է Ժերոնտի եւ Լիւսինդի մէջտեղը:) Ահա քեզ մի հիւանդ, որ ամենքին էլ ախորժակի է:

ԺԵՐ. Պարոն, դուք կարողացաք նորան ծիծաղեցնել:

ԶԳԱՆ. Աւելի՛ լաւ: Այդ ամենալաւ նշանն է, երբ բժշկին յաջողում է հիւանդին ծիծաղեցնել: (Լիւսինդին դառնալով) Ե՛, շատ լաւ, խնդիրը ինչումն է. ի՞նչ ունիք, ի՞նչ ներկ է ցաւում:

ԼԻԻՍ. (ձեռքը տանելով քերանին, գլխին եւ ծնօտին) Հան, հի, հոն, հան:

ԶԳԱՆ. Լաւ, ի՞նչ էք ուզում ասել:

ԼԻԻՍ. (շարունակելով միեւնոյն շարժումները:) Հան, հի, հոն, հան, հի, հան:

ԶԳԱՆ. Ի՞նչ:

ԼԻԻՍ. Հան, հի, հոն:

ԶԳԱՆ. Հան, հի, հոն, հան, հա, չեմ կարողանում ամենևին ձեզ հասկանալ, այդ ինչ ստատանայական լեզու է:

ԺԵՐ. Հէնց այդ է արդէն նրա հիւանդութիւնը, պարոն. լեզուն կապուել է և մինչև այժմ չկարողացանք հասկանալ, թէ ի՞նչ է դորա պատճառը. այդ միեւնոյն հանգամանքի շնորհիւ է, որ նորա ամուսնութիւնը յետաձգուեց:

ԶԳԱՆ. Եւ ի՞նչ է պատճառը:

ԺԵՐ. Պատճառը այն է, դրան առնողը կամենում է սպասել մինչև առողջանալը, որից յետոյ միայն պիտի ամուսնանայ:

ԶԳԱՆ. Այդ ո՞ր յիմարն է, որ չի կամենում իւր կնոջ յամր լինելը: Հազար երանի, եթէ իմ կինն ունենար այդ հիւանդութիւնը, ես շատ կզգուշանայի նորան բժշկելուց:

ԺԵՐ. Ի՞նչ և իցէ, պարոն, խընդրում ենք, որ դուք ձեր բոլոր միջոցները դրժ դնէք նորան այդ հիւանդութիւնից ապատելու համար:

ԶԳԱՆ. Ե՛հ, դուք շատ անհանգիստ մի լինիք, միայն ինձ այս ասացէք, այդ հիւանդութիւնը նորան շատ է նեղացնում:

ԺԵՐ. Այո, պարոն:

ԶԳԱՆ. Աւելի՛ լաւ, շատ ցաւ զգում է:

ԺԵՐ. Խիստ մեծ:

ԶԳԱՆ. Այդ ամենը շատ լաւ, դուրս գնում է:

ԺԵՐ. Այո:

ԶԳԱՆ, Առան:

ԺԵՐ. Այդ մասին ոչինչ չեմ կարող ասել:

ԶԳԱՆ. Եւ ազատ:

ԺԵՐ. Այդ մասին տեղեկութիւն չունիմ:

ԶԳԱՆ. (Լիւսինդին) Տուէք ինձ ձեր բազուկը: (Ժերոնտին) Ահա ձեր ազգայ զարկերակից յայտնում է, որ նա յամր է:

ԺԵՐ. Անշուշտ, պարոն, հէնց այդ է դրա հիւանդութիւնը, որ առաջին հայեացքով կարողացաք հասկանալ: ԶԳԱՆ. Ե՛հ, է՛հ:

ԺԱՔ. Մէկ նայեցէք, թէ ինչպէս հասկացաւ նորա հիւանդութիւնը:

ԶԳԱՆ. Մենք նշանաւոր բժիշկներս իսկոյն հասկանում ենք, թէ գործը ինչումն է. իսկ տպէտ մէկը տարակուսանքների մէջ ընկնելով ձեզ պէտք է ասէր, այս, այս ինչ բանից է, այն ինչը այս է և այլն, սակայն ես հէնց առաջին անգամից նշան աւի և ձեզ հազորդում եմ, որ ձեր աղջիկը յամր է:

ԺԵՐ. Այո, բայց շատ կցանկանայի, որ ասէիք թէ ի՞նչ բանից է յառաջանում այդ:

ԶԳԱՆ. Այդ շատ պարզ է, այդ յառաջ է գալիս նորանից, որ նա կորցրած է խօսելու ընդունակութիւնը:

ԺԵՐ. Խիստ գեղեցիկ, բայց եթէ կարելի է, ասէք թէ ի՞նչ է պատճառը խօսելու ընդունակութիւնը կորցնելուն:

ԶԳԱՆ. Մենք՝ բոլոր գիտնականներս ձեզ կարող ենք ասել թէ այդ յառաջանում է լեզուի գործողութեան դանդաղութիւնից:

ԺԵՐ. Բայց դարձեալ, եթէ կարելի էր իմանալ ձեր կարծիքը լեզուի այդ դանդաղութեան մասին:

ԶԳԱՆ. Արիստոտէլը այդ առթիւ ասում է... շատ գեղեցիկ բաներ:

ԺԵՐ. Հաւատացած եմ:

ԶԳԱՆ. Ա՛հ, նշանաւոր մարդ էր նա:

ԺԵՐ. Անկասկած:

ԶԳԱՆ. Յիրաւի մեծ մարդ էր. մի մարդ (Բագուկը մինչեւ արմուկը քարճրացնելով) որ այդ ամենի մէջ

շատ բարձր էր ինձանից, իսկ զալով մեր խնդրին, ես ասում եմ, որ լեզուի գործունէութեան այդ թերութիւնը յառաջանում է, զանազան տեսակ մարմնական հիւթերից, որ մենք գիտնականներս անուանում ենք վնասակար հիւթեր, այսինքն... վնասակար հիւթեր, մանաւանդ այն գոլորշիները, որոնք բարձրանում են մարմնու զանազան հիւանդ մասերի գրգռութեան ազդեցութիւնից, գալով... այսպէս ասում է... այս ինչ... Լատինիերէն հասկանում էք:

ԺԵՐ. Ոչ կրբէք:

ԶԳԱՆ. (սաստիկ արագ վեր կենալով տեղիցը) Ուրեմն լատինիերէն ամենեկին չէք հասկանում:

ԺԵՐ. Ո՛չ:

ԶԳԱՆ. (ոգեւորութեամբ) Cabri-
cias, arci, thuram, catalamus, singulariter, nominativo, haec, musa, այսինքն մուսա, bonus, bona, bonum. Deus sanctus, est ne oratio latinas? Etiam, այո: Quare, ինչո՞ւ համար: Quia substantivo, et adjectivum, concordatin, generi, numerum et casus.

ԺԵՐ. Ա՛խ, ինչու համար ես էլ ուսումնասիրած չլինէի:

ԺԱՔ. Յիրաւի գիտնական մարդ է:

ԼՈՒԿԱ. Այո, այնքան գեղեցիկ է որ ոչինչ չեմ հասկանում:

ԶԳԱՆ. Արդ, այդ գոլորշիները, որոնց մասին ասում էի ձեզ, անցնելով ձախ կողմից, ուր լեարդն է, գէպի աջ կողմը, ուր գտնւում է սիրտը, պատահում է որ թոքերը, որին լատինիերէն անուանում ենք „armyan“, հազորգակցութիւն ունենալով ուղեղի հետ, որին յունարէն լեզուով կոչում ենք „nasmus“, գարկերակի միջոցաւ, որին երբայերէն կո-

չում ենք „cubile“, պատահում են մեր վերև յիշած գոլորշիներին, որոնք լցւում են ուսուսկրի պարապութեան մէջ, որովհետև այդ յիշած գոլորշիները... խնդրում եմ լաւ ուշադրութիւն դարձնէք այս խօսքերիս վրայ... և որովհետև այդ գոլորշիները ունին մի տեսակ վնասակար յատկութիւն... լաւ հասկացէ՛ք այդ բանը ի սէր Աստուծոյ...

ԺԵՐ. Այո՛:

ԶԳԱՆ. Ունին մի տեսակ վնասակար յատկութիւն, որ յառաջ է գալիս... ուշադիր եղէ՛ք խնդրում եմ:

ԺԵՐ. Ուշադիր եմ:

ԶԳԱՆ. Որը յառաջ է գալիս ստոծանու խոռոչի միջի գոլորշիների դառնութիւնից, պատահում է որ այդ գոլորշիները... ossabandus, nequeis, nequer, potarinum, quipsa, milus... Ահա իսկապէս այն պտուղը, որից յառաջանում ձեր աղջկայ յամրութիւնը:

ԺԱՔԷԼ. Ա՛հ, շատ գեղեցիկ բացատրեց, այ մարդ:

ԼՈՒԿԱ. Ա՛խ, ինչո՞ւ ես էլ չունենամ այդպիսի ճարտարախօս լեզու:

ԺԵՐ. Անկասկած որ, չէր կարելի սորանից աւելի լաւ խորհրդածել, սակայն մի բան կայ միայն, որ ինձ հակառակ է երևում, այդ սրտի և լեարդի համար որոշած տեղերն է: Ինձ թւում է, թէ՛ գուր հակառակ կերպով տեղաւորեցիք, մինչդեռ սիրտը գտնւում է ձախ կողմում, իսկ լեարդը աջ կողմում:

ԶԳԱՆ. Այո, մի ժամանակ ճիշտ այդպէս էր, սակայն մենք այդ ամենը փոխած ենք, և մենք այժմ բժշկութիւնը կատարում ենք բալորովին նոր մեթոտով:

ԺԵՐ. Հէնց այդ բանին ես տեղ-

եակ չէի, և ներողութիւն եմ խնդրում իմ տգիտութեանս համար:

ԶԳԱՆ. Վնաս չունի, մանաւանդ որ գուր պարտաւորուած չէք անպատճառ մեզ չափ հմուտ լինելու:

ԺԵՐ. Այդ ճշմարիտ է, պարոն, բայց ի՞նչ էք կարծում, ի՞նչ անելու է այդ հիւանդութեան:

ԶԳԱՆ. Իմ հասկացածիս համաձայն վարուելու է, այնպէս չէ՛:

ԺԵՐ. Անշուշտ:

ԶԳԱՆ. Ուրեմն ես խորհուրդ եմ տալիս անկողնում պառկեցնել և տալ նորան իբրեւ դեղ գինու մէջ թրջած մի կտոր հաց:

ԺԵՐ. Բայց ի՞նչ բանի համար է այդ, պարոն:

ԶԳԱՆ. Այդ նորա համար է, որ գինին և հացը միմեանց խառնուած ժամանակ գովելի մի յատկութիւն են ստանում, որը ընդունակ է խօսեցնելու: Միթէ՛ տեսած չէք, որ թուլակներին, բացի դորանից ուրիշ ոչինչ չեն ուտեցնում, և դորանով է որ նոցա խօսել են սովրեցնում:

ԺԵՐ. Այդ շատ ճշմարիտ է. յիշուի մեծ մարդ է: Շուտ արէ՛ք, հաց և մի քիչ գինի:

ԶԳԱՆ. Երեկոյեան ես կրկին կը գամ, որ տեսնեմ թէ ինչ վիճակի մէջ է նա:

Տ Ե Ս Ի Լ Ե.

ԺԵՐՈՆՏ, ԶԳԱՆԱՐԷԼ, ԺԱՔԷԼԻՆ

ԶԳԱՆ. (Ժաքեղինն ուղղելով) Կամաց, գուր: (Ժերոնտին) Պարոն այս ծծմօրն էլ հարկաւոր է փոքրիկ մի դեղ անել:

ԺԱՔ. Ո՛ւմ, ի՞նձ. ես ինձ չափազանց լաւ եմ զգում:

ԶԳԱՆ. Աւելի վատ, ծծմայր, աւելի վատ, Հէնց այդ կատարեալ առողջութիւնից է որ պէտք է վախենալ, և վատ չի լինիլ, եթէ ձեզանից մի քիչ արիւն առնուի ու լուծողական յոգնա տրուի:

ԺԵՐ. Բայց, պարոն, այդ ինձ համար մի նորութիւն է, որ ես չեմ հասկանում, ինչո՞ւ համար արիւն առնել մէկից, երբ նա ամենեւին հիւանդ չէ:

ԶԳԱՆ. Այդ նշանակութիւն չունի, դա առողջարար ու ընդունուած նորութիւն է համարուում, և ինչպէս ջուրը խմում են զգացուելիք ծարաւութեան դէմ, այնպէս էլ կարելի է արիւն առնել ապագայ հիւանդութեան դէմ:

ԺԱՔ. (հեռանալով) Հաւատացնում եմ ձեզ, որ ծիծաղս գալիս է այդ բանի վրայ, և թէ երբէք չեմ կամենում իմ մարմինս դեղատուն դարձնել:

ԶԳԱՆ. Դուք արհամարհում էք դեղերը, սակայն ես էլ գիտեմ թէ ինչպէս կարելի է ձեզ խելքի բերել:

Տ Ե Ս Ի Լ Զ.

ԺԵՐՈՆՏ, ԶԳԱՆԱՐԵԼ

ԶԳԱՆ. Մատուցանում եմ իմ բարեկեցութիւն:

ԺԵՐ. Սպասեցէք փոքր ինչ, եթէ կարելի է:

ԺԵՐ. Ի՞նչ էիք կամենում անել:

ԺԵՐ. Զեղ դրամ տալու, պարոն:

ԶԳԱՆ. (Ժերոնտի՝ քսակը քանալու ժամանակը ձեռքը ետեւից երկարացնելով) Երբէք չեմ կարող առնել, պարոն:

ԺԵՐ. Պարոն:

ԶԳԱՆ. Ո՛չ երբէք:

ԺԵՐ. Մի փոքրիկ գումար:

ԶԳԱՆ. Հնարաւոր բան չէ:

ԺԵՐ. Խնդրում եմ:

ԶԳԱՆ. Ծանոթ էք անում, ինչ է:

ԺԵՐ. Ա՛յ քեզ բան:

ԶԳԱՆ. Ես ոչինչ արած չունիմ:

ԺԵՐ. Է՛հ:

ԶԳԱՆ. Դրամի համար չէ որ աշխատում եմ:

ԺԵՐ. Ինձ յայտնի է այդ:

ԶԳԱՆ. (ընթացիկ ստանալուց յետոյ) Միթէ կարելի է այդ էլ ծանրութիւն համարել:

ԺԵՐ. Ինչպէս չէ, պարոն:

ԶԳԱՆ. Ես վարձկան բժիշկ չեմ:

ԺԵՐ. Ես այդ շատ լաւ գիտեմ:

ԶԳԱՆ. Ես նկատական շահով չեմ առաջնորդուում:

ԺԵՐ. Երբէք այդ բանը մտքովս անցրած չեմ:

ԶԳԱՆ. (մենակ, ստացած փողի վրայ նայելով) Արեւ վկայ այդ վատ բան չէ, միայն թէ...

Տ Ե Ս Ի Լ Է.

ԼԷԱՆԴՐ, ԶԳԱՆԱՐԵԼ

ԼԷԱՆԴՐ. Պարոն, վաղուց է որ ձեզ եմ սպասում, եկած եմ ձեր օգնութիւնը խնդրելու:

ԶԳԱՆ. (քննելով նորա զարկերակը) Ահա քեզ մի հիւանդոտ զարկերակ:

ԼԷԱՆԴՐ. Բայց ես ամենեւին հիւանդ չեմ, պարոն, և իմ ձեզ մօտ գալս երբէք այդ բանի համար չէ:

ԶԳԱՆ. Ինչո՞ւ հապա չէիք իմաց անում, թէ հիւանդ չէք:

ԼԷԱՆԴՐ. Ոչ. ձեզ մօտ եկած եմ երկու խօսք խօսելու, իմ անունս է

Լէանդր, ես կամենում եմ պոսակուել Լիւսինդ օրիորդի հետ, որին դուք հէնց նոր այցելութիւն տուիք, բայց որովհետեւ իւր հօր վատ բնաւորութեան տէր մարդ լինելուն պատճառաւ ինձ դժուար է որ և իցէ յարաբերութիւն ունենալ նորա հետ, ուստի համարձակում եմ ձեր օգնութիւնը խնդրելու, որ միջոց տար նորան տեսնելու համար մտածած մի հնարքս գործադրելու, և երկու խօսք խօսելու նորա հետ, որից կախուած է կեանքս ու հրջանկութիւնս

ԶԳԱՆ. (հըր թէ քարկացած) Ում տեղ էք դնում դուք ինձ, ինչ է նշանակում այդ, ինչպէս էք համարձակում ինձ դիմել և խնդրել որ ես ձեզ օգնեմ և կամենում բժշկի արժանապատուութիւնս հաւատարեցնել այդ տեսակ մի սոսոր պաշտօնի:

ԼԵԱՆԴՐ. Պարոն, չափ աղմուկ մի հանէք:

ԶԳԱՆ. (նորան յետ յետ երթալու ստիպելով) Ես այդ կամենում եմ:

ԼԵԱՆԴՐ. Է՛հ, կամաց, պարոն:

ԶԳԱՆ. Դ՞նւ յանդուգն:

ԼԵԱՆԴՐ. Ի սէր Աստուծոյ:

ԶԳԱՆ. Ես ձեզ կըստփորեցնեմ, ես ձեր կարծածը չեմ ամենակին և թէ ձեր արածը ծայրայեղ յիմարութիւն է...

ԼԵԱՆԴՐ. (զրպանից միջոսակ հանելով) Պարոն:

ԶԳԱՆ. Կամենալ ինձ գործիք դարձնել: (Առնելով քսակը) Իմ խօս-

քըս ձեզ համար չէ, որովհետեւ դուք մի պատուաւոր մարդ էք և ինձ մեծ հաճոյք պիտի պատճառէ ձեզ օգտակար լինելը, այլ ես խօսում աշխարհի մի կարգ ժպիրհ մարդոց մասին, որոնք մարդուն անասունի տեղ են դնում, և ձեզ հաւատացնում եմ, որ հէնց այդ բանն է, որ ինձ կատաղեցնում է:

ԼԵԱՆԴՐ. Ներողութիւն եմ խնդրում, պարոն, որ համարձակուեցայ...

ԶԳԱՆ. Դուք ծաղրում էք... բայց խնդիրը ինչի՞ վրայ:

ԼԵԱՆԴՐ. Դուք իմացած լինելու էք, պարոն, թէ այդ հիւանդութիւնը, որ դուք կամենում էք բժշկել, կեղծ է: Բժիշկները այդ բանի վերաբերմամբ այլ և այլ կարծիքներ յայտնեցին, մէկը ասաց թէ յառաջ է գալիս ուղեղից, ոմանք վերագրեցին աղիքներին, ոմանք՝ փայծեղին, ուրիշները լեարդին. սակայն Լիւսինդը այդ հիւանդութիւնը ստացել է որպէսզի ազատուի իւր համար կարեւորութիւն չունեցող մի ամուսնութիւնից: Բայց վախենում եմ, թէ մեզ միասին կը տեսնեն, հեռանալէ առաջ տեղից և ես ճանապարհին կասեմ թէ ինչ է իմ խնդիրը:

ԶԳԱՆ. Երթանք, պարոն, դուք այնպիսի մի սէր ծնեցրիք իմ մէջ, որ չեմ կարող բացատրել. իմ բոլոր բժշկականութիւնս պիտի գործ դնեմ, կամ հիւանդը տուաքի և կամ ձերը կըլինի:

Տ Ե Ս Ի Լ Ե.

ԼԵԱՆԴՐ, ԶԳԱՆԱՐԵԼ

ԼԵԱՆԴՐ. Ինձ թուում է թէ այս վիճակիս մէջ ինձ բաւական յարմար է գալիս դեղագործութիւնը. և որովհետև նորա հայրը ինձ շատ քիչ է տեսած, ուստի այս հագուստներովս և կեղծ ծամովս կարծում եմ թէ պիտի կարողանամ ծածկուիլ նորա աչքերից:

ԶԳԱՆ. Անկասկած:

ԼԵԱՆ. Իմ բոլոր ցանկացածս ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ բժշկական հինգ կամ վեց բառ գիտնալ և նոցանով զարդարել խօսակցութիւնս, որպէսզի հմուտ մարդ երևիմ:

ԶԳԱՆ. Բան չունիս, դոցա ոչ մէկին էլ պէտք չկայ, միայն հագուստը արդէն բաւական է, և կարծում ես, որ ես քեզանից աւելի շատ բան գիտեմ:

ԼԵԱՆ. Ինչպէս:

ԶԳԱՆ. Սատանի բաժին լինիմ, թէ ես բժշկութիւնից մի բան հասկանալու եմ: Դուք պատուաւոր մի մարդ էք, ուստի կամենում եմ զաղտնիքս ձեզ յայտնել, ինչպէս որ դուք ձերը հաղորդեցիք:

ԼԵԱՆ. Ինչպէս, ուրեմն դուք իսկապէս բժիշկ չէք:

ԶԳԱՆ. Զեզ ասում եմ ոչ, հակառակ բոլորովին իմ կամացս ինձ բժիշկ են շինած, կեանքիս մէջ երբէք այդքան գիտնական եղած չէի, որքան այժմ, և իմ բոլոր ուսումնականութիւնս երկու անգամ

երկու չորսից այն կողմը չի անցնում, մանաւանդ ինձ բոլորովին անհասկանալի է, թէ ինչ բանն է առիթ տուել դոցա այդ երևակայութիւնը ունենալու իմ մասին. բայց երբ տեսայ որ սաստիկ փափագում են որ բժիշկ եղած լինիմ, ես էլ որոշեցի լինել ի միաս իրենց զլսին խաղալիք խաղիս: Սակայն չէք կարող երևակայել թէ այդ ցնորամտութիւնը որքան արագ ընդհանրացաւ և թէ ինչպէս ամենքը զլուխը կորցրած ինձ գիտնական մարդու տեղ են դնում, ամեն կողմից փնտռւում եմ և, եթէ գործը միշտ այդպէս շարունակուելու լինի, միտքս դրած եմ ամբողջ կեանքս բժիշկ մնալ: Բժըշկութիւնը բոլոր արհեստներից շահաւետ եմ գտնում, որովհետև ուզում է լաւ լինի, ուզում է վատ, վարձատրութիւնը միշտ միևնոյն է. իսկ որ զլսաւորն է, գործի անիծւած պատասխանատուութիւնը երբէք չի ծանրանում մեզ վրայ, մեզ յանձնում են մի կտոր, և մենք ձեռք ենք ինչպէս մեր քէֆն է տալիս: Մուճակներ պատրաստող կոշկակարը պատահմամբ կաշին փշացրած գէպքում պարտաւորուած է լինում իւր հաշտոյն տուծել, իսկ մեր արհեստում կարող ես մարդ մեռցնել, առանց ամենափոքր պատասխանատուութեան տակ ընկնելու. մենք միշտ ազատ ենք դատաւարութիւնից և յանցանքը ամեն ժամանակ էլ ծանրանում է մեռնողի վրայ: Վերջապէս այս պաշտօնի լաւ կողմերից մինն

էլ այն է, որ մեռնողները խիստ ամօթխած ու համեստ են լինում, և երբէք լսուած բան չէ, որ բժշկի վրայ գանգատուին, թէ նա մեռցրեց:

ԼԵԱՆ. Այդ շատ ճշմարիտ է թէ մեռելները այդ բանի վերաբերմամբ չափազանց ազնիւ են:

ԶԳԱՆ. (դէպի իրեն եկող Վարդիկներին նկատելով) Այս մարդիկը ինչպէս երևում է խորհուրդ հարցնելու են գալիս: (Դառնալով Լէանդրին) Գնացէ՛ք Լիւսինդի բնակարանի մօտ անպատճառ սպասեցէ՛ք ինձ:

Տ Ե Ս Ի Լ Բ.

ԹԻԲՕ, ՊԵՌԻՆ, ԶԳԱՆԱՐԷԼ

ԹԻԲՕ. Պարոն, որդիս Պեռինը և ես ձեր ետևից ենք եկած:

ԶԳԱՆ. Ի՞նչ է պատահել որ:

ԹԻԲՕ. Սորա խեղճ մայրը, որ կոչւում է Պառէտ, հիւանդ է և վեց ամսից ի վեր է, որ անկողնին է ծառայում:

ԶԳԱՆ. (ծեռքը երկարացնում է իբր փող ստանալու համար) Ուրեմն ի՞նչ էք ուզում որ անեմ:

ԹԻԲՕ. Պարոն, կըլնդրէինք, եթէ կարելի էր, մեզ որ և իցէ մի հասարակ դեղ տայիք, նորան բժշկելու համար:

ԶԳԱՆ. Պէտք է տեսնել: Ի՞նչ է հիւանդութեան պատճառը:

ԹԻԲՕ. Նորա հիւանդութեան պատճառը ջրգողութիւն է, պարոն:

ԶԳԱՆ. Զրգողութիւն:

ԹԻԲՕ. Այո, այսինքն նա ամբողջ մարմնով ուռած է, և ինչպէս ասում են, այդ բանը յառաջանում է նորա մարմնի մէջ հաւաքուած ահագին քանակութեամբ մի տեսակ հեղուկից և թէ նորա թոքերը, ստամոքսը կամ

փայծաղը, ինչպէս կամենում էք տնականեցէ՛ք, արիւնի տեղ ջուր է պատրաստում: Երկու օրը մէկ մշտական տենդ է ունենում, և զգում ուշաթափութիւն ու ազդրերի սարսափութեան մէջ ցաւ: Կոկորդի միջից խրխուղի ձայներ են գալիս, որ քիչ է մնում շունչը կտրուի. երբեմն թուլութիւն և ջղաձկութիւն է գալիս վրան և մենք յոյսներս կտրած ենք: Մեր գիւղում մի դեղագործ կայ, որ ճշմարիտը խօսելով չգիտեմ քանի քանի տեսակ ճարեր է տուել, որոնք ինձ վերայ մի տասնեակից աւելի կլորիկ արասիներ են նստել, լուացուելքը, ամօթ չլինի ասել յոգնան, սակայն, ինչպէս ասում են, ամենն էլ ծռտի պռտի բաներ էին, որոնք ոչ առողջացնում էին և ոչ էլ մեռցնում: Նա կամեցաւ մի տեսակ ճար էլ խմացնել, որին ասում են փսխողական գինի, բայց ճիշտն խօսելով ես վախեցայ, որ միգուցէ մեր պառաւը միւս աշխարհը գլորուի. և դեռ գովում են թէ համբաւաւոր բժիշկ է, մինչդեռ Ստուած գիտէ թէ իւր այդ արհեստով քանիսին է ճամբու դրել:

ԶԳԱՆ. (միշտ ծեռք փողի երկարացնելով) Դառնանք մեր խնդրին: Բարեկամ, գառնանք խնդրին:

ԹԻԲՕ, Պարոն, խնդիրը այժմ նորանումն է, որ եկած ենք ձեզանից հարցնելու, թէ ի՞նչ ճար անենք:

ԶԳԱՆ. Զեր տաժներից ոչինչ չկարողացայ հասկանալ:

ՊԵՌ. Պարոն, մայրս հիւանդ է, և ահա ձեզ բերած ենք երկու արտսի (էղիւ) փող, որ մեզ մի տեսակ դեղ տաս:

ԶԳԱՆ. Ահաւասիկ ձեր տաժը հասկանում եմ. ահա քեզ մի տղայ

կարողանում է պարզօրէն խօսել և հասկացնել ինչ որ հարկաւորն է: Ասում է, թէ մայրդ հիւանդ է ու ջրգողութիւն ունի, որ ամբողջ մարմնով ուռած է, և թէ ջերմում է ու ազդերի մէջ ցու է գլու՜մ, բացի այդ ամենից, երբեմն երբեմն ուշաթափութիւն և ջղաձգութիւններ է ունենում, այսինքն թալկանում է:

ՊԷՌ. Ո՛հ, այո՛, հէնց ճիշտ ձեր տառներն է:

ԶԳԱՆ. Ձեր խօսքերից ես անմիջապէս հասկացայ: Սակայն ձեր հայրը չի հասկանում մինչև անգամ, թէ ինչ է խօսում: Ուրեմն այժմ դուք ինձանից դեղ էք խնդրում:

ՊԷՌ. Հրամիշ էք պարոն:

ԶԳԱՆ. Նորան բժշկելիք մի դեղ:

ՊԷՌ. Այո՛, պարոն, ձեր ասածի պէս:

ԶԳԱՆ. Առէք, տհա մի կտոր պտիւր, աշխատեցէք նրան ուտեցնել այդ:

ՊԷՌ. Պանիրի կտոր:

ԶԳԱՆ. Այո՛, այդ մասնաւորապէս պատրաստուած պանիր է, որի մէջ կայ խառնուած՝ ոսկի, մարջան, մարգարիտ և ուրիշ շատ տեսակ թանկագին բաներ:

ՊԷՌ. Պարոն, շատ շնորհակալ եմք ձեզանից, ահա գնալն երես պէս կաշխատենք ուտացնել այդ:

ԶԳԱՆ. Գնացէ՛ք ուրեմն, բայց եթէ մեռնի աշխատեցէք խորը թաղել, որքան որ կարող էք:

(Գնում են)

Տ Ե Ս Ի Լ Գ.

ԺԵՐՈՆՏ, ԼՈՒԿԱ.

ԺԵՐ. Տօ՛, Լուկա, մեր բժշկին ամենիկն շտեսա՛ր:

ԼՈՒԿԱ. Է՛հ, սատանանորը տանին նորան, այո տեսայ:

ԺԵՐ. Ուրեմն ո՛ւր կարող է լինել նա:

ԼՈՒԿԱ. Չգիտեմ, բայց կը ցանկանայի, որ զժողովրդ տակը անցնէր նա:

ԺԵՐ. Գնա՛, մի տես աղջիկս ինչ է անում:

Տ Ե Ս Ի Լ Գ.

ԶԳԱՆԱՐԵԼ, ԼԵԱՆԴՐ, ԺԵՐՈՆՏ

ԺԵՐ. Ա՛հ, պարոն, հէնց այս վայրկեանիս ձեզ էի հարցնում, թէ ո՛ւր էք:

ԶԳԱՆ. Ձեր բակումն էի և զբաղուած ներսիս աւելորդ ջուրը դուրս տալով... Հիւանդդ ինչպէ՛ս է:

ԺԵՐ. Ձեր տուած դեղի վրայ փոքր ինչ աւելի փառացաւ:

ԶԳԱՆ. Աւելի լաւ, այդ նշան է թէ ներգործութիւն արել է:

ԺԵՐ. Շատ լաւ, բայց ես վախում եմ, որ այդ ներգործութիւնը միտոս չպատճառէ նորան:

ԶԳԱՆ. Այդ մասին երբէք անհանգիստ մի լինիք, ինձ մօտ զբոսնում են ամենաբնութիւն դեղեր, ես միայն հոգեվարքին եմ սպասում:

ԺԵՐ. (Լէանդրին ցոյց տալով) Այդ ինչ մարդ է, որ հետեւեց քեզ:

ԶԳԱՆ. (ձեռքերով զանազան շարժումներ անելով, ցոյց տալով հաճախ թէ դեղագործ է) Սա է...

ԺԵՐ, Ո՛վ:

ԶԳԱՆ. Նա...

ԺԵՐ. Է՛հ...

ԶԳԱՆ. Որը...

ԺԵՐ. Հասկանում եմ ձեր միտքը:

ԶԳԱՆ. Որին ձեր աղջիկը պէտք պիտի ունենայ:

Տ Ե Ս Ի Լ Ե.

ԼԻԻՍԻՆԴ, ԺԵՐՈՆՏ, ԼԵԱՆԴԵՐ,
ԺԱՔԵԼԻՆ, ԶԳԱՆԱՐԵԼ

ԺԱՔԵԼ. Պարոն, ահա ձեր աղջիկը կա՛նխում է փոքր ինչ զբօսնել:

ԶԳԱՆ. Այդ կարող է օգտակար լինել նորան: Պարոն դեղագործ, գնացէ՛ք և նորա զարկերակը շօշափեցէ՛ք, նորա հիւանդութեան մասին յետոյ կըխօսիմ ձեզ: (Զգանաւ ըէլը Ժերոնտին քաշելով բեմի մի անկիւնը եւ ձեռքերը նորա ուսերի վրայ դնելով արգելում է նորան գլուխը դարձնել այն կողմը, ուր գտնուում են Լէանդը եւ Լիւսինդը:) Պարոն, պէտք է իմանաք, որ բժիշկներին սաստիկ զբաղեցնում է այն մեծ ու լուրջ խնդիրը, որ կամենում են գիտնալ, թէ արդեօք կանանց աւելի դիւրին չէ բժշկել քան տղամարդկանց: Խընդրում եմ ուշադրութիւն դարձնէք այս բանին, եթէ կարելի է. ոմանք ասում են ոչ, ուրիշները պնդում են այո, իսկ ես ասում եմ և այո և ոչ, որովհետև թանձր գոլորշիների սաստկութիւնը, որոնք գտնուում են կանանց խառնուածքի մէջ, դառնում են պատճառ այն բանին, որ նոցա անասնական կողմը միշտ ձգտում է տիրապետել հոգեկան կողմի վրայ և դրանից է առաջ գալիս, որ նոցա կարծիքների տարբերութեանը պատճառ է լինում լուսնի խոտորնակ չարժումը և որովհետև արեգակը տարածելով իւր ճառագայթները երկրի մակերևոյթի վրայ՝ պատահում է . . .

ԼԻԻՍ. (Լէանդին ուղղելով) Ես երբէք կարող չեմ իմ զգացումներս փոփոխելու:

ԺԵՐ. Տեսէ՛ք, աղջկանս լեզուն

բացուել է: Ո՛վ զօրաւոր դեզ, ո՛վ սքանչելի բժիշկ պարոն, որքան պարտաւորուած եմ ձեզ ձեր կատարած այդ հրաշալի բժշկութեան համար և ինչո՞վ կարող եմ վարձատրոյց լինել ձեր այդ տեսակ մի ծառայութեան:

ԶԳԱՆ. (Ճեմելով բեմի վրայ եւ հովահարելով գլխարկով) Ահա մի հիւանդութիւն, որ ինձ բաւական յոգնեցրեց:

ԼԻԻՍ. Այո, հայրիկ, լեզուիս կապիրը բացուեցան, բայց բացուեցան նորա համար, որ ձեզ յայտնեմ, թէ բացի Լէանդից ուրիշ փեսացու չեմ կարող ընդունել, և թէ ի դուր տեղըն էք աշխատում ինձ Հորատին տալու:

ԺԵՐ. Բայց . . .

ԼԻԻՍ. Ոչ ոք կարող չէ արած որոշումս փոխել տալ:

ԺԵՐ. Ինչպէ՛ս:

ԼԻԻՍ. Աւելորդ տեղը աշխատած կըլինիք ինձ համոզելով:

ԺԵՐ. Եթէ . . .

ԼԻԻՍ. Ապարդիւն են ձեր բոլոր խրատները:

ԺԵՐ. Ես . . .

ԼԻԻՍ. Ես արդէն վճռած եմ:

ԺԵՐ. Բայց . . .

ԼԻԻՍ. Հայրական իշխանութիւնից վեր է ինձ հարկադրելը՝ չուզած մարդուս հետ ամուսնանալ:

ԺԵՐ. Ես կարող եմ . . .

ԼԻԻՍ. Ինչ էլ որ անելու լինիք:

ԺԵՐ. Նա . . .

ԼԻԻՍ. Հոգիս չէ կարող այդ տեսակ բռնութեանց համբերել:

ԺԵՐ. Բայց . . .

ԼԻԻՍ. Աւելի շուտ կըհամաձայնեմ վանք մտնել, քան թէ չսիրած մարդու հետ ամուսնանալ:

ԺԵՐ. Սակայն . . .

ԼԻԻՍ. (ըարկուլթեալք) Ո՛հ, ոչ մի կերպով, անհնարին է, իզուր տեղին էք ժամանակ կորցնում, ոչինչ չեմ կարող անել, արդէն վճռուած է:

ԺԵՐ. Ո՛հ, այս ինչ սպառնալից խօսքեր են և հնարաւորութիւն ես չկայ առաջը առնելու: (Զգանալէ-լին) Պարոն, խնդրում եմ դարձեալ յամբ դարձնէք նորան:

ԶԳԱՆ. Այդ ինձ անհնարին է տանել, եթէ կարող եմ ձեզ մի որեիցէ ծառայութիւն մատուցանել, այդ այն կըլինի, որ ձեզ խուլ դարձնեմ, եթէ միայն կըհաճիք:

ԺԵՐ. Շնորհակալ եմ ձեզանից (Լիւսինդին դառնալով) բայց դու մտածելու ես . . .

ԼԻԻՍ. Ո՛հ, ձեր բոլոր խրատները իմ հոգուս վրայ ոչ մի ազդեցութիւն չեն կարող անել:

ԺԵՐ. Հէնց այս երեկոյ դու արդէն ամուսնանալու ես Հորասի հետ:

ԼԻԻՍ. Ես աւելի շուտ կ'ամուսնանամ մահուան հետ

ԶԳԱՆ. (Ժերոնտին) Տէր Աստուած իմ, սպասեցէք, և թոյլ տուէք որ ես բժշկական կերպով կարգադրեմ այդ գործը. չէ որ այդ մի հիւանդութիւն է, որ նորա մէջ արմատացած է և որի դէմ պէտք եղած դեղը ես արդէն ունիմ:

ԺԵՐ. Պարոն, միթէ կարող էք այդ հոգեկան հիւանդութիւնն էլ բժշկել:

ԶԳԱՆ. Այո, ինձ թողէք այդ. ես ամեն տեսակ հիւանդութեան դեղը ունիմ և մեր դեղագործը կ'օգնէ մեզ այդ բժշկութեան մէջ: (Լէանդրին ուղղելով) Մի խօսք միայն. դուք տեսնում էք, որ օրիորդի՛ այդ Լէանդրի վրայ ունեցած սէրը բո-

լորովին հակառակ է նորա հօր կամքին, և թէ ամենին չի կարծի ժամանակ կորցնել, քանի որ հիւթերը չափազանց գրգռուած են, անհրաժեշտ է ուրեմն որքան կարելի է շուտով այդ հիւանդութեան դարմանը գտնել, որ ուշացնելով կարող է աւելի սառտկանալ: Ըստ իս դուրս միակ ելքը այս է՝ ընդունիլ տալ մաքրող լուծողական, որին, ինչպէս որ կարգն է, կըխառնէք Պրիու դրախտ մատրիմոնիում պիլլուլների մէջ: Գուցէ օրիորդը հակառակի այդ դեղը ընդունելու, բայց դուք լինելով հմուտ ձեր արհեստին, ձեզ և միջոցնում նորան համոզել և ընդունել տալ այդ բանը որքան կարելի է լաւ կերպով: Գնացէք այժմ և փոքր ինչ զբօսեցրէք նորան պարտիզում, որպէսզի հիւթերը պատրաստուին, իսկ ես կըխօսակցիմ հօրը հետ: Նայեցէք որ ժամանակ չը կորցնէք: Օ՛ն ուրեմն, հետեցէք շուտով դեղին, այդ նշանաւոր դեղին:

Տ Ե Ս Ի Լ Զ.

ԺԵՐՈՆՏ, ԶԳԱՆԱՐԵԼ

ԺԵՐ. Այդ ինչ դեղերի բաղադրութիւն էր, որ այս վարկեանիս յիշեցիր. ինձ թւում է թէ կեանքիս մէջ լսած չէի այդ անունները:

ԶԳԱՆ. Այո, դուք այնպիսի դեղեր են, որոնք գործ են ածուում միայն բացառիկ հիւանդութիւնների դէմ:

ԺԵՐ. Բայց տեսած կ'աք երբէք այդ աստիճանի անմիտ վարմունք:

ԶԳԱՆ. Աղջկաները, պէտք է ասել, երբեմն փոքր ինչ յամառ են լինում:

ԺԵՐ. Գուք չէք կարող երեւակայել, թէ ինչ աստիճան պժուած է այդ Լէանդրի համար:

ԶԳԱՆ. Հասակի թարմութիւնն է այդպէս վառում երիտասարդ սրտերը:

ԺԵՐ. Սակայն ես հէնց որ նկատեցի այդ բանի նշանները, աշխատեցի միշտ ազգականս փակած պահել:

ԶԳԱՆ. Շատ խելացի վարմունք է:

ԺԵՐ. Բայց այդ աշխատեցի որ չկարողանան ոչ մի կերպով յարաբերութիւն ունենալ միմեանց հետ:

ԶԳԱՆ. Խիստ լաւ:

ԺԵՐ. Ես կարծում եմ թէ անպատճառ մի անհաճոյ բան կը պատահէր, եթէ առաջը չառնէի:

ԶԳԱՆ. Շատ խոհեմ կերպով էք վարուել:

ԺԵՐ. Կարծեմ ազգիկս մինչև անգամ որոշած էր նորա հետ փախչել:

ԶԳԱՆ. Շատ հաւանական է:

ԺԵՐ. Ինձ մինչև անգամ հազար գեցին, որ երիտասարդը ամեն միջոց գործ է գնում, որպէսզի կարողանայ նորա հետ տեսնուիլ:

ԶԳԱՆ. Ի՞նչ յանդգնութիւն:

ԺԵՐ. Բայց շատ խլուր է աշխատում:

ԶԳԱՆ. Ի՞նչ ասել կուզի:

ԺԵՐ. Ամեն կերպ պիտի աշխատիմ, որ չկարողանան տեսնուել:

ԶԳԱՆ. Խենդի հետ գործ ունի, ի՞նչ է. նա դեռ չգիտէ թէ պուր որքան խորամանկ էք, ձեզ գերազանցելու համար շատ վարպետորդի մէկը լինելու է:

Տ Ե Ս Ի Լ Է.

ԼՈՒԿԱ, ԺԵՐՈՆՏ, ԶԳԱՆԱՐԵԼ.

ԼՈՒԿԱ. Ո՛հ, սատանան տանի, պարոն, այս ինչ խայտառակութիւն է, ձեր ազգիկը փախել է իւր սիրած Լէանդրի հետ: Գա հէնց ինքը դեպագործն էր, և ահա պ. բժիշկը

ինքն է այդ ամենը սարքողը:

ԺԵՐ. Ի՞նչ է նշանակում, զլխիս այդպիսի ձիւն բերել. շուտ արէք, ստիկանութեան իմացրէք և զորան մի թողէք, որ դուրս գայ այս տեղից. այ դու դաւաճան, ես քեզ կը յանձնեմ արդարութեան ձեռքը, և նա պիտէ թէ ինչպէս պէտք է պատժել քո լրբութիւնը:

ԼՈՒԿԱ. Ա՛հ, արեւ վկայ, պարոն բժիշկ, դուք անշուշտ պիտի կախուիք, միայն թէ ստըններդ դուրս մի գնէք այս տեղից:

Տ Ե Ս Ի Լ Ը.

ՄԱՐՏԻՆ, ԶԳԱՆԱՐԵԼ, ԼՈՒԿԱ.

ՄԱՐՏ. (Լուկային) Ո՛վ Աստուած իմ, ինչե՞ր քաշեցի մինչև այս տունը կարողացայ գտնել. խնդրում եմ որ և իցէ տեղեկութիւն տաք ինձ այն բժշկի մասին, որին ես ձեզ ցոյց տուի:

ԼՈՒԿԱ. Ահա նա. հիմա նորան կախելու են:

ՄԱՐՏ. Ի՞նչ, ամուսնուս կախելու են, ա՛հ Տէր Աստուած իմ, և ի՞նչ է յանցանքը:

ԼՈՒԿԱ. Նա չէր որ փախցնել տուաւ մեր տիրոջ ազգական:

ՄԱՐՏ. Աւա՛ղ սիրելի ամուսինս, մի՞թէ իսկապէս քեզ պէտք է կախեն:

ԶԳԱՆ. Տեսնում ես էլի, ան:

ՄԱՐՏ. Մի՞թէ դու քեզ թող ևս տալու այդքան մարդիկների ներկայութեամբ մեռնիլ:

ԶԳԱՆ. Ի՞նչ կարող եմ անել:

ՄԱՐՏ. Գոնէ մեր փայտը կտրած վերջացրած լինէիր, այդ էլ քիչ մը խիթարութիւն չէր:

ԶԳԱԼ. Ձրուիր այստեղից, դու իմ սիրտս ծակում ես:

ՄԱՐՏ. Ոչ, ես կամենում եմ մընալ, քեզ մահուան քաջալերելու համար, և չպիտի բաժանուիմ, մինչև որ քեզ կախուած չտեսնեմ:

ԶԳԱՆ. Ա՛խ:

Տ Ե Ս Ի Լ Թ.

ՃԵՐՈՆՏ, ԶԳԱՆԱՐԵԼ, ՄԱՐՏԻՆ

ՃԵՐ. (Ձգանարէլին) Քննիչը այս վայրկենիս այս տեղ կըլինի, և քեզ այնպիսի մի տեղ կը փակեն, որտեղից գրաւ կը գնեմ թէ չես կարող այլ ես փախչել:

ԶԳԱՆ. Ո՛հ, շնորհ արէք, արդեօք հնարաւոր չէ ամենեկին այդ պատիժը փոխանակել փայտի մի քանի հարուածների:

ՃԵՐ. Ո՛չ, ոչ երբէք, օրէնքը ամեն բան կը կարգադրէ: Բայց ի՞նչ եմ տեսնում:

Տ Ե Ս Ի Լ Փ.

ՃԵՐՈՆՏ, ԼԵԱՆԴԻՐ, ԼԻԻՍԻՆԴ, ԶԳԱՆԱՐԵԼ, ԼՈՒԿԱ, ՄԱՐՏԻՆ

ԼԵԱՆԴԻՐ. Պարոն, ես՝ Լէանգր, ահաւասիկ ներկայանում եմ ձեզ և Լիւսինդին յանձնում ձեր իշխանութեան: Մենք կամենում էինք փախչել և ումուսնանալ հակառակ ձեր կամաց, սակայն այդ մտադրութիւնը փոխելով տեղի տուինք առաւել պատուաւոր մի որոշման: Երբէք մտադիր չեմ ձեր ձեռքից յափշտակել ձեր աղջկան, այլ ամենից աւուջ ցանկա-

նում եմ, որ դուք հաւանութիւն տաք այդ բանին: Պարոն, ես կամենում էի յայտնել ձեզ, երբ այս վայրկենիս ստացայ մի նամակ, որով հուղորդւում է ինձ մօրեղբօրս մահը և նորա բոլոր հարստութեան ժառանգորդ նշանակուելու:

ՃԵՐ. Պարոն, զնահատում եմ ձեր բարձր առաքինութիւնը և ամենայն ուրախութեամբ աղջիկս տալիս եմ ձեզ:

ԶԳԱՆ. (առանձին) Բժշկութիւնս բաւական դործ տեսաւ:

ՄԱՐՏ. Եթէ դու չպիտի կախուիս, դուրա համար շնորհակալ եղիր ինձանից, որ բժիշկ ես, որովհետեւ քեզ այդ պատիւը ստանալու պատճառը ես եմ եղել:

ԶԳԱՆ. Այդ ճշմարիտ է, հէնց դու եղար պատճառ փայտի այնքան հարուածների ստանալու:

ԼԵՆՆԻ. Այդ ամենի վախճանը այնքան լաւ եղաւ, որ պէտք չէ ամենեկին գժգոհ մնալ:

ԶԳԱՆ. Թող այդպէս լինի: (Մարտինին) Ներում եմ քեզ ստացածս փայտի այն բոլոր հարուածների համար, որոնցով դու ցանկացար ինձ պատուել, սակայն դու ես սովորիր այսուհետեւ մեծ յարգանքով վերաբերուել իմ աստիճանս ունեցող անձնաւորութեան հետ, և մտքիդ մէջ խոր տպաւորիլ, որ մի բժշկի բարիութիւնը կարծածիցդ շատ աւելի սոսկալի է:

(Վարազդոյր)

Մ Ե Դ Է Ա

ԴՐԱՄԱ ԶՈՐՍ ԱՐԱՐՈՒԱԾՈՎ

(Ա. ՍՈՒՎՈՐԻՆԻ ԵՒ Բ. ԲՈՒՐՆԻՆԻ)

Թարգմանեց Կ. Կ. Մելիք-Շահնազարեանց

Настоящая драма, подъ загл. „Медея“ разрѣшена Главноначальствующимъ Гражд. частью на Кавказѣ къ представленію на сценахъ края. Октября 2 дня, 1893 г., г. Тифлисѣ.

Предсѣдатель Комитета М. Ганкель.

Секретарь Н. Меликъ-Нубаровъ.

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ

Շիրկայ դրամայի նիւթը առնուած է հետեւեալ առասպելական պատմութիւնից, որ դրամայի փոխարկելով 432 տարի Ք. առաջ գրել է եւրիպիդէսը: Բէովսիայի (Յունաստանի մի մասը) Աթամաս թագաւորի սրգիքը Փրիքսոսը և Հելլէն, իրենց խորթ մօր հալածանքից ազատուելու համար, նստում են ոսկէ գեղձով (մորթով) խոյի վրայ և փախչում: Միջերկրականից անցնելուց, այն տեղում, ուր այժմ Դարգանէլի նեղուցն է, Հելլէն խոյից ընկնում է ծովի մէջ և խեղդւում, սրի համար և այդ տեղը կոչւում է Հելլէս պոնտոս, այսինքն «Հելլէի ծով», իսկ Փրիքսոսը լողալով հասնում է մինչև Կողքիս, այժմեան Ռիոն գետի հովիտը Սև ծովի արեւելեան հարաւային ափին և ապաստանարան գտնում Այեդոս թագաւորի մօտ, որ նրան իւր մօտ մեծացնելով, ամուսնացնում է վերջը իւր Խալկիոն դստեր հետ: Փրիքսոսը իւր ազատութեան համար Արամազդին զոհ է բերում խոյը, իսկ նրա թանկագին գեղմը նուիրում է Այեդոսին: Այեդոսը այդ հրաշալի ընծան կախել է տալիս սրբազան անտառում մի կաղնու վրայ և նրա պահապան դնում անքուն դրագոնին (վիշապին):

Զատ ժամանակ չէ անցնում, ոսկէգեղձի մասին լուրեր են տարածւում Յունաստանում, թէ ինչ ազգի մօտ, որ նա գտնուի, այն ազգը միշտ յաջողութիւն կունենայ և փրկութիւն կը գտնէ ամեն մի դժուար հանգամանքում: Այս բանի համար յունաց շատ քաջեր հաւաքւում են և Յատովնի առաջնորդութեամբ, Արգո նաւով (որից և ասում են արգոնաւորդներ) լողում են մինչև Կողքիս և միայն Այեդոսի կրտսեր դուստր Մեդէայի հմայութիւնների շնորհիւ՝ կարողանում են Այեդոսի լարած սրգալթներից ազատուել, դրագոնին քնացնել և ոսկէգեղձին տիրանալ ու փախչիլ: Այդ

յաջողութեանց համար Յասովներ իւր ընկերներին ներկայութեամբ բոլորովն խոստանում է Մեղէային իւր կին առնել, եթէ ողջամբ հայրենիք վերադառնայ և առնում է նրան իւր հետ:

Արգոնաւորդները Յունաստան հասնելով՝ նախ մտնում են Իօլիոս, ուր թագաւորում էր Յասովնի հօրեղբայր ծերունի Պելիասը, որ անիրաւութեամբ Յասովնի հօրից գահը յափշտակել էր: Այդ տեղ Մեղէան Յասովնին հօրը գահը նստեցնելու համար, կախարդ ծերունի կերպարանք է առնում, մտնում թագաւորի պալատը և հաւատացնում նրան և նրա աղջկերանց, որ ինքը այնպիսի զօրութիւն ունի, որ կարող է ծերունիներին երիտասարդացնել և դրան իբրև ապացոյց ինքը փոխակերպւում է մի գեղեցիկ կնոջ: Ծերունի Պելիասը ցանկանում է երիտասարդանալ և Մեղէան դրա համար համոզում է նրա աղջկերանց, որ իրենց հօրը մաս մաս կտրտեն և եփեն, իսկ ինքը հմայութիւններով երիտասարդի կը փոխարկէ: Այն միջոցին երբ աղջկերբը կատարում էին Մեղէայի առաջարկութիւնը, նա բարձրանում է պալատի կառուրի վրայ և նշանով հասկացնում արգոնաւորդներին պալատը մտնելու և տիրապետելու:

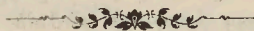
Սակայն Յասովնին այդ չէ յաջողում և նրանց Իօլիոսից քշում են: Այնուհետև Յասովնը երկար ժամանակ անջատուելով Մեղէայից, իրեն դաշնակիցներ է որոնում խլուած գահը յետ առնելու, բայց այդ ևս անկարելի է լինում, վերջը նա մտնում է Կորնիթոս, ուր սիրահարւում է Կրէօն թագաւորի դստեր Կրէուզի վրայ և մերժում Մեղէային, որի շնորհիւ նա այնչափ փառքերի հասած է լինում: Մեղէան արդարացի բարկութեամբ վառւած՝ վրէժխնդիր է լինում Յասովնից Կրէուզին թունաւորելով և իւր երկու որդոցն էլ մորթելով, որ Յասովնի ձեռքն չմնան:

Եւրիպիդէսի այս դրաման օտարազգի այս ու այն հեղինակների գրչի առկ փոփոխութեան ենթարկւելով, Սուփօրինի և Բուրենինի կողմից ևս շատ փոփոխութիւն է ստացել և կազմուել ներկայ դրաման, որ թարգմանելով և ինչ ինչ տեղ յապաւելով՝ մենք ևս յարմարացրել ենք մեր հայկական բեմին:

4. 4. Մելիք-Շահնուզարեան

Բազու

20 ապրիլի, 1893 թ.

Մ Ե Դ Է Ա

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ

Կրէօն, Կորնթոսի թագաւոր:
Յասուլն, Արգոնաւորդների առաջնորդ:
Ֆիլօկտետ, Փիլիսոփայ:
Օնոմարքոս, Պահապանների զլխաւոր:
Մեղէա, Յասովնի կինը:
Կրէուզա, Կրէօնի աղջիկը:
Դօրիդա, Կրէուզի աղախինը:
Հօրա, Մեղէայի երեխաների դայեակը:
Թիկնապահներ, աղջկերք, պահապաններ և քաղաքացիք:

Գործողութիւնը անցնում է Կորնթոսում:

Ա Ր Ա Ր Ո Ի Ա Ժ Ա.

Քեմը ներկայացնում է հրապարակ Կորնթոսում: Մի կողմը տաճարի սիւնազարդ տեսարան, խորքում՝ խիտ անտառ:

Տ Ե Ս Ի Լ Ա.

ԵՐԿՈՒ ԿՈՐՆԹԱՑԻՔ (պառկած տաճարի աստիճանների վրայ).

Ա. ԿՈՐՆԹ. Քեղ ասում եմ փոթորիկ կը լինի:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Իսկ ես ասում եմ չէ, չի լինի:

Ա. ԿՈՐՆԹ. Դու ոչինչ չես հասկանում, զրա համար էլ այդպէս խօսում ես:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Դու շատ ես հասկանում:

Ա. ԿՈՐՆԹ. Դոնէ քեզանից շատ:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Կարելի չէ իմանալ, թէ ինձանից ի՞նչ առաւելութիւն ունիս: Դու ոչ ուսումնական ես, ոչ մոգ, և ոչ էլ զուշակ, այնպէս չէ:

Ա. ԿՈՐՆԹ. Ես նշաններ ունիմ և այդ նշանների վրայ եմ ասում:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Հո՞ս գիտեմ, որսկան շուն պէս քթով կը լինիս որսի հոտն առնում:

Ա. ԿՈՐՆԹ. Ինչով ո՞ր չառնեմ, իմ ասածը պիտի դուրս գայ:

Բ. ԿՈՐՆ. Ի հարկէ: Աստուածների հեա խօսած կը լինիս . . . դու նրանց հեա խօսել ես, չէ՞ . . .

Ա. ԿՈՐՆԹ. Աստուածները նշանները տալիս են, իսկ խիղթները նրանց նկատում են:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Ուրեմն քո ասելով ես յիմար եմ:

Ա. ԿՈՐՆԹ. Աստուածները թող վըկայ լինին, որ այդպիսի հասարակ բաների մէջ ես ինձ շատ խիղթ եմ համարում:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Դէ, եթէ խելօք ես տա-
ծըդ հաստատիր:

Ա. ԿՈՐՆԹ. Ես քեզ ինչով հաստա-
տեմ:

Բ. Եթէ չես կարող հաստատել, արի
գրազ բռնենք:

Ա. ԿՈՐՆԹ. Ես գրազ չեմ բռնիլ:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Չես բռնիլ, ես քեզ կըս-
տիպեմ . . .

Ա. ԿՈՐՆԹ. Կըստիպես, ինչպէս կըս-
տիպես:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Ինչպէս . . . ուժով:

Ա. ԿՈՐՆԹ. Ուժով, հապա համեցէք:
(Ընկնում են մէկ մէկի վրայ)

Տ Ե Ս Ի Լ Բ.

ՆՈՅՆՔ ԵՒ ՓԻԼՕԿՏԵՏ

ՓԻԼՕԿՏ. Յարգելի քաղաքացիներ,
դուք վիճում էք թէ կու՞մ. եթէ կըու-
ում էք, ինձ հանգիստ թողեցէք:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Ահ, ուսումնական Ֆի-
լօկոսեա . . .

Ա. ԿՈՐՆԹ. Լաւ վրայ հասիր, խըն-
դրում եմ մեզ դատիր:

ՓԻԼՕԿՏ. Ի՞նչ կայ:

Ա. ԿՈՐՆԹ. Ահա ինչ. ես երկնային
նշաններից գուշակելով, ասում եմ այսօր
փոթորիկ և արեկոծութիւն կը լինի, իսկ
նա պնդում է թէ չի լինիլ:

ՓԻԼՕԿՏ. Չլինիլ բարեկամի կամ ազ-
գականի էք սպասում, կամ ծովի վրայ
ապրանք ունիք նաւերում:

Ա. ԿՈՐՆԹ. Ոչինչ չենք սպասում:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Ի՞նչ ապրանք պէտք է
ունենանք:

ՓԻԼՕԿՏ. Ճշմարիտ է ինչ ապրանք
պիտի ունենար. ինքներդ էք ապրանքը
— ով պահանջ ունի, թող առնէ: Ե՛հ, էլ
ինչ բանի էք սպասում, գրազ բռնեցէք:
Մէկն ու մէկը կըսանի: Չեղանից մէկը
անշուշտ ճշմարիտ է ասում:

Ա. ԿՈՐՆԹ. Հէնց բանն էլ նրա մէջն
է, թէ ո՞րն է մեզանից ճշմարիտ ասողը:
Իմ կարծիքով—ես եմ:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Իսկ իմ կարծիքով—ես:

Դէ, վճիռ տուր:

ՓԻԼՕԿՏ. Իմ կարծիքով, երկուսդ էլ
ճշմարիտ էք խօսում:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Այդ ինչպէս կը լինի:

ՓԻԼՕԿՏ. Ահա ինչպէս: Չեզ ո՞վ է
ստեղծել:—Աստուածները: Ո՞վ է ձեզ
լեզու տուել:—Աստուածները: Ինչո՞ւ հա-
մար է ձեզ լեզու տուել:—Որ տակից
զլիից դուրս տաք: Դուք տակից զլիից
դուրս էք ապրիս, ասել է ձեր լեզուով
տակից զլիից դուրս են ապրիս Աստուած-
ները, և որովհետեւ Աստուածները միշտ
ճշմարտութիւն են խօսում, ուստի և դուք
երկուսդ էլ ճշմարիտն էք խօսում:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Բայց եթէ ես քեզ ծե-
ծեմ—այդ կը նշանակէ ես չեմ քեզ ծե-
ծողը, այլ Աստուածները, չէ՞:

ՓԻԼՕԿՏ. Քո ասածը խելօք բան կը
լինէր, եթէ Աստուածները մեր ձեռքե-
րը ստեղծելով մեր գլուխը մոռանային,
բայց որովհետեւ նրանք այդ բանը չեն մո-
ռացել, ուստի մինչև անգամ ամենալատ
զլուխը ձեռքերի համար պատասխանա-
տու է իշխանութեան տուած: Իսկ իշխա-
նութիւնը կարող է քեզ աւելի սաստիկ
ծեծել:

Ա. ԿՈՐՆԹ. Ճշմարիտ, չառ լաւ տեսց:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Նա ոչինչ չառաց, նրան
բան են հարցնում, բայց ինքը հանար-
ներ է անում:

ՓԻԼՕԿՏ. Քո գովքի համար ես քո
կողմն եմ բռնում, փոթորիկ կը լինի:

Ա. ԿՈՐՆԹ. Տեսնո՞ւք:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Վա՛հ, նա ինչ վճիռ դը-
նող է:

ՓԻԼՕԿՏ. Ասում եմ փոթորիկ ու արե-
կոծութիւն կը լինի, որովհետեւ անպի-
տաններն ու անասունները շափողանց
չատացել են երկրի վրայ և պէտք է նը-
րանց փչացնել:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Քո զլիի վրայ մարդա-
բէացիր:

ՓԻԼՕԿՏ. Իսկ դու կարծում ես քո
զլիի վրայ... Ե՛հ եղբայր, ո՞վ է քո զլիի
վրայ մտածողը . . .

(Աղմուկ: Մտնում է Ժողովուրդը
չարացած)

Տ Ե Ս Ի Լ Գ.

ՆՈՅՆՔ ԵՒ ԺՈՂՈՎՈՒՐԳ

Մէջը. ֆիլօկատը, ահա ֆիլօկատե-
տը: Նա վճիռ կը դնէ:

Ա. ԿՈՐՆԹ. Ինչպէս մեզ համար վը-
ճիռ դրեց. ինքը արդար դուրս եկաւ,
խոյն մենք մեղաւոր:

Ֆիլ048. Ի՞նչ է պատահել:

ՁԱՅՆԵՐ. (ամենքը միասին) Ահա
ինչ:—Սպասիր:—Մի դատաւարան:—Ան-
կարելի է:—Վերաւարական է:

Ֆիլ048. Ճշմարտեք, խլացրէք ամեն-
քին, ով քաղաքացիք... Ով որ խելք
ունի, թող նա լռէ. (Ծիծաղ): Ձեզ մի
առակ ասեմ. մի փրկաստիճանի հարցերին,
ինչո՞ւ Աստուածները մարդի մեռնելուց
յետոյ ստիպում են, որ նրա հոգին թա-
փառի... Նրա համար պատասխանել է
փրկաստիճան, որ հոգին մարդից դուրս
գալով և խողի մէջ մտնելով, խողից էլ
ձիւռ, ձիւռ էլ մի ուրիշ կենդանու, ու-
վորի առաջինը՝ համբերութիւն, երկրոր-
դը՝ թէ որ կենդանին ամենից լաւն է:

Մէջը. Ուրիմն քո խելքով սրն է ա-
մենալաւը:

Ֆիլ048. Էջը, որովհետեւ նա ամենից
համբերող է (Ծիծաղ). մենք էլ համբե-
րող լինինք, պատուելի քաղաքացիներ, և
մէկ մէկի լսենք: Ժողովը բացուած եմ
համարում և ինձ նախագահ եմ ընտրում:
Ով իմ դէմ է—նա ամենից դէմ է:

ՁԱՅՆԵՐ. Հանաքչի է... Թող բըլ-
րայ:

Ֆիլ048. Այժմ ասացէք, ի՞նչ է ձեզ
վրդովել. չլինի թէ վէպ խաղալու մէջ
մէկի խարդախութիւնն է բացուել, կամ
մէկը միւսի գեղեցիկ աղջիկն է փախ-
ցրել, յոյները այդ ապրանքին մէջ շատ
լաւ ճաշակ ունին, կամ թէ մէկը իւր
քաջութիւնը ցոյց տալու համար միւսի
չլինքն է կոտորել, վերջապէս գուցէ մէկը
առանց հարցնելու սխալմամբ ուրիշի
անտուկն է մտել, ասացէք ի՞նչ էք վըր-
դովուել, թող ձեզանից ով խելօք է, նա
պատասխան տայ:

ՁԱՅՆԵՐ. Մեղէան:—Յասովնը:—Կո-

րընթոսին վերաւորանք է այս:—Ի՞նչ
դատաւարան է այդ:—Ինքներս գիտենք:

Ֆիլ048. Տեսնում եմ քաղաքացիներ,
որ դուք ամենիդ էլ խելօք էք, որովհե-
տեւ ամենիդ էլ միասին էք խօսում: Այժմ
ես խնդրում եմ թող նա պատասխան
տայ, ով յիմար է. բայց այդ յիմարը—
ես եմ. խոյն ես, ոչինչ չգիտեմ... (Ծի-
ծաղ): Դուք ծիծաղում էք, որովհետեւ
չէք հաւատում ինչպէս ձեր ամենքին
խելօք լինելուն և ոչ էլ իմ ամենքից յի-
մար լինելուն. այնպէս չէ: (Աղաղակը
հետզհետէ սաստկանում է: Մի կող-
մը): Ես սրանց գլխին մի խաղ պիտի
խաղամ, (Հրամայաբար) լռեցէք: (Լը-
ռում են): Ձառ գեղեցիկ: Դուք դրա-
նով հաստատեցիք, ով քաղաքացիներ,
որ հնազանդութիւնը ձեր առաքինու-
թիւններից մինն է: Ես գոռացի և դուք
հասկացար, որ ես էլ իրաւունք ունիմ
ձեզ պէս գոռալու: Հանդարտ խօսենք...
իմ աղանջին հասած...

Մի ՁԱՅՆ. Էջի աղանջին:

Ֆիլ048. Ամենալաւ կենդանու աղան-
ջըն է, այդ արդէն ապացուցուած է:
(Ծիծաղ): Այո, ձեր կցկտուր խօսքերից
ես այն հասկացայ, որ դուք հետաքրք-
րբերում էք դաշնակցական դատարա-
նի համբաւարելի գալով, որ յայտարա-
րում է թէ պէտք է էլլադայից Յասով-
նին ու Մեղէային դուրս քշել:

ՁԱՅՆԵՐ. Այո, այո... այդ վերաւո-
րանք է Կորնթոսին, այդ վերաւորանք է
մեր թագաւորին... Թող Մեղէային միայն
դուրս քշեն:

Գ. ԿՈՐՆԹ. Այո Մեղէային միայն,
նա բարբարոսի աղջիկ է, նա յոյն չէ:
Միթէ՞ ամուսինը իր կնոջ համար պա-
տասխանատու է: Յասովնին քշել, այդ
կը նշանակէ Յունաստանի փառքը ու-
նաստակ տալ. նա Յունաստանին ու Կո-
րնթոսին մեծ ծառայութիւններ է արել:

Ֆիլ048. Ո՞վ է ուրանում այդ: Լսել
էք թէ մեր Կրէօն թագաւորը համբա-
ւարելին ինչ է յայանել: Նա Յասովնին
իւր պաշտպանութեան տակ է վերցրել
և իւր դատեր ձեռք նրան է տալիս: Կար-
ծեմ վիճելու առիթ չկայ. ով մեզ հա-
մար թանկ է, նա էլ մնում է մեզ մօտ

և վարձատրուում էլ է: Ո՞վ է Մեղէային պաշտպան կանգնում:

2ԱՅՆ. Երևում է որ դու:

ՓԻԼՕԿՏ. Ինչից է այդ երևում: Յասովներ արգոնաւորդների գլուխը սնցած՝ լողաց մինչև Կողքիս, այն հեռու, վայրենի երկիրը: Այնտեղ մեզանից ոչ որ չէ եղած և հաղիւ թէ գնացող էլ լինի. գոնէ ես ոտք չեմ փոխել: Բայց արգոնաւորդները ինձանից համարձակ էին, գնացին սրան նրան ջարդեցին և մի բան էլ կողոպտեցին... այսինքն ուզում եմ ասել մի բան էլ հետները բերին:

2ԱՅՆ. Ոսկեգեղմը... հանաք է:

ՓԻԼՕԿՏ. Այո, ոսկի ճանկեցին: Չատ լաւ բան է այդ ոսկին, ով որ նրանից շատ ունի, ինքն էլ շատ մեծ բան է նըշանակում, ով չունի, թէ և ամենքից ազնիւ էլ լինի, ոչ մէկին չի զարմացնիլ:

2ԱՅՆ. Ճշմարիտ է, ճշմարիտ:

ՓԻԼՕԿՏ. Բայց գիտէ՞ք Մեղէան է օգնել Յասովին այդ ոսկին ձեռք բերելու մէջ:

2ԱՅՆ. Նա վհուկ է. նա կախարհել է Յասովին:

ՓԻԼՕԿՏ. Ասենք թէ այդպէս է: Յասովներ նրան վերցրել է իւր հետ, իսկ Կողքիսի թագաւորը, Մեղէայի հայրը անիծել է աղջկան: Յասովներ ամուսնացել է նրա հետ և երկու զաւակներ աշխատել:

2ԱՅՆ. Ա... ուրեմն զաւակներ էլ ունին... բայց Յասովներ ինչ մեղ ունի դրա մէջ:

ՓԻԼՕԿՏ. Ես էլ եմ ասում, որ նա մեղ չունի այդ բանում: Ինչու նա պատասխանատու պիտի լինի կնոջը համար, մանաւանդ որ այդ կինը օտարական է: Այդ որտեղ է տեսնուած: Մեր օրէնքները արգելում են օտարուհու հետ ամուսնանալը:

2ԱՅՆ. Այո, պէտք է Մեղէային դուրս քշել, իսկ Յասովին պահել:

ՓԻԼՕԿՏ. Բայց պէտք է գիտենաք, որ մեր թագաւորը վարուել է այնպէս, ինչպէս ներշնչել են նորան Աստուածները: 2Է՛ որ առանց Աստուածների կամքի ոչինչ չէ կարելի անել:

2ԱՅՆ. Ճշմարիտ է, ճշմարիտ:

ՓԵԼՕԿՏ. Աստուածները կամեցել են, որ Յասովներ ատէ Մեղէային և նա ասել է: Աստուածները կամեցել են որ նա սիրէ Կրէուզին և նա սիրել է: Աստուածներն էլ ունին իրենց հաշիւները:

2ԱՅՆԵՐ. Ա՛հ, դու անաստուած, դրա հետ խօսել չի լինիլ:

ՓԻԼՕԿՏ. Մի խօսէ՛ք: Ինչքան խօսեցիր, բաւական է... տեսնում էք արեւը արդէն մայր է մտնում. ով ընթրելու բան ունի, ժամանակն է, թող չգնա ընթրիքն անէ: Ապա թէ ոչ մէկ էլ տեսար ձեր կանայքը՝ այստեղ թափուեցին:

Ա. ԿՈՐՆ. Մէկ կասես մատիւարայ է ձգում, մէկ էլ ոչ, ամենքին մի մի բան է շռայլում որ քէֆներին չմնայ:

Բ. ԿՈՐՆԹ. Ես կարծում եմ, որ ուսումնականները նախանձում են դիմաւորականներին. նա Յասովին չէ սիրում: (Ժողովուրդը սկսում է ցրուիլ):

ՓԻԼՕԿՏ. Կարծեմ ամենքին էլ բաւականացրի, այդ պարտպ ամբոխին պէտք է մի քիչ շողորթել, մի քիչ խորամանկութիւն և այն ժամանակ նա ընտանի կը դառնայ:

2ԱՅՆԵՐ. Թագաւորը գալիս է, թագաւորը՝ գալիս է:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՓԻԼՕԿՏԵՏ, ԿՐԷՕՆ, ՅԱՍՈՎՆ ԵՒ ՄԻ ՔԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻՔ (հետո)

ԿՐԷՕՆ. Բարի բարեկամ Ֆիլօկտեար միշտ հրապարակումն է ժողովրդի հետ:

ՓԻԼՕԿՏ. Հնազանդութիւն և առաքինութիւն եմ քորոզում:

ՅԱՍՈՎ. Կասկածելի է:

ԿՐԷՕՆ. Նա փորձուած մարդ է:

ՅԱՍ. Փորձողներին փորձելը շատ դժուար է, ամեն բանի մէջ էլ նրանք պակասութիւն են գտնում, ամեն ինչ քննադատում, բայց նրանց քննադատութիւնից միշտ դատաւարտութեան հոտ է փչում:

ՓԻԼՕԿ. Մեր դատաւարտութիւնը ոչ մէկի համար պարտաւորական չէ. մենք ոչ այժ և ոչ էլ իշխանութիւն ունինք: Մենք իշխաններ չենք, իսկ ուժն ու իշ-

խանութիւնը իշխաններին ու զինուորականների ձեռքին է:

ԿՐԷՅՈՆ. Ամեն բան իւր տեղը պիտի լինի: Մի քանիսը կը հրամայեն, միւսները կը սովորեցնեն, երրորդները կը հնազանդին: Ի՞նչ է տուում ժողովուրդը:

ՖԻԼՕԿ. Ժողովուրդը, տէր արքայ, վերադարձած է դաշնակցական դատարանի միջամտութեամբ, նա գոյում է ձեր վրճիւր: Քո և քո փեսայի համար նա պատրաստ է սաի կանգնելու:

ԿՐԷՅՈՆ. Ես վստահ եմ իմ ժողովուրդի վրայ:

ՖԻԼՕԿ. Ժողովուրդը երգում է Մեղէային սպանել, եթէ նա Կորնթոսում երևայ:

ՅԱՍՈՎ. Նա չի համարձակուիլ երեւալ:

ՖԻԼՕԿ. Ես էլ եմ կարծում, որ չի համարձակուիլ, բայց եթէ համարձակուի, նրան դուրս կը քշեն: Որչափ էլ չլինի, Յունաստանը մի կնոջից զօրեղ է, թէև պէտք է ասել, որ կանայք իրենց կրքերի յուզման ժամանակը կարող են այնպիսի բաներ անել, որ իրենք Աստուածներն անգամ չէին կարող հնարել:

ԿՐԷՅՈՆ. Բոլոր միջոցները ձեռք են առնուած. ոչ մի տեղ նրան ապաստանարան չեն տալ և չեն խնայիլ. իւր վերջին յանցանքով նա փակել է իւր բոլոր ճանապարհները:

ՖԻԼՕԿ. Զատ կարելի է... բայց Աթէնքի եղբոս թագաւորը, որ եկել էր այստեղ պատգամախօսին հարցնելու, ինձ ասաց թէ—«ես նրան կընդունէի»...

ՅԱՍ. Այո, նա քաջերից չէ. նա ողորմելի վախկոտ է. կախարդութեանց ու գանազան խոտերի մէջ է ուզում իրեն պաշտպանութիւնը գտնել:

ԿՐԷՅՈՆ. Բայց այժմ սրտեղ է թափառում այդ կինը. նրա համար ամեն տեղ լուր է տարածուած, թէ նա աշխարհիս ամեն գողտնիրները գիտէ: Դու նրան ճանաչում ես, Յասովն, ասա մեզ, արգեօք ճշմարիտ է ինչ որ ասում են նրա մասին:

ՅԱՍ. Թագցնել ես չեմ կարող, տէր արքայ. արգարե նրա մէջ մի ինչ որ սարսափելի խորհրդաւոր բան կայ: Մե-

ղէայի մէջ ամեն բան խառն ու վայրագ է, թէ խանգոսութիւնը և թէ սէրը: Նրա սիրտը ինչպէս մի վառ ջահ բորբոսում է սիրով, բայց այդ սէրը—սհ բռնակալ, կռակա ու դաժան է նրա մէջ: Երբ համեմատում ես անուպատի փայլուն ծաղիկը Յունաստանի երկնքի տակ բացուած ծաղկի հետ, որ այնպէս անուշ բուրմունք է արձակում, ահամայ ցաւում ես քո անցած գնացած սիրահարութեան վրայ:

ՖԻԼՕԿ. Քո այդ զղմամբը թեթեւցնում ես յանցանքդ: Զղջումը միշտ հերոսի ամենալուր քաջութիւններից միին է համարուել:

ՅԱՍ. Դու մեծ մեծ խօսում ես, բայց գիտես թէ ինչո՞ւ: Դու երբէք վրտանդի չես պատահել, և ոչ էլ օտար երկրներում, սարսափներով լի վայրերի բնութեան մէջ թափառել: Դու պարծենում ես քո մարած սրտով, որ երբէք սէր չէ իմացել, և ուրիշի սիրաւ նրա մօտ երբէք չէ բարախել: Քո գլխի մագկը թափուել են, բայց կրքերի փոթորիկը չէ նրանց հանել, այլ չարակամութիւնը և նախանձը զէպի այն մարդը, որ քեզ պէս խօսքերով չէ ապրել, այլ գործով... իսկ ես—ես ապրել եմ, ես զգացել եմ սիրոյ տանջանքը. ես սիրել եմ այն կնոջը և նա ինձ է սիրել. և եթէ այսօր իմ սիրտը նրանից կտրուել է, այդ իմ թեթեւամտութիւնը չէ եղել պատճառը. ես չէի կարող տանել նրա արիւնալից ռճիրները: Այո, աներկիւղ ես շատ անգամ հրէշների գէմ եմ դուրս եկել, բայց այդ կնոջից ես փախել եմ:

ՖԻԼՕԿՏ. Բայց ինչո՞ւ մոռացել ես քեզ հետ գաւաղներդ վերցնելու:

ՅԱՍ. Դու չուն ես, որ համարձակուում ես երեսիս այգպիսի խօսքեր ասել: Եթէ թագաւորը այստեղ ներկայ չլինէր, այդ բանը քեզ շատ թանկ պիտի նստէր:

ՖԻԼՕԿ. Պիտի ծեծէ՞իր: Այդ մի շատ աժան տղամարդ է զինուորականների համար:

ԿՐԷՅՈՆ. Մի վիճէ՛ք: Դու անարդար ես Ֆիլօկաէս. Յասովնը մեծահոգութեամբ է վարուել, որդիքը կնոջ մօտը

Թողնելով: Նա վերցրել է նրանից իրեն անձը, բայց Թողել է նրա մօտ այն՝ որ պատկանել է Թէ իրեն և Թէ նրան: Ես չեմ կասկածում, որ նրա սիրտը ցաւում է իւր որդոց համար:

ՅԱՍ. Ճշմարիտ ես ասում, տէր արքայ. ես չգիտեմ ինչպէս յայտնեմ իմ շնորհակալութիւնը այդ խօսքերիդ համար: Իմ սէրը դէպի որդիքս վառ է սրբտիւս մէջ. նրանցից անջատումս յաւիտեան վէրք կը մնայ: Կրէնդան դեռ չգիտէ որ ես զաւակներ ունիմ, բայց երբ իմանայ, նա էլ նոյնը կասէ, ինչ որ իւր հայրը, և կաշխատէ այդ վէրքը առողջացնել, ինչպէս իմ սէրը առողջացնում է նրան:

ԿՐԷՅՆ. Գնանք Փիլօսոփէտ, մանրամասն պատմիր ինձ ինչ որ ասել է քեզ Աթէնքի Թագաւորը: Ինչպէ՞ս նա ինձ հետ սրտաբաց չի եղել:

ՓԻԼՅԿ. Երբ եմ Թագաւորները միմեանց հետ սրտաբաց լինում: (Գնում են):

Տ Ե Ս Ի Լ Ե.

ՅԱՍՈՎՆ (միայն)

ՅԱՍՈՎՆ. Ա՛հ, ինչու չեմ կարողանում այս դատարկ շատախօսի լեզուն տակից կտրել: Այո, խղճմտանքն է նրա բերանով ինձ շնչում, և ես աղամայ պէտք է լռեմ: Ո՛հ, ինչքան ծանր է ինձ այս տանջանքը... միմիայն նա, իմ սիրունին, կարող է Դիանայի նման իւր գեղեցկութեամբ, սիրուն կազմուածքով, իւր մաքուր սիրով հանգստացնել սրտիս ցաւն ու հոգոյս շփոթութիւնը: Մենք անմտութեամբ փառքի ետեից ենք ընկնում, բայց փառքը—բեռ է: Հազարաւոր անյայտ ու անպէտք մարդիկ ինձ նման են վարւում, և նրանց վարմունքը ոչ ոքի յայտնի չէ, և նրանք երջանիկ են: Իսկ ես, այս բարձրութեան վրայ կանգնած, ամեն մի շնչին սխալանքի համար ամբոխը ինձ նախատում ու դատապարտում է: Աշխատանք, եռանդ, տանջանք, յուղմունք, անքուն գիշերներ... ահա, ահա Թէ ինչ բաներով ենք մեր փառքը

վաստակում: Բայց այդ չեն տեսնում, իսկ մի փոքր Թուլութիւն, մի աննշան պակասութիւն ամեն մէկը աշխատում է նշմարել և մեղը ինձ վրայ բարդել: Բայց ես ինչո՞վ եմ մեղաւոր: Նրանով՝ որ ուրիշին եմ սիրել: Նրանով, որ Թողել եմ այն մեղապարտ կողքիսացուն, իմ կնոջը: Ո՛հ, որքան նա շատ ատելի է դառնում ինձ, երբ յիշում եմ որ այս իմ փառքերին նրա միջոցաւ եմ հասել: Ո՛չ, մարդը երբէք չպէտք է կնոջը իրեն օգնութեան կանչէ. աղամարդու խելքով և ուժով կանանցից միշտ պէտք է խուսափի: Թող կինը իմանայ, որ ամուսինը իրեն հովանաւորողն է, իւր զաւակների հայրը և ոչ իրեն հաւասարը և իրաւունք չունենայ ասելու Թէ ես քեզ օգնել եմ, քս կեանքը ազատել: Մնաց բարեաւ խաղաղութիւն և երջանկութիւն. երբ մէկի կինը ընկեր է, ուժով հաւասար է, այն ժամանակ սէրը և գգուանքը պարտականութիւն կը դառնան, և մեղմ հնազանդութիւնը կանհետանայ անհաւատարմութեան տեղի տալով: Այն ժամանակ մարդը կնոջ մէջ իւր հակառակորդը կը գտնէ, իսկ հակառակորդների մէջ միմեկի կարելի է որ համաձայնութիւն լինի... Այո, ես Մեղէային սաստիկ ատում եմ, բայց իմ զաւակները... ախ, որտեղ են նրանք... ինչ է պատահել նրանց, ո՛հ եթէ Աստուածները նորանց ինձ վերադարձնէին... ո՛հ, եթէ կարողանայի նրանց իրանց մօրից խլել... (Կրէնդան եւ մի քանի աղջիկներ ծաղկանց փնջերով մօտենում են տաճարին եւ ներս մտնում, քիչ յետոյ նրանց օրհներգն է լսում): Ահա նա, այն գեղեցիկ մաքուր շուշանը, այսօր Աստուածուհի Դիանային ծաղիկներ են նուիրում, իսկ վաղը հարսանիքը կը կատարուի, Աֆրոդիտէի և Հիմինէի երգերը կը հնչուին, և սիրոյ գրկախառնութիւնները կը լինին: Այդ գեղեցիկ վարդի, այդ մատաղ հասակի, այդ Թարմ ու առաջին անգամը սիրով կրակուած հոգու համար ո՞վ արդեօք իրեն կեանքը չէ գոհել, նրան բոլոր սրտով չի սիրել, Թէ և սէրը հանգած էլ լինի նրա մէջ և իրզմատանքը նրան խալթում: (Լսում է

օրհնելով, Յասուկն զմայլած աւանջ է դնում մինչեւ վերջը) Այս նրա գրութիւնը ու պայծառ ձայնն է, ախ, ինչո՞ւ լսեց, ես դեռ ուզում եմ լսել... (Դուրս են գալիս տաճարից) գնամ հանդիպեմ նրան. թող նա իւր քաղցր ժպիտով իմ սիրտը ուրախացնէ:

Ց Ե Ս Ի Լ Գ.

ՆՈՅՆՔ և ՀԱՄԲԱՆԱՅԵՐ, յետոյ ԿՐԷՈՒՋԱՆ և ԴՈՐԻԴԱՆ

ՀԱՄԲ. Թագաւորը խնդրում է շուտով իւր մօտ գնալ:

ՅԱՍ. Ի՞նչ է պատահել:

ՀԱՄԲ. Կորնթոսի վրայ մի խումբ աւաղակներ են գալիս. չըջողկայ գիւղերը ամայացել են և ժողովուրդը ահ ու դողով եկել է Թագաւորի մօտ և նրանից պաշտպանութիւն է խնդրում:

ՅԱՍ. Գնա՛ս առա՛ թագաւորին, այս ընդհանր գալիս եմ: (Համբ, գնում է) Կրէնի պատերազմ:

ԿՐԷՈՒՋ. (մօտենալով) Ես ամենը լսեցի. դու ուզում ես ինձ մենակ թողնել:

ՅԱՍ. Ի՞նչ անեմ, սիրելի հարսնացու, բայց թշնամին այնքան վտանգաւոր չէ, մի հարուած և նա կը ցրուի:

ԿՐԷՈՒՋ. Ո՛հ սիրելիս, երբ քեզ չեմ տեսնում, երբ առնում ես սուրդ և Կորնթոսին պաշտպանութեան գնում, ես ցաւում եմ թէ ինչու դու քաջ ես, ինչու առտուածները քեզ հերոսութիւն են առել ու մարդիկ իրենց վիճակը քեզ յանձնել: Եթէ դու մի հասարակ մարդ լինէիր, այն ժամանակ ես քեզ խաղաղ սրտով կը սիրէի:

ՅԱՍ. Դու սխալում ես, իմ անյայտութեան մէջ, ինձ երբէք չէիր նկատի:

ԿՐԷՈՒՋ. Սխալում ես, երբ դեռ չգիտէի ոչ քո գործերը և ոչ քո փառքը, միայն քո աչիւրի փայլը բաւական էր, որ իմ սիրտը զրաւէր: Ինչո՞ւ հայրս թշնամու դէմ մի ուրիշին չի ուղարկում, այլ միշտ քեզ:

ՅԱՍ. Այդ բանը վիրաւորանք կը համարէի...

ԿՐԷՈՒՋ. Իսկ ես կը մխիթարուէի:

Նա պէտք է մատած է իւր դասեր մասին: Զէ՛սը նրա դօրքի մէջ շատ քաջեր կան, իսկ դու, դու ինձ համար մի հատիկ ես, ինչպէս արեւը: Երբ դու ինձանից հեռանում ես, ես ահ ու դողով համարում եմ ընդհանրը և դողում քո կեանքի և քո սիրոյ մասին: Ո՛հ, գուցէ ինձանից անջատուած՝ դու մի ուրիշին սիրես...

ՅԱՍ. Աւելի շուտով Ապոլոնը կը մոռանայ իւր ձիերը Աւրօրայի ետեւից տանել, քան ես քեզ կը մոռանամ, իմ սիրելի Կրէնուգա:

ԿՐԷՈՒՋ. Բայց եթէ այն կիներ, որին դու առաջ սիրել ես, այն սարսափելի կիներ, որի անունը անգամ ինձ սարսուռ է պատճառում, եթէ նա խլէ ինձանից իմ բաղդաւորութիւնը:

ՅԱՍ. Նրա մասին մի խօսիր: Ինչո՞ւ ես սիրոյ յատակ աղբիւրը պղտորում. միթէ քեզ ես քիչ սէր եմ ցոյց տուել:

ԿՐԷՈՒՋ. Սէրը եղնիկի պէս վախկոտ է և ալալաւոգ: Երբ յիշում եմ քո անցած տխրալի կեանքը, քո ունեցած սէրը դէպի այն կիներ, սիրտս մաշում, քար է կտրւում... Մի բարկանա՛ր... Ես այնպէս եմ առում... Քեզ հետ դեռ կը տեսնուինք: Տես կարողանաս հօրս խաբիր և մի կերպով անցիր իմ սենեակի կողմը և դուռը թրխկացրո՛ւ... Ես ուզում եմ տուածնակի նայել քո այդ անյաղթ հայեացքի վրայ, լսել քո սիրելի ձայնը... բայց ժամանակ է... այն տեղ ինձ սպասում են:

ՅԱՍ. Իմ Կրէնուգա, երանի թէ յաւիտեան կարողանայի քեզ լսել, բայց ինքզ էլ յիշեցնում ես, որ պէտք է բաժանուինք: Մենք այստեղ խօսքի բռնուցներ, բայց այնտեղ թշուառները կանչում են ինձ և ազատութեան սպասում. մի գիտէ, գուցէ նրանց կեանքը մաղից է կախուած... Ներիր... (Յասուկը հեռանում է, մօտենում է Դօրիդան):

ԿՐԷՈՒՋ. Բայց միթէ մի կեանքն էլ մաղից չէ կախուած: Ա՛հ, Դօրիդան, Յասուկը ինձ մօտ պիտի գայ մնաս բարեաւելու, դու նրան կառաջնորդես, երբ հօրս մօտից դուրս կը գայ: Դէ՛ս այժմ տուն գնանք: (Որոտումն, մարախուղ, որից բեմը մթնում է)

ԴՕՐԻԴԱ. Ինչպէս երևում է փոթորիկ և անձրև պիտի լինի. լաւ չի լինիլ, որ տաճարի մէջ սպասէինք:

ԿՐԷՈՒՋ. Պալատից շատ հեռի չենք, կարող ենք հասնիլ. ո՛հ ինչպէս մի գողանի տխրութիւն սեղմում է սիրաս, պարզ օր էր, ուրախ ուրախ տաճարը եկայ, արեւը պայծառ փայլում էր և ես բաղբաւութեան վրայ էի մտածում, և ահա յանկարծ անսպասելի բաժանումն, երկինքն էլ մռայլած սրտում է (Որոտումն ճայներ), ո՛վ գիտէ այս սպառնացող սրտումներով աստուածները զուցէ դժբաղդութեան համբաւ են ուզարկում, որ մենք զգաստանանք... ո՛հ զթութիւն — երկինք... (Որոտումն, Կրէուզան եւ Դօրիդան գնում են, բեմը մնում է մի քանի ընդէ դատարկ. կայծակ, որոտում, մոնում են մի քանի քաղաքացիներ եւ կուշ գալիս տանարի սրահում):

Տ Ե Ս Ի Լ Է.

ՖԻԼՕԿՏԵՑ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐ

ՖԻԼՕԿ. (մտնելով) Որոտումն և փոթորիկ, ո՛հ ինչ սարսափելի օր է: Դէ այժմ գնաւ ռամիկ ամբոխի վրայ ծիծաղիլ, այն ռամիկն, որ ասում է փոթորիկ կը լինի և լինում է. իմաստութիւնը քարոզում է մարդկանց թէ զուրկ կը կորչէք, սրովհետեւ գեղիւ էք, վատասիրտ էք, խիզճ և պարտականութիւն ծախում էք, քարոզում է և Աստուածները չեն շատարում նրան օգնելու և աշխարհը ծաղկում է ու կատարելագործւում յիմարութեանց և զեղխութեանց մէջ: (Կայծակ եւ որոտում): Ո՛հ սարսափելի է. ծովը այն տեղ տակն ու վրայ է լինում, և մի նաւ կռւում է ալիքների հետ և չի կարողանում նաւահանղիտը մանել: Ասում են թագաւորի զուտըը մարդիկ է ուզարկել որ նաւաբեկութիւնից ազատուածներին բերեն թագաւորական աղարանքը, ուրիշ ժամանակ հաղիլ թէ նա այդպիսի բանի վրայ մտածէր: Ուզում է Աստուածների սիրտը շահել: Բարի գործ է. ապա-

րանքում նաւարկ սենեակներ շատ կան, այն տեղ փառաւոր ապրում են և հիւրերը չեն խոնգարում... (Որոտումն): Որոտացէք, ինձ չէք վախեցնիլ... է՛յ քաղաքացիներ, պատուելի քաղաքացիներ, ի՛նչ էք հաւաքուել Աստուծոյ տաճարի ծածկին տակ... կարծում էք թէ Աստուածների բարկութիւնը այդ տեղ ձեզ չի հասնիլ...

Ա. ՔԱՂԱՔԱՑԻ. Քո գործը չէ:

ՖԻԼՕԿՏ. Ճշմարիտ է, իմ ինչ գործն է: Բայց աստ խնդրեմ այս ամպերը ուր են գնում:

Ա. ՔԱՂ. Կոյր չես, ինքդ էլ կարող ես տեսնել:

ՖԻԼՕԿ. Կապիտ: Փոխանակ այս կամ այն կողմն են գնում տակու, մթմթըրթում է, որպէսզի մի կողմի խօսք ասած լինի: Գոնէ գնացէք նաւահանղիտը, այն տեղ գործ կայ ձեզ համար:

Բ. ՔԱՂ. Թէ ուզում ես ձկներին կիւրակուր դառնաս, ինքդ գնա. այս տեղ արի, մառնարայ, այս տեղ ուրախ կանցնի:

ՖԻԼՕԿ. Ձեզ համար ուրախ կանցնի և ոչ ինձ համար: Ձեզ հետ նստիլը վատանգաւոր է. կայծակը անպատճառ ձեզ կը ջարդէ ինչպէս անմեղ անպէտք ամաններ:

Բ. ՔԱՂ. Նա ուզում է անձրևի տակ մնալ, որ իւր վերարկուի կառքի պնդութիւնը փորձէ:

ՖԻԼՕԿՏ. Վերարկուն ինքս եմ կարել և գիտեմ որ քո գլխից շատ պինդ է. (Որոտում, լսում են ճայներ օգնեցէք) Վա՛հ, այս ինչ ձայներ են, չլինի թէ մարդ են սպանում, է՛յ, պատուելի քաղաքացիներ, լսում էք...

Բ. ՔԱՂ. Ոչինչ չենք լսում...

ՖԻԼՕԿՏ. Սրբազան անառի միջից օգնութիւն են կանչում...

Բ. ՔԱՂ. Սուրբ տեղը կը փրկէ օգնութիւն կանչողներին:

ՖԻԼՕԿՏ. Ա՛յ անիրաւներ, տեղներից չեն շարժւում, ես մենակ կը գնամ: (Գընում է)

Ա. ՔԱՂԱՔԱՑ. Ամենքն էլ ուզում են իշխանութիւն բռնեցնիլ. ա՛խ ինչեր չէին անիլ, եթէ իշխանութիւնը զրանց ձեռին լինէր: Աստուածներին

անդամ հանգիստ չէին թողիլ... (Որոտումն)

ՖԻԼՕԿՏ. (բեմի ետևից) Այս տեղ, այս տեղ, իմ ձայնի վրայ եկէք... ես այս բողեքիս ճրագ կը բերեմ (Մտնում է տաճարը եւ ճրագ հանում, իսկ այդ միջոցին որոտում է եւ կայծակը լուսատւում է սրբազան անտառը, որտեղից անցնում են հանդարտ Մեղէան եւ չօրան երկու երեխաների ձեռքից բռնած եւ մի առաջնորդ, ամենքը լայն ծածկոցներով փաթաթում):

Ա. ՔԱՂ. Նայեցէք, նայեցէք:

Բ. ՔԱՂ. Կասես թէ ստատնաներ լինին:

ՖԻԼՕԿՏ. (առաջ զնալով ճրագը ձեռքին) Եկէք, ես ձեզ կառաջնորդեմ:

ԱՌԱՋՆՈՐԴ. Հող մի անէք, աղաքանքը հեռու չէ, մենք էլ կը գնանք: Քիչ էր մնացել ճանապարհը կորցնում էինք. ինչպէս մութն է: (Մտնում է ճրագը)

ՖԻԼՕԿՏ. Այժմ լսյս ունինք... Ո՞վ էք դուք, անծանօթ հիւրեր:

ՄԵԴԷԱՆ. Մեր անունը... անբաղդներ...

ՖԻԼՕԿՏ. Հիւրասիրուելու համար այդ էլ բաւական է... Ձեր գալուստը բարի:

(Վարագոյր)

Ա Ր Ա Ր Ո Ի Ա Փ Բ.

Մի սենեակ Կրէոնի պալատում, կանանց բաժանմունքում: Բեմի ետևի տեսարանը սինազարդ Շեմկիք է վարագոյրներով եւ նրանց ետևից երևում է մի ուրիշ սենեակ:

Տ Ե Ս Ի Լ Ա.

ՀՕՐԱ ԵՒ ԿՐԷՈՒՉԱ

ՀՕՐԱ. Մենք Փոքր Ասիայիցն ենք: Իմ տիրուհու ամուսինը յայն է, իսկ մենք հեռի արեւելքից:

ԿՐԷՈՒՉԱ. Ասում ես թէ փոթորիկը ձեզ պատահմամբ այս տեղ բերաւ:

ՀՕՐԱ. Այո, պատահմամբ: Իմ տիրուհու ամուսինը ապրանքով Աթէնք ճանապարհուեց, իսկ մենք նրա ետևից մի ուրիշ նաւով դուրս եկանք... ահ, եթէ գիտենար ճանապարհին ինչ նեղութիւններ քաշեցինք:

ԿՐԷՈՒՉԱ. Ճշմարիտ սարսափելի է ծովի վրայ: Երբ ես նաւ եմ տեսնում եւ նրա վրայ երկար նայում, գլուխս պալաւում է: Իսկ նաւի վրայ ես կը մեռնէի. երեկ տեսնում էի թէ ինչպէս փոթորիկը ալիքների վրայ է ձգում ձեզ, այնպէս սիրտս կսկծում էր, այնպէս ուզում էի

ձեզ ազատել, հանգստացնել, խնամք տանել:

ՀՕՐԱ. Առաւածները թող օրհնենքդ, գեղեցիկ թագուհի:

ԿՐԷՈՒՉԱ. Իսկ երեխաները ինչպէս գեղեցիկ են, կարմրաթշիկ... Խեղճերի դուռթիւնը երեակայում եմ ինչպէս կը լինէր փոթորկի ժամանակ. իսկ այժմ այնպէս հանգիստ քնած են, կասես թէ երեկ անհող խաղում ու վազվզում էին: Ա՛խ ինչքան ուզում եմ նրանց արթնացնել, նայել, թէ ինչպէս թաթիկներով աչքները տրորելով, զարմացած ինձ կը նայեն: Ես նրանց հետ իսկայն կը մտերմանայի եւ կտախլէի ծիծաղել:

ՀՕՐԱ. Ինչպէս երևում է, երեխաներին չատ ես սիրում:

ԿՐԷՈՒՉԱ. Ո՞ր կլինը չի սիրում նրանց. ամուսին եւ որդիք, ահա մեր բոլոր աշխարհը, մեր բոլոր ուրախութիւնը:

ՄԵԴԷԱ. (սենեակից) Չօրան, այստեղ արի, չօրան:

ԿՐԷՈՒՋԱՆ. Ես յիտայ կը գամ, տիրուհուդ կը տեսնեմ: Դնամ երեխաներին աչքից անցնեմ: (Դնում է սիւների ետեւը, մտնում է Մեղէան)

Ց Ե Ս Ի Լ Ր.

ՀՕՐԱ ԵՒ ՄԵԴԷԱ

ՄԵԴԷԱ. Դու չգնացիր:

ՀՕՐԱ. Թագաւորի դուստրը այս տեղ էր. ինչպէս սիրուն, ինչպէս բարի ու քաղցր է նա:

ՄԵԴԷԱ. Բողոքաւորութեան մէջ ամենքն էլ բարի են: Թող վիշտը նրանց զլխից էլ անցնի, և կը տեսնես նրանց բարութիւնը կանհետանայ:

ՀՕՐԱ. Բայց շատերը իրենք են մեղաւոր, որ վիշտ ունին:

ՄԵԴԷԱ. Ձատերը... ես էլ նրանց հետ, այնպէս չէ:

ՀՕՐԱ. Ասենք թէ դու էլ... Կողքիտում դու թագաւորի աղջիկ էիր, արեգակի պատգամախօս, բոլոր մարդկանց վրայ իշխում էիր, իսկ այս տեղ սարուկ ես դառնի:

ՄԵԴԷԱ. Ստրուկ:

ՀՕՐԱ. Այո, քո ամուսնու ստրուկը. առանց նրան դու չես կարողանում ապրել, իսկ նա վաղուց քեզ մոռացել է:

ՄԵԴԷԱ. Դու միշտ միեւնոյն բանն ես կրկնում:

ՀՕՐԱ. Հապա ուրիշ ի՞նչ պիտի կրկնէի: Դու ինքդ էլ տեսնում ես, որ Յունաստան մտնելուց ի վեր, նա ինչպէս փախուտ է տալիս քեզանից, իսկ դու հետամուտ եղած որոնում ես, հարց ու փորձ անում, ձեռնում և երեխաներիդ էլ հետդ տանում: Ինչպէս նրանք ազատ էին իրենց հայրենիքում և ինչպէս ծանր է նրանց համար այս տեղ:

ՄԵԴԷԱ. Ես պտուտ եմ երեխաներիս հօրը և իմ ամուսնուն...

ՀՕՐԱ. Իսկ նա փախչում է թէ որդիներից և թէ կնոջից...

ՄԵԴԷԱ. Այդ անկարելի է. դու ինքդ էլ չես հաւատում առածներիդ: Երբ մեռաւ Յասովնի հօրեղբայր Պելիասը, Թեոպիայի թագաւորը, և ինձ մեղադրում

էին, թէ ես նրան գահընկէց արի և ես էի նրա մահուան պատճառը, և մեղ հալածեցին, Յասովնը մեղ թագցրեց, իսկ ինքը գնաց յունաց գաշնակից տէրութեանց մօտ հովանաւորութիւն խընդրելու և թէ իրեն համար ապաստանարան գտնելու...

ՀՕՐԱ. Եւ ահա ինչքան ժամանակ է անցնում և իրեն մասին մեղ լուր չի տալիս:

ՄԵԴԷԱ. Ուրեմն քո տեղով ես պէտք է մի տեղ նստէի և սպասէի: Դուցէ նա աւելի մեծ վիշտ է կրում, կարելի է նա էլ ինձ է պտուտում, ինչպէս որ ես իրեն: Ես ոչ մի բանով նրանից յետ չեմ մնացել, սիրոյ մէջ էլ յետ չեմ մնալ:

ՀՕՐԱ. Հաւատան, եթէ հաւատում ես, բայց ես չեմ հաւատում:

ՄԵԴԷԱ. Որովհետեւ դու նրան տառում ես, իսկ ես սիրում եմ, և այդ իմ սէրը ինձ տանում է աշխարհից աշխարհ, և ես հաւատացած եմ, որ անցեալը պիտի վերադառնայ: Եթէ Յասովնը ինձ ու երեխաների հետ ման գար, այն ժամանակ դժուար կը լինէր գաշնակիցներ գտնելը, որ նրանց միջոցաւ իւր հակառակորդին քշէ և թագաւորական գահը ժառանգէ, այն գահը՝ որ օրէնքով իրեն է պատկանում... Ոչ, ես նրան հաւատում եմ... Բաւական է Հօրա, մի տրանջար, դառնութիւն մի տեւացնիր, առանց այդ էլ սիրտս լիքն է... քանի որ այս տեղ ենք, պէտք է մտածենք թէ ի՞նչ պիտի անենք:

ՀՕՐԱ. Այդ մասին ինքդ մտածիր. ես երեխաներով եմ զբաղուած:

ՄԵԴԷԱ. Ինչպէս նրանք մեծացել ու գեղեցկացել են Հօրա, այնպէս չէ:

ՀՕՐԱ. Այդ ինքդ էլ տեսնում ես:

ՄԵԴԷԱ. Կլէանաը բոլորովին ինձ նման է, խուճուճ, թխադէմ, կրակոտ աչքերով...

ՀՕՐԱ. Նրա մեծանալու տեղը այս տեղը չէ, այլ իւր հայրենի երկիրը:

ՄԵԴԷԱ. Այո, այն տեղ լաւ կը լինէր. այն տեղ ժողովուրդը պարզ ու ազնիւ է. այն տեղ մերն են անտառներն ու ժայռերը, և ծովը՝ որ երբեմն ջինջ կապուտակ փայլ է առնում իւր խաղաղ

ժամանակ և երբեմն էլ փոթորիկի միջոցին ահեղագոյ ալիքների վրափռւր բարկութեամբ ժայռերին խփում Յիշում ես, չօրա, ինչպէս մենք ընկնում էինք այծեամենքի ետեկից, հայրս իւր թիկնապահներով յետ էր մնում, իսկ մենք մեն-մենակ՝ մեր շորս կողմը անտառ և ժայռեր: Ինչպէս ուրախ էինք մեր աղատութեան համար, որ ամենից հեռի ենք. մեր գէմքերը այրւում էին, մեր կուրծքը ուրախ բարձրանում էր, և ուղում էինք բոլոր վտանգների առաջ դուրս գալ և կռուի մէջ յաղթող հանդիսանալ: 25-ը երիտասարդութիւնը միայն յաղթութիւն է երազում, իսկ յաղթութեամբ միայն նրան օտար է... Եւ ահա հպարտ անասունը երևում էր ծառերի արանքից... «Իմ ետեկից արի, իմ ետեկից, չօրա», կանչում էի ես և մենք վազում էինք անտառում յաւերժահարսների պէս: Ծառերի ճիւղերը մեր երեսին էին խրվում, մեր ծամերը բացւում, լեռնային գետակներից անցնելուց համարձակ քարից քար էինք թռչում... Սոս, հանդարտ, ահա կաղնու մօտ թագ է կացել այծեամբ, անշարժ կանգնել, պռունգների լայնացրել, պոկել. բարձրացրել, ակունջները սրել... Լարուած աղեղի փոկը ձգում էի, և նետը կայծակի պէս թռչում էր և որսի մէջ ցցւում...

Ա՛խ, չօրա, ինչքան լաւ էինք ապրում այն ժամանակ:

ՉՕՐԱ. Եւ այդ ամենը անցաւ, այդ ամենը անդառնալի փչացաւ... (Լաց է լինում)

ՄԵԴԵԱ. Մի՛ լար, չօրա, ես դեռ շատ ոյժ ունիմ, այս շատ ոյժ. մի՛ լար, այդ վիշտը կանցնի: Ճակատագիրն մեր կողմն է: Իսկ նրան Աստուածները անգամ չեն կարող հակառակել: Երեկ փոթորիկը քիչ էր մնացել մեզ կորցնում էր, ծովի անդունդն էր խորատուգում, իսկ այսօր տեսնում ես մեզ պալատում ինչպէս թանկագին հիւրեր են ընդունում: Հաւատա՛ չօրա, մեր առաջ յաղթութիւն և բազմաթիւ թիւն է սպասում:

ՉՕՐԱ. Ա՛խ, ես կասկածում եմ: Քեզ էլ ակամայ եմ հաւատում: Գնամ երեսաներին այս տեղ բերեմ: (Գնում է):

Տ Ե Ս Ի Լ Գ.

Մ Ե Դ Է Ա

ՄԵԴԵԱ. Վախում է՝ հաւատալ, խեղճ աղջիկ, բայց հաւատում է: Եւ այսպէս ենք մենք ամենքս առանց բացառութեան: Ես էլ թէ հաւատում եմ և թէ վախենում... Ես բաց չեմ խօսում ընկերուհու հետ, սակայն դառն է ինձ լսել, երբ նա խօսում է իմ գաղտնի ձգտումների և մտածութիւնների ու կասկածների մասին... Բայց երբ յիշում եմ, թէ ինչպէս արգոնաւորները մի օր մեզ մօտ, մեր վայրենի ու պարզ Կողքիսը մտան, և Յասովնը ինչպէս ամենքի մէջ աչքի էր ընկնում, ինչպէս նրա քաջութեան առաջ խոնարհւում էին բոլոր սրերը, նրա հայեացքի առաջ՝ բոլոր աչքերը, և այդ հայեացքը, ա՛հ, ինչպէս թափանցեց իմ սրտի խորքը, և այն տեղ սիրայ ու տանջանքի կրակը վառեց... Ես վախում էի, ես ծարաւ էի սիրոյ, ես հալ ու մաշ էի լինում, ամաշում էի, ամբողջ գիշերներ անքուն անցնում էի նրան զբրկելու յուսով, և փշրուած սրտով առաւօտները վեր կենում շունչս բռնում, ազաշում, որ գիշերը և լուսինը նրան սիրոյ շղթաներով կապեն: Բայց ոչ թէ ես, այլ նա նրանցով ինձ շղթայեց. նա այրեց, կրակեց ինձ իւր ջերմ գրկախառնութիւններով, իւր սարուկը շինեց, բոտիպեց որ փոխեմ հայրենիքս, մոռանում հօրս, աստուածներիս, հայրական տունս և վերջը ոճրագործութեանց ճանապարհը ցոյց տուաւ ինձ: Նա այնքան բան վերցրեց ինձանից, որ սարսափում եմ մինչև անգամ մտաբերել: Եւ այդքան զոհաբերութիւնից յետոյ ինձ դաւաճանել, մոռանալ և ինձ ձգել: Ո՛չ, նա այդ չի կարող անել. ես չեմ հաւատում...

(Լսւում է Կրէնդի ծիծաղը եւ երեխաների ձայնը):

ԿՐԵՆԴԱ. (Նշմից): Եկէ՛ք, եկէ՛ք ինձ հետ...

Տ Ե Ս Ի Լ Գ.

ՀՕՐԱՆ, ՄԵԴԵՍ, ԿՐԷՈՒՋԱ (երեխայոց
ձեռնից բռնած)

ԿՐԷՈՒՋԱ. Ահա մենք էլ եկանք...
(Մեղեցիկ) ինչ գեղեցիկ երեխաներ
ունիս, ես քեզանից պիտի խլեմ...

ՄԵԴԵՍ. Դու հանաք ես անում... ես
աւելի շուտով կեանքս կը տամ, քան թէ
երեխաներին: (Գլուխ է)

ԿՐԷՈՒՋԱ. Լսում էք, երեխայք, ինչ-
պէս ձեր մայրը սիրում է ձեզ, գնացէք
Հօրայի հետ, նա ձեզ ցոյց կըտայ պալա-
տը, և եթէ այն տեղ դուք մի ծերունու
պատահէք, չը վախենաք. նա շատ քաղ-
ցըր ու բարի է. նա իմ հայրն է...

ՄԵԴԵՍ. Ինչպէս դու ուրախ ես, թա-
գուհի:

ԿՐԷՈՒՋԱ. Ոչ միշտ: Երեխաները ինձ
ուրախացրին: Զատ անգամ տխուր եմ
լինում:

ՄԵԴԵՍ. Ձեմ հաւատում:

ԿՐԷՈՒՋԱ. Ձեա հաւատում:

ՄԵԴԵՍ. Քո տարիքի թագաւորի աղ-
ջիկների համար վիշտն ու տանջանքը
խորթ պիտի լինին: Նրանք չը գիտեն,
չեն կարող հասկանալ, որ այս աշխար-
հում շատ թշուառներ, ոտնատակ եղած-
ներ ու մթալթեան մէջ թափառողներ
կան, որոնց համար լոյսի բոլորական շո-
ղը անգամ նրանց սիրտը ուրախացնում
է:

ԿՐԷՈՒՋԱ. Դու այնպիսի վշտով ես
խօսում, կասե՛ս թէ ինքդ այդ թշուա-
ռութիւնը կըած լինիս:

ՄԵԴԵՍ. Թափառական կեանքի մէջ
ինչեր չես կրի...

ԿՐԷՈՒՋԱ. Ապրիլ, ինչպէս դու, ա-
մուսնուց հեռու, այդ ես չէի կարող. շատ
ժամանակ է, որ դու նրանից բաժանուել
ես:

ՄԵԴԵՍ. Զատ ժամանակ է: Այդ մա-
սին կարող է հարցնել նա, ով զգացիլ
է բաժանման վիշտը: Միթէ՞ կարելի է
հագեկան տանջանքները ժամանակով շա-
փել: Լինում է որ մի օրը տարի է թւում:

ԿՐԷՈՒՋԱ. Դու ճշմարիտ ասացիր.
ես էլ... ոչ, ոչ, ինձ համար չեմ տառապում...

բայց լսել եմ որ շատ ծանր ու անտա-
նելի է լինում բաժանումը...

ՄԵԴԵՍ. Դու կարմրեցիր... չը լինի՞
թէ քո սիրելիից բաժանուած ես:

ԿՐԷՈՒՋԱ. Այո... եթէ ուզում ես
սրտիս գաղտնիքը խմանալ, չեմ թաղ-
ցնիլ... ճշմարիտ է... ախ, չեմ կարողա-
նում յաղթել իմ զգացումներին, ուզում
եմ ծածկել, բայց ինձ մասնում եմ...
դու այնպէս տխուր ես, քո սրտում մի
մեծ վիշտ ունիս... Իսկ իմ տխրութիւնը
մի փոքրիկ ամպ է, մի ամպ, որ ծած-
կում է սիրոյ և բաղդաւորութեան արեւի
պայծառ ճառագայթը:

ՄԵԴԵՍ. Եւ այդ ամպի միջից արեւը
քեզ այրում է...

ԿՐԷՈՒՋԱ. Այո, այրում է... բայց սիր-
տըս հանգիստ չէ, նա ցաւում է, երբ
մտածում եմ, որ յանկարծ ամպերի
հակում կը հանգչի այդ ողջունաբեր ճա-
ռագայթը:

ՄԵԴԵՍ. Մի վրդովուիւր, քո գեղեցիկ
աչքերի փայլով այդ ամպերը կը ցրուես,
և կրկին պայծառ արեւը քեզ բաղդաւո-
րութեան լոյս կը սփռէ:

ԿՐԷՈՒՋԱ. Հառապամիտ չեն նրանք,
որոնց սիրում եմ...

ՄԵԴԵՍ. Դու խանդոտ ես:

ԿՐԷՈՒՋԱ. Այո խանդոտ եմ:

ՄԵԴԵՍ. Բայց ով է քո հակառակոր-
դը:

ԿՐԷՈՒՋԱ. Նա առաջ ուրիշին է սի-
րել:

ՄԵԴԵՍ. Եւ նա կենդանի է:

ԿՐԷՈՒՋԱ. Ոչ որ չգիտէ:

ՄԵԴԵՍ. Բայց կարելի է այդ կնոջը
այժմ էլ նա սիրում է:

ԿՐԷՈՒՋԱ. Նրան սիրում է: Ոչ, ոչ.
Նրան անկարելի է սիրել:

ՄԵԴԵՍ. Ուրեմն էլ ինչու պէտք է
խանդոտ լինիս:

ԿՐԷՈՒՋԱ. Նրան չափազանց եմ սի-
րում:

ՄԵԴԵՍ. Հասկանում եմ, բայց հա-
ւատան, մարդիկ ամեն կտանաց սիրում
են, և ամենից շատ նրանց զբաւում է
վարդապոյն օրիորդների ամօթիած գե-
ղեցկութիւնը: Նրանք սիրում են նրանց,
ինչպէս որ արջը՝ մեղրահացը, գայլը՝ ոչ-

խաղների պարտան ու ընտիրը. նրանք մատաղ սրահերի հետ այնպէս են խաղում, ինչպէս կատաղի հեղեղը այն գոյն-զգոյն քարերի հետ, որոնց քշում տանում է և անգուլթ քրքիչով աղաղակ փրփուրի մէջ թաղում:

ԿՐԷՈՒՋ. Քո խօսքերը վրդովում են իմ սիրտը: Ո՛հ, ինչպէս կը ցանկանայի, որ դու նրան տեսնէիր: Քո փորձառու հայեացքը կը թափանցէր այդ դիւցազնի ազնիւ սրտի մէջ և դու ինձ կասէիր...

ՄԵԴԷԱ. Այժմ էլ բաց կառնեմ, որ քո գեղեցկութեան համար ամենքը քեզ կը սիրեն...

ԿՐԷՈՒՋ. Իրաւ չէ՞, տես նրա սիրուն արժանի եմ... բայց երբ յիշում եմ որ նա... ա՛խ, եթէ ճանաչէիր այն կնոջը, որին նա սիրել է առաջ: Ամենքը ասում են, թէ նա վայրենի է, չար է, կախարդ է...

ՄԵԴԷԱ. Կախարդ է: Նո՛ւ:

ԿՐԷՈՒՋ. Այո, նա կախարդուել է այն կնոջից. նա իւր սարսափելի սիրով քիչ է մնացել որ նրան մեռցնէ:

ՄԵԴԷԱ. Նրա հետ ամուսնացած է եղել:

ԿՐԷՈՒՋ. Այո, ամուսնացած, բայց յետոյ բաժանուել են:

ՄԵԴԷԱ. (ինքն իրեն) Զիւնի թէ, ԴԿ Աստուածներ... բայց չէ, անկարելի է, անհնար է...

ԿՐԷՈՒՋ. Ի՛նչ ասացիր:

ՄԵԴԷԱ. Ոչինչ... ուղղւում էի հարցնել նա որդիք ունեցել է:

ԿՐԷՈՒՋ. Նա այդ մասին ոչինչ չի ասել:

ՄԵԴԷԱ. Զէ-ասել... նրանք միշտ թաղցնում են իրենց անցեալ արարքը, երբ ուղղւում են մի ուրիշ թռչունի համար իրենց ցանցը սարքել:

ԿՐԷՈՒՋ. Ինձ համար միևնոյն է...

եթէ իմանայի որ նա երկրաներ ունի, զարձեալ իմ սէրը անփոփոխ կը մնար:

ՄԵԴԷԱ. Իսկ երկրաներին ի՛նչ կանէիր, ասա. նրանց կը պահէիր, թէ երեսի վրայ կը ձգէիր:

ԿՐԷՈՒՋ. Ես նրա երկրաներին էլ կը սիրէի:

ՄԵԴԷԱ. Դու նրանց կը սիրէիր ինչպէս քո երկրաներին:

ԿՐԷՈՒՋԱ. Այո, ինչպէս իմ:

ՄԵԴԷԱ. Ո՛հ, ո՛չ, այդ մի տարի... երգում եմ քեզ ինչպէս մայր, որ օտարները չեն կարող այնպէս սիրել, ինչպէս սիրում է հարազատ մայրը: Զէ որ դէպի նրանց ունեցած սէրը անցեալին է պատկանում. չէ՞ որ առաջին ժամադրութիւնների քաղցրութիւնը, թէ սիրոյ փաղաքանքը, թէ անմիա հիացումը, թէ ծննդեան տանջանքները, թէ իրենց երկխոսների անմեղ բերանների թաթովանքը և թէ նրանց թոյլ թաթիկների պինդ զրկախառնութիւնները, այդ ամենը միայն մայրը կարող է հասկանալ իւր հարազատ ու զգայուն սրտով. բայց դու... դու անկարող ես դեռ հասկանալու:

ԿՐԷՈՒՋ. Ինչից՝ գիտե՞ս. ամուսնու համար ես ամեն բան կարող եմ անել:

ՄԵԴԷԱ. Այո ամենը, բայց չես կարող քո կանացի բնութիւնը փոխել:

ԿՐԷՈՒՋ. Ամենքի բնութիւնը նոյն չէ, մի քանիսը քաղցրահարոյր, քնքոյշ և սիրով, միայն սիրով են յաղթում, կան և ուրիշ կանայք, պայելք...

ՄԵԴԷԱ. Դայր իւր ձագերը ուրիշ պայլի չի տալ:

ԿՐԷՈՒՋ. Բայց երեխաները իրենք էլ գիտեն մէկի քաղցրութիւնն ու խնամատարութիւնը գնահատել:

ՄԵԴԷԱ. Այո, գիտեմ դու քաղցր բընաւորութիւն ունիս, պարկեշտ ես, քրնքոյշ հոգատար մինչև առաջին կապրիզը, մինչև ամուսնու հետ առաջին կռիւլը, իսկ յետոյ դու քո բարեկութեան դառնութիւնը աւելի շուտով քո խորթ երեխաների վրայ կը թափես քան մի ուրիշի:

ԿՐԷՈՒՋ. Դու անիրաւացի ես ինձ դատաւարաւորում, ուրիշների համար չը գիտեմ ինչպէս է, բայց ինձ համար երեխաներից աւելի սիրելի բան չկայ աշխարհում: Հէնց այժմ քո երեխաներին տեսնելուց արդէն ես նրանց սիրում եմ սրտով:

ՄԵԴԷԱ. Ո՛հ, ո՛չ. թող իմ երեխաներին, թող խնդրում եմ... ինչո՞ւ ես նրանց մասին խօսում... թող, ի՛նչ էք ուղղւում ասել... կասե՛ս թէ իմ առաջ մի անդունդ է բացուել և սարսափը իմ հո-

գին վրդովում է... ան, այո, այս էի ուղում քեզ հարցնել, արդե՞ք այնքան ոյժ կունենաս, որ դու քու սիրածին հեռացնես, երբ իմանաս որ նա քեզ ոտոր կերպով խաբել է, որ նա քո հակառակորդին ամբաստանել է, ասա, այնքան ոյժ կունենաս: Տեսնում ես այժմ տարակուսում ես ու լռում, բայց հաւատաւ ինձ, այդ աւելի հեշտ է անել, քան քո հակառակորդի երեխաներին քնքոյշ ու սիրող մայր լինել:

ԿՐԷՈՒՋ. Ես չգիտեմ թէ ինչո՞ւ ես այդպիսի բաներ խօսում: Ինչո՞ւ համար:

ՄԵԴԷԱ. Դու ինձ ասա, երբ քո հակառակորդը քեզ մօտ գար և գլխով ինձ խնդրէր իւր անողոր ճակատագրի դէմ, երբ նա լաց ու պաղատանքով խոստովանուէր, որ նա դժբաղդ է, որ նրա սիրած մարդը քեզ նրա մասին չարախօսել է, որ դու նրանից խլում ես թէ ամուսինը և թէ երեխաների հայրը, որ դու քո մատաղ հոգու բաղդաւորութիւնը ուրիշի դժբաղդութեամբն ես ուղում գնել, կարող էիր որ նրան չգլխայիր: Մի՞թէ քեզ չէր գլխաւորութիւն նրա տանջանքը, քո առաջ թափած նրա դառն արտասուքները, որ ձեռները փշտելով, քո գեղեցիկ աչքերին նայելով, քո ծնկները գրկելով նա քեզ հեծկլաւով աղաչէր, որ դու անգութ չլինիս նրանց բաժանելու, մոռա՞նք, սպասե՛ս և նրա մեռած սրտի մէջ առաջուայ բաղդաւորութեան ուրախութիւնն ու լոյսը կրկին կենդանացնես:

ԿՐԷՈՒՋ. Քո հարցումները ինձ անհասկանալի են... ինչո՞ւ ես կամենում...

ՄԵԴԷԱ. Ո՛հ, ասա, ի՞նչ կը պատասխանէիր ստորացած հակառակորդի լաց ու պաղատանքին, երբ ոչ թէ սպառնալիքով, այլ աղաչանքով դիմէր իւր երեխաներին խնայելու:

ԿՐԷՈՒՋ. Ես կը պատասխանէի որ...

ՄԵԴԷԱ. Մի ասիր, մի ասիր... ես բոլորը գիտեմ...

ԿՐԷՈՒՋ. Կը պատասխանէի, որ կան հպարտ կանայք, որոնք օձի պէս սողալ գիտեն մեր սրտերի մէջ և մեր մէջ վըշտակցութիւն դարձնելու համար վախեցնում են կախարդական բաներով:

ՄԵԴԷԱ. Ուրեմն դու քո հակառակորդին կախարդ ես համարում:

ԿՐԷՈՒՋ. Ոչ թէ միայն ես, այլ ամենքը... ինքդ էլ երեւի լսած կը լինիս այն կնոջ անունը... ամբողջ Յունաստանը, ամբողջ աշխարհը նրա մասին զիտէ, նրան ամեն տեղ էլ իւր ոճիրների համար անիծում են:

ՄԵԴԷԱ. Ո՛հ, ամբողջ աշխարհը անմոռութիւն է անում, երբ անիծում է նրան, առանց այդ թշուառ կնոջ արդարանալու միջոցների աւանջ զննելու:

ԿՐԷՈՒՋ. Նա արդարանալու միջոցներ չունի: Տեսնում եմ որ դու նրա անունը չգիտես:

ՄԵԴԷԱ. Ասա նրա անունը. դու անունով ինձ չես վախեցնիլ:

ՄԵԴԷԱ. Ինչո՞ւ ես այդպէս աչքերիս նայում, կասես ուղում ես ինձ քո հայացքով վրդովել:

ԿՐԷՈՒՋ. Նրա անունը... Մեղէն է:

ՄԵԴԷԱ. Ուրեմն Յասովնը քո սիրականն է:

ԿՐԷՈՒՋ. Իսկ դո՞ւ... դու— Մեղէնն ես.

ՄԵԴԷԱ. Մեղէնն—եւ. (Ծիծաղում է) Եւ զարմանալի միտք: Ես լսել եմ, յիշում եմ այս այդ կնոջ մասին... նրան զիւցազն Յասովնը յափշտակել է ու նորան ձգել... Ժիծաղս գալիս է, երբ անունում եմ որ դու քո մատաղ ու խանդոտ սրտով ամեն տեղ հակառակորդ ես զբոնում... Եւ, Մեղէնն... այն հպարտ կախարդը, այն օձը, ոճրագործը և նրա առաջ անմեղ գեղեցիկ աղանեակը, բերանին անմեղ սիրոյ և կասկածների թութովանը... Քամու մի ցուրտ շունչը բաւական էր, որ այդ գեղեցիկ վարդը թլփից պոկէր և խոկոյն տրորէր... Ո՛հ, ո՛չ, ո՛չ, ես նա չեմ, ես Մեղէնն չեմ: Դու ծիծաղում ես խեղճ թափառակամիս վրայ: Մի վախենար, սիրադ հանգիստ պահիր, ես նա չեմ: Նա քեզ կը պատուասէր, նա քեզ մի բռնում կոշնջացնէր, եթէ իմանար միայն թէ դու իրեն հակառակորդն ես... իսկ ես...

ԿՐԷՈՒՋ. (Ինքն իրեն) Սա ինձ սարսափեցնում է:

ՄԵԴԷԱ. Այդ ի՞նչ մտքեր ես անում:

Ես պաշտպանում էի մի մօր, մի կնոջ, ես յուզուած պաշտպանում էի, ես ինքս էլ կին և մայր եմ, ես ինքս էլ ինչպէս կին և մայր դժբաղդ եմ: Ո՛հ, եթէ դիտենայիր քանի՜ քանի՜ ցաւեր են եկել զլիսիս. ես դեռ երիտասարդ եմ, բայց տեսնում ես թէ ինչքան ծեր եմ երեսում... վիշաք ժամանակից առաջ ինձ ծերացրեց, վիշաք... Ես ինչպէս չպաշտպանեմ դժբաղդներին. այս տեղ պալատում շքեղութեան և պերճութեան մէջ դու աղքատ ու թշուառներ չես տեսել. դարմանք չէ որ իմ խօսքերը քեզ խորթ երեան, ինչպէս ոսկէ պատերի մէջ հընչուող երկաթի կոպիտ ձայնը:

ԿՐԷՈՒՋ. Ներքի կատկածներին համար... Ա՛խ այդ կինը թունաւորում է իմ ձգտումները. նա կասեաւ ուրուականի պէս լուռ գիշերային մթութեան մէջ կանգնած է իմ առաջ, սպառնալիքով լիքը և վրէժխնդրութեան բոցով փայլում են նրա աչքերը...

ՄԵԴԷԱ. Ահա թէ նա ինչպէս է... բայց քո առաջ կանգնած է մի հասարակ մահկանացու, ասուր հայեացքով և իմ դէմքի վրայ դու չես կարգաւ ոչ չարագործութեան և ոչ վրէժխնդրութեան անէծքներ. ես քո առաջ, ինչպէս կնոջ, բացի իմ սիրաբ, իմ թշուառ բաղդի վերայ նեղացած: Բայց նա գաղանիքը իւր սրտի մէջ կը պահէր և թունաւոր օձի պէս քեզ կը մօտենար, որ իւր մահացուցիչ թոյնը թափէր քո վրան:

ԿՐԷՈՒՋ. Բայց դու... առա ինձ, լըսել ես նրա մասին:

ՄԵԴԷԱ. Այո, քեզանից:

ԿՐԷՈՒՋ. Մարտիկելի արարած. նա ինձ խռովում է ինչպէս չարագուշակ քուներ, և նրա ահուկի յիշատակը մինչև այսօր պահում է Յասովնը:

ՄԵԴԷԱ. (Ինքն իրեն) Ես կենդանաւում եմ. դեռ յոյս կայ ուրեմն: (Բարձր) Այն անգութը դեռ չի կարողանում ուրանալ իւր վաղեմի սէրը, անցրած յուզմունքները և այդպիսի մատուղ գեղեցկութեան առաջ դեռ ականջ մատրերում է երեսի վրայ ձգուած թշուառականի մասին, որ դեռ ապրում է նրա սրտի մէջ և ես դարմանում եմ թէ մինչև

չև այժմ դու ինչպէս նրան չես կարողացել քշել այն տեղից... ինչո՞ւ չես աշխատել, ինչո՞ւ քո գեղեցիկ աչքերի կրակով չես այրել Յասովնի բոլոր անցեալը, ինչո՞ւ քո շնչով նրա անցեալ սիրոյ մոխիրը չես ցրուել, դու լսում ես: (Դրսից ձայններ, կեցցէ՛ Յասովնը)

ԿՐԷՈՒՋ. Լսում ես, (Ուրախ) լսում ես այն տեղ:

ՄԵԴԷԱ. Ողջունի ձայներ են, երեկ ժողովուրդը թաղաւորին է հանդիպում:

ԿՐԷՈՒՋ. Ո՛չ. դիւցազն, յաղթող, դուրաւար իմ Յասովնին է ողջունում. նա վերադարձել է, վերադարձել է, զգում է սիրտս:

ՄԵԴԷԱ. Ո՛ւմ համար ես տեսնում:

ԿՐԷՈՒՋ. Ախ միթէ՛ չգուշակեցիր, նրա մասին է խօսքս, նրա մասին:

ՄԵԴԷԱ. Յասովնը... քո սիրելին վերադարձել է... (Հեռանում է եւ անշարժ կանգնած ականջ է դնում)

ԿՐԷՈՒՋ. (պատուհանի մօտ) Այն կրկին ինձ հետ է, ես դարձեալ կենդանաւում եմ, այս տեղ են գալիս... լսում եմ նրա ոտնաձայնը... նա է:

Տ Ե Ս Ի Լ Ե.

ՆՈՅՆՔ ԵՒ ՅԱՍՈՎՆ (վահանով)

ՅԱՍՈՎՆ. Կրկին քեզ հետ եմ... դու այս տեղ մինակ չես:

ԿՐԷՈՒՋ. Նա մեր հիւրն է. փոթորիկը քշել բերել էր դրա նաւը. ես Աստուածներին խնդրեցի օտարականների փրկութեան համար և մեզ մօտ ապաստանարան տուի:

ՅԱՍ. (հանարով) Ես թշնամուն յաղթեցի, բայց դու ինձանից աւելին ես արել, դու ծովին ես յաղթել, (Մօտենալով Մեդէային) ողջոյն քեզ:

ՄԵԴԷԱ. (Երեսը դարձնելով նրան) Դու կրկին իմս ես, իմ սիրելի, իմ ցանկալի...

ՅԱՍ. (ծգում է վահանը) Մեդէա, այդ դու ես:

ԿՐԷՈՒՋ. Սիրտս չէր խաբում...

ՄԵԴԷԱ. Դու ապշում ես... չէիր ըստապսում, բայց Աստուածները իրենք կա-

մեցել են և նաւը այս տեղ ուղղել...

ՅԱՍՈՎՆ. Ոչ թէ Աստուածները, այլ զեւրը իրենց ծնունդը այս տեղ են ձգել... ևս քեզ չեմ ճանաչում, ամեն բան յաւիտեանս վերջացած է մեր մէջ...

ՄԵԴԵՍ. Ամենը վերջացած է... այդ դու ես ասողը, դու նրան սիրել ես... իսկ ես—ոչինչ, արգելք եմ... ոչ, դու այդպէս չես կարող մտածել, դու զըրգութեամբ ես, ի դուր տեղն ես չարացած. ես հասկանում եմ ամենը և չեմ չարանում... դու գրաւուել ես... Այդ էլ գիտեմ—չառ ժամանակ է որ մէկ մէկու չենք տեսել, դու կարող էիր գրաւուել, բայց այժմ, այժմ երբ կրկին միտտեղ ենք... Տեսնում եմ որ միայն յուսահատութիւնն է քեզ խռովել, զէմքիցդ երեւում է, որ դու ամենիցդ ես, չես իմանում ինչ խօսել, ինչ անել և երկուսս էլ երկիւղով սպասում ենք, որ Աստուածները քեզ արգար վճիռ ներշնչեն այն՝ ինչ որ մարդս կարող է վճռել:

ԿՐԷՈՒՋ. Միայն սէրը կարող է վճռել ատլ իմ սիրելի...

ՄԵԴԵՍ. Լա՛իր դու յայն, թող կինը խօսէ:

ՅԱՍՈՎ. Ես գիտեմ թէ ինչ պիտի ասես: Ես գիտեմ որ դու ընդունակ ես միայն նեղացնելու ու վիրաւորելու...

ՄԵԴԵՍ. Ո՛հ, ոչ... խնդրում եմ, աղաչում եմ, արտասուքները պատրաստեն իմ խօսքը խեղդելու, բոլոր սրտով պաղատում եմ քեզ և քո սրտին ուզում եմ ասել, որ նա ամեն բան ունի և սիրող հայր և հարստութիւն և հայրենիք և դեղեցիկների մի բազմութիւն, որ պատրաստ է նրա մի տեսքի համար իրեն երիտասարդութիւնն ու կեանքը տալու և այս ամենը նրան բազաւորութիւն և սէր են խոստանում. իսկ ես, դու գիտես որ ոչինչ չունիմ, ոչ հայր, ոչ հայրենիք—նա հեռու է. չունիմ ոչ ապաստանարան և ոչ օգնական: Հալածուած ես պէտք է ծածկեմ իմ անունը—միայն դու ես միացել, դու միայն, դու: Անցայ ծովերը, կուռեցի փոթորիկների հետ, մութացկանի պէս թափառեցի, լաց կղայ, որունցի և քեզ կանչեցի, ինչպէս բարեկամիս, ինչպէս իմ սրբուց հօր, և դա-

ւտիների արատաւը խառնուեցին մօր արատաւաց հետ... գիտես, Յասովն, նրանք այստեղ են. մեր գաւաղները, այստեղ... Ո՛հ, ոչ, դու նրանց այլ ևս չես ձգել:

ԿՐԷՈՒՋ. Ես կորայ. ես չեմ կարող զիմանալ վշտիս ու բաժանմանս:

ՅԱՍ. Այս տեղ ծանր բացատրութիւնների ու պաղատանքների տեղը չէ... զնանք արքայազուտոր:

ՄԵԴԵՍ. Ինչպէս... Եւ ոչ մի խօսք:

ՅԱՍ. Հաշուեալութեան համար մի ուրիշ օր կընարենք, քեզ հետ առանձին կը խօսեմ, ես վարուել եմ այնպէս, ինչպէս իմ սիրտն է հրամայել, ինչպէս իմ խելքն է թելադրել... (Ուզում է գնալ)

ՄԵԴԵՍ. Կանց, այժմ, կամ երբէք...

ԿՐԷՈՒՋ. Ազատիր ինձ, ա՛խ ինձ ազատիր:

ՄԵԴԵՍ. Զուտով ասա՛, էլ համբերութիւն չունիմ, սիրտս պատուում է:

ՅԱՍ. Անմիտ, խելքդ գլուխդ հաւաքիր, սէր է քո խելքն ու համբերութիւնը:

ՄԵԴԵՍ. Դու համարձակում ես ինձ անմիտ անուանել, ուզում ես ինձ համբերութիւն սովորեցնել, արհամարհել, վիրաւորել... դու համարձակում ես... բաւական է. ես կարող եմ իմ արգար իրաւունքները պահանջել: (Կրէուզին) Կորիր, կարիր դու սիրուհի... այո՛, իմ տեղն է: (Հրում է Կրէուզին)

ՅԱՍՈՎՆ. Անիծեա՛լ, զգուշի՛ր, գարշելի՛ արարած... (Հրում է Մեդեային, նա ընկնում է)

ԿՐԷՈՒՋ. (աղաղակով դէպի Մեդեան) Այդ ի՛նչ արիր խեղճ...

ՅԱՍՈՎՆ. (ընկնելով Կրէուզի ձեռքը) Գնանք թագաւորի մօտ: (Գնում են)

Տ Ե Ս Ի Լ Զ.

ՄԵԴԵՍ (անշարժ ընկած է, քարձրանում է ու նայում)

ՄԵԴԵՍ. Ի՛նչ է պատահել, ի՛նչ զլուխս պտտեց, աչքերս մթնացին, ոչ, ոչ, այս չէր, այս չէր... Մի երազ էր... սարսափելի տեսիլները ինձ

տանջում էին... ես զառանցում էի, ես
կեանքից բաժանում էի, կարմրացրած
երկաթներով այրում էին սիրտս, ծանր
մուրճով խփում էին զլիսիս, կասես թէ
քուն չէի, այլ արթուն. ինձ զոհում է
այն գեռահաս աղջկանը, ինչպէս մի
պաղծաւ շուն, ինչպէս մի անհոգի գա-
ղան... Անիծումը փախստական, անարգ
ստախոս, սարսկ, երգմնաղանց աւաղակ
ու մարդասպան: Սպասիր, ես առելով
համարձակութիւն պիտի առնեմ, վրէժ-

խնդրութեամբ՝ արդարութիւնը պաշտ-
պանեմ և քո մահուամբ՝ արդար դա-
տաստան կատարեմ: Ես քո ճակատն ա-
նէժք պիտի զրօշմեմ. եթէ Աստուածնե-
րը մոռացել են արդէն զրօշմելու: (Մըտ-
նում են երեխաները) Ո՛հ, ինչպէս ես
անգոր եմ, ինչպէս անգոր եմ այդ ան-
գութ թշնամուց վրէժս լուծելու: (Գըր-
կում է երեխաներին հեծկտալով):

(Վարագոյր)

Ա Ր Ա Ր ՈՒ Ա Ծ Գ.

Անտառ տաճարի մօտ, թանձր բուսականութիւն, թմբեր, զոհարան եւ
Աստուածունիների արձաններ ծառերի արանքում:

Տ Ե Ս Ի Լ Ը.

ԿՐԷՅՆ ԵՒ ՖԻԼՕԿՏՏ

ԿՐԷՅՆ. Ես տարածայնութիւն և աղ-
մուկ չեմ սիրում: Թող գնա Աթէնքի
թաղաւորի մօտ, եթէ նա ապաստանա-
րան է ապիս: Գուցէ նա ուժեղ բնաւո-
րութիւն ունեցող կնոջ պէտք ունի: Նրա
այս տեղ մնալը մանաւանդ այս խռովու-
թիւնները հանելուց յետոյ, այլ ես ան-
կարելի է:

ՖԻԼՕԿՏ. Մեղէտն վաղուց ծանօթ է
Աթէնքի թաղաւորի հետ, բայց արդեօք
կը համաձայնի այժմ նրա մօտ գնալ, ես
չգիտեմ:

ԿՐԷՅՆ. Այդ ամենալաւ ընտրութիւնը
կը լինի նրա համար:

ՖԻԼՕԿՏ. Ա՛հ, տէր արքայ, եթէ աղա-
մարդիկ, մանաւանդ կանայք մտածէին
ու այնպէս ընտրութիւն անէին, շատ լաւ
կը լինէր... այդ բանը մեղ շատ փորձանք-
ներից կազմուէր: Բայց աղամարդիկն էլ
զրգուող են, անգուտղ և նրանց սրտում
մի բռնաւոր կայ նստած, որ իւր հաճոյքը
սովորել է ուրիշների համար օրէնք չի-

նել, իւր վճիռը բարձրագոյն վճիռ հա-
մարել:

ԿՐԷՅՆ. Մենք խօսում ենք կնոջ մա-
սին:

ՖԻԼՕԿՏ. Բայց մարդիկ աւելի խոհեմ
են քան կանայք, տէր արքայ: Կանանց
մասին աւելորդ է խօսիլ. եթէ Աստուած-
ները այնպիսի մի հնար անէին որ ու-
ռանց նրանց սրդիք ունենայինք, այն
ժամանակ մարդկային ազգը աւելի բաղ-
դաւոր կը լինէր:

ԿՐԷՅՆ. Դու դատում ես ինչպէս փի-
լիսոփայ:

ՖԻԼՕԿՏ. Ինչպէս ամուսին, տէր ար-
քայ, ինչպէս ամուսին եմ ես միայն դա-
տում:

ԿՐԷՅՆ. Ինչպէս ամուսին, դու զբո-
րադ էիր...

ՖԻԼՕԿՏ. Դժբաղդութիւնը մարդուն
խելօք է շինում... կինը չէ որ մի ցաւ է:
Մինչև անգամ հայրը, որ նրան կրթել
մեծացրել է, նրան օժիտ է ապիս, կար-
ծես թէ զրանով ասում լինի նրան, զը-
նա բարեկամս, շուտ մի ուրիշ ընտանիք
գաիր քեզ համար, թէ չէ դու ինձ հա-
մար մի ցաւ ես: Եւ գնում է նա ու իւր

մարդի համար պատիժ դառնում: Նա ոտիպում է մարդին ամեն մի դատարկ բանի վրայ փող մտնել և այդ ժամանակ նրա համար այն: իսկ ամուր ցանցեր է պատրաստում, որ մարդը խճճւում է մէջը: Եւ պէտք է ասել որ կանանց ցանցերը այնպէս են, որ ինչքան բարակ ու նեղ են, այնքան աւելի ազատ են նրանց մէջ ներս պըծնում ոչ միայն փողերը, այլ և տները, հողերը, մինչև անգամ պալատները...

ԿՐԷՅՆ. (ծիծաղելով) Եւ ցանցերը չեն պատուում, երբ այդ ամենը նրա մէջն են մտնում:

ՓԻԼՕԿՏ. Տէր արքայ, ոչ միայն չեն պատուում, այլ աւելի են ամբանում: Ամուսինների վրայ ցաւալի և միանգամայն ծիծաղելի է նայել. եթէ նա հարուստ ու ազնիւ տանից է կին առնում, նա ոտիպում է բարեկամական կապերը և նրա սովորութիւնները պահպանել, եթէ բարի կին և հետը ազգատ ազգակիցներ է դառնում, պէտք է հոգայ ազգակիցների համար և ցոյց տայ որ ինքը շատ երջանիկ է: Ամենից լաւը այն է իմ կարծիքով, որ կինը հասարակ մինչև անգամ շատ պարզ լինի. որովհետեւ այնպիսի կնոջ խելքը չի կտրիլ մոռանալ ամօթը, բարեկամանալ իւր ազգախնին և նրա միջոցաւ սիրային տեսակցութիւններ սարքել. ո՛հ, կոնայք սաստիկ սիրում են այդպիսի տեսակցութիւնները...

ԿՐԷՅՆ. Դու նրանց լաւ ես ուսումնասիրել... փորձովդ գիտես: (Լսում է Դօրիդայի ձայնը, այս տեղ, այս կողմը եկէք) Գնանք Փիլօկոսէտ. այս անտառի յաւերժահարսանց ձայներն են:

(Գնում են)

Տ Ե Ս Ի Լ Բ.

ԴՕՐԻԴԱ ԵՒ ՀՕՐԱ

ԴՕՐԻԴԱ. (ծաղիկներ քաղելով) Թագուհին պատուիրել է սրչափ կարելի է շատ ծաղիկ հաւաքել. բոլոր դռներն ու սիւները պատաստւեցնելով ու պսակներով զարդարւում պիտի լինին: Թագու-

հին ինքը ծաղիկներ է ժողովում իւր հարսանեաց պսակի համար:

ՀՕՐԱ. (մօտենալով) Ի՞նչ տոտցիր, թագուհին ուրեմն պսակում է:

ԴՕՐԻԴԱ. Այո, նա երեկ այնքան լայն եղաւ և այն քո տիկնոջ պատճառաւ. խեղճի հարսանիքը քիչ էր մնացել յատաճում էին, բայց այսօր կարծեմ բանը կարգի է դրած և հարսանիքը կատարւում է:

ՀՕՐԱ. Այսօր. ինչպէ՞ս թէ այսօր. իսկ իմ տիրուհին:

ԴՕՐԻԴԱ. 2է՛ որ դուք այսօր Աթէնք էք գնում:

ՀՕՐԱ. Աթէնք, այդ չեմ լսել, ահա նորութիւն:

ԴՕՐԻԴԱ. Իսկ ես հաստատը զիտեմ ինքս լսել եմ, արքայադուստրը այնքան բարի է, որ համաձայնուել է իւր փեսայի երեխաներին իւր մօտ պալատում պահելու...

ՀՕՐԱ. Ընդ միշտ:

ԴՕՐԻԴԱ. Հարկաւ, ընդ միշտ: Ձեր ինչին են պէտք նրանք:

ՀՕՐԱ. Ի՞նչ տոտցիր, մտածում եմ թէ չէ: Ո՛չ, դու համար ես անում. ես ինքս երեխաներին տարի պալատը որ Յասովնը միայն տեսնէ նրանց:

ԴՕՐԻԴԱ. Այո տեսնէ այլ ես իրենց ձեռքը չաւայ: (Ուռնաձայն) Գնանք ես քեզ մի քանի բաներ կը պատմեմ. կարծեմ արքայադուստրը դալիս է իւր սիրեկան փեսայի հետ: (Գնում են, մըտնում են Յասովն եւ Կրէուզա)

Տ Ե Ս Ի Լ Գ.

ՅԱՍՈՎՆ ԵՒ ԿՐԷՅՆՁԱ

ՅԱՍՈՎՆ. Նա անդապելի է իւր շաւրութեան մէջ: Ի դուր աշխատեցի խելքի բերել և համոզել որ չեկաղայում այնպէս չէ, ինչպէս բարբարոս երկրում: Մեղաւում մարդիկ և բարբերը աւելի մեղմ են ու մարդավայել: Բայց ոչ համոզմունք, ոչ սպառնալիք և ոչ սէրը անգամ չօգնեցին: Նա վայրենի էր, վայրենի էլ մընացել է և նրա համար օրէնքը իւր կամքն ու կամակորութիւնն է:

ԿՐԷՈՒՋ. Բայց և այնպէս ևս խղճում եմ նրան:

ՅԱՍ. Դու նրան չես ճանաչում, եթէ զխոհնայիր այն՝ ինչ որ ևս գիտեմ:

ԿՐԷՈՒՋ. Ամեն բան նա քեզ զոհել է, ևս ահամայ նրան խղճում եմ:

ՅԱՍ. Երբ այդ կնոջ սիրում ևս, հօրդ տա ևս ինչ չես սիրում:

ԿՐԷՈՒՋ. Չեմ սիրում և դու ևս ինչ այդ բանը ասում:

ՅԱՍ. Ապա ինչու ևս ուզում Մեղէային ինչ վրայ ձգել, ինչո՞ւ:

ԿՐԷՈՒՋ. (շփոթուած) Միթէ... սպասիր... եթէ հայրս ինչ քեզ շտայ, դու մեղանից կը հեռանան, կը գնան նրա մօտ:

ՅԱՍ. Այո, կը գնամ. ևս այնպէս ևս սիրում զաւակներին, որ նրանց սիրուն համար պատարտութեամբ համբերել Մեղէայի խանդոտութեանը, հաճոյքներին ու բնուորութեանը:

ԿՐԷՈՒՋ. Ո՛չ դու նրան սիրում ես, սիրում, դու միայն նրանից ևս խօսում, նրա համար մտածում: Սովորութիւնը, զաւակները, ամենը քեզ շղթայել է, իսկ ևս մի ծաղիկ եմ այդու մէջ, պատահմամբ ընտրած...

ՅԱՍ. Կարելի է:

ԿՐԷՈՒՋ. Ինչպէ՞ս թէ կարելի է... դու ուրեմն հաստատում ևս իմ կատկածներն ու երկիւղը:

ՅԱՍ. Ի՛նչ է մնում ինչ անել... Չէ որ պատարտութեամբ ևս ինչ մեղքերու, որպէսզի Մեղէայի ստուերն անգամ քո հոգու անդորրութիւնը չխռովէ և իմ զաւակները քո հագայտութեան պէտք չունենան:

ԿՐԷՈՒՋ. Ինչպէ՞ս դու անարգար ևս խօսում: Ինչպէ՞ս ևս կարողանում կասկածել, որ իմ սէրը այնքան փոքր է դէպի քեզ... Այո ևս միայն քեզանով եմ ապրում, ևս իմ կամքը քեզ եմ յանձնել: Դու միայն մի օր ևս ինձանից հեռացել, իսկ ևս բոլոր սրտով նախանձում էի և պայծառ արեւի և հանգարտ աստղերին, որ քեզ վրայ պիտի նայէին. ո՛չ, երբ մտածում եմ որ դու ինչ պիտի ձգես և գնաս նրա մօտ, սարսուռ է պատում մարմնիս և իմ մէջ զրգուում է առեւտրութիւնը դէպի հակառակորդս...

ՅԱՍ. Դու ընդունակ ևս առելու: Միթէ առելութիւնը քո հոգու մէջն է մըտել, այն հոգու, որ միայն հեղութիւն գիտէ և երկիւղ. դու կարող ևս այն վայրենի կնոջից վախենալ և ևս տեսնում եմ որ դու ցաւում ևս այն պատճառաւ, որովհետեւ վախում ու սարսափում ևս...

ԿՐԷՈՒՋ. Դու ճշմարիտ ևս ասում, բայց ևս սիրում եմ. սէրը գիշերային սարսափները հալածում է և վախկոտ աղջկան սրտապնդում...

ՅԱՍ. Բայց ևս էլի կատկածում եմ:

ԿՐԷՈՒՋ. Թո՛ղ հանաքները, իմ սիրելի, նայիր ուղիղ աչքերիս և կարգանք նրանց մէջ ինչ է գրած:

ՅԱՍ. Նրանց մէջ ևս կարող եմ փոփոխամտութիւն:

ԿՐԷՈՒՋ. Փոփոխամտութիւնը աչքերում սիրոյ նշան է: Երբ ևս ախտը եմ լինում, աչքերս էլ են ախտը նայում, երբ ուրախ եմ, փայլում են աչքերս, երբ նախանձում եմ մէկին, նայում եմ մռայլ և նրանց մէջ բարկութեան կրակ է վառում: Երբ իմ սիրելին համբուրում է ինձ, սէրը ամօթխածութեամբ թերթերունքներով ծածկում է աչքերս, բայց դրա փոխարէն աւելի ազատ է այրում ու բարախում սիրտս:

ՅԱՍ. Հաստատում եմ քո աչքերին: (Համբուրում է)

ԿՐԷՈՒՋ. Մեզ կարող են տեսնել, ևս քեզ մօտ մտնում եմ համեստութիւնը, իսկ այնտեղ ծառերի արանքներից տեսնում ևս ինչպէ՞ս նախանձով ու խիստ է մեզ նայում Դիանա Աստուածուհին:

ՅԱՍ. Իսկ Աֆրոդիտէն մեզ օրհնում և երջանկութեան յոյս է տալիս:

ԿՐԷՈՒՋ. Ես նրա համար ծաղիկներ եմ տանում, տես ինչպէ՞ս թարմ ու հոտաւէտ են այս վարդերը:

ՅԱՍ. Քեզանից թարմ չեն իմ անդին ծաղիկս: (Ուզում է զրկել, նա քաշւում է)

ԿՐԷՈՒՋ. Լսիր սիրելիս թէ ինչպէ՞ս պիտի աղօթեմ Աստուածուհուն. ո՞վ Աստուածուհի բաղդաւորացրե՞լ ինձ նրա հետ—քեզ հետ, սիրելիս ինչ ոյժ տուր, այն կնոջ, այն կախարդ կնոջ հետ կռիւր տանելու. մոռացնել տուր սիրելիսին:

նրա յիշատակը և նրա սիրտը այնպէս ամուր հմայիր գէպի ինձ, որ իւր բոլոր ցանկութիւնները, իւր բոլոր սէրը, ամենը ինձ տայ, ինչպէս ես ամենը տուել եմ իրեն... որ նրա սէրը—քո սէրը սիրելիս, կանթեղի պէս լոյս տայ գիշերուայ մթութեան մէջ, իսկ ցերեկը պահպանէ ինձ մութից:

ՅԱՍ. Աշխարհիս մէջ քեզանից գեղեցիկ ու սիրելի անձ չկայ, իմ Էրէսդա. միայն մի համբոյր: (Ուզում է համբուրել, նա թոյլ չէ տալիս)

ԿՐԻՈՒՋ. Համեստ կեցիր սիրելիս, երբ անուշաբոյր երեկոն կը տիրէ երկրին և Դիանան կը փայլէ մութ երկընթում և ամեն ինչ կը լռէ... այն ժամանակ, այն ժամանակ... Համեստ եղիր, սիրելիս... (Փախչում է: Յատուկը ետեւից)

Տ Ե Ս Ի Լ Գ.

ԿՐԷՅՆ ԵՒ ՊԱՅՄԱՆ

ԿՐԷՅՆ. Նստեմ այս տեղ: Արեւ դեռ այրում է, իսկ այս տեղ զովութիւն է փչում: (Նստում է ծառի տակ դրուած նստարանի վրայ եւ պահապանը կանգնում է հետի) Դուք վճռում է, Օնոմարքոս, նաւը երբ պատրաստ կը լինի:

ՕՆՈՄ. Նաւը պատրաստ է, մէջ արքայ, քամին յաջողակ է և ճանապարհորդներին երկինքը յաջողութիւն է խոստանում:

ԿՐԷՅՆ. Ինչ բանի որ պէտք ունի, ամենից էլ բաժին կը հանեմ, ոչ միայն ուտեստ ու հագնելիք, այլ և հարստութիւն կը տամ. թող Աստուածները օրհնեն նրան: Դժբաղդութիւնը հաշտեցնում է, կարելի է նա Աստուածների ողորմածութեանը արժանի է: Օնոմարքոս, դու գոհ ես քո կնոջից:

ՕՆՈՄ. Այո, տէր արքայ:

ԿՐԷՅՆ. Նա էլ գոհ է քեզանից:

ՕՆՈՄ. Պէտք է որ գոհ լինի, զինուորականների կանայք աւելի ազատ են:

ԿՐԷՅՆ. Այո ճշմարիտ է. զինուորները պատերազմի են գնում, իսկ կանայք նա-

յում են տանը և այն հսկողութիւնը չը կայ, ինչ որ ամուսինը տանը ժամանակ: (Աղաղակները բեմի ետեւից) Այս ինչ աղաղակներ են:

ՄԵԴԷԱ. (Բեմի ետեւից) Թողեցէք ինձ, թողեցէք...

Տ Ե Ս Ի Լ Ե.

ՆՈՅՆՔ, ՄԵԴԷԱ, ՀՕՐԱ, ԵՒ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

ՄԵԴԷԱ. Արդարադատութիւն, տէր արքայ, արդարադատութիւն. թագաւորի ազնիւ իրաւունքն է թշուառներին օգնել, թոյլերին ու հալածուածներին պաշտպանել, ներումն շնորհել նրանց, որոնք դժբաղդութեամբ մի սրէէ յանցանքի մէջ են բռնուել, բայց ես ողորմածութիւն չեմ խնդրում քեզանից, այլ միայն արդարադատութիւն:

ԿՐԷՅՆ. Արդարադատութիւնը կատարուած է, դու Յունաստանից պիտի դուրս քշուիս, դու այսօր իսկ պիտի թողնես Կորնթոսը:

ՄԵԴԷԱ. Դու շտապել ես տէր արքայ, շտապել թշնամի է արդարադատութեան և ես խնդրում եմ փոխել քո վրձիւր:

ԿՐԷՅՆ. Դու պէտք է հնազանդուիս: Ես ինքս հնազանդում եմ զաշխակցական դատարանին:

ՄԵԴԷԱ. Դաշնակցական դատարանը արսորել է մեզ երկուսիս, ինձ և ամուսնուս...

ԿՐԷՅՆ. Ես իմ հովանաւորութեան տակ եմ առել քո ամուսնուն այն ծառայութեանց փոխարէն, որ նա արել է ինձ և իմ ժողովրդին: Իսկ դու ինձ ոչ մի ծառայութիւն չես արած:

ՄԵԴԷԱ. Դու մոռանում ես տէր արքայ, ես օգնել եմ Յասովնին և նրա ուղեկիցներին, երբ վտանգ էր սպառնում, ես բարեկամներին միշտ սիրել եմ և թշնամիներին առել: Յունաստանը ինձ բարեկամ է եղել, որովհետեւ նրա մէջ եմ գտել իմ սէրը: Ես ազատել եմ յունաց երիտասարդութեան այդ քնքարիկը, այն հերոսներին, որոնք եկել էին իմ երկիրը, ուր նրանց մահ էր սպա-

սում. Կո նրանց ազատեցի ձեզ համար, Յոննաստանի համար, միայն նրանց առաջնորդին՝ ինձ համար: Բայց դու գիտես սէր արքայ, թէ նա ինչկերպ ինձ վարձատրեց...

ԿՐԷՅՆ. Դու արժանի էիր այդ վիճակին:

ՄԵԴԷՆ. Չգիտեմ ինչո՞ւ: Այնպէս չեմ մեծացել ինչպէս ամենքը, օտար երկրում, ուրիշ մարդկանց շրջանում. մենք կոպիտ ենք, մենք բարբարոս ենք, բայց մարդ ենք: Ես յայն չեմ, բայց սիրում եմ ինչպէս ամենքը. ես զգում եմ ինչպէս կին, ինչպէս մայր, իսկ ինձ համար ասում են կամ չափազանց հնազանդ եմ, կամ չար, կամ չափազանց ատում եմ կամ սիրում ե չգիտեմ ինչպէս այդ ծանր նախապաշարմունքը ես ցրեմ: Բայց դու փորձառու կառավարիչ ես, ինքդ էլ գիտես որ խելքով կամ գիտութեամբ բարձրացած մարդը, երբ իւր ճանապարհով գնում է, իսկոյն նախանձը, թշնամութիւնը եւ կասկածը նրան արգելում, խանգարում են ու բամբասում: Եթէ մի թոյլ գլուխ ունեցող մի խելօք խօսք լսէ քո բերանից, կը բղաւէ, որ դու յիմար ես: Իսկ եթէ կը համարձակուիս նրանցից առաջ անցնել, որոնք յարգում են իրենց բարձրամտութիւնը, այն ժամանակ այս աշխարհում տեղ չես ունենալ: Իսկ կանայք: Նրանցից մէկը եթէ խելք ցոյց տայ կամ յայտնէ՝ որ ինքը ուժեղ կամք ունի, իսկոյն պատասա է դատաւիճիւրը—նա խորամանկ, հպարտ է, մի հաւատաք նրան, հալածեցէք եւ խայտառակեցէք: Ո՛հ իմաստուն թաղաւոր, իմ յայտնի լինելս ինձ միայն վիշտ ու դժբաղդութիւն է բերել:

ԿՐԷՅՆ. Դու խելացի ես խօսում, բայց քո սրտին չեմ հաւատում. նրա մէջ չարութիւն է բնակում:

ՄԵԴԷՆ. Քո ընդարձակ թագաւորութեան մէջ մի անկիւն ինձ չնորհիր, մի հալածիր ինձ, սէր արքայ, առանձնութեան մէջ ինձ ոչ ոք չի ճանաչել, եւ ես ամենքից հեռի կապրեմ իմ երեսաների հետ:

ԿՐԷՅՆ. Ո՛չ, մի խնդրիր: Հայրը կը

վերցնէ իւր մօտ որդիներանցը. նա է նրանց պաշտպանը:

ՄԵԴԷՆ. Դու այդ գիտէիր. ուրեմն ժամանակաւոր չեմ վերցրել ինձանից երեսաները, միթէ միայն արտորի համար չէ խօսքը... ո՛չ ես լաւ չեմ լսել. անկարելի է, դու այդ թոյլ չես տալ: Երեսաները իմ արիւնս են, ինքդ դառիր՝ առանց ամուսնուս ու որդիերանցս ո՛ւր պիտի գնամ, ինչ կանեմ ես:

ԿՐԷՅՆ. Նա կը կրթէ նրանց մեր գահի հովանաւորութեան ներքոյ՝ բաւականութեան եւ հայրական սիրոյ մէջ:

ՄԵԴԷՆ. Բայց ես նրանց մայրն եմ, էլ ո՞վ նրանց մայրութիւն կանէ. ո՞վ կը բռնէ մօր տեղը, լսում ես դու:

ԿՐԷՅՆ. Դու եկել ես խնդրելու, բայց քո խօսքերը վշտացնող բարկութիւն են արտայայտում:

ՄԵԴԷՆ. Ես չգիտեմ ինչպէս համոզեմ, արտասուքով արդեօք, թէ խօսքերով. բոլորը խառնուել է զխոսման:

ԿՐԷՅՆ. Ուշքդ գլուխդ հաւաքիր. ես լսում եմ:

ՄԵԴԷՆ. Մարդու իրաւունքները այնպէս շատ են, որ պէտք է մի քիչ էլ կնաջը թողնել: Կինը պէտք է բաժինքով մարդուն գնէ եւ նրան վերու պէս հնազանդ լինի: Ի՞նչը կարող է վատերից վատթարը լինել քան այն ազատութիւնը, երբ մարդը վատ է դուրս գալիս: Միթէ անփորձ օրիորդը կարող է այդ գուշակել: Ազահարգման տալ: 2^է որ այդ ինչպէս մի կնիք դրոշմում է մեր վրան, եւ մեզ մնում է այնպիսի մի կեանք—որ սպրիլը անհնարին է, իսկ մահն էլ վրայ չէ հասնում: Ո՛հ, ինչքան նախանձելի է այն կանանց վիճակը, որոնք արժանաւոր ամուսիններ ունին: Բայց այնպէս քիչ են նրանք, որ սէրը աւելի շուտով տանջանք կարելի է համարել, քան բաղդաւորութիւն... Մարդը ազատ է, նա ժողովուրդ է կառավարում, նա քաղաքացի է, օրէնսդիր է, բնաւորութեամբ, հրապարակի վրայ եւ ինձոյքում ամեն տեղ էլ լայն ասպարէզ ունի... իսկ մենք... մեր միակ ասպարէզը սիրտն է: Նրա մէջն է մեզ համար ամենը—թէ բաղդաւորութիւնն եւ թէ վիշտը: Մարդիկ ասում

են, որ մեր կեանքը հանդարտ գետի պէս է ընթանում, իսկ իրենք թշնամու հետ պատերազմում են մեզ պահպանելով: Յիմարներ, ես կը նախապատուէի սուրբ ձեռիս երեք անգամ պատերազմի դաշտը դուրս գալ, քան թէ մի անգամ ծննդաբերութեան տանջանքներին դիմանալ:

ԿՐԷՅՆ. Ամենքը այդպէս չեն մտածում և աշխարհը այդպէս չէ կազմուած:

Տ Ե Ս Ի Լ Զ.

ՆՈՅՆՔ, ՅԱՍՈՎՆ ԵՒ ԿՐԷՅՆԻ ԶԱՆԳԵՐՔ,
ՈՐ ՀԵՌԻ ԵՆ ԿԱՆԳԵՆՈՒՄ

ՄԵԴԵԱ. Բայց այսպէս է սահմանուած որ մեզանում կնոջից խլում են և այն՝ ինչ որ նրան տուած է. խլում են սէրը, խլում են երեխաները և ամուսինը և համարձակ ասում, հեռու կորէք: Ինչո՞ւ են այսպիսի պատիժ մտածել...

ՅԱՍ. (մէջ ընկնելով) Կասեմ քեզ թէ ինչո՞ւ, յանցանքի համար:

ՄԵԴԵԱ. Դու այս տեղ ես. լսեցիր: Տէր արքայ, դատիր, մեզ երկուսիս դատիր:

ՅԱՍ. Աստուածներն արդէն մեզ դատել են:

ՄԵԴԵԱ. Աստուածների անունը մի տար, երգմանգանց:

ՅԱՍ. (նրա վրայ ձեռք բարձրացնելով) Ի՞նչպէս ես համարձակում:

ԿՐԷՅՆԻ Զ. Կաց և անարդար բարկութեամբ մի վիրաւորիր նրան:

ԿՐԷՅՆ. Դու այս տեղ ինչ բան ունիս: Օրիորդին վայել չէ այսպիսի վէճեր լսելը:

ԿՐԷՅՆԻ Զ. (մօտենալով հօրը) Հայր, պէտք է ես լսեմ, իմ բաղդի դէմ ոտն են ձգում, ինձ պատասխանատուութեան են ենթարկում: Մենք երկուսս էլ սիրում ենք, երկուսս էլ ուզում ենք ապրել:

ՄԵԴԵԱ. Ո՛հ ինչպէս օձի նման քաղցրը վստում ես, ինչո՞ւ դու դուրս սողացիր:

ՅԱՍ. Դու ես օձի նման վստացողը. քո բերանը լիքն է կեղծաւոր, խաձերայ ու թունալից խօսքերով. դու քո

կոպտութեամբ, սովորութիւններով, վայրենու կախարդութիւններով, քո խորհրդաւոր տեսքով ու այդ անպատկառ ու կատաղի չարութեամբ ինձ միշտ ատելի էիր: Նայիր և համեմատիր. դու պատրաստ ես սրան վիրաւորելու, ուրախ ես ոչնչացնելու, վիրաւորական խօսքեր ես ասում. իսկ նա եկել է իմ բարկութիւնը զսպելու, քեզ պաշտպանելու: Նրա մէջ հեղուկեան ու գեղեցկութեան ոյժ կայ, իսկ քեզանից մի անհաշտ ուժի և վայրենի չարութեան հոս է փռւում...

ՄԵԴԵԱ. Եւ լսում եմ և չեմ կարող չհաւատալ... միթէ ես չէի սիրում, միթէ ես քեզ համար չեմ արել այն ամենը, ինչ որ չալիտի անուէր: Եւ այդ է իմ վարձատրութիւնը:

ՅԱՍ. Ո՛հ, խորամանկութիւն մի անիր, մի ձեռնար: Յիշում ես այն գիշերները, երբ մենք փախչում էինք և մեր ետևից քո հօր անէծքն էր մեզ հետևում: Յիշում ես երբ քո եղբօրը սպանեցիր և նրա մարմինը ձգեցիր, որ հայրդ նրան գտնէ, դժբաղատ ու սիրելի որդու վրայ ողբալով, մեզ ժամանակ լինի փախչելու:

ՄԵԴԵԱ. Դու զրպարտում ես: Այո, ես կարծում էի որ եղբօրս պատանդ վերցնելով, քո կեանքը և իմ սէրը պահպանած կը լինիմ, բայց դու և քո ընկերները նրան սպանեցիք: Բայց ես լռեցի, ես մեղաւոր եմ, բաց կասեմ, որ մեղաւոր եմ, բայց ես սիրում էի, այո սիրում:

ՅԱՍ. Այն աստիճանի էր քո սէրը, որ ոճրագործութեան, ինձ կորցնելու վտանգին էիր հասցրել և դու պարծենում ես զրանով: Երբ ես հայրենիքս եկայ, ասա ինչ արեցիր այն ժամանակ, ինչպիսի կախարդութիւններով հմայեցիր դու իմ հօրեղբօր կեանքը ու սպանել տուիր: Դրա պատճառաւ չէր, որ ինձ հալածեցին:

ՄԵԴԵԱ. Ես ուզում էի քեզ գահի վրայ բարձրացնել: Քո բոլոր ցանկութիւնները ինձ յայտնի էին, քո աչքերի մէջ աշխատում էի կարգալ այն ամենը, ինչ որ միայն սէրը կարող է գուշակել:

ՅԱՍ. Դու սուտ ես խօսում. երգում

եմ, դու սուտ ես ասում: Դու ինձ կը կորցնէիր, եթէ Կորնթոսի մէջ ես թագաւորին, այս մեծահոգի մարդուն, ինձ պաշտպան չգտնէի: Ես մի խեղճ հալածականի պէս կը նշուիլի իմ կեանքը, ինչպէս քո ծանր ոճրագործութեանց մասնակցող: Ինքզիք միայն յանցաւոր ես եմ միայնակ էլ պիտի պատիժ կրես:

ՄԵԴԵԱ. Լաւ, դու ամենը ասացիր. դու բաւական չես համարում իմ քեզ բերած բոլոր զոհաբերութիւնները. դու նորերն ես պահանջում, թող այդպէս լինի: Ամեն բանի, ամեն բանի մէջ միայն ես եմ մեղաւոր: Բայց տէր արքայ, հրամայիր, որ վերադարձնեն ինձ իմ երկխաները:

ԿՐԷՅՈՆ. Միթէ կարող է քեզ պէս մի ոճրագործ կին երկխաներին բարութիւն եւ խելք սովորեցնել:

ԿՐԷՆՈՒՋ. Ես ես խնդրում եմ, հայր, ողորմած եղիր...

ՅԱՍ. Ո՛հ, տէր արքայ, իսկ ես խնդրում եմ, թող ընտրէ երեխաներից մէկին եւ վեր առնէ, իսկ միւսին ինքս կը վերցնեմ. թող բաժանեմք մեր մէջ եւ սիրտս երկու մասս անեմ:

ԿՐԷՅՈՆ. Թող քո ասածը լինի:

ՄԵԴԵԱ. Ո՛չ, այդ չի լինիլ. ես չեմ կարող, ես չգիտեմ ինչպէս բաժանեմ երեխաներիս, ինչպէս կարեմ սիրտս. երկուսն էլ ինձ համար թանգ են, երկուսն էլ ինձ սիրելի են. վեր առնել մէկին, միւսին թողնեմ այս տեղ, այսպիսի հօր մօտ, այս աղջկան... ո՛չ:

ԿՐԷՅՈՆ. Չէս ուզում:

ՄԵԴԵԱ. Ես չեմ կարող:

ԿՐԷՅՈՆ. Երեխաներին այս տեղ կանչենք, նրանց հարցնենք, թող իրենք իրենց բաղձը որոշեն:

ՄԵԴԵԱ. Հօր եւ մօր մէջ դու ուզում ես դատաւոր կանգնեցնել իրենց երեխաներին: Դու ուզում ես նրանց քաղցրութեամբ, սպառնալիքով զրաւես, քաղցրահամայր, բռնական քնքշութեամբ դէպի քեզ քաշես, այդ ամենը ի՞նչ նշանակութիւն ունի մօրը դէպի որդին ունեցած սիրոյ առաջ: Եւ դու կը հարցնես նրանց թէ ո՞վ է պատրաստ իւր մօրը ուրանալու: Ո՛հ, ոչ ես մայր

եմ, ես այդ արժանաւորութիւնը ոչ մի գնով չեմ ծախիլ, ես չեմ ծախիլ այդ եւ ոչ իմ կեանքի, իմ բաղձաւորութեան գնով:

ՅԱՍ. Դու չաա ճոխ ես խօսում, դու կասես ուզում ես հրամաններ արձակել. դու պահանջում ես, մոռանալով թէ ո՞վ է քո առաջը կանգնած:

ՄԵԴԵԱ. Չնորհակալ եմ. դու յիշեցիր ինձ թէ ես ով եմ. ես մինչև աղաչանք, մինչև արտասուք ստորացել էի, բայց գիտացիր որ ես այն վայրենի երկրի թագաւորի աղջիկն եմ, ուր ցած մարդիկ աւելի քիչ կան, քան այս տեղ:

ԿՐԷՅՈՆ. Քեզ վրայ ցաւում են, ապա թէ ոչ վաղուց ուժով այս տեղից կը քշէին:

ՄԵԴԵԱ. Այս տեսնում եմ թէ ի՞նչպէս են ամենքը ինձ վրայ ցաւում, միայն զժրագողաբար այն չեմ տեսնում, թէ ի՞նչպէս ազատուիմ այդ ցաւակցութիւններից: Երկնային ծիածանի նման իմ գլխի վրայ կանգնած են անէծքը, ատելութիւնը եւ ցաւակցութիւնը. երկինքը որոտում է եւ կայծակը փայլատակում եւ առանց խնայելու ինձ վրայ հեղեղներ թափում: Ո՛հ, ինչպէս երջանիկ եմ, ինչպէս պէտք է ձեզ շնորհակալ լինիմ. (ԿՐԷՅՈՆԻՆ) ինձ վրայ մի խղճար, միայն դառիր, նրա երեսից պոկիւ խաբէութեան, անամօթութեան դիմակը, ասան մատնչին, որ նա մատնիչ է, խաբեբային՝ որ նա սուտ է խօսում, ասան որ որդիքը չի կարելի հօր եւ մօր մէջ բաժանել, ասան որ զաղանը անգամ իւր էզից չէ խլում նրա ձագերը, իսկ նա, մարդը, ուզում է խլել. նա նրանց խլել է... եւ դու խղճալի՜ր ու անպէտք ծերուկ, դու թագաւորական անպէտք ցնցատի եւ ոչ թագաւոր...

ՅԱՍ. Է՛յ, պահապաններ:

ՄԵԴԵԱ. Ա՛հ... նրանք չեն կարող ձեռք տալ կնոջ, երբ նա ճշմարտութիւն է խօսում:

ԿՐԷՆՈՒՋ. Ինչեր է խօսում, ի՞նչ լեզու է բանեցնում:

ԿՐԷՅՈՆ. Ոճրագործ դու, դու քեզ մոռացել ես բոլորովին:

ՄԵԴԵԱ. Այո՛, ես ոճրագործ եմ: Ոճիր

եմ գործել, յանցաւոր եմ, բայց ոչ ձեր առաջ: Ես յանցաւոր եմ միայն իմ հօր առաջ, իմ խեղճ եղբօր և իմ հայրենիքիս առաջ: Յանցաւոր եմ որ այնպէս ջերմ սիրել եմ և անմիտ սիրոյ առաջ խոնարհուել, յանցաւոր եմ որ սիրային և անմիտ ցնորքների ետեից ընկնելով, ես մոռացել եմ ամենը—իմ ընտանիքը, Աստուածները, կանացի ամօթը... Յանցաւոր եմ որ հաւատացել եմ ահա այս եկւոր երիտասարդի երզմանցը. ես չգիտէի, որ նա պիտի այն Աստուածներին կործանէ, որոնց առաջ նա այնպէս սառնակ երզուել էր. չգիտէի որ իմ կեանքը յուսահատութեամբ լցնելով, նա անէծքներ պիտի թափել տայ իմ գլխին, իմ անունը ամօթով պիտի յիշեցնէ և ինձ սողունի պէս պիտի ճմլէ, դէնը չպրտէ ու ծիծաղի... Այո, յանցաւոր եմ ես: Դատապարտուեմ եմ իմ ոճիրներին համար, սպասուեմ եմ պատժի և գլուխս հեղութեամբ խոնարհում: Դէ, ինչ էք կանգնել պահապաններ, ստրուկներ. իմ դատավճիռը տուած է... կանչեցէք երե-

խաներիս, որ տեսնեն՝ թէ ինչպէս են իրենց ոճրագործ մօրը ծեծում:

ԿՐԷՅՆ. Անմիտ, պիտի լռես, թէ չէ:

ՄԵԴԷԱ. Ո՛վ երկնքի և երկրի ստեղծող, Աստուածների հայր, անմիտը քեզ է դարձնում իւր հեղ պաղատանքը: Միայն դո՛ւ ես արդարապատը. իսկ այս տեղ՝ այս տեղ միայն տիրում են բռնաւորները, որոնք ինքնիշխանութիւնը արդարադատութիւն են համարում: Ո՛վ կայծակներ թափող Աստուածների հայր, քո արդար դատաստանով հարուածիր ինձ դժբաղդութիւն պատճառողներին: (Ժողովուրդը տրտունջում է) Հեռի կացէ՛ք ճանապարհից: (Ժողովուրդը ճանապարհ է տալիս)

ԿՐԷՅՆ. Հսկեցէ՛ք նրան: (Բարկացած նայում է ետեւից) Չարութիւնը պէտք է օրէնքով պատժուի և երկաթի կամքով:

ՅԱՍ. (Կրէուզային) Դու զողում ես:

ԿՐԷՆՈՒՋԱ. Բռնիր ինձ, սիրտս գնում է, մահս գալիս է: (Ընկնում է Յասուկի վրայ, ժողովուրդը շրջապատում է):

(Վարագոյր)

Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Ա Ժ Դ.

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ա.

Մի սենեակ պալատում, որ սրահի վրայ բացւող սիւներ ունի: Մեղէան խոր մտածման մէջ նստած է, վարագոյրը բարձրանալուց աղջկանց խումբը երգում է (կամ՝ երաժիշտները հարսանեաց մարշ են ւածում)՝ անտես հանդիսականներից:

Տ Ե Ս Ի Լ Ա.

Մ Ե Դ Է Ա

ՄԵԴԷԱ. Ուրախութեան, սիրոյ և դուարձութեանց երգեր են հնչում. ահ, ինչպիսի ծաղր են այդ ինձ համար, ինչպիսի տանջող վշտեր են զրգուում իմ մէջ: Մի հարուած, մի վճռական հա-

րուած, ո՛հ դրա համար ես չեմ վարանուիլ. ո՛չ, ապրիլ ապագայ յոյսերով, թափառել, զրկանքներ տանել, նոր սիրոյ և նոր կրքերի ետեից ընկնել... ո՛հ ոչ, ոչ և ոչ: Ես մահացու հարուած կը պատրաստեմ. բաւական է որքան կենդանիների մէջ ինչպէս մեռել թափառեցի. լաւ է բոլորովին մեռնիլ. բայց մեռնիլ ոչ իբրեւ մի սղորմելի սարուկ, ոչ

իրբի մի ընկճուած, երեսի վրայ ձգուած կին, որի հեծկլտանքը խեղդում են իրենց սիրոյ համբոյններով ու հարստանեաց խնձոյքով: Ոչ, մասնիչ, քեզ չեմ թողիլ ուրախանաս. թող թոյլ ու փոքրիկ արարածները իրենց հագոյ մէջ պահեն յուսահատ տանջանքները և Աստուածներին իրենց համբերութեան համար վարձ սպասեն... իսկ ես կամ սէտք է սիրեմ և չկամ առեմ. սիրել—բոլոր կեանքով նրան նուիրուիլ, ով փոխադարձ սիրում է, և նրա սրտին ու հոգուն արիւն. բայց եթէ սէրը ատելութեան փոխուի, այն ժամանակ, թող ատելութիւնը սիրուց զօրեղ լինի:

Սիրաս բորբոքում է վրէժխնդրութեան կրակով և մտքիս մէջ սարսափելի մտքեր են յղանում... նրանք կատաղի փոթորկի պէս յուզում են, կայծակի պէս վառում և որսաւ պէս որսում: (Լռութիւն) Պէտք է շուտով նրան տեսնել, պէտք է գտնէ մի բոլոր երեխաներին ձեռք ձգեմ և այնուհետեւ ոչ ոք, ոչ ոք չէ կարող մօր զրկից նրանց խել. չէ կարող խել, երբ նա վճռել է մեռնել կամ ապրել նրանց հետ... (Մտնում է Փիլոզատէս)

Տ Ե Ս Ի Լ Բ.

ՄԵՆԵՍ ԵՆ ՓԻԼՕԿՏԵՏ

ՄԵՆԵՍ. (ըարկացած) Միթէ իմ սենեակը քաղաքի հրապարակն է, ուր ամենքը ազատ մտնում են: Ի՞նչ բան ունիս այս տեղ: Քեզ մի է ուղարկել:

ՓԻԼՕԿ. Ինքս ինձ եկայ: Ես քեզ հետ գործ ունիմ:

ՄԵՆԵՍ. Դու համարձակ ես խօսում:

ՓԻԼՕԿ. Համարձակների հետ համարձակ են խօսում, որովհետեւ համարձակները միմեանց զինը լաւ են հասկանում:

ՄԵՆԵՍ. Ահ, ես քեզ ճանաչում եմ. կարծեմ դու էիր այն գիշերը ինձ ու երեխաներիս պալատ առաջնորդողը:

ՓԻԼՕԿ. Այո, այն ժամանակ էլ ինձ ոչ ոք չի ուղարկել, այժմ էլ իմ կամքով եմ եկել. ես եկել եմ քեզ տեսնու, որ դու շտապես Աթէնքից դուրս դալու. ես իր-

բե բարեկամ եմ եկել. դու պաշտպան չունիս, դու այնպիսի վտանգների կենթարկուես, որ ինքդ էլ չես մտածել: Ամբոխը գողանի պէս քո ղէմ մռնչում է, նրան հասկացրել են որ դու կախարդ ես, որ դու զժքաղդութիւն ես տարածում քեզ հետ. ամբոխը յիմար ու դիւրահաւատ է:

ՄԵՆԵՍ. Ինչո՞ւ նրանց չես սովորեցնում, եթէ անարգարութիւնը վրդովում է քո հոգին: Ինչո՞ւ նրանց չես համոզում, որ այդպէս չէ, եթէ դու իմ բարեկամն ես:

ՓԻԼՕԿ. Ամբոխին համոզելը, այդ միևնոյն է թէ ծովը հնազանդեցնել, կատաղի ալիքներին սաստել: Իմ ծերութիւնն ու փորձառութիւնը ինձ թոյլ չեն տալ այդ քայլը անելու. զգուշացիր, քո հակառակուիքը քեզ կորուստ կը պատճառէ:

ՄԵՆԵՍ. Կանայք չեն հակառակում, այլ վրէժ են առնում:

ՓԻԼՕԿ. Եթէ մինչև անգամ դրան համանակ էլ ունենայիր, միթէ վրէժ-խնդրութիւնը կարող էր սրտին բաւականութիւն տալ: Նա, վրէժխնդրութիւնը, ստիպում է բոլոր ուժերը լարել, և այդ մի հարուածի համար փչացնել, և եթէ դրանով բաւականութիւն լինի, այդ էլ միայն բոլորական կը լինի:

ՄԵՆԵՍ. Վշտերի մէջ մի բոլոր բաղդաւորութիւնը—այնուամենայնիւ բաղդաւորութիւն է:

ՓԻԼՕԿ. Բայց մի բոլոր կարելի է տարիների դարձնել. դու այս տխրութեամբ լիքը տեղերից հեռանալով՝ կարող ես զօրաւոր թագուհի լինել, քո թշնամիների բաղդը քո ձեռքի մէջ բռնել. դու կարող ես քո մատնիչների հարուածել երբ ուզենաս, երբ կեանքը նրանց համար թանկ կըլինի: Բանի տեղ մի ձգիր կրած վիրաւորանքներդ և միևնոյն ժամանակ խիստ եղիւր, մտածելով ամենը, կշռելով ու չափելով. ինչպէս փորձառու աղեղնաւոր ուղղիր հարուածդ և պատժիր, ինչպէս պատժում են մեզ Աստուածները սպառնալով ու սպասելով: Թող ամեն ժամ սպասեն նրանք վրէժխնդրութեան, ինչպէս մեռնելու դատապարտուած հիւանդն է սպասում.

թող վրէժխնդրութեան սպառնալիքը թունաւորէ նրանց կեանքը, ինչպէս թունաւորում է, երբ մէկի սպանութեան ժամանակը յետաձգւում է:

ՄԵԴԵԱ. (ինքն իրեն) Խորամանկութիւն է բանեցնում. (Բարձր) քս ասածները ինձ համար նոր են և քո ցոյց տուած համակրութիւնը տարօրինակ է երևում: Դու ինչ ես. իմաստուն մարդ, խեղկատակ, ընդհանուր հաշտարար, թէ ինչ:

ՓԻԼՕԿ. Քեզ համակրելը՝ այդ սրտի գործ է. իսկ սիրտը կարող է ունենալ և խեղկատակը, որը խելօք մարդ է եղել, որը ատել է ստրկութիւնը, վախկոտութիւնը, զեղխութիւնը, փոքրագութիւնը և յիմարութիւնը, որը ատելութիւնը արհամարհանքի է փոխել և բարկութիւնը ծիծաղի՝ այնպիսի ծիծաղի, որ երբեմն մինչև անգամ ամբոխին ստիպում է արատասուք թափելու չափ ծիծաղել, բայց դու կարծես չես հաւատում ինձ. լսիր, ես բռնութեան թշնամի եմ. իստքերը խաբէական են, ճշմարտութիւնը գործի մէջ կերևայ. ես պատրաստ եմ գործով այդ քեզ ցոյց տալ, որ ես քեզ շատ եմ համակրում:

ՄԵԴԵԱ. Ի՞նչ կարող ես անել, երբ թոյլ չեն տալիս ինձ, որ երեխաներիս տեսնեմ:

ՓԻԼՕԿ. Յասովնին կը համոզեմ, որ քեզ հետ տեսնուի:

ՄԵԴԵԱ. Դու կարո՞ղ ես:

ՓԻԼՕԿ. Ինչ որ անկարող ես բարկութեամբ ու նախատինքով ձեռք բերել, կարելի է այդ համոզելով: Ես կը փորձեմ... բայց դու էլ հանդարտուիր, որ թոյլ տան երեխաներիդ մնաս բարեւ սելու:

ՄԵԴԵԱ. Միայն մնաս բարեւ...

ՓԻԼՕԿ. Այո. առ այժմ աւելին անկարելի է սպասել. աշխարհիս հզօրների բարկութիւնը այնպէս շուտ չէ անցնում, և նրանց ողորմածութեան աչքերը յաճախակի չեն բացւում. սպասիր, կարելի է ժամանակով դու յետ դարձնես երեխաներիդ: Ես քո բարին եմ ցանկանում, ուզում եմ, որ դու ապրիս, ցանկանում եմ, որ զրանով քիչ յանցանք և անար-

դարութիւն գործուած լինի քո դէմ, և այդ ամենը ոչ թէ քեզ համար եմ ցանկանում, այլ իմ հայրենիքի պատուի համար, իմ հայրենիքի, որ ամօթալի կերպով քեզ դուրս է քշում:

ՄԵԴԵԱ. Զնորհակալ եմ քեզանից, համակրութեանդ համար:

ՓԻԼՕԿ. Այս բոլէին ես կըզնամ Յասովնին ասելու, որ դու ցանկանում ես իրեն հետ հաշտուիլ:

ՄԵԴԵԱ. (Լռելով) Ասա: (Փիլօկտես դուրս է գնում) Ոչ թէ ինձ, այլ իրեն, իւր պերճախօսութեանը հաւատայ: (Մտնում է չօրան):

Տ Ե Ս Ի Լ Գ.

ՄԵԴԵԱ ԵՒ ՀՕՐԱ

ՀՕՐԱ. Թագաւորի պահապանների զլխաւորը ուզում է քեզ տեսնել:

ՄԵԴԵԱ. Գլխաւորը... մենակ է, թէ պահապաններ էլ կան:

ՀՕՐԱ. Մենակ է:

ՄԵԴԵԱ. Ի՞նչ բան ունի:

ՀՕՐԱ. Նա ոչինչ չէ ասում. բայց խնդրում եմ հանդարտուիր, յիշիր թէ ինչ կարող են մեզ սպառնալ:

ՄԵԴԵԱ. Ինչ որ կայ, նրանից վատը ոչ ոք չի կարող մտածել:

ՀՕՐԱ. Բայց ինչո՞ւ նրանց զրգուել, երբ մենք ոչ մի յոյս չունինք:

ՄԵԴԵԱ. Երբ յոյս չկայ, այն ժամանակ չեն օգնիլ ոչ երկչոտութիւնը և ոչ յուսահատութիւնը:

ՀՕՐԱ. Ա՛հ, ինչպէս դու յամառ ես. չէ որ քեզ ուրիշ բան չէ մնում...

ՄԵԴԵԱ. Ինձ մնում է—Մեղէան: Ես դեռ կենդանի եմ և այդ բաւական է: Կանչիր: (Հօրան դուրս է գնում՝ եւ մտնում է ծնոմարքը, Մեղէան նայելով մի կողմը) Խօսիր:

ՕՆՈՄԱՐՔ. Իմ տէրը իւր բարի ցանկութեամբ զիջանկով քեզ...

ՄԵԴԵԱ. Ի՞նչ բանի համար են քեզ ուղարկել:

ՕՆՈՄԱՐՔ. Իմ տէրը . . .

ՄԵԴԵԱ. (վեր թռչելով) Ի՞նչ է պէտք քո տիրոջ. ես նրա հիւրն եմ և ոչ հպատակը:

ՕՆՈՄԱՐՔ. Թոյլ տուր որ ասեմ:

ՄԵԴԵԱ. Առանց քեզ էլ զիտեմ ամենը. Կրէօնը ինձ հրամայում է որ անյապաղ թողնեմ Կորնիթոսը, ապա թէ ոչ մահ է սպառնում: Ասա նրան, որ ես համաձայն եմ:

ՕՆՈՄԱՐՔ. Դու ճշմարիտն ասացիր: Նաւը քեզ սպասում է նաւահանդատում: Թոյլ տուր քեզ բարի ճանապարհ մաղթել: (Ուզում է գնալ):

ՄԵԴԵԱ. Կնք: Ասա Յասովին, իմ ամուսնուն, որ ես ցանկանում եմ իրեն հետ տեսնուիլ, որ յաւիտեանս մնաս բարեւ ասեմ: Գնա... կնք... աւելացուր և այս, լաւ մտքիդ պահիր խօսքերս— աւելացուր, որ եթէ նա չգայ և չկատարէ իմ խնդիրը, ես այս պալատից չեմ հեռանալ, եթէ մինչև անգամ մահ էլ հասնիլու լինի:

ՕՆՈՄԱՐՔ. Աստուածները թող քեզ պահեն: (Գնում է, Մեդեան չօրային նշան է անում նրան ճանապարհ դնել: չօրան դուրս է գնում):

Տ Ե Ս Ի Լ Գ.

ՄԵԴԵԱ (միայն)

ՄԵԴԵԱ. Մօտենում է տեսութեան ժամը, վերջին տեսութեան... ես սպասում եմ: Այժմ ամեն ինչ վերջացած է. բոլոր թիւերը ես բռնել եմ ձեռացս մէջ. շատ մտածեցի, շատ գաղտնի խորհրդածութեամբ վրէժխնդրութեան բոլոր միջոցները ճակճկեցի և գտայ ուղածս: Առաջ իմ մէջ յղացաւ այս միտքը, որ լուռ գիշերին գաղտնի մտնեմ Կրէուդի առագաստը և նրան սպանեմ: Ես նրա վերմակը կը քաշէի, կը նայէի Եւմենիդէսի սարսափեցնող աչքերով այն աչքերին, որոնք այնպէս քնքշաբար գրաւել են մասնիչ, ուրացող Յասովինին և կասէի «մեռիր», և ցուրտ դանակը կը խրէի նրա սիրտը. և ինչքան քաղցրութիւն կը պատճառէր ինձ, երբ նա արնաթաթախ հարսանեաց անկողնից կընկնէր և վերջին շունչը փչելով, կը թաւալուէր ոտքերիս տակ:

Բայց եթէ արգելին, առաջուց զգու-

շանան՝ կէս ճանապարհի վրայ՝ բռնեն, մահուան դատապարտեն ու ծիծաղեն— ինքնաբաւական վրիժառութեան ծիծաղով, իսկ ես այդ լսելով՝ մեռնեմ... ոչ, ոչ թէ ծիծաղացնել, այլ պէտք է լացացնել տալ, տանջել, չարչարել, անիծել տալ կեանքը. ո՛հ, ես նրանց ստրուկը չեմ, որ ինձ տանջեն: Անարգուած մայրը պատասխանատուութեան է կանչում մատնիչներին, անարգներին, խաբերաներին, և փրկութիւն չկայ նրանց: Ես ցոյց կըրտամ, թէ ինչ է նշանակում այնպէս խիստ վիրաւորել կնոջը և մօրը: (Մօտենում է սեղանին եւ բանում է մի արկղիկ): Ահա նրան մի թանկագին ընծայ, սա մի մահացուցիչ թոյնով թաթախուած պտակ է, ո՛հ ինչպէս սաղ կը գայ այն մատաղ գեղեցիկին, ինչպէս նրա ճակատը պիտի դարդարէ և ինչպէս պիտի տանջելով սպանէ. (Ականջ է դնում դրսի աղմուկին եւ ծածկում արկղը): Ոչինչ չէ լսում. երգերը լռեցին... ո՛հ ինչքան ուշանում է... (Ոտնաձայն) նրա ոտի ձայներն են. ես նրա առաջ պէտք է հեղ ու խոնարհուած երեւամ... Թող իմ մէջ լռէ ատելութիւնը և ստացած վշտերիս մորմուրը. թող ես այնպէս խօսեմ, ինչպէս խօսում է ստրուկը, շողոքորթն ու կեղծաւոր կինը... (Ոտնաձայն) Գալիս է, գալիս է... (Մտնում է Յասովին):

Տ Ե Ս Ի Լ Ե.

ՄԵԴԵԱ ԵՒ ՅԱՍՈՎԷՆ

ՅԱՍ. Տեսնում ես, ես եկայ:

ՄԵԴԵԱ. Չնորհակալ եմ, այդպիսի գիշողութիւն քո կողմից ես չէի սպասում:

ՅԱՍ. Բայց չկարծես թէ ես կարող եմ քո նոր կշտամբանքներին ու նախատինքներին զիմանալ:

ՄԵԴԵԱ. Հերիք են կշտամբանքները. մոռանա՜նք անցեալը. ես հաշտուել եմ իմ վրճակիս հետ, ես տեսնում եմ, որ անօգուտ է այլ ևս մաքառելը, տեսնում եմ, որ դու յաւիտեանս կորած ես ինձ համար և թէ իմ հակառակուիլը ինձ

մահ է սպառնում: Բայց ես դեռ կեանքից չեմ զզուել. ուզում եմ ապրել, ինչպէս որ դու: Թագաւորի առաջ, քո առաջ, ես ինձ լաւ չափահեցի. ինչ անեմ շուտ բորբոքուող եմ, բարքս անգուսպ է. ես չեմ կարողանում սրտիս տիրապետել, իսկ փոխակերպուիլ, այժմ ուշ է: Դրա համար էլ ես քեզ կանչեցի, որ անկեղծօրէն քեզ ասեմ իմ վճիռը, յաւիտեանս քեզանից բաժանուելուց առաջ: Այս իմ ապրելու տեղը չէ, ես համոզուեցի և այն երկար տանջանքով համոզուեցի, որ այստեղ ամեն բան ինձ օտար է և ես օտար եմ ձեզ ամենքիդ: Ես մի խեղճ վայրենի եմ, ես միայն կասկածներ եմ զարթեցնում. ես ձեզ համար ծիծաղատեղ եմ. ուզում եմ կրկին հայրենիքս վերադառնալ, թէև յանցաւոր եմ նրա առաջ, բայց նա կընդունէ անբաղդ հալածութիւն, և զուցէ հայրենի երկիրքն ու իմ հարազատ ազգը ցրել կարողանան իմ վիշտը:

ՅԱՍ. Վախում եմ, որ քս ասածները անկեղծ չեն:

ՄԵԴԵԱ. Անկեղծ չեն. և ինչու պիտի խորամանկութիւն բանեցնեմ. խորամանկութիւնը ինչպիսի բերէ ինձ, երբ իրաւունք սնիր մի բոլորում ինձ ոչնչացնել: Կամ միթէ կարծում ես, որ ես կարող եմ ամբողջ Հելլադայի հետ կռուել. խնայիր, մի ծիծաղիր վրաս. առանց այդ էլ բաւականին ստորացրած ու մորթուած եմ: Վճռել եմ ինձ գոհել, միայն թէ երեսաներս փրկուած լինին. ինձ կը մնայ նրանց երբ և իցէ կրկին տեսնելու յոյսը: Ո՛հ, Աստուածներ, գոհէ մի քանի օր անցնեմ նրանց հետ, փայփայեմ նրանց, նրանց բազդաւորութեան վրայ ուրախանամ, թէկուզ հեռուից, երբեմն երբեմն ու ծածուկ լինի այդ:

ՅԱՍ. Ո՛հ Մեդէա, եթէ դու առաջ այդպէս հեզ ու հնազանդ լինէիր... երդւում եմ քեզ մեր որդոց բազդաւորութեան համար ես ամեն զոհաբերութիւն յանձն կառնեմ:

ՄԵԴԵԱ. Ես հաւատում եմ, հաւատում... չէ որ դու նրանց հայրն ես: Բայց ես ուզում եմ բաց խօսել... վախում եմ երեսաներիս համար... որով-

հետե հրէուզան էլ երեսաներ պիտի ունենայ, այն ժամանակ մեր երեսաները նրա համար խորթ կըլինին:

ՅԱՍ. Նա բարի ու քաղցրահամբոյր է:

ՄԵԴԵԱ. Այո, ճշմարիտ է, բայց այժմ երբ իմ դէմ գրգռուած է նա, իւր հայրը, երբ ես նրա հակառակորդը, քինականորէն եմ համարուում, նա իւր բարկութիւնը, անբաւականութիւնն և դժգոհութիւնը երեսաների վրայ պիտի թափէ: Մենք կանայքս չգիտենք մեր գրգռուած ժամանակ մեր զգացմունքները ծածկել:

ՅԱՍ. Ես նրան կըստիպեմ...

ՄԵԴԵԱ. Ո՛հ, ոչ. դու այդ միջոցին չ'զիմես, դու քաղցութեամբ, խնդրելով և ուշադարձութեամբ կարող ես շատ բան տեսնել. ես խնդրում եմ թող քո խստութիւնը, յիշիր՝ որ հրաժեշտի ժամին ես քեզ աղաչել եմ, որ դու քաղցը վարուիս միշտ քս նոր ամուսնու հետ:

ՅԱՍ. Ջնորհակալ եմ քո հեզ խօսքերի համար: Երեսաների մասին միտմիտ մնացիր. իմ խնամքը նրանց մոռացնել կըսայ մօր բացակայութիւնը: (Մտնում է չօրան երեսաների հետ):

Տ Ե Ս Ի Լ Զ.

ՅԱՍՈՎՆ, ՄԵԴԵԱ, ՉՕՐԱ, ԵՐԵՆԱՅՔ (որոնք աղաղակով ընկնում են մօրը գիրկը)

ՄԵԴԵԱ. Ահա նրանք, իմ սիրելի զաւակներս, իմ աչքերիս լոյսը, իմ կեանքը, ուրախութիւնը, բազդաւորութիւնը... ինչպէս բարախում է սիրտս... ինչպէս քաղցրութեամբ մաշուում է, արդեօք երկար պիտի ձեզ տեսնեմ, երկար է մնացել, որ դուք տեսնէք... (Լացում է):

ՅԱՍ. Մի լաւ, մի լաւ:

ՄԵԴԵԱ. Արտասուքները ահամայ թափում են. ինչ անել, մենք այսպէս լացկան ենք ամենքս: Ինձ մօտ եկէք սիրելիներս. տուէք որ համբուրեմ ձեր թաթիկները, ձեզանով զմայլեմ. ինչպէս դուք թարմ, առողջ, սիրունատես էք, ինչպիսի յոյսեր չէի զրել ձեզ վրայ... բայց բաւական է, դուք ամենը կուն-

նաք կ' տուն, կ' հայր, կ' բազմաւորութիւն. իսկ ես, ես ձեզանից շատ հեռի կը լինիմ, այնպէս հեռի, որ քամիներն անգամ ձեզանից լուր չեն բերիլ...

ՅԱՍ. Ինքդ տիտւր ես, նրանց էլ տխրեցնում ես:

ՄԵԴԷԱ. Այո, դու իրաւ ես ասում: Կեանքի մէջ այնքան տխրութիւններ կան... բայց թող դրանց ինձ մօտ, ինքզինքն. վնաս, վնաս, այնտեղ քեզ սպասում են, թէ օրիորդի երգերը, թէ ուրախ խնձոյքը և թէ սիրոյ քաղցը զրկախառնութիւնները. թող, թող դրանց այս երկեայ ինձ մօտ մնան, միայն մի օր, յետոյ...

ՅԱՍ. Նաւը արդէն պատրաստ է, ես կարծում էի որ դու շտապում ես ճանապարհ ընկնել, Կրէօնի հրամանը կատարել:

ՄԵԴԷԱ. Միայն մի օր... ինչ է նշանակում մի օրը...

ՅԱՍ. Բայց թաղաւորը այնպէս բարկացած է, որ վախում եմ...

ՄԵԴԷԱ. Մի վախիր, նա ինքն էլ հայր է... Թող աղջիկը նրան խնդրէ, չէ որ ես սրանց մայրն եմ:

ՅԱՍ. Չգիտեմ ինչ անեմ:

ՄԵԴԷԱ. Չգիտես դու... յաւիտեանս բաժանում եմ. ես գնում եմ, ես ամեն ինչ տալու պատրաստ եմ, իսկ դու խընայում ես մի օր անգամ ինձ նուիրել: Ո՛հ, խղճա՛, խղճա՛ ինձ, Յասովն... Ա՛հ, կ'աց, կ'աց, ուզում էի քեզ մի բան ասել... Չէ որ դու ինձ սիրում էիր և առաջ հաւատում, որ ես բազմաւորացնող ընծաներ ունիմ... ուզում եմ ձեզ իբրև յիշատակ այնպիսի մի կախարդական ընծայ տալ, որ դու Կրէոզի հետ մինչև կեանքիդ վերջը երջանիկ լինիս... դու չես մոռացել, որ ես հիանալի զգեստներ ու ոսկէ պսակ ունիմ... ինչ պիտի անեմ... բազմաւորութիւններին սող կը վայ զարդ ու զարդարանքը, վերցուր նրանց. ես ուզում եմ Կրէոզի սիրտը գրաւել գեղեցիկ ընծայով, ուզում եմ նրա սէրը դարձնել սալ երեխաներիս վրայ:

ՅԱՍ. Ի՞նչ պէտք է... ինչո՞ւ համար. առանց այն էլ նա թանկագին բաներ շատ ունի իւր հօրից ստացած:

ՄԵԴԷԱ. Աստուածները սիրում են զոհերը. իսկ մահկանացուներին ընծաները զթաշարժում են աւելի քան ճառերն ու աղաչանքները: Թող թաղաւորը տեսնէ, որ ես չնորհակալ եմ, որ զիտեմ գնահատել զիջողութիւնն ու ողորմածութիւնը... Հօրա՛, վերցրու այն արկղը և տար արքայադստեր ու յանձնիր բանալին նրան. գնա՛, գնա՛. (Հօրան արկղը առնում՝ գնում է):

ՅԱՍ. Ես չեմ հասկանում, թէ ինչո՞ւ ես քեզ զրկում:

ՄԵԴԷԱ. Չէ որ ես զրկում եմ երեխաներիցս. դրանից աւելի ինչ մեծ զոհաբերութիւն կը լինի. իսկ դու համեմատում ես այդ մի աննշան ոսկու կտորի հետ... տո՛ւր ձեռք... մնաս բարեաւ... բազմաւոր եղիր... մնաս բարեաւ ընդ միշտ... միթէ՞ ընդ միշտ... ո՛չ, ո՛չ, կարելի է մի ժամանակ, մի օր կը տեսնուինք դեռ ես:

ՅԱՍ. Ներիր... բայց թէ թաղաւորը ինչպէս կը կամենայ, չգիտեմ:

ՄԵԴԷԱ. Համոզիր նրան, ասա որ լաց եմ լինում. մի վերջին, վերջին խնդիրս է (Գրկում է երեխաներին լալով):

ՅԱՍ. (մի կողմ) Թէ խղճում եմ նրան և թէ ինձ գրաւում է մի բան դէպի այնտեղ... ո՛չ, ո՛չ թէ սէր, այլ միայն ցաւակցութիւն է մնացել սրտումս դէպի նա. (Բարձր) Ներիր, ներիր: (Գնում է):

ՄԵԴԷԱ. Մենակ եմ... մենակ... միայն դուք էք ինձ հետ ձեզ ձեռքից շտամ, միթէ՞ կարող եմ... ոչ, ձեզանից չեմ բաժանուիլ, չեմ բաժանուիլ: Ես ձեզ կեանք կը տամ... ես ձեր կեանքը կը վերցնեմ... Նրանց կեանքը... ինչ ասացի... ինչ... Ես նրանց կեանք եմ տուել, ես էլ նրանցից կը վերցնեմ: Եւ զիշերն ու խաւարը կը ծածկէ նրանց գէմքերը... ո՛չ, ո՛չ, իմ սիրելիք. ես ձեզ սիրում եմ և չեմ դաւաճանիլ, ինչպէս որ դուք ինձ չէք դաւաճանիլ. այո՛ այնպէս չէ... հաւատում եմ, հաւատում: Դուք իմ փաղաքանքին փաղաքանքով կը պատասխանէք, համբոյրներին՝ համբոյրներով և ձեր քնքոյշ թաթերով ձեր մօր վշտի արտասուքները կը սրբէք... Ո՛հ, ինչ-

քան ցաւեր, դառնութիւններ կան իմ առաջ... (Լաց է լինում: Մտնում է չօրան):

Տ Ե Ս Ի Լ Է.

ՄԵԴԷԱ ԵՒ ՀՕՐԱ

ՀՕՐԱ. Ես տարի ընծան:

ՄԵԴԷԱ. Յետոյ... նա վերցրաւ, այս վերցրաւ:

ՀՕՐԱ. Զգեստների շքեղութեան վերայ հիացաւ և ոսկէ պսակը չանգուրների վրայ հագած երկար ժամանակ ժպիտով նայեց արծաթեայ հայելու մէջ:

ՄԵԴԷԱ. Նա պսակը գլխին դրեց... հայելուն նայեց. չօրա դու ճշմարիտ ես ասում... հագաւ պսակը:

ՀՕՐԱ. Ինչու ես զարմանում, միթէ կինը մի կողմը կը դնէ նոր պարզեր:

ՄԵԴԷԱ. Այո, այո, այդպէս է. դէ, շուտ, շուտ չօրա, պէտք է փախչել, թագ կենալ, երեխաներին թագցնել: Չնոտ երեխաներին տար, արդէն միթնում է և ոչ որ մեզ չի տեսնիլ:

ՀՕՐԱ. Ինչո՞ւ պիտի փախչինք, երբ թոյլ են տուել մնալու:

ՄԵԴԷԱ. Ինչո՞ւ: Դու ուզում ես տեսած լինել, թէ ինչ կը դառնայ արքայադուստրը, ինչպէս ուրախութիւնը տրամուլթեան կը փոխուի և երգերի փոխարէն հեծկլտանքներ գուրս կը գան:

ՀՕՐԱ. Ի՞նչ ես արել: (Լաց է լինում):

ՄԵԴԷԱ. Լռի՛ր: Վեր առ երեխաներին և ճանապարհ ընկիր. մի լար:

Ով որ վտանգի ժամանակ չփոթւում է, նա կորչում է. (չօրան տանում է երեխաներին): Ո՛հ ամենակարող Աստուածներ, փրկեցէք անմեղ զաւակներին. (Լսում է մուգիկայի ծայն, ականջ է դնում): Միթէ... անկարելի է... (Քանում է ետեւի վարագոյրը, որտեղից անցնում է հարսանեաց հանդէսը ջահերով. Մեդէան սաստիկ յուզւում է. մտնում է չօրան մի ջահով):

ՀՕՐԱ. Գնանք շուտով:

ՄԵԴԷԱ. Կաց. դու տեսիր հարսանեաց անցնիլը:

ՀՕՐԱ. Ի՞նչ դրա ժամանակն է... գընանք խնդրում եմ:

ՄԵԴԷԱ. Մնէ՞ծք նրանց գլխին: (Նայում է ջահին եւ յանկարծ միտքը մի քան է ընկնում, խլում է ջահը, մուգիկան լսում է հեռուից մինչեւ վարագոյրը ընկնելը): Գնա, գալիս եմ: (չօրան գնում է, Մեդէան անմիտ ուրախութեամբ նայում է շուրջը):

Ո՛հ, ինչպէս անգութ պիտի վարուիմ ձեզ հետ, հրգեհով ձեր հոգու մէջ սարսափ պիտի ձգեմ, պիտի զրկեմ ձեզ ինձանից վրէժ առնելու ուրախութիւնից. դուք պիտի մոռանաք մեզ հետեւելու, երբ հրգեհի բոցը կսկսի ձեզ պատել երբ ձեր միտքը շփոթութեան մէջ կը հանգչի: (Ջահը ձգում է վարագոյրի վրայ եւ վառւում): Վառուիր իմ պըսակի ջահ, վառուիր ինչպէս մի պայծառ կանթեղ իմ վրէժխնդրութեան և ազատութեան: (Ծածկւում է ծուխի մէջ):

(Վարագոյր)

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Բ.

ծովափը. ժայռոտ եւ վայրենի տեղ: Ժայռերը մէկ մէկի ետեւից քարծրացած, արանքներից երեւում է ծովը մի կողմից, միւս կողմից դէպի քեմը ձգուած է մի սեպացած կտոր. տեսարանը լուսաւորուած է Կորնթոսի հրդէհի լուսով. առաջին տեսիլի վերջը հրդէհի լոյսը անցնում է ժայռերի ետեւից դուրս է գալիս լուսինը:

Տ Ե Ս Ի Լ Ը.

ՄԵԴԷԱՆ (նստած է ժայռի գլխին եւ նայում է հեռուն դէպի հրդէհի կողմը):

ՄԵԴԷԱ. Այրւում է անիծեալ քաղաքը... ես հասայ իմ նպատակին. ես այնպիսի հարսանեաց խնճոյք սարքեցի, որ իրենք Աստուածներն անգամ չեն տեսած. ես գեղեցիկ հարսին դոհ տուի եւ նրա համար սարսափելի խարոյկ վառեցի, ահա նա բորբոքւում է պայծառ, ամեն տեղ կործանում, մահ եւ կորուստ պատճառելով:

Թող կրակի բոցերը լափեն թագաւորի պալատը, ուր Մեդէայի ուրացողն ու տապալողը ապաստանարան է գտել. այժմ կարող եմ հանգստանալ. այժմ միայն հասել է հատուցման ժամը իմ քաջած վշտերի ու նեղութիւնների... ո՛հ, ինձ տանջող անիծեալներ, թող կըրակը լափէ ձեր սիրտը, այրէ ձեր ստախօս լեզուն եւ ձեր մարմինը վէրքերով ծածկուի եւ անդամալոյծ մուրացկաններ չինէ. իսկ քաղաքը մոխիր դառնայ: Քամիներ ու մրրիկներ, աւելի ուժգին փչեցէք, բոցերի ալիքները չորս կողմ տարածեցէք եւ նրանց հետ իմ անէծքների աղաղակները:

ՀՕՐԱ. (դուրս է գալիս քարանձաւից) Դու հէնց գմայլում ես քո արած սարսափելի գործով, բաւական է, հեռացիր այս տեղից, կարելի է մեր ետեւից մարդիկ է ուղարկուած, այն ժամանակ մենք կորած ենք, եթէ մեզ գտնեն:

ՄԵԴԷԱ. Թող ինձ. այժմ ես ոչ նրանց

խուզարկութիւնից եմ վախենում, ոչ դատաստանից եւ ոչ պատժից: Մինչև անգամ եթէ Աստուածները ինձ վրայ չարացած լինին իմ արած մեծ վրէժխնդրութեան համար, նրանց հետ անգամ ես համարձակ կուի գուրս կը գայի:

ՀՕՐԱ. Գնանք... դու գառանցում ես, դու քո խելքդ կորցրել ես ու մոռացել երեխաներիդ:

ՄԵԴԷԱ. Ի՞նչ երեխաների մասին ես խօսում: Ո՛ւր են, ո՛ւր են երեխաները:

ՀՕՐԱ. Զարթիր, դու ինքդ չէիր, որ նրանց այնտեղ քարանձաւում թաղցրիր. նրանք այժմ քնել են. խեղճ մանուկներ, սովորել են այդպիսի անկողնի, գնանք: (Աղաղակներ):

ՄԵԴԷԱ. Մաս, հանդարտ, լսում ես այս աղաղակները:

ՀՕՐԱ. Զայներ են... գալիս են . . . խուզարկում են... չուտ այստեղ թագ կենանք. չուտ: (Տանում է Մեդէային եւ ծածկում ժայռի ետեւը):

Տ Ե Ս Ի Լ Բ.

ՔԱՂԱՔԱՅԻՆԵՐԻ ԽՈՒՄԲ ԶԱՀԵՐՈՎ,
ՅԵՏՈՅ ՅԱՍՈՎՆ ԵՒ ՓԻԼՕԿՏԵՏ, ՄԵԴԷԱ
ԵՒ ՀՕՐԱ

ԶԱՅՆԵՐ. Այստեղ մի տեղ թագ կացած կը լինի... ինձ թւում էր, թէ մէկի ստուերը երևաց այստեղ:

ՄԷԿԸ. Երևաց... տեսնում ես ոչ ոք չկայ:

ՄԻԻՍԸ. Իսկ այնտեղ, ժայռի վրայ:

ՄԷԿԸ. Այնտեղ նրանք չեն կարող բարձրանալ:

ՄԻԻՍԸ. Նաւահանգստի մօտ ամեն

տեղ պառտիկ են. կարելի է ճանապարհից դուրս է եկել:

ՄէյԸ. Նրան տեսել են, թէ ինչպէս երեխաների հետ քաղաքից փախել է:

ՄԻԻՍԸ. Ա՛խ, անիծեալ ծնունդ... տհա՜ս Յասովնը ինքը գալիս է: (Մտնում են Յասովն եւ Ֆիլօկտետ):

ՓԻԼՕԿՏ. (Յասովնի ետեւից) Մենք հազիւ քո ետեւից հասանք, այդ զործը պահապաններին ու քաղաքացիներին յանձնիր, նրանք անշուշտ յանցաւորին կը դանեն ու կը բռնեն: Իսկ դու լուկանես, որ քաղաք վերադառնաս: Դու թագաւորին ի դուր ես միայնակ թողել այսպիսի մի սարսափելի ժամին: Նա թռնաւորուած աղջկայ դիակի վրայ հեծկտում է և դու մօտը չես ու մէկը չկայ, որ թշուառ հօրը մխիթարէ: Յետ դարձիր:

ՅԱՍ. Ո՛չ, ո՛չ, մինչև այն չարագործին չզտնեմ, չեմ վերադառնալ... Ո՛հ, ինչքան անմիտ էի, որ Մեղէայի կեղծ խոնարհութեանը հաւատացի: Դժոխային հմայութիւններով նա իմ միտքը չփութեց: Հիմենէի տաճարն էի տանում այն անմեղ աղանեակին, նրա դէմքը վայելում էր քաղաքաւորութեան և սիրոյ ժպտով և տհա տաճարի շէմքում սարսափելի մահը վրայ հասաւ... ա՛խ, ես յիմարս ինչու հաւատացի այն կատաղի վազրին. ինչպէս նա կեղծաւորում էր, թագցնելով իւր ճոնկերը. ինչպէս լաց էր լինում ու աղիքում. իսկ ես ինքս իմ ձեռով այն անմեղ արարածի զանգուրների վրայ հազցրի թռնաւոր պատկը, որպէս զի դիակ դարձնեմ... Ես ինքըս երեխաներիս այն անիծեալ ոճրապործի մօտ բերի և նրա դժոխային գիրքը ձգեցի... Ո՛հ, զաւակներս, ո՛ր էք, ո՛ր... ո՛ր էք, ձայն տուէք: (Ֆնում է, մի կորնթացի մտում է ականջ է դնում ժայռի մօտ. Մեղէան եւ չօրան դուրս են գալիս երեխաների հետ):

ՄԵԴԷԱ. Նրանք շտապով այն կողմը դնացին. մենք իջնեք ծովափը. ալիքները այնտեղ խոր քարայր են բացել—չեն գտնիլ մեզ:

ՉՕՐԱ. Նրանց ձեռքերից ո՛ր պիտի

զնաս. նրանք կը խուզարկեն բոլոր ժայռերն ու կիրճերը:

ՄԵԴԷԱ. Լռիր, կասես թէ մի շշուկ եմ լսում... Ո՛հ զաւակներս, երանի թէ արծիւ լինէի ձեզ հետ դէպի երկինք բարձրանայի: (Գալիս են երբեմն երեւալով, երբեմն ծածկուելով Յասովնը, Ֆիլօկտետը եւ այլք):

Տ Ե Ս Ի Լ Գ.

ՄԵԴԷԱ, ՉՕՐԱ, ԵՐԵՄՆԵՐ (ժայռերի ետեւից, վերը) ՅԱՍՈՎՆ, ՓԻԼՕԿՏԵՏ ԵՒ ՓՈՂՈՎՈՒՐԴ (Ներքեւում)

ՅԱՍ. Նա է, անիծեալը իմ ձեռին է. այժմ էլ չես կարող ազատուիլ. բռնել նրան. (Զինուորականները յարձակւում են):

ՄԵԴԷԱ. (դաշոյնը հանելով) Կանգնեց՛ւր նրանց, թող ոչ որ չհամարձակուի, ապա թէ ոչ հմայութեամբ ամենքիդ կը փշացնեմ. իմ շունչը թոյնով լիքն է և եթէ ձեզանից մէկն ու մէկը մօտենալու լինի, մեռած պիտի ընկնէ: (Փողովուրդը ստուգում է):

ՅԱՍ. Խաբում ես. ես արհամարհում եմ քո սպառնալիքը. դու ինձ չես սարսափեցնիլ: (Վազում է դէպի ժայռը, Ֆիլօկտետը պահում է):

ՓԻԼՕԿ. Զգո՛յշ. մտածիր՝ երեխաներիդ համար յուսահատութեան մէջ նա ամեն բան կանէ:

ՄԵԴԷԱ. Այո՛, ես ամեն բան կանեմ. երդում եմ Աստուածներով ու սուրբերկրեայ դժոխքով, որ ես աւելի շուտ կը խլիմ նրանց կեանքը, որոնց ես կեանք եմ տուել, քան թէ կը թողնեմ մի անսիրտ հօր ձեռքին, որ ամբողջ նրանց հայհոյանքի առարկայ չինէ:

ՅԱՍ. Ես շուտով քո հողին պիտի հանեմ: Իմ ետեւից ամենքը: (Ընկնում է ժայռերի վրայ. Մեղէան եւ չօրան փախչում են երեխայոց հետ եւ ծածկւում. նրանց հետեւում է Յասովնը եւ միւսները. լսում է Մեղէայի սիրտ կտրատող ձայները):

ՅԱՍ. (քեմի ետեւից) Անիծեա՛լ, երեխաներին սպանեց: (Իրարանցում):

Տ Ե Ս Ի Լ Գ.

ՄԵԴԷԱ, ՅԵՏՈՅ ՅԱՍՈՎՆ, ՖԻԼՕԿՏԵՑ ԵՒ ՄԻԻՍՆԵՐ (Մեդէան շփոթուած վազում է, դէս ու դէն ընկնում՝ դաշոյնը ձեռին):

ՄԵԴԷԱ. Հեռի. . այս ում ուրուականն է իմ ետեից վազում.. կորիւր... ո՛հ, այդպէս սարսափելի մի նայիր վըրաս... մի նայիր... Այս ում աղաղակներն են. երեխայի ձայներ են... մահը լաւ է կեանքից... ահա կրկին նա եկաւ... ինչպէս սարսափելի նայում է... կորիւր, անհետացիր աչքիցս... ես որդեսպան չեմ... ահա գալիս են. ո՛հ, դաւակներս, ահա նրանց արիւնը, դաւակներին արիւնը. վնամ նրանց մօտ . . . խառնեմ իմ արիւնն էլ նրանց մարմը մանկական տրեան հետ... ձեզ մօտ եմ գալիս սիրելի դաւակներս... (Իջնում են Յասովն, Փիլօկտես եւ այլք):

ՅԱՍ. Հրէշ, չարագործ, (Փողովուրդը ընկնում է Մեդէայի վրայ): Հեռի

նրանից. դրա համար այնպիսի պատիժ պիտի հնարել, որ մահուան երանի աայ, որ տանջանքներից նա ազաչէ, որ իրեն սպանեն, աղատեն . . . Կատաղի վազը, միթէ՞ դու մայր ես... միթէ՞ մայրը կալող է իւր որդոցը սպանել:

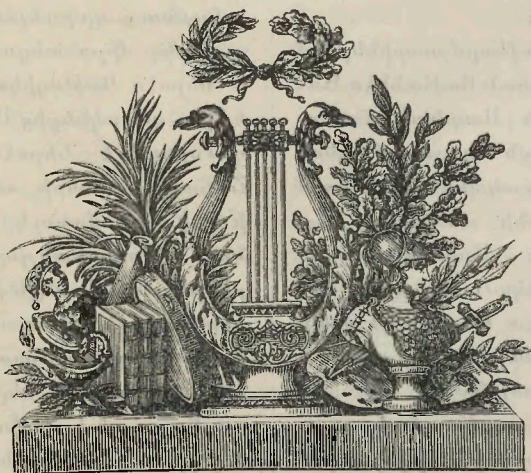
ՄԵԴԷԱ. Նրանց արիւնը քո գլխին. իմ դատաւորը դու չպիտի լինիս. կայ ահեղ դատաւոր, ես տեսնում եմ նրան և նա ինձ տանջանքներ է սպառնում. Թող նա դատապարտէ մօրը... (Դաշոյնը խրում է սիրտը եւ ընկնում) Մնաս բարեւ, մնաս բարեւ յաւիտեան. այնտեղ մանկական լացի ձայնը չէ լսում: (Մեռնում է):

ՅԱՍ. Վայ ինձ, ումից վրէժս առնեմ: (Հեծկլտում է):

ՖԻԼՕԿՏ. Ինքդ քեզանից... ապրիր և յիշիր, յիշիր որ դու էիր այսքան դահերի պատճառը.

(Վարագոյր)

Կ. ՄԵԼԻՔ-ՉԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ

† ՄԻՋՐԴԱՏ ԱՄՐԻԿԵԱՆՑ

Թիֆլիսի հայ թատրոնի տարեգրութեան հետ անխզելի կապուած է Միջրդատ Ամրիկեանցի անունը:

1860-ական թուականների սկզբներում Թիֆլիսում հայ բեմը հասարակութեանը մատչելի կացուցանող Ներսիսեան դպրոցի սակաւաթիւ ուսումնաւարտ սաների թւում առաջնակարգ տեղերից մէկը պատկանում է Ամրիկեանցիին, որի կենսագրական գծերը շարժելու համար անհրաժեշտ է դեռ չօշափել Ներսիսեան դպրոցի ստորին յարկի խոնաւ սենեակներից յուղարկաւորուած մի ամբողջ դարի գլխով թւած Յովհաննէս աղայ անուն կրող դոդղոջուն զառամեալ ծերունուն:

Միջրդատ Ամրիկեանցի հայրն էր պատկառելի արևորը:

Նրիսաւարդաւոր թաւրմ տարիներում տաճկահայքի գաղթական Յովհաննէս Ամրիկեանը ութ կանոն Սաղմոսի մատակարարած գիտութեան պաշարով բեռնաւորուած՝ 1820 թուականների սկզբում ընկնում է Վրաստանի առաջնորդ Աշտարակեցի Ներսէս Արքեպիսկոպոսի (Ներսէս Ն. Վաթողիկոս) ձեռքի տակ:

Ներսէսի հեռադէտ և սրատես աչքը կարճ միջոցից առաջնորդարանի ստորին ծառայութիւնից մտերմական ծանրակշիռ պաշտօնի է հրաւիրում հաստաչրթունք, խոժորահայեաց, երկայնադէմ և հսկակերիլի պատկերի տէր Յովհաննէս Ամրիկեանին:

Այսօր Թիֆլիսի առաջնորդարանի

ծախսարար, վոյքը Վրաստանի վիճակային հոգևոր դործերի և հոգևորականների քննիչ, մի օր ևս Վրաստանի լուսաւորութեան անդրանիկ, հաստահիմն չէնքի՝ Ներսիսեան հին դպրոցի վերակացու կռօ Յովհաննէս ընդհանրութիւնից կնքում է «Յովհաննէս աղայ» մականունով, որ և կրեց մինչև իր մահը:

«Աղայ» կոչումը կրում էին և ցարդ կրում են փողով հարուստները, իսկ Յովհաննէս Ամրիկեանն ստացել է իւր քաջակորով յաջողաձեռն դործառութիւններով և բնական խելքովն ու հանճարով:

Իւր այդ գովանի յատկութիւնների չնորհիւ օրին մէկը Ախալցխայում փեսայանում է Սիրովբէ եպիսկոպոսին և ամուսնուց զրկուելուց յիսոյ՝ երկու որբով ընդ միշտ տեղափոխուում է Թիֆլիս և Ներսէս Վաթողիկոսի հրամանով իւր երկու զաւակներից Անայիս դստերը տեղաւորում է Ներսէսի եղբօր որդւոց՝ Շահազիզկանների տանը, իսկ տղային՝ ի ծնէ կաղ մանուկ Յովհաննէսին խառնում Ներսիսեան դպրոցի գիշերօթիկների շարքում և ինքն իւր ձեռակերտ զբաղրոցի ներքին կաւալորչի և վերջումը ծախսարարի պաշտօնով իր ցմահ բնակավայրն անում Ներսիսեան դպրոցը:

Բացւում է այնուհետև Յովհաննէս աղայի և աշակերտների մէջ մի սերտ մտերմութեան լայն ասպարէզ, հաստատուում է մի ամուր հայրուորդիական կապ. դպրոցի 300-ից աւել սաները՝

գլխաւորապէս որդեգիրներն իրանց վիշտըն և ուրախութիւնն ազնաւորէն հաղորդում են մի նոր հոգևոր ծնողի և նրա խնայցի խորհուրդներով ղեկավարւում:

Բազմադիմի փոթորիկներ ցրուել կամ մեղմ են անցել դպրոցում Ամրիկեանի շնորհիւ, աշակերտների բուռն զգացմունքներն և վարչութեան խիստ հրամաններն երկու կողմից չափաւորուել են Յովհաննէս աղայի ինքնաբերաբար միջամտութեամբ, մեծ ու փոքր, ստորագրեալ և իշխանաւոր ամենքին հաւասարապէս կշիռ և նշանակութիւն են տուել ծանրաբարոյ, խոհեմազարդ ծերունու փորձառական հմտութիւններին. ուսուցիչ և հոգաբարձու, հոգևորական, թէ աշխարհական, նոյն ինքն դպրոցի մեծ և իմաստուն հիմնադիրը շատ ու շատ անգամ օգուտ են քաղել Յովհաննէս աղայի խորհուրդներից:

Իւր դպրոց մտած օրից մինչև մահը՝ մօտաւորապէս 20—25 տարի, ծերութեան կայտառ տարիներում, թէ զառամելութեան դողդոջուն հասակում Ամրիկեանցի մէջ ազգային վառ խանդը միշտ բորբոքուած է մնացել:

Յովհաննէս աղայի տուած խորհուրդների մէջ տեղի են ունեցել ոչ միայն դիմացի մարդու անձնական հաշիւներն ու ձգտումները, ոչ միայն գործի յաջող ու ձախող հետևանքները, այս չափը բուսական չէր, Ամրիկեանցի նկատմունքների գլխաւոր տեղը բռնել է ազգային — զուտ ազգային տեսակէտը:

Այսպիսի հանգամանքներում հետաքրքրական և ուսումնասիրելի էին Յովհաննէս աղայի արտաքին շարժումներն և կոչոտ ու ազդեցիկ ձայնի հոգեթրթիւ ելիէջները: Գլխով, ձեռքերով, աչքերով, ամբողջ անգամներով ծերունին համակերպւում էր իւր բերանից միմեանց ետևից դուրս բղխող վսեմ խօսքերին: Մի կատարեալ դերասան էր նա, որ դէպի ինքն էր գրաւում ունկընդիրների լուրջ և խորին ուշադրութիւնը, դերասան էր, բայց հեռի դերասանական կեղծ ձևացումներից. նրա ազգասիրական հոգին էր նրան վառողը,

նրա ջերմ հայրենասիրական դգացմունքներն էին, որ զգայուն սրտի հնոցից անմար կրակի տաքութիւն էին արտադրում ունկընդիրների ջերմաչափի աստիճանները բարձրացնելու:

Ահա մի այսպիսի հօր պաւակ էր ապագայ հայ թատրոնի սկզբնաւորութեան կերուներէց մէկը — Ներսիսեան դպրոցի որդեգիր կաղ մանուկ Յովհաննէսը:

Հօր նման բնական խելքի տէր և ընդունակ Յովհաննէսը պէտք է դպրոցի սաների յառաջադէմներից լինէր հարկաւ, բայց այդպէս չէր. նա յառաջադէմ էր չարութեան և խաղերի մէջ: Օր չէր անցնիլ, որ Ամրիկեանցի քիթն ու պոռնոգը չարնոտուէր, մի օր չըկար, որ ուսուցիչներից ու վարչութիւնից յանդիմանութիւն չըլսէր: Դասեր պատրաստելում նա ծոյլ ու դանդաղկոտ էր, բայց խաղեր հնարելու, խաղերի մէջ առաջին տեղը բռնելու գործում գերազանցում էր բոլոր ընկերներին: Սրբէք նրա հագին նոր չոր, նրա ոտքերին նոր կօշիկ չէիլ տեսնիլ, միշտ պատառոտուն, միշտ աղտոտ, կօշիկ կրունկը միշտ ծռուած:

Վերոյիշեալ պակասութիւնների համար ոչ ոք չէր նեղանալ, իւր ընկերակիցներն իսկ ներդաւիտ կը գտնուէին դէպի «Կաղ դժւ» (այսպէս էին կոչում Յովհաննէսին ամենքը) Ամրիկեանցը, եթէ նրա գործողութեանց մէջ մասնաւոր խարդախութիւն չարտայայտուէր:

Որդու բնաւորութեան այս միակ գիծն էր, որ ցաւ էր պատճառում անխարդախ և մաքրասիրտ հօրը, այս մի պակասութիւնն էր, որ յետ էր խփում նրան իւր ընկերներից և իշխանաւորներից, ըստ որում ամենքը միապէս հաւատացած էին, թէ կաղ Յովհաննէսը վերջ ի վերջոյ դպրոցում աւարտած գիտութիւններից իւր ընկերակիցներից պակաս չէ օգտուելու:

Այդպէս իսկ կատարուեց. այն ժամանակը մայրենի լեզուի ուսումն առաջին տեղն էր բռնում և Յովհաննէսը իւր ոչ մի ընկերից յետ չէր հայագիտու-

թեամբ. իսկ զարգացումով շատերից գերազանց էր և աչքի էր ընկնում:

Դեռ ևս դպրոցի պատերի մէջ բաւականին ազմուկ հանեց «Կաղ դեի» հրապարակախօսական տաղանդը: Չեմ յիշում ինչ անունով, նա մի ձեռագիր թերթ էր խմբագրում և այդ թերթը մեծ սիրով կարդացում և գնահատում էր ընթերցողներից: Նոյն իսկ ուսուցիչները մեծ սիրով կարդում և թոյլ էին տալիս հրատարակելու:

Կաղ Յովհաննէսի բեմական տաղանդը նմանապէս դպրոցի չորս պատի մէջ երևեցաւ: Դպրոցում տուած մի երկու մանկական ներկայացումներն այցելումների ուշադրութիւնը գրաւեցին դէպի վերին դասարանի ծոյլ աշակերտ Ամբիկեանցը և նա սկսեց իւր ուշ ու ուրուշ նուիրել թատրոնական գործին:

Հոգաբարձութիւնը ուսուցիչների միջնորդութեամբ թոյլ տուեց առաջիկայ գատկական տօների համար մանկական խաղերի պատրաստութիւններ տեսնել. մի փոքրիկ գումար ևս որոշեց ծախսելու:

Գործը յանձնուեց ուսուցիչ Սողոմոն Աբամելիքեանցին, որը իւր հետ առած մեծ աշակերտներից մի երկուքին, ձեռնարկեց հաստ և փայլուն թղթերից թատերական հագուստներ պատրաստելու:

Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ Ամբիկեանցն էր Աբամելիքեանցի ամենագործունեայ աշխատակիցը: Յետ մնացին այնուհետև Ամբիկեանցի համար դասեր և խաղեր, ողջ օրով նրա ձեռքերը սոսիւնձոտուած էին մկրատով հաստ թղթեր կտրատելուց:

Ահա այս հաստ թղթեայ հագուստներն էին, որ սկիզբը դրին Ամբիկեանի թատրոնական գործում սեպականացրած անմահ անուանը:

Շլացրեց նա առաջին անգամը Ներսիսեան դպրոցի հին շինութեան մեծ դահլիճում «Միհրդատ» ողբերգութեան մէջ՝ Միհրդատի դերում բոլոր հանդիսատեսներին: Դեռ նախքան թաց երեկոյին՝ վերջին մեծ փորձի ժամանակ արժանացաւ նա վիճակի առաջնորդ Ջա-

լախանց Սարգիս արքեպիսկոպոսի խրախուսանքներին:

Սարգիս արքեպիսկոպոսը հոգաբարձուների և բազմաթիւ հոգեորականների հետ ներկայ եղաւ «Միհրդատ» ողբերգութեան վերջին փորձին:

Միհրդատ ողբերգութիւնն էր, որ հօր հետ ունեցած Յովհաննէս համանուն կոչումը ընդ միշտ խից պատանի Ամբիկեանցից: Այն օրից ամենեւեմ «Կաղ դեի» Միհրդատ կոչեցին և մնաց նա Միհրդատ մինչև իւր մահը:

(Թող ներուի ինձ փակագծում մի փոքրիկ շեղումն աւել. Միհրդատ Ամբիկեանցի ընկերակիցներից մինը, Ներսիսեան դպրոցի սան, վաղամեռիկ Ստեփան Տէր-Յովհաննիսեանցը—գրականութեան մէջ յայտնի Քաջերունու եղբայրը՝ Շուշանիկ ողբերգութեան մէջ փայլիլով՝ իւր տես ու ծանօթներից «Շուշանիկ» անունը հետը գերեզման տարաւ: Ափսոս ազնիւ պատանուն, եթէ ապրէր անշուշտ հայ թատրոնի նշանաւոր աստղերից մինն էլ նա էր դառնալու):

Միհրդատ ողբերգութիւնով մի ժամանակ կանգ առաւ Ամբիկեանցի թատրոնական գործունէութիւնը:

Քանի մի գիմնադիստներ այնուհետև պ. Միքայէլ Պատկանեանցի առաջնորդութեամբ դեռ Ներսիսեան դպրոցում և յետոյ Շեմսազանեան դարբասում՝ եթէ ոչ բոլորովին ընտանեկան, դէթ մասնաւոր ներկայացումներ տուին:

Այդ ժամանակն Միհրդատ Ամբիկեանցն աւարտել էր Ներսիսեան դպրոցը:

Բայց կարմրօձիք պաշտօնագրկատով զարդարուած գիմնադիստների ինքնասիրութիւնը վնասուած կը լինէր հայոց ուսումնարանի հնադարեան երկայն չուխաները հազած փթած սաների հետ ընկերակցութիւն անելով, ուստի և թոյլ չէին տալիս վերջիններիս միանալ իրանց հետ. ամենամեծ չնորհը, որ կարող էին անել, յուշարարութիւնն էր, որ երբեմնապէս յանձնում էին Ներսիսեանների: Պատճառը պարզ էր, իրանց ինչ գործն էր վարժ ընթերցանութիւնը, որ ամբողջ պիեսը թելագրէին զերստաններին:

ՄԱՐԿԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱՆ
M.American.

1863 թուի Թիֆլիսի քաղաքական թատրոնում տուած «Արշակ Բ.» ներկայացումն էր, որ հրապարակական նշանակութիւն տուեց Միհրդատ Ամրիկեանցին:

Մեղքս չեմ ուզում ծածկել, իբրև թատրոնական գործին նախաձեռնողների առաջիններից մինը՝ ինքս կամեցայ երկու գլխաւոր դերերից մէկը կատարել: Արշակի դերը տուի Վաղարշակ Շահխաթունեանցին, իսկ Վրաստամատի դերն ինքս վերցրի՝ վիրաւորելով Ամրիկեանցի ինքնասիրութիւնը, յատկացնելով նրան երկրորդական դեր: Հետեանքը ցոյց տուեց, որ չարաչար սխալուած եմ եղել: Երկրորդ օրն անձամբ դիմեցի Ամրիկեանցին և հազար աղաչ-պաղատով հանձնեցի նրան յանձն առնել Վրաստամատի դժուար կատարելիք դերը, որ և կատարեց նա փառաւորապէս:

Արշակ երկրորդով առ միշտ որոշուեց երեք հոգու դերասանական դերազանց ընդունակութիւնը. Վաղարշակ Շահխաթունեանց՝ իբրև սրտագրաւ ողբերգու, Ստեփաննոս Մատինեանց՝ իբրև փոքր բռնելու չափ զուարճացնող կոմիկ և Միհրդատ Ամրիկեանց՝ իբրև երկու յատկութեանց մէջ ևս շնորհքի տէր:

Իսու է, Արշակ Բ.-ի մէջ Ամրիկեանցը ողբերգական դեր միայն կատարեց, բայց փորձերի ժամանակ և հեղեանական կէտերում արտայայտուեց, որ նա միաժանակ և ողբերգակ է և կոմիկ:

Հօրից բնական ճանապարհով ստացած հաստ չրթուեցները, ծաղկատար երեսը, խոփոռ և տգեղ դէմքը, լւրացրած անճոռնի ծամածուծութիւնները, խօսակցութեան ժամանակ, աղն ու համն էին իւր կոմիկութեան:

Վերջերումն երբ ողբերգութիւնները տեղի տուին և հանգուցեալ բժշկապետ Միքայէլ Տէր-Ղրիգորեանցի ու մեր տաղանդաւոր թատերագիր Սունդուկեանցի շնորհիւ ժողովրդական պատկերները բեմ հանուեցան, Ամրիկեանցը ընդհանրապէս իւր սեպականութիւնը չինեց բացասական դերերը:

Ժողովրդից արհամարուած վաշխառու, ժլատ, մօցիքուլ, մասնիչ, խար-

դախ, խարեքայ, անխղճմտանք, պատկաւ կորցրած և այլ սրանց նման անձնաւորութիւնները բեմի վրայ կենդանանում էին Ամրիկեանցի մէջ:

Հարկաւոր չէր նրան դերը գիտենալ, որ կարողանար ծիծաղ չարժիլ կամ ուզած անձին հասարակութեան մէջ խաղք ու խայտառակ անել, հերիք էր Ամրիկեանցին եթէ հազնէր, դիցուք, Տէր-Ղրիգորեանցի ժլատ պիտուած ժլատի աղտոտ և հնոտի գիշերահանդերձը և կաղին տալով բեմի վրայ կանգնած՝ ձեռք ու երես շարժէր և ծռմուստէր. սմինքի աչքին անմիջապէս կը ներկայանային Թիֆլիսի քաջ ծանօթ և առելի ժլատ անձնաւորութիւններից մէկն ու մէկը, ի հարկէ, որին դերակատարն ուզեցի էր շնտել, իրանց դաժան պատկերով և ամենքին զգուանք, հետն էլ ծիծաղ կը յարուցանէին:

Պատահում էր երբեմն, որ ներկայացման հետեւեալ օրը ծաղրուած անձի կողմից միջնադէպք ևս յառաջ էր գալիս, հայհոյեանքներ լսել, բնականօրէն զրկուել և այլն:

Միծաղը մինչև թուացութեան էր հասնում, եթէ երբեմնապէս դերը լաւ չիմացած ժամանակ, տեղին ու հանգամանքին յաճման շեղումներ էր իրան թոյլ տալիս մեր Միհրդատը. մի այնպիսի խօսք կասէր, որ փորդ պէտք է բռնէիր: Դու տես այդ ժամանակ ծափահարութեան շուայլումը: 5—10 բալէ հանդիսատեսների ուրախ տրամադրութեանը վերջ չէր լինում, մանաւանդ, եթէ հանդիսականների բուռն պահանջին համաձայն ստիպուած էր լինում նա կրկնել իւր ասածը, Խեղապէս, երբ էր կրկնում ասածը, մի նոր աւելի աղալի խօսք էր ասում:

Բայց խեղճ Ամրիկեանցը չատ չէր ուրախ լինում իւր ակամայ շեղումներով, եթէ պիտը իրանց սիրելի խօսապահանջ «Գարբիէլ Չանին» էր լինում: Հոստատ հաւատացած էր Ամրիկեանցը, որ Սունդուկեանցը վարագոյրի հտեր կանգնած սպասում է շան լափն ածել իւր գլխին: Վայը տարել էր այն դերասանին, որ Սունդուկեանցի պիէսայի

կէտադրութեան դէմ անգամ կը մեղանչէր և կամ դերը լաւ չէր սովորիլ:

Արշակ Բ.-ի ներկայացումից անմիջապէս յետոյ՝ Ամրիկեանցը Թիֆլիսում աչքի ընկաւ, փողոցներում մատով էին ցոյց տալիս, տես ու անծանօթ նրան ողջունում էին, իսկ բեմի վրայ նրա բացակայութիւնը մեծ տխրութիւն էր պատճառում: Իսկ որպէս զի թատրոնական սէրը հայ ժողովրդի մէջ վառ մընայ, Միհրդատն ստիպուած էր շարունակ բեմ դուրս գալ:

Գլխաւորապէս Ամրիկեանցին էր պարտական նորակազմ Չմշկեան կուսակցութիւնը, եթէ նրանք յաջողեցան մրցումն մղել հայ թատրոնի անդրանիկ խմբի հետ:

Օգտուելով Ամրիկեանցի խարդախ, անհաշտ և զուարճասէր բնաւորութիւնից, նրանք պառակտումն յառաջացրին նախկին խմբի գերակատարների մէջ, որոնց զլխին կանգնած էր Ամրիկեանցը: Շատ չը քաշեց հակառակ նորահաստատ կուսակցութիւնը իւր կողմը քաշեց ժողովրդի սիրելի «Չոլախ»-ին Սուքիասեանցի հետ և մեր գէնքով մեզ հետ պատերազմեց:

Անդրանիկ խմբի մէջ եղած ժամանակ Ամրիկեանն իր ստացած փողերը քրոջ հետ ընտանեկան չրջանում էր ծախսում, իսկ երկրորդ խմբի մէջ գարեջրատներն ու հիւրանոցներն էին կուլ տալիս վերցրածը:

Հետզհետէ նա վաժուեց գերասանական հեշտասէր կեանքին, որով նրա գրպանը շարունակ ծակ մնաց. «ճանճն ածում էր, ճիճուն կրում»:

Բայց ժողովուրդը նրա մասնաւոր կեանքի հաշիւների մէջ չէր մտնում և ըստ սովորականին սիրով յաճախում էր իւր սիրելի «Չոլախ» բեմական ընդունակութիւններով զուարճանալու:

Իւր անձը հայ թատրոնի հետ կապող մեր թատերագիր Սունդուկեանցը թէպէտ երբեմնապէս կշտամբում էր չուայ Միհրդատին իւր զեղխ կեանքի համար, բայց նա սիրով ընդունում էր նրան իւր ընտանեկան մտերիւմ չրջա-

նում. Սունդուկեանցն իւր ճոխ սեղանը ուրախութեամբ բաց էր անում Ամրիկեանցի և Չմշկեանցի առաջին, որոնք առաջինի անդրանիկ խմբից հեռացած օրից հետէ՝ անբաժան ընկերներ էին:

Միայն անոյշ խորտիկները չէին, որով հայ թատրոնի երկու հաստատուն խարխալները մօտ էին Սունդուկեանցին. մեր թատերագրի գլխաւոր դերերը նախագծում, ձեւում ու չափւում էին յիշեալ երկուսի բնաւորութիւններին համապատասխան:

—Արա, Գէորգ ջան, Միհրդատ ջան, թէ ախպէր էք մի լսեցէք, տեսնեմ հաւանում էք ձեր դերերը:

Սւ Սունդուկեանցը կարգում էր իւր նոր գրած պիեսը, ուր, ի հարկէ, մեր պարոններն իսկոյն իրանց տեսնում էին և հրճում:

Ինչո՞ւ չմտաբերենք. Սունդուկեանցը շատ յաճախ իւր պիեսները գրում էր Չմշկեանցի և Ամրիկեանցի ներկայութեամբ. շատ անգամ ինքը թելադրում էր և այն երկուսից մէկն ու մէկը, առաւելապէս Չմշկեանցը գրում էին և հետը վիճում, վիճարանում, բարկացնում և վերջը ճոխ սեղանի վրայ բաժակների չրխկոցով համբուրում, սէր ու սոհրաթ անում:

Չմշկեանցի դիւրբորոքը, Սունդուկեանցի խստապահանջ և Ամրիկեանցի խարդախ բնաւորութիւնը, երբեմն, փոքրը էր մնում հայ թատրոնի գոյութիւնը ոչնչացնում էր, օրական հինգ անգամ սև կատուն իւր ճանդերը ներս էր խցկում: Այս պատահում էր յաճախ փորձերի ժամանակ, երբ երկու պարոնները դերերը լաւ չը սիրտած՝ աղաւաղում էին բնագիրը: Վնաս չունէր, Սունդուկեանցը ներողամիտ էր, Գէորգը մօմի նման փափուկ և մաքուր սիրտ ունէր, իսկ Ամրիկեանցը հեռադէտ էր. բեպետիցիան վերջացաւ, երեքով միասին քայլերն ուղղեցին դէպի Սունդուկեանցի կացարանը և սէրն ու խաղաղութիւնը վերականգնում էր, նոր պիեսը չարադրում էր և հայ բեմը բարձր ի գլուխ պարծենում և փառաւորում:

Միմիայն Սունդուկեանցի պիեսները

չէին, որ հայ բնակիչները աննկուն ա-
խոյեաններին—Չմշկեանցին և Ամրիկեան-
ցին կռուացնում ու հաշտեցնում էին.
չատ սակաւ կրկնութիւններ կանցնէին
առանց այս երկուսիս իրար սրգահարե-
լու: Մէկ էլ էն տեսնես ընծիսօր Չմշ-
կեանցի մի աննշան նկատողութիւնը
ուռցրեց Ամրիկեանցի քիթը և վերջինս
կամ խռովեց ու դուրս գնաց և կամ
ուռեց ու հետ նստեց:

Բայց այս կռիւներն ոյժ չունէին
գործի սիրով անխզելի կապուած երկու
ընկերին իրարից կտրել բաժանելու:

—Տօ, փուչ կենդանի... բացական-
չում էր Չմշկեանցը, դէ...

—Վայ, ես քո հոգուն մեռնիմ, Գէորգ
ջան, պատասխանում էր Ամրիկեանցը և
նորից դարձան կաթն ու կորեակ:

Ամրիկեանցի բնաւորութեան գլխաւոր
կողմերը շատ կենդանի նկարագրել է
Չմշկեանցն իւր «Փատրոնական յիշողու-
թիւններ» մէջ:

Մենք անպատշաճ չենք համարում
քաղուածօրէն արտագրելու «Արաքս»
հանդիսից: Ահա ինչ է գրում:

«... Եթէ Ամրիկեանցը մի ուրիշ
«առաւել լուսաւոր սզգի սիրունից լի-
«նէր, բարձր եւրոպական կրթութիւնով,
«գուցէ նա դերասանութիւնից առաւել
«մեծ գործունէութեան ապագայ կունե-
«նար:

«Ամրիկեանցը մի խելօք, եռանդոտ
«և վերին աստիճանի հեռատես անձնա-
«ւորութիւն էր:

«Իերասանութիւնը նրա համար բա-
«ցի այն, որ գաղափարի նուիրման մի
«պարասմունք էր, և գործիք էր ապ-
«րուստի միջոց և ժողովրդականութիւն
«ստանալու, և եթէ այս վերջին նրա
«եղիւ ձգտումներին պատահում էին
«խոչնդոտներ, նա ամեն տեսակ ներքի
«և թէ աններելի միջոցներ զիմելով՝
«աշխատում էր հեռացնել նրանց. և
«վայ նրան, ով որ նրա պէս խելքով
«չէր պատեւազմում նրա դէմ, այլ պարզ
«և առանց հեռատեսութեան էր համար-
«ձակում ընդդիմադրել նրա այդ ձգ-
«տումներին: Այդպէս օրինակ մեր բոլոր

«համերաշխ գործունէութեան ժամանակ.
«նա նայում էր ինձ վրայ, իբրև մի ան-
«հրաժեշտ գործիքի վրայ, որին և ծա-
«ռայեցնել էր տալիս իւր անձնական
«չահերին:

«Եթէ պատահում էր, որ ես հասկա-
«նում էի նրա դիտաւորութիւնը և իմ
«բնական կոչտ պարզմտութիւնովս յան-
«գիմանում էի նրան, նա այդ չէր մո-
«ռանում և սկզբում թէև զիջումն էր
«անում, բայց յետոյ մի այնպիսի ան-
«սպասելի հարուած էր հասցնում, որ ես
«մնում էի շուարած և չէի հասկանում,
«թէ ո՞ւմ ձեռով է ուղղուած իմ դէմ
«այդ հարուածը»:

Ապա Չմշկեանցը բերում է Ամրի-
կեանցի ընկերական սրբութեան դէմ
գործած դէպքերից մի երկուսը ի հաս-
տատութիւն իւր ասածներին և յետոյ
չեչտում է հանգուցելու շահասիրութիւ-
նը, ասելով՝ «որ ինչքան ընկերակցու-
թեան մէջ նա առատաձեռն էր փող ու-
նեցած ժամանակ, այնքան վերին աստի-
ճանի շահասէր էր կարօտութեան ժա-
մանակ»:

Այս փաստն էլ Չմշկեանցը հաստա-
տում է մի արկածով: Մի անգամ «Բի-
չիլիօ» դրամայի ներկայացման ժամանակ
տոմսակներին հաշիւը Միհրդատի ձեռքին
է եղել, մօտաւորապէս 600 մանէթ մուտ-
քըն է հասած եղել և Ամրիկեանցը չի
կարողացել «ուղիղ հաշիւ ներկայացնել»,
ընդհակառակն Գէորգն ինքն «իւր մօտ
ունեցած երկրաչափութեան միջոցով
վաստակած փողերով» վճարել է թա-
րոնին հասանելի ծախքը և իրաւունք
ստացել թատրոնական դահլիճը լուսա-
ւորելու և վարագոյրը բարձրացնելու:

Պ. Չմշկեանցի Ամրիկեանցին յատկա-
ցրած բնաւորոյ գծերի հետ միանգա-
մայն համաձայն լինելով՝ իմ կողմից թոյլ
եմ տալիս ինձ հետեւեալ նկատողութիւնը:

Մեր երկարամեայ մօտ ծանօթու-
թեան շրջանում ինձ չի պատահել Ամ-
րիկեանին տեսնել հաշուետուութեան գոր-
ծում անճիշդ: Այո, նա իւր շուայու-
թեամբ երբեմն մի օրուան մէջ վատ-
նում էր իւր ստացած ամբողջ վարձա-
տրութիւնը, որ ժամանակ առ ժամանակ

մի քանի տասնաւոր բուրլիների էին հասնում, նա չէր կանգ առնում նեղն ընկած միջոցը ընկերութեան դրամագլխին ձեռն մխելու, բայց իսկոյն կիսակեղծաւոր, կիսազղջալից դէմքով, ձայնը փորը ձգած, փաղաքշական ժպիտն երեսին խոստովանում էր իւր ակամայ գործած զեղծումը և առաջարկում հետեւեալ ներկայացմանը վատնածն իւր հաշուից զեղջել: Մի խօսքով գերասան էր նա՝ գերասանութիւնը սխալ հասկացող շատերի պէս: Մեզ յայտնի է, թէ առաջնակարգ գերասանների, մանաւանդ գերասանահիների ո՞ր տոկոսը ծերութեան հասակում սպանով օրեր է անցկացրել:

Ամբիկեանցը երիտասարդական թարմ հասակում զգաց իւր գործած սխալ քայլի անաւորութիւնը:

Շուրջած իւր տաղանդի մեծութեամբ՝ նա եօթնասնական թուերին ընկերներից անջատւում է և ուզում է միակ փայլել մեր տաճկաբնակ եղբայրների մէջ: Կ. Պօլիսն է ընտրում նա իւր փառամոլ ձգտումների դադարեցնելու. նա կամենում է Փարիզի աշխարհահռչակ գերասաններով հիացած Պօլսոյ ինտէլիգէնցիային իրանց պաշտած հանճարների վրայ ունեցած անսահման վարկից հիասթափեցնել:

Իւր ընկերներն և Թիֆլիսը չեն խնայում Ամբիկեանցի անձնապատան ձեռնարկութեանն օգնելու: Մի փառաւոր ներկայացումից 900 արծաթ մանէթ Ամբիկեանցը քսակն է դնում և ճանապարհ ընկնում դէպի «Շոտսների» կեդրոնը և իջևանում Կ. Պօլսի ամենատաւաջին հիւրանոցում:

Իւր ասութեամբ՝ նրա այս արարքը սնապարծութեան արգասիք չէր:

—Աւաղ, յաճախ կրկնում և հաւաչ էր արձակում Ամբիկեանցը, մեր պօլսեցի հայ խմբագիրների «Շոտսութեանն» եմ պարտական երեք տարուան ապրուստըս մի քանի շաբթում վատնելս: Կուզեմ՝ երկնատուր հանճարի տէր եղիր, կուզեմ՝ գրականութեան անպարտելի հերոս եղիր, եթէ առաջին անգամը Պօլս

մտար և անկիւն քաշուեցիր, եթէ ունամուտիդ երկրորդ օրը հոտով դալուստըդ իմացած և դռնիդ կտորատող զրչակներին ոսկիներով չը դիմաւորեցիր, բոլոր նպատակներիցդ ձեռնունայն յետ քաշուիր: Ամենայն դուռն երեսիդ ամուր կը փակուի: Ընդհակառակն՝ եթէ ոսկու ծայրը ցոյց տուիր և իրանց թերթերին բաժանորդ գրուեցիր, գալստեանդ երկրորդ օրը Վիթխարի Պօլսի բոլոր հայկական սալօններում և «Թեթեսօլիկ» երիտասարդութեան շրջաններում քո անունդ բերնէ բերան կը ներբողուի:

(Հոգիդ դրախտակւն, Մեծապատիւ Մուրացկանների՝ անմահ հեղինակ):

Խարուել է խեղճ Ամբիկեանցը պօլսեցիների իւր համար կառուցանելի օգալին ամրոցներով, կարճ միջոցում վատնել է իւր փողերը և ստիպուած է եղել ձեռք պարզելու:

Թիֆլիսից տարած դրամները միայն չեն եղել Պօլսումն Ամբիկեանցի վատնածը. Իւր ասութեամբ՝ նա Կովկասի մայրաքաղաքից տարած ստակով յաջողել է մուտ գործել բարձր արիստոկրատական շրջանները. Օտեանների պէս բարձր աստիճան անձնաւորութիւնների հետ է վեր ու նիստ արել, որոնցից կլորիկ գումարներ են իւր գրպանը մտել. բայց այդ բոլորը նա ստիպուած է եղել իրան փառացի փառասուրբ սուրբանոց հացկատակ գերասանների և թափառաշրջիկ խմբագիրների անյադ որկորներին կերտալ՝ իւր տաղան ասպնովելու հեռատես դիմումներով:

Խեղճ տղայ, այն աստիճան մոլորեցրել են նրան խմբագիրները, որ ինչպէս պատմում էր, խմբագրութիւն ևս արել է: Չեմ յիշում՝ ինչ անունով մի թերթ է սկսել մի քանի շաբթ հրատարակել և ձեռները ծալած յետ է նստել:

Ինչպէս տեսանք՝ Պօլսում բաղդն Ամբիկեանցին դառն է ժպտացել. նա ստիպուած է եղել օրերով քաղցած ու կիսամերկ շրջիլ: Այդ ժամանակ անողոր թոքախտը գրկը բաց նրան՝ իւր մահաշունչ ողջոյնն է տուել ու Բիւլան.

դիոնի փողոցներում անօգնական դահա-
վէժ գլորել:

—Վաղուց, թառանջ էր քաշում Ամ-
րիկեանցը, զղջացել էի և կամենում էի
մի տեսակ ինձ ձգել մեր օրհնեալ Կով-
կասը, բայց ինչ միջոցներով: Աւանդ,
հեշտութեամբ առջևս բացուած բոլոր
դռները նոյն դիւրութեամբ երեսիս պինդ
փակուեցին:

Չգիտեմ՝ ո՞ւմ շնորհիւ և ինչ միջոցով՝
(այդ կտորն Ամրիկեանցն ինձանից ծած-
կեց և ամեն հարցնելուս աշխատում էր
ծածկել), նա եօթանասնական թուական-
ների վերջերում վերադարձաւ Պօլսից
նիհար, վատուած, դալուկն երեսին և
խեղդիչ հազը կոկորդը սեխած:

Թիֆլիսումն իւր նախկին ընկերները,
որոնց բոլորի սիրտը պ. Չմշկեանցի
ասուածքամբ ցաւացրել էր, Ամրիկեան-
ցին սիրալիւր ընդունեցին:

Չմշկեանցն խելոյն ձեռնարկում է մի
երաժշտական երեկոյթ տալ Ներսիսեան
հին դպրոցի դահլիճում: Այդ տեղից շա-
հուած 500 մանէթ ստակը փոքր ինչ
կարգի է բերում անբաղդ հիւանդի նիւ-
թականը:

Այդ ժամանակն ես Թիֆլիսից բացա-
կայ էի: Ես հանդիպեցի Միհրդատին
թքելու: Նրա բնակարանը Մթաժմին-
դայի հրապարակի բարձրութեան վրայ
էր. երկու փոքրիկ խոնաւ ներքնայարկ
սենեակներում կծկուած ապրում էին
Միհրդատն և իւր քոյրը—այսօրուան
անտէր անտիրական, փողոցներում թա-
փառող տարաբողբ Անայիսը:

Աստուծոյ տուած օրը խղճալի Ամ-
րիկեանցն ստիպուած էր հագալով, ա-
րիւն թքելով վայր իջնել լեռան լանջից
և նախկին Արծրաւնու զաւերէյի սան-
դուխքներից վեր բարձրանալ և մօտս
հանդիստ առնել: Նրա հանգստութեան
կայանը «Փորձ» հանդիսի խմբագրատու-
նըն էր, ուր ևս պաշտօնավար էի:

Ի պատիւ պ. Արգար Յովհաննիսեանի
պիտի ասել, որ նա իւր բարեբաղդ տա-
րիներում չէր խնայում ազգային մատ-
ւոր մշակներին իւր ուժից վեր ձեռնա-
հասութիւն ցոյց տալ:

Ինձ յայտնի է, որ պ. Յովհաննիսեա-

նը յաճախ ծածկաբար և երբեմն աշկա-
ւայ դրամով օգնում էր Ամրիկեանցին:
Որպէս զի վերաւորած չլինի թշուառի
ինքնասիրութիւնը յանձնաւարում էր
Միհրդատին թարգմանելու «Փորձ» հա-
մար կտոր-մտոր յօդուածներ, իբր թէ
ի հաշիւ իւր ընձեռած գումարի. բայց,
ի հարկէ, քաջ դիտէր հանդիսի պ. խըմ-
բագիրը, որ ուժասպառ և ցաւազար հի-
ւանդի ուժից վեր էր դրաւոր պարասի-
մունքը և հրա ընկերները պիտի կատա-
րէին տկարի յանձն առած պարտակա-
նութիւնը:

Բացի պ. Յովհաննիսեանցից փողով
օգնում էին նրան պ. Սունդուկեանցն
և իշխան Մ. Բէհրուզեանցը: (Ներողու-
թիւն եմ խնդրում յարգելի պարոններից
հանդուցեալ ընկերակցիս բերանացի յանձ-
նաւարածը թէ և ուշ, բայց ժամանակին
և տեղին կատար ածելուս համար):

Օգնութեան ձեռք էին կարկառում
Ամրիկեանցին իրանց ձեռքից եկած մի-
ջոցներով նրա թատրոնական ընկերնե-
րը:

Գերմանական կլուբի դահլիճում ըն-
կերների տուած փոքրիկ համերգից բա-
ւականաչափ զուտար ձեռք եկաւ:

Ափսոս մարդին, այդ երեկոյին բե-
մական հանճարի մէջ հանդած կրակը
նորից կայծեր արձակեց: Հագալով, հե-
ւալով, շնչարգել Ամրիկեանցը բեմի վը-
րայ երեաց և մի շինծու երազ պատմեց,
որով ունկնդիրներին մեծ զուարճու-
թեան հետ խորին վիշտ պատճառեց:

Վերջապէս Ամրիկեանցի ծանօթները
ըստ կարողութեան միշտ օգնում էին
նրան ընչով ձեռնահաս էին:

Այդ ժամանակն էր, չոր առանց հե-
ղինակի հաճութիւնը խնդրելու՝ վստահ
լինելով ազգասէր Հայրիկի հայրական
գթասրտութեան վրայ վերատուրեց նո-
րա աղէխարչ, զողարիկ «Վանզոյժը»,
տալագրութեան վարձը կոպէկներով հայ-
թայթուեց և մի քանի օրում համակրող-
ների մէջ տարածուեց յօգուտ հայ բեմի
առկայծեալ պատուով: Թատրասէրնե-
րի սիրելի Ամրիկեանցի:

Քիչ մնաց մոռանում էի մի մեծ գործ:

Քաջ յայտնի է ամենքին, որ եօթանասուն թուականների առաջին քառորդում ծնունդ առաւ «Մշակ» լրագիրը:

Ապագային թողնելով «Մշակի» յաջող սկզբնաւորութեան և անսպթաք շարունակութեան մանրամասնութիւնները, կարևոր է այսքանն ասել, որ «Մշակի» հռչակը բարձրացնելու գլխաւոր պատճառներից մէկն Ամրիկեանցն էր:

Ուրիշների թւում Միհրդատին ևս վիճակուեց «Մշակի» խմբագիրներու դասը դասակուելու:

Ընթերցողներիս զարմացական բացականչութիւններից և աչքեր չուելուց ազատ կացուցանելու համար փակագծում ասենք, որ «Մշակի» սկզբնաւորութեան տարիներում լրագրին գործակցող փոքրիկ խումբը ոչ թէ գործակից, կամ աշխատակից անունն էր կրում, այլ ուղղակի խմբագիր:

Անդամների իւրաքանչիւրը լրագրի ծրագրի մի մասի խմբագիրն էր և այդպէս էլ կոչւում և ստորագրում էր. իսկ ինքը թերթի հիմնադիր հանգուցեալ Գրիգոր Արծրունին իրան համարում միայն պատասխանատու խմբագիր, առաջնորդող յօդուածների խմբագիր և խմբագրութեան նախագահ՝ կէս ձայնի առաւելութեամբ:

Ինչպէս ասացինք, խմբագիրների մինն էր Միհրդատ Ամրիկեանցը, այն ժամանակը քաջաւողջ, արիւնջան և գործունեայ: Նա պարտականութիւն ունէր հրակել Ֆելիտոնական մասի վրայ, որի խմբագիրն ինքն էր, պարտաւոր էր իւր կողմից Ֆելիտոններ գրել, որոնք մեծ հաճութեամբ կարդացւում էին «Չաքուն» կեղծ անունով. բացի դրանից պարտական էր «Մշակի» անունն ու վարկը բարոյապէս և նիւթապէս բարձրացնելու ջանքը ձեռնաթող չանել և տեղին ու յարմարութեանը կուռել «Մշակի» հակառակորդների հետ. թէկուզ վերջիններս մի օր իւր բարեցականներն ու անգամ բարերարները եղած լինէին:

Ուրանալ չի կարելի, որ ժամանակը և յաջող յարակից հանգամանքները մեծ

զբաւական էին «Մշակի» ծննդեան և աճեցման համար, մի քիչ ու շատ թարմ և նոր հոսանքներով թերթի կարեւորութիւնը զգալի էր այն, բայց և այնպէս մի անհատի ուժից վեր գործ էր հայ լեզուին չտիրապետած, իւր խեցքեկ հայաբառ խօսքերով մի յայտարարութիւն հրատարակել հոկտեմբեր ամսի կիսին՝ առաջիկայ յունվարից թերթի լոյս տեսնելը հրատարակել և գեկտեմբերի կիսին, դեռ լրագիրը լոյս չտեսած՝ ամբողջ տարեկան ծախքը ծածկելու քանակութեամբ բաժանորդներ վստասակել:

Մի այնպիսի անհասկանալի, հայ բառերով և օտար լեզուաց ոճով ու դարձուածներով գրած յայտարարութիւնը միայն արհամարհանք և ծաղր կարող էր զարթուցանել ընթերցողների մէջ, թող թէ բաժանորդներ չահել, եթէ խմբագրի նախատես խոհեմութեամբ չօժանդակէին ժամանակի հայ գրագէտները, որոնց մեծամասնութիւնը բարձր ուսման տաճարի չէմքն ևս չէր տեսել:

Միւս անդամների անուններն և արածները թողած՝ մենք Ամրիկեանցինը յիշենք. նրա մի նամակը՝ յունվարի սկզբներումը, թէ, լաւ չեմ յիշում, «Մշակը» դեռ լոյս չտեսած՝ գաւառական մի փոքրիկ քաղաքից 70 բաժանորդ տուեց: Չեմ մեղանչիլ, եթէ ասեմ, կիսով չամի բաժանորդներ ևս գտաւ նա թիֆլիսի մէջ իւր գործ գրած անխոնջ աշխատութիւնով:

Պէտք է ասել որ «Մշակի» խմբագիրներից միայն Ամրիկեանցն էր, որ ամսական երեսուն մանէթ էր ստանում խմբագրութիւնից ոչ իբրև աշխատակից, այլ լոկ իբրև սրբագրիչ:

Միհրդատին էր յանձնուած խմբագրութեան կողմից սրբագրչի պաշտօնը, իսկ իբրև խմբագրութեան անդամ, Ամրիկեանցն ուրիշների թւում, բացի բարոյական վարձատրութիւնից ուրիշ սպասելիք չունէր:

Սկզբումը չորս հինգ, վերջերումն ինն հոգուց գումարուած խմբագրական կազմակերպութիւնը, որոնց անունները մի առ մի յիշելը տեղ չունի գործիս մէջ, միանգամայն մերժեց Արծրունու

առաջարկութիւնը՝ այն է՝ թերթի ծախս-
քերի լրացումից յետոյ՝ եկամտի հաւա-
սարապէս բաշխումը: Ընդհակառակն
խումբն իւր կողմից խոստանում էր դե-
ֆիցիտին մասնակցել, որ բարեբաղդա-
բար երբէք չեղաւ:

Ըստ իս միակ պարբերական թերթն
է «Մշակը», որ սկզբնաւորութեան օրից
մինչև ներկայ վայրկեանս դեֆիցիտ չի
ունեցել:

Ասացինք, որ Ամրիկեանը սրբազրչի
վարձ միայն ստանում էր Մշակի խմբա-
գրութիւնից, բայց լինում էին օրեր, որ
Միհրդատը բարւօք էր համարում իւր
բրոջ հետ քաղցած անցկացնել, քան թէ
դիմումն անել Արծրունուն իւր արդար
վաստակի համար: Միայն քաղցն ու կա-
րօտութիւնն ակամայից նրա գնացքն
ուղղում էին դէպի այդ իւր համար հո-
գեվորդով ճանապարհը, անիծեալ 30 ար-
ծաթը յայտնի երեսունի չափ ծանրացել
էր իւր սրտին, առանց ատամները կըր-
ճտելու, առանց դառն հառաչի և քրտո-
մնահար գալու չէր ձեռք պարզում պար-
բերաբար իբրև շնորհք իրեն ուղղուած
կոպէկներին: Ա՛խ, երանի թէ քրոջս
համար մի տեղից գուռը բացուէր իւր
թշուառ կացութիւնը մասամբ ապահո-
վելու և ևս փողի համար չանցնէի
խմբագրութեան շէմքը, ուր ինձ իմ անձ-
նուէր ընկերներս հետ մղողը միայն
գաղափարն էր, դառն հեծութեամբ
Աստծու տուած օրը յեղյկղում էր մեր
ականջին յուսահատ գաղափարական երի-
տասարդը:

Անաչառ պատմաբանի գործն է այդ
հոգեբանական երեւոյթները հետազօտե-
լը, մեզ մնում էր այս չափը միայն յի-
շել, որ Ամրիկեանցը «Մշակի» սկզբնա-
ւորութեան անվարձ մշակներից մինն
էր:

Վերջումը նա իւր բոլոր գործօն ըն-
կերների հետ, բացառութեամբ Ռաֆ-
ֆու՝ ցաւ ի սիրտ հրաժեշտ տուեց Մշ-
ակի խմբագրութիւնից:

Դրդիչ առիթը յօգուածիս բովան-
դակութիւնից տարբեր լինելով՝ մոռա-
ցութեան ենք տալիս:

Մեզ հարց կը տան, մի՞թէ Ամրի-

կեանն, արդարեւ 70-ական թուականնե-
րի սկզբումն այդ աստիճան կարօտու-
թեան մէջ էր, այն ինչ հայ ներկայա-
ցումները, թէև կաղ ի կաղ, բայց չա-
րունակում էին:—Այո, կարօտութեան
մէջ էր, ըստ որում թատրոնի բերած
պատահական արդիւնքը պատահական
չուլյութիւններին հաղիւ թէ բաւակա-
նութիւն էր տալիս:

Վերեն յիշուած Մթածմինդայի լեռ-
նալանջի բնակարանը ջլատում էր հի-
ւանդ Ամրիկեանցի առկայծեալ ոյժը:
Օրական երկու անգամ սարը բարձրա-
նալ և իջնելն երկու անգամ աւելի ա-
րիւն էր հոսեցնում թոքախտից մաշուած
թոքերից: Ի՞նչ անէր ուրեմն ողորմելին,
մեր հանգչեցնէր իւր անբաղդ գլուխը:
Գիտէնք որ միայն իւր չոր գլուխը չէր.
եղբայրական պարտքը նրան թելադրում
էր չմոռանալ բաղդի դժխեմ հարուածին
ու հարազատ եղբօր պաշտպանութեանը
թողած զոհ քրոջը:

Ամրիկեանցի մտատանջութիւնը հե-
տոհետէ աւելանում էր, ազգային մշակ-
ներին անվարձ բժշկելու սուրբ պարտա-
կանութիւնը ինքնուրոյնաբար և յօժա-
րակամ յանձն առած բժշկների խորհուր-
դը հայ բեմի զարդին Մթածմինդայից
ցած էր հրաւիրում, իսկ դատարկ գըր-
պանը նրան իւր ունեցած նեղլիկ խո-
նաւ բնակարանից ևս զրկում, փողոց
էր չպրտում:

Ամրիկեանցը ծովում խեղդւողի նման
անպէտ ծղօտից անգամ պատրաստ էր
բռնուելու, եթէ հնար լինէր: Ո՛ւր էր
հնախաւորութիւնը, բարեկամների հաս-
ցրած աննշան օգնութիւնը ցամաք հացի
հագիւ էր բաւում, յաճախ չոր պատա-
ռըն էլ դժուար էր ձեռք գալիս: Իսկ
մեր թատրոնի սիրահար, Ամրիկեանցի
տաղանդով հիացած կարող հասարակու-
թիւնը նկատում և աչք էր փակում չը
տեսնելու: Չէ՞ որ «կերածը կորած է» իմ
գրաստն ես, քանի ոյժ ունիս, կօզտուեմ,
երբ ծերացար, կը քչեմ վայրի անապա-
տը, գնա՛, գայլերին կերակուր եղիր կամ
քարափից գահավէժ կործանուիր խորին
անդունդը, որ հեռքդ ևս չիմացուի:

— Գոռոզութիւնն էլ իւր սահմանն ունի, վճռեց մի օր Ամրիկեան հիւանդը և սիրտ ի թունդ բարձրացաւ Արծրունու գալլերէյի վերնայարկը:

Այնտեղ էր Մշակի խմբագրութիւնը, այնտեղ էր Ամրիկեանցի նախկին աշխատակից Գրիգոր Արծրունին:

Քանիցս շատերը խորհուրդ էին տուել Միհրդատին դիմել այդ միջոցին, բայց նա իւր ինքնասիրութեանը կեր չէր առնում այդ աստիճան նուաստութիւնը:

Չորս հինգ տարի էին բոլորուել այն օրից, երբ նա ցմահ վեր չբարձրանալու ուխտն արած՝ իջել էր այդ սանդուխքի աստիճաններից և նա այժմ պիտի դաւաճանէր իւր ուխտին:

— Սեանայ չքաւորութեան երեսը, թառանչ հանեց սրտի խորքից Ամրիկեանցն և վեր բարձրացաւ ու Մշակի խմբագրութեան դուռը բաղխեց:

Նա գնում էր ոչ դրամ, կամ հաց, այլ բնակարան խնդրելու Արծրունուց:

Այդ ժամանակ միւսած էր գալլերէյը կառուցանող Երեմիա Արծրունի գեներալը՝ Մշակի խմբագրի հայրը, դաստակերտի լիազօր տէրը ինքը Գրիգորն էր:

Գալլերէյն այսօրուան պէս խիտ չէր բնակութիւններով. ետևի խանութները բոլորը փակ ընկած էին:

Ամրիկեանցը դիմում էր Արծրունուն փակ խանութներից մէկի մէջ ժամանակաւորապէս պատսպարուելու շնորհը հայցելու իւր նախկին աշխատակցից:

Նրա խնդիրն անհետևանք մնաց և նա ստիպուեցաւ ընկերների իւր օգտին տուած ներկայացումի սննչան մնացորդով մի սենեակ վարձել քաղաքային հիւանդանոցում, իսկ քրոջ համար մի ուրիշ սենեակ բռնել Կուկիայում և տեղափոխուել հիւանդանոց:

Ժամանակս չէր ներում ինձ հիւանդանոցում շուտ շուտ այցելել Ամրիկեանցին:

Ինչպէս երևում է, վերջին խնդրի մերժումը սաստիկ վիրաւորել է հիւանդին և նա հիւանդանոցից մի կծու և մեծ յօդուած էր տպել «ՕՅՈՐԵ» լրագրում, շօշափելով Մշակի սկզբնաւորութեան պատմութիւնը:

Յօդուածը յառաջ բերեց շատ տեղի և անտեղի բացատրութիւններ և նպատաւոր ու աննպատաւ կարծիքներ ընթերցողների կողմից:

Ոչինչ օգնւտ, շատ չանցաւ, եռացած ջուրը բարձրացաւ և իւր՝ կաթնայի գլխին թափուեց:

Մի քանի օրից նիւթականապէս անհնար եղաւ Ամրիկեանցին հիւանդանոցում մնալ և նա տեղափոխուեց քրոջ մօտ:

Այդ սառն ահա մի օր նա բացեց մօտս իւր տոչորուած սրտի գաղտնիքը, թափեց մաղցն իւր դէմ անարդար վարւողների հասցէին և օրհնեց իրան բարեւարող սակաւաթիւ տնձնաւորութիւններին և դառնապէս լաց եղաւ:

Անցքիցս երկու օր յետոյ՝ բարձի տակ թագցրած ատրճանակը յաւիտեանս մարեց հայ թատրոնի երեսմեան լուսատու ջահը:

Սակաւաթիւ մերձաւոր ընկերակիցներն ու նպաստող երկու երեք ազգայիններն էին անտէր մեռելին Խօջիւլանքումը հողին յանձնողները:

Ոչ ցոյց և ոչ ճոճուան դամբանականներ դրուատեցին Ամրիկեանցին:

«Ինձ տեսէ՛ք, ձեզ լացէ՛ք»: Այս խօսքերն էր մի ընկերի բերանով աւանդ թողել մահուան առաջի օրը Միհրդատն իւր գործակից մերձաւորներին:

Միւսնողի այդ կտակը հրաժեշտի կատարեալ ողջոյն էր, որ ընկերի բերանով իբրև գերեզմանի խորքից՝ հնչուեցաւ յուզարկաւորողների ականջին:

ՊԵՐՃ ՊՌՕՋԵՍՆՅ

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԱՍՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Պ ա տ կ եր վ հ ր ց ի *)

Նունցիա պառաւի որդի Տուրրիդու Մակկան զինուորութիւնից նոր վերադարձած, կոկուած վարդարուած, հրացանաձիգների համազգեստով, գլխին դրած կարմրագոյն գլխարկը ամեն կիւրակէ ճեմում էր գիւղի հրապարակի վերայ: Գեռահաս աղջիկները աչքի տակով նայում էին նրա վրայ, երբ քիթը իրենց վերարկուների մէջ կոխած շտապում էին պատարագի: Զբօսաշրջիկների ահագին բազմութիւն ճանճերի նման բլրագում էին նրա շուրջը: Նա ծխում էր իւր ծխաքարը՝ վրան նկարուած թագաւորի պատկերը ձիու վրայ աչտանակած, որ խիստ կենդանի նայուածք ունէր, և լուցիկն վառելիս քսում էր անդրաւարտիքի ետեի մասին, մի ոտքը այնպէս բարձրացնելով, որ կարծես թէ մէկը աքացի տուած լինէր մէջքին: Սակայն, հակառակ այդ ամենին, Անջէլօ ազարակապանի աղջիկը՝ Լոլան ոչ եկեղեցումն էր երևում, ոչ էլ բակի դրանը, և դրա պատճառն էր լիկադիացի

*) Այս պատկերը պատկանում է իտալական վիպասանների ամենատաղանդաւորներից մէկի՝ Վէրգի գլուխին եւ ծառայած է իբրեւ նիւթ նոյն հեղինակի համանուն դրամային, ուր այնքան սքանչելի է հոշակաւոր դերասանուհի էլէոնորա Դուգէն եւ Մասկանիյի նոյն անունը կրող օպերային:

Ալֆիոյի հետ ամուսնանալը, որ պարապում էր բեռնակրութեամբ և իւր ախոռում կապած ունէր չորս աղնուացեղ ջորի: Տուրրիդուն այդ բանը խմացել էր, ուստի կամենում էր, ինչպէս էլ որ լինի, այդ լիկադիացու աղիքները թափել: Բայց այդ բանի նկատմամբ ոչինչ չէր անում, այլ բաւականանում էր միայն զեղուհու պատուհանների տակ ման գալով, որի ժամանակ երգում էր իւր գիտցած բոլոր երգերը:

—Նրեի Նունցիայի տղան բան ու գործ չունի—ասում էին զրացիները,—ամբողջ գիշերները երգելով է լուսացնում, ինչպէս մի սոխակ:

Տուրրիդուն վերջապէս մի անգամ դիպուածով պատահեցաւ Լոլային, որ վերադառնում էր Մագոննա-դէլ-Պերիկոլլոյի ուխտագնացութիւնից: Տուրրիդուին նկատած վայրկեանին նա ոչ դունատուեց և ոչ էլ կարմրեց, իբր թէ տրտաւոր ոչինչ պատահած չլինէր:

—Նրջանիկ է ձեզ տեսնելու բաղդն ունեցողը—առանձին մեծարանքով ասաց Տուրրիդուն:

—Ա՛ն, Տուրրիդու, ինձ ասացին, թէ դուք վերադարձել էք այս ամսու սկզբին:

—Իսկ ինձ ուրիշ բաներ էլ են ասել, —պատասխանեց նա:—Ճշմարիտ է, որ դուք կառապան Ալֆիոյի հետ էք ամուսնացել:

—Այդ Աստուծու կամքն էր—պա-

տասխանեց Լուան, թաշկինակի ծայրերը ծնօտի վրայից կապելով:

—Այդպէս էր ուրեմն կամեցել Սատուած, Լուա, որ ես վերադառնալով այնքան հեռու տեղից այդպիսի հրաշալի նորութիւններ լսէի:

Խեղճը հնար եղածի չափ աշխատում էր իւր վեհանձնութիւնը պահպանել, բայց շատ շուտով նրա ձայնը ընդհատուեց և նա զլուխը երկրալով, հետեւեց մանկամարդ կնոջ, որի ժամանակ նրա գլխարկի ծոպերը տատանւում էին իւր ուսերի վրայ. Լուան թէև խղճահարում էր տեսնելով նրա տխուր դէմքը, սակայն այն աստիճան արիութիւն չունէր, որ կարողանար փաղաքշիչ խօսքերով սփոփել նրան:

—Տուրրիդու, լսեցէք ինձ—ասաց նա վերջապէս,—թոյլ տուէք ինձ հասնել ընկերուհիներիս, ինչ կասեն դիւղում, եթէ ինձ տեսնեն ձեզ հետ:

—ձգմարիտ է—պատասխանեց Տուրրիդուն.—այժմ, երբ արդէն Ալֆիոյի կիներն էք եղել, որը ախուռումը չորս ջորի ունի կապած, պէտք չէ այլ ես բանբասանքների տեղիք տալ: Իսկ իմ խեղճ մայրս, իմ զինուոր եղած ժամանակ, ստիպուած էր եղել ծախել մեր մախրագոյն ջորին և մեծ ճանապարհի վրայ ունեցած խաղողի այգու մի մասը: Այո, անցան, գնացին այն երջանիկ ժամերը, էլ միտներդ անգամ չէ գալիս, երբ մինք մի ժամանակ քչիչում էինք պատուհանի տակ, և երբ դուք, մեր բաժանուկու առթիւ, նուիրեցիք ինձ այս թաշկինակը: Միմիայն Աստուծուն է յայտնի, թէ որքան արտասուք եմ թափած, այնքան հեռու երթալու համար, ուր մեր հայրենիքի անունն անգամ գոռար է լսել: Ե՛հ, մնացէք բարեաւ, Լուա, ամեն հաշիւ փակուած է և վախճան արուած մեր բարեկամութեան:

Լուան արդէն կառապանի կիներն էր. կիւրակիները դուրս էր գալիս պատըզգամբ և ձեռքերը այնպէս դնում կուրծքի վրայ, որ ամենքը տեսնեն ամուսնու իրեն ընծայած հաստ-հաստ մատանիները:

Տուրրիդուն չարունակում էր ծխա-

քարչը բերանին, ձեռքերը զրպանը դրած փողոցի գլխում անցուղարձ անել և անտարբեր դիտել աղջկերանց, բայց ի ներքուստ ինքն իրեն ուսում էր, որ Լուի մարդը այնքան սովու տէր էր, որի շնորհիւ Լուայի մօտով անցած ժամանակ, վերջինս այնպէս էր ձեռքնում, թէ իբր չի էլ նկատում իրեն: Այդ հանգամանքը վերին աստիճանի դրգուում էր նրան և նա մտածում էր վրէժ տունել նրանից:

Ալֆիոյի դէմ ու դէմ բնակւում էր օղելաճառ Կոլան, որ միևնոյն ժամանակ գինեգործ էր և ահագին կարողութեան տէր և տանը ունէր հասած աղջիկ: Տուրրիդուն խօսքով և դործով այնքան հետամուտ եղաւ, որ յաջողութիւն ունեցաւ բարեկամանալ Կոլայի հետ և ստէպ այցելելով նրա տուն, տնուշիկ խօսակցութիւններ ունենալ նրա մատաղահաս աղջկայ հետ:

—Ինչո՞ւ Լուայի մօտ չէք գնում և նրա հետ այդպիսի սիրուն բաների մասին խօսում—հարցնում էր Սանտան:

—Լուան այժմ բարձր արիւնհի է գարձիւ և ամուսնացած է թագակիր անձի հետ:

—Մենք ո՞ւր, թագակիրներն ո՞ւր:

—Դուք հարիւր Լուա արժէք, և ես այն դիտեմ, որ ձեր գտնուած տեղը ո՞չ թէ Լուայի, այլ նոյն իսկ նրա հրեշտակի վրայ չէի նայիլ, որովհետև Լուան արժան չէ ձեր կօշիկների կապերն անգամ քակելու, այո, արժանի չէ:

—Նրբ աղուէսը խաղողին չկարողացաւ հասնել . . .

—Ասաց՝ որքան գեղեցիկ ես, դու իմ խաղող:

—Ե՛յ, Տուրրիդու ձեռքերդ ձեզ քաշեցէք:

—Վախենում էք, թէ ձեզ կուտեմ:

—Ոչ թէ ձեզանից, ձեր Աստուծուցն էլ չեմ վախենում:

Ո՛ր, ճանաչում եմ, ձեր մայրը Լիկա-դիացի է: Զարմանալի կուռարար արիւն ունիք: Ա՛խ, ձեզ հենց աչքերով կուտէի:

—Դիտեմ աչքերով կուտէք, մինչև անգամ փչրանք չի մնալ, իսկ առ այժմ

նեղութիւն չլինի ձեզ, վերցրէք այդ փունջը գետնից:

—Ձեր սիրոյն համար, ոչ միայն այդ, այլ ամբողջ տունը կը բարձրացնեն:

—Սակայն շատախօսութիւնը փոքր չի կշտացնիր:

—Եթէ հարուստ լինէի, Սանտա, անպատճառ կը ցանկայի ձեզ նման միներ կին ունենալ:

—Անկասկած, Լոլայի նման չեմ կուրող թաղակիր մէկի հետ ամուսնանալ, սակայն ես էլ ինձ համեմատ օթիտի պէս մի բան ունեմ, եթէ միայն, Աստուծուն հոգնելի կը լինի ինձ ևս մէկին արժանացնել:

—Դիտեմ որ հարուստ էք, գիտեմ:

—Էհ, եթէ գիտէք, ուրեմն հեռացէք շուտով, որովհետեւ հայրս ուր որ է շուտով կը դաշ, իսկ ես ամենեւին չեմ ցանկանալ, որ ինձ բակում տեսնի:

Հայրը արդէն սկսած էր կասկածանքով նայել իւր աղջկայ վրայ, սակայն վերջինս այնպէս էր ձևացնում, թէ իբր ոչինչ չէ նկատում, որովհետեւ հրացանակրի գլխարկի ծոպերը շատ էին դուր գալիս նրան և շարունակ իւր աչքերի առջ տարուբերում էին: Սրբ հայրը Տուրրիդունի ետից դուռը փակում էր, աղջիկը, ընդհակառակը, պատուհանն էր բաց անում և ամբողջ գիշերը քշիչում էր նրա հետ, այնպէս որ բոլոր զրացիները արդէն սկսած էին այդ բանի վրայ խօսել:

—Խեղճ կը լնացնեմ—ասում էր Տուրրիդուն—քուն, ախորժակ, —ամեն բան կորցրել եմ:

—Սուա ես ասում:

—Կը ցանկայի Վեկտոր Էմանուէլի որդին լինել, որ կարողանայի քեզ հետ ամուսնանալ:

—Շատախօս:

—Աստուծամայրը վկայ, որ ես քեզ հացի տեղ կուտէի:

—Շատախօս:

—Երբեք եմ պատուով:

—Ո՛վ, իմ մայր:

Լոլան, որ ամեն երեկոյ ախանջ էր դնում նրանց խօսակցութեան ռեհանի ծաղկամանի ետևում թաղնուած, երբե-

մըն շառաղունում, երբեմն գունաթափում էր: Վերջապէս մի անգամ ձայն տուեց Տուրրիդունին:

—Այդպէս, էլ ուրեմն հին բարեկամներին բարե Աստծու բարին չկայ:

—Այո, —ախ քաշելով պատասխանեց երիտասարդը.—երջանիկ է ձեզ հետ տեսնուելու բազմն ունեցողը:

—Եթէ կամենայիք ինձ հետ տեսնուել, գիտէք արդէն թէ ուր եմ բնակում—պատասխանեց Լոլան:

Տուրրիդուն այնքան յաճախ սկսեց տեսնուել նրա հետ, որ Սանտան նկատեց այդ և լուսամուտը շուկացրեց նրա քթին:

Նրացիները ժպտալով մտանոցոյց էին անում նրան և հրացանաձիգի՝ իրենց մօտով անցնելիս գլուխները թափ էին տալիս . . .

Իսկ Լոլայի ամուսինը, իւր ջորիներին ետը ընկած տօնախճառներն էր թափառում:

—Կիւրակէ կամենում եմ խոստովանուել, այս դիշեր երազումս սե խաղող եմ տեսել:

Ձեռք վեր առ, սարսիւր դեռ—աղաչում էր Տուրրիդուն:

—Ո՛չ, Ձաթիկը արդէն մօտ է և ամուսինս անախտճառ կը հարցնի, թէ ինչու չեմ խոստովանուել:

—Ահ, —մրմնջում էր Կոլայի աղջիկ Սանտան, ծնկաչոք սպասելով իւր հերթին քաւարանի առաջ, ուր Լոլան քաւում էր իւր մեղքերը:—Արեւ վկայ, երբէք չէի ցանկանալ որ դու Հռովմին արժանանայիր:

Ալֆրոն վերջապէս քսակը լի վերադարձաւ իւր ջորիների հետ, բերելով կնոջը մի ձեռք դեղիցիկ նոր հագուստ տօներին հագնելու համար:

—Շատ լաւ էք արել, որ ձեր կնոջ նուէրներ էք բերել—ասաց նրան զրացուհի Սանտան—որովհետեւ ձեր բացակայութեան՝ ձեր կիներն ևս մեծ հոգս էր տանում սուներ զարգարելու վրայ:

Ալֆրոն այն բեռնակրներից էր, որոնք գլխարկը ծուռն են դնում, և իւր կնոջ մասին այդ տեսակ խօսք լսելուն սէս նրա դէմքը այլայլուեց:

—Գրոգը տանի ձեզ, բացականչեց նա, ինչպէս երևում է դուր չեմ եկել ձեր աչքին, բայց ես այդ աչքերը կը հանեմ, որ լալ անգամ չկարողանաս: Ա՛յ գետինը մանէք դուք տնով տեղով:

—Նա լալու սովորութիւն չունիմ— պատասխանեց Սանտան,—նոյն իսկ այն ծայրայեղ դէպքում չլացի, երբ, ահա սոյն աչքերովս տեսայ, որ Նունցիայի տղայ Տուրրիդուն զիչերով մտաւ ձեր կնոջ մօտ:

—Շատ բարի, պատասխանեց Ալֆրոն—չնորհակալ եմ ձեզանից:

Լոլայի ամուսինը գալուց ի վեր Տուրրիդուն օր օրի վրայ աւելի սակաւացրեց փողոցում երևալը, և իւր ձանձրոյթը մի կերպ փարատում էր գինետանը իւր բարեկամների հետ նստած: Զատկի նախընթաց երկուշաբթի նրանց առաջը դրուած էր երչիկով լի ամանը, և երբ ներս մտաւ Ալֆրոն, նրա հեռուից ձգած նայուածքից Տուրրիդուն արդէն հասկացաւ թէ բանը ինչումն է, և անմիջապէս պատառաքողը զրաւ ամանի մէջ:

—Ալֆրոն, չլինի թէ որեիցէ դործ ունիս ինձ հետ,—ասաց Տուրրիդուն:

—Առանձին ոչինչ չունիմ, Տուրրիդու, սակայն վաղուց է որ քեզ չեմ տեսել, ուստի կամեցայ քեզ հետ խօսել մի բանի մասին, որին դու ինքդ շատ լաւ տեղեակ ես: Տուրրիդուն նախ նրան առաջարկեց մի բաժակ գինի, սակայն Ալֆրոն յետ մղեց ձեռքով. այն ժամանակ նա ոտքի ելնելով ասաց.

—Ալֆրոն, ես պատրաստ եմ:

Բեռնակիրը ձեռքը ձգեց նրա սպորանոցով:

—Եթէ բարեհաճես վաղն առաւօտեան գալ թղինիների անտառը՝ Կունցերիայի մօտ, մենք առիթ կունենանք մեր գործի մասին խօսելու:

—Լուսաբացին սպասիր ինձ մեծ ճանապարհի վրայ և մենք միասին կերթանք:

—Այս խօսքերով նրանք միմեանց համբուրեցին, որ մենամարտութեան հրաւերի ընդունուած նշանն էր: Տուրրիդուն ատամներով սեղմեց բեռնակրի ականջը

և դրանով հանդիսաւոր կերպով խոստացաւ չդբժել իւր խոստումը:

Տուրրիդուի բարեկամներն առանց ձայն հանելու թողնելով երչիկները, մէկ միւսի ետևից դուրս ելան և նրան ճանապարհ ձգեցին մինչև տուն: Նունցիա պառաւը, խեղճը ամեն օր աչքերը ջուր կտրած սպասում էր նրան մինչև կէս գիշեր:

—Մայրիկ,—ասաց նրան Տուրրիդուն,—յիշում ես, երբ ինձ զինուոր էին տանում, դու մտածում էիր, թէ ես այլ ես չեմ վերադառնայ. համբուրիք ինձ այժմ, ինչպէս այն ժամանակ, որովհետև վաղը երթալու եմ աւելի հեռու:

Առաւօտեան վաղ վերցրեց իւր պողպատեայ դանակը, որը, զինուոր դնացած ժամանակ, թաղցրած էր խոտերի մէջ և ճանապարհ ընկաւ դէպի Կունցերիա:

—Ո՛րվ, Աստուածամայր, ո՛ւր ես այդպէս շտապում,—աղիողորմ ձայնով հարցրեց Լոլան իւր ամուսնուն, երբ նա պատրաստուում էր դուրս գնալ:

—Այստեղ եմ, շատ չեմ հեռանալու,—պատասխանեց Ալֆրոն, սակայն դու շատ աւելի ուրախ կը լինէիր, եթէ ես ամենեին չվերադառնայի:

Լոլան, միմիայն մի շապիկով ծունկի գալով մահճակալի մօտ, յատակի վրայ, սկսեց աղօթել. շրթունքներին էր սեղմում աղօթաղիքը, որ նրան բերած էր Պրա-Բանարդոնի սրբավայրերից, և նրա մէջ եղած բոլոր «ave Maria»-ները կարդում էր ու կարդում:

—Պատուելի Ալֆրոն,—ասաց Տուրրիդուն, իւր ուղեկցի հետ փոքր ինչ ժամանակ կողք կողքի երթալուց յետոյ, որը գլխարկը աչքերին քաշած յառաջանում էր լուռ ու մունջ,—Աստուած էլ գիտէ, որ մեղքի տէր եմ, և ես հենց ինքս կը մորթէի ինձ, սակայն դուրս գալու ժամանակ աչքիս ընկաւ մեր պառաւը, որը հաւարոյնը նայելու պատրուակով, ելած էր ինձ գիտելու, թէ ո՛ւր եմ գնում. կարծես նրա սիրտը մի բան զգալիս լինէր: Նո՛ւ. Աստուած վկայ, որ ձեզ շան նման կը սատկեցնեմ, միայն

նրա համար, որ իմ պառաւիս չվշտացնեմ:

—Շատ բարի,—ասաց Ալֆրոն, բաճկոնակը հանելով, պիտի կռուինք ինչպէս որ հարկն է:

Նրկունն էլ ճարտար ըմբիշամարտներ էին. առաջին հարուածը տուողը եղաւ Տուրրիդուն. և պատրաստուում էր իւր կարգին ընդունել հակառակորդինը: Կէպի իրեն ուղղուած հարուածը ամենայաջող կերպով յետ դարձնելով, դաշոյնը իջեցրեց Ալֆրոյի ճիճքերին:

—Ա՛ն, Տուրրիդու, յիբաւի դու վճռած ես եղել ինձ մորթել:

—Աւրդէն ձեզ ասացի. մեր պառաւիս տեսնելուցս յետոյ կարծես շարունակ կանգնած է նա աչքերիս առաջ:

—Ուրեմն աչքերդ լու բաց արա—բացականչեց Ալֆրոն:

Բոլորովին կծկուած, որպէս զի կարողանայ ձախ ձեռքով վերքը բռնել, Ալֆրոն, մի կողմից աչքերը չորս բացած հսկելով, իսկ միւս կողմից աջ ձեռքը

դետին քսելով, մի ականթարթում բռնը լցրեց աւազով և շաղ տուեց հակառակորդի աչքերին:

—Ո՛հ, մռնչեց Տուրրիդուն կուրացած,—ես մեռնում եմ:

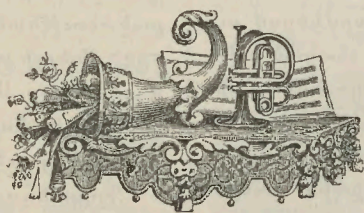
Յուսահատական ոստոսառումներ անելով դէպի յետ, նա աշխատում էր ազատուել, սակայն Ալֆրոն հասաւ նրա ետեւից, երկրորդ հարուածով նրա փորը ճեղքեց, և երրորդը իջեցրեց կոկորդին:

—Ահաւասիկ երեք եղաւ, այդ իմ տանա զարգարանքի համար էր: Այժմ մայրդ այլ ևս հաւերին նայելու պէտք չի ունենալ:

Տուրրիդուն երեւուելով մի քանի քայլ ևս քարշ եկաւ ծառերի մէջ և յետոյ քարերի կոյտի նման խորտակուեցաւ դետին: Փրփրալից արիւնը խրխրում էր նրա կոկորդի մէջ, և նա չկարողացաւ մինչև անգամ արտասանել սխ, մայրիկ . . .

Թարգմ.

Q

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿՆԵՐ

Ա.

Ա. Ս. ԳՐԻԲՈՅԵՐՈՎ *)

(Նրա ծննդեան 100-ամեակի առթիւ)

(Նոռէր իմ՝ սիրելի ընկեր իւրի վեսելովսկու)

Հիշու չէ XX-րդ դարը. որքան յոյսեր, որքան դիւթիչ ցնորքներ է բերում նա իւր հետ: Բայց արեք Բէլլամին և կը տեսնէք՝ ինչե՞ր է խոստանում այդ ամերիկացի պրոֆէսոր-վիպասանը՝ XX-րդ դարում ամեն ինչ նոր է լինելու՝ նոր կեանք և նոր կենցաղ. նոր հակումներ ու նոր ճաշակ... կը դայ մի նոր սերունդ, որի աչքին մեր լուսաւոր դարը իւր բոլոր գիւտերով, ուէֆօրմներով ու գաղափարներով՝ մաշուած, հնացած պիտի երևայ: Նոր սերունդը կունենայ մի նոր նշանաբան, որով կառաջնորդուի և կառաջնորդէ ուրիշներին. «նոր»-ի ներկայացուցիչները կը հանդիպին «հնի» պաշտպաններին:

Իրար գտան Ֆամուսովները և Չացկինները: «Չացկինները, ասում է Գօնչառովը **), անխուսափելի են ամեն անգամ երբ մի դարուն յաջորդում է նո-

րը: Չացկինների դրութիւնը զանազան է լինում, բայց նրանց դերը և ճակատագիրը միշտ միեւնոյն է մնում»:

Ապագայ դարու չէմքին կանգնած՝ մենք ուրախութեամբ օգտուելով առիթից՝ յիշում ենք Չացկուն և նրա հեղինակին:

Կարծում ենք, որ ընթերցող հայ հասարակութիւնը ծանօթ է ռուսաց գրականութեան անմահ երկի «Горе от ума» (խելքի պատուհաս) կոմեդիայի հետ. և գիտէ, որ Ա. Ս. Գրիբօեդովը նրա հեղինակն է, իսկ Չացկին - այդ կոմեդիայի գործող անձինքներից մէկը:

Գրիբօեդովը ծնել է 1795 թ. յուն. 4-ին: Անցեալ յունուարի 4-ին լրացաւ նրա ծննդեան հարիւրամեակը - և ամբողջ Ռուսաստանը կարելի է ասել, նուիրեց այդ օրը իւր սիրելի հեղինակի յիշատակին: Գրիբէ բոլոր, փոքր ի շատէ նշանաւոր, քաղաքներում նշանակուած էին՝ ներկայացումներ, հանդէսներ ու երեկոյթներ, որոտղ ներկայացւում էին նրա պիեսները, կարդացւում նրա գրքերու ճքները և նրա յիշատակին նուիրուած յօդուածներ ու բանաստեղծութիւններ . . .

*) «Խելքի պատուհաս» կոմեդիայի ու նրա հեղինակին վերաբերեալ գլխաւոր աղբիւրներն են՝ Բէլլիսկու, Գօնչառովի, պր. Վեսելովսկու, Պրպինի մեծ յօդուածները: Ծ. Հ.

**) Гончаровъ, „Милліонъ терзаній“.

Գրիբոեդովը ծնել է Մոսկուայում և հին ազնուական (գլխավորապես) ընտանիքում: Այս գաղափարը, Կատարինե Բ. կայսրուհու գլխավորներին շնորհած արտոնությունների հիման վրայ մի բացառիկ դիրք բռնեց պետությունում մեջ և աստիճանաբար զարգանալով—XIX դ. առաջին քառորդում ներկայացնում էր մի առանձնացած, կղզիացած շրջան: Իրանց բացառիկ դիրքի և արտոնությունների շնորհիւ գլխավորները վարում էին պետության գրեթե բոլոր պաշտոնները: Արտոնությունների մեջն էր և ճորտութիւնը (крепостничество). ճորտերի ձրի աշխատանքը միջոց էր տալիս նրանց հարուստ և չափ կեանք վարել: Սակայն այդ շտապութիւնը հասցրեց նրանց սընտկութեան, իսկ ճորտութիւնը—ծուլութեան և անհոգութեան այն աստիճանին, որը դուրս է բերուած Գոնչալովի «ОБОМОВЪ» վէպի մէջ:

Մի գաղափարի բացառիկ դիրքը ամենուրեք միևնոյն հետեանքներն է ունեցիլ. ինչպէս մի ժամանակ Փրանսիայում, յեղափոխութիւնից առաջ, այնպէս էլ Ռուսաստանում—«արտոնեալ» դիրքը զարգացրել էր այդ արտոնեալների մէջ մի տեսակ հակակրիլի մեծամտութիւն, հպարտութիւն ու պայմանաւոր բարոյական գաղափարներ: XIX-րդ դարու ըսկզբին գլխավորները ունէին զարգանալու, յառաջադիմելու բոլոր միջոցները. և չի կարելի ասիլ, որ նրանք չէին օգտուում այդ միջոցներից՝ այդ ժամանակը Ռուսաստանում լուսաւորուած, յառաջագէտ դասակարգը—ազնուականն էր *): Բայց այդ զարգացումը—չառ միակողմանի էր և աւելի արտաքին քան խոր, լայն, հաստատ. երկրորդն էլ նրանք չկամեցան օգտուիլ իրենց իշխող դիրքից և ժողովրդի առաջնորդներ դառնալ. անձնական, նեղ դասակարգային շահերը ծածկել էին նրանց առաջ ժողովրդի կարիքները:

Այդ դասակարգին էին պատկանում

*) Պուշկինը, Լերմոնտովը եւ այլք—պատկանում էին այդ դասակարգին:

Գրիբոեդովի բոլոր ազգականները և դրանց տարօրինակ հասկացողութիւնները (մանաւանդ մօրը և մօրեղբօրը) արդէն փոքր հասակից վրդովեցնում էին փոքրիկ Գրիբոեդովին, ինչպէս որ վրդովեցնում են Չացկուն՝ Ֆամուսովի ու նրա հիւրերի խօսակցութիւնները ու գործերը:

Ինչպէս սովորութիւն էր այդպիսի ընտանիքներում—Գրիբոեդովը իւր սկզբնական դաստիարակութիւնը ստանում է օտարազգի ուսուցիչների մօտ: Բարեբաղդաբար սրանք բոլորն էլ զարգացած և գիտնական մարդիկ էին և ոչ թէ Պուշկինի կամ նրա հերոսների դաստիարակների նման այստեղից-այնտեղից ժողոված անպէտք ֆրանսիացի սափրիչներ, գերձակներ և այլն: Գրիբոեդովը մեծ ընդունակութիւններ էր ցոյց տալիս, մանաւանդ լեզուների մէջ. գիտնականօրէն անցնում էր նա և պատմական փիլիսոփայական առարկաները: Այդ օտարազգի ուսուցիչները ձգեցին նրա մէջ և թատերասիրական առաջին սերմերը: 1810 թ. Գրիբ. մտնում է համալսարան (բարոյագիտական — քաղաքագիտական մասնաճիւղը): Այստեղ, ընկերների շրջանում, նա յայտնի էր իւր երգիծաբանական ոտանաւորներով. համալսարանում նա գրել է և մի նամակութիւն իւր ժամանակին յայտնի ուս դրամատուրգի Օգլերովի «Դմիտրի Դոնսկոյ» պիէսի, որտեղ ռուսների և թաթարների փոխարէն դուրս է բերում գերմանացի և ռուս պրօֆեսօրների կռիւը համալսարանական առդիտօրիայի համար: 1812 թ. Գրիբ. աւարտելով համալսարանը ամենալաւ սովորողների թւում և հետեւելով ընդհանուր հոսանքին՝ մտնում է զինուորական ծառայութեան, ուր և մտնում է մինչև 1816 թ. իւր այդ յափշտակութեան մասին Գրիբ. ասում է Չացկուն բերանով՝

И въ женахъ, дочеряхъ къ мундиру
та же страсть.

Я самъ къ нему давно-ль отъ нѣжности
отрекся?

Теперь ужъ въ это мнѣ ребячество
не впасть,

Но кто-бъ тогда за всѣми не повлекся?

Արկածաւոր և ոչ գովելի զինուորական ծառայութիւնը թողնելուց յետոյ Գրիբօեդովը մտադիր էր շարունակել իւր ուսումը և կատարելագործուելու համար արտասահման գնալ. բայց իրական կեանքը և մանաւանդ մօր միջամտութիւնը պատրաստեցին նրան բոլորովին ուրիշ ճանապարհ: Զինուորական ծառայութեան տարիները նշանաւոր են նրանով, որ այստեղ Գրիբօեդովը նոր և բազմաթիւ ծանօթութիւններ է կապում և նոր ծանօթներից մէկի՝ Բեգիշևի հետ կապուեց ամենասերտ մտերմական կապերով, որը չխզուեց մինչև Գրիբօեդովի կեանքի վերջը: Բացի դրանից այդ ժամանակ, այսինքն 1814 թ. Գրիբօեդովի տնունը առաջին անգամ երևում է տըպագրութեան մէջ, ВѢСТНИКЪ ЕВРОПЫ ամսագրում տպուած երկու յօդուածների տակ: 1815-ին Պետերբուրգում ներկայացնում են Գրիբօեդովի Փրանսերէնից թարգմանած «Յիստասարդ ամուսիններ» կօմ. նոյն այդ տարին Գրիբօեդովը ծանօթանում է և մի քանի մատենադիրների հետ, որոնց մէջ աչքի են ընկնում այն ժամանակուայ դրամատուրգները, ինչպէս օրինակ իշխ. Շախովսկոյ:

Զինուորական ծառայութիւնից դուրս գալուց յետոյ Գրիբօեդովը երկու տարի անց է կացնում Պետերբուրգում, գլխաւորապէս, դրականական չըջաններում: Նա սովորում է, կարգում է, թարգմանում է և գրում է: Գրածների մէջ էլի փոքր ի շատէ գրականական արժէք ունեցողները—պիէսներն են:

1817 թ. մի անակընկալ դէպք մեծ տպաւորութիւն է թողնում Գրիբօեդովի վրայ և պատճառ է դառնում այն թախծութեան ու մեղամտեղծութեան, որ արդէն առանց այդ էլ կային նրա մէջ, բայց այժմ սկսում են զարգանալ. և մինչ այն աստիճան, որ Գրիբօեդովը սկսում է ձանձրանալ կեանքից, ու նամակներում գանգատուի իւր դառն վիճակից: Այդ դէպքըն էր՝ մի գերաստնուհու պատճառով՝ Գրիբօեդովի երկու ընկերների մէջ տեղի ունեցած մենամարտութիւնն, որի ժամանակ մէկը նրանցից սպանում է միւ-

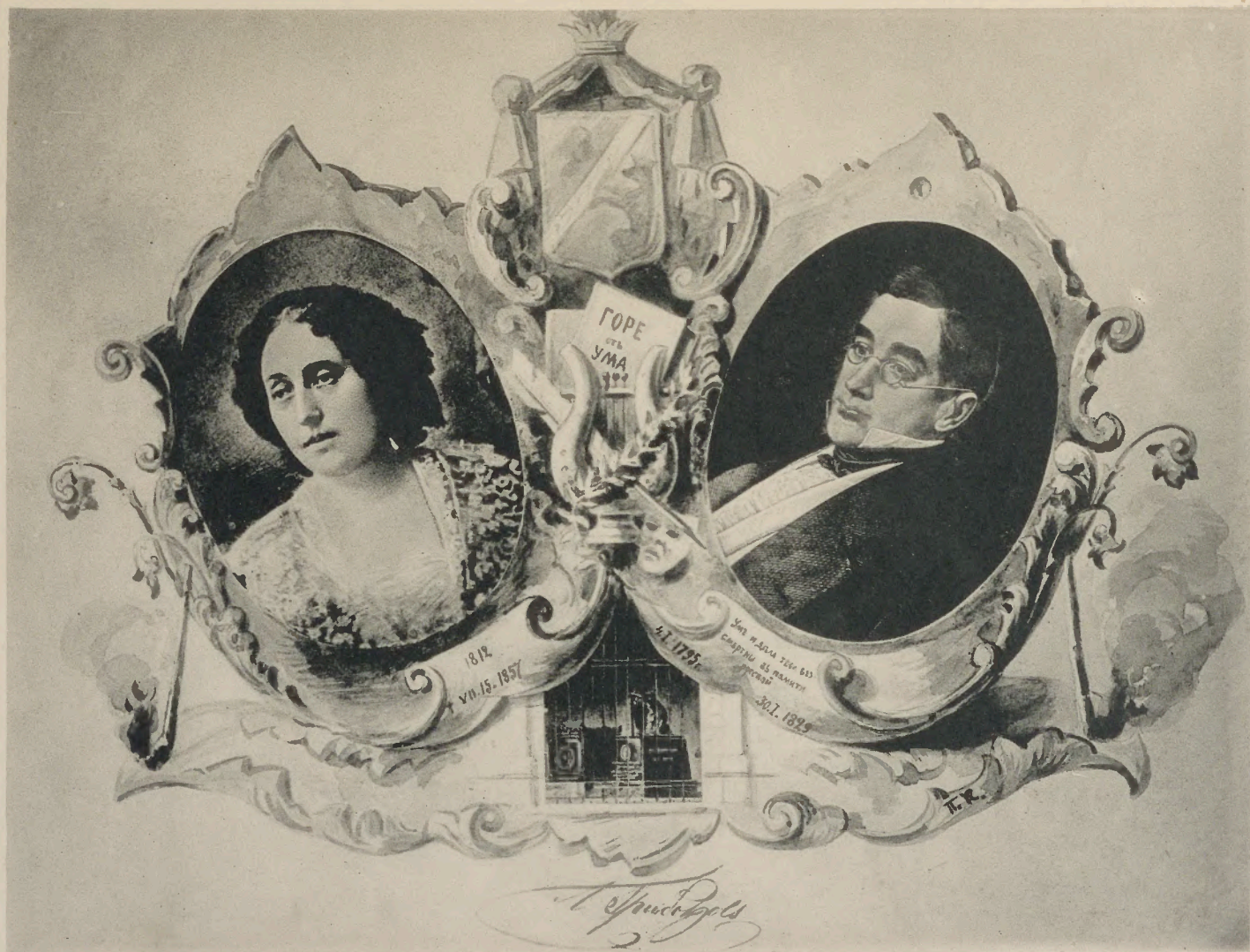
սին: Այս բոլոր եղելութեան մէջ մասնակից էր և Գրիբօեդովը:

Այդ դէպքից յետոյ մայրը ամեն ջանք գործ է դնում հեռացնել Գրիբօեդովին Պետերբուրգից. և այդ նրան յաջողւում է: Բազմաթիւ բարձր աստիճան ազգականների շնորհիւ—մայրը որդու համար գտնում է մի լաւ պաշտօն՝ ռուսաց պարսկական դեսպանութեան քարտուղարի պաշտօնը:

1818 թ. Գրիբ. ճանապարհ է ընկնում դէպի իւր պաշտօնատեղին—Թէհրան,—որ հասնում է միայն միւս տարի, 1819 թ.: Այստեղ գրեթէ առաջին իսկ օրից սկսում են ընդհարումներ ռուսաց դեսպանութեան և պարսիկների մէջ:

Գրիբ. գործերը այստեղ լաւ էին գնում. դեսպանը նրան սիրում էր, ծառայողները—յարգում. պաշտօնը պատուաւոր էր և լաւ ապագայ էր խոստանում: Սակայն՝ Պարսկաստանի տաղտկալի կեանքը, հասարակութեան բացակայութիւնը, ասիականութիւնը, որին հանդիպում էր Գրիբ. ամեն քայլափոխում—այս բոլորը միասին շատ շուտ անտանելի դարձրին Գրիբ. նոր պաշտօնը, նոր կեանքը: Նա սկսեց ձանձրանալ, ախրեւ և՛ երազել իւր հայրենիքի մասին...

Նրբ 1821 թ. սկսում են պարսկատաճկական ընդհարումները—Պարսկաստանի ռուսաց դեսպանը ուղարկում է Գրիբօեդովին Թիֆլիս՝ կառավարչապետ Նրմօլովին այդ բանի մասին ծանուցանելու համար: Դժգոհ լինելով իւր Պարսկաստանի կեանքից Գրիբ., Նումօլովի միջնորդութեամբ, Պաշտօնով տեղափոխւում է Թիֆլիս: Այստեղ, ասում է նրա կենսագրողներից մէկը, Գրիբօեդովը ապրում էր հայկական բազարում, մի փոքրիկ տան վերի յարկում: Բնակարանը երկու սենեակ ունէր. պատահաններով դէպի հիւսիսային կողմն էր դարձած. այստեղից երևում էին Կովկասեան լեռների բարձրավանդակները: Գրիբ. շատ էր սիրում պատել քաղաքի մէջ. առանձին սիրով նա բարձրանում սբ. Դաւիթի սարի վրայ, որի ստորոտում սփռած էր ամբողջ քաղաքը:

Այստեղ մի քանի տարի ուրախ ժամանակ անցկացնելուց յետոյ, նա արձակուրդ է ստանում և դնում է Պետերբուրգ: Գնալու պատճառներից չույցէ ամենազլխաւորն էր այն, որ նա իւր հետ տանում էր իւր անմահ կօմեդիան, որի առաջին երկու գործողութիւնները նա գրել էր Թիֆլիսում: Զբաղուած իւր գրականական աշխատանքներով ու յաջողութիւններով—նա չնկատեց էլ թէ ինչպէս անցաւ արձակուրդի ժամանակը: հարկաւոր էր վերադառնալ պաշտօնատեղին: Նա վերադառնում է Կովկաս և այստեղ մասնակցում է ռուս-պարսկական պատերազմին—զարմացնելով բոլորին իւր քաջութիւնով ու անվնեւութեամբ: Թիւրկմէնչայեան դաշնադրութեան ժամանակ բանակցողներից մէկն էլ Գրիբոեդովն էր, ուստի Կովկասի նոր կառավարչապետ Սրմօլովը կոմենալով մի քիչ առաջ քաշել իւր ազգական Գրիբօեդովին—սրան է յանձնում յայտնել կայսեր դաշնադրութեան պայմանների մասին: 1828 թ. Գրիբօեդովը արդէն Պետերբուրգումն էր: Պալատի կողմից ամենալաւ ընդունելութիւն գտնելուց յետոյ Գրիբօեդովը շուտով և մի նոր մեծարանքի է արժանանում նրան առաջարկում են Պարսկաստանի ռուսաց դեսպանի (մինիստր-ռէզիդէնտի) պաշտօնը:

Անշուշտ սա մի պատուաւոր պաշտօն էր. բայց Գրիբօեդովը փոխանակ ուրախանալու, կարծես գուշակելով իւր ճակատագիրը, կրկնում էր «ախուր եմ ես»: Այս պաշտօնն էլ յանձն առաւ զլիաւորապէս ի նկատի ունենալով մօրը և ընտանեկան հանգամանքները: 1828 թ. յունիս ամսում ընկերները ճանապարհ են դնում Գրիբօեդովին. ինչպիսիք ավուր հրաժեշտ էր այդ . . . ճանապարհին պատահում է իւր ընկեր Բէդիչին և ասում է՝ «մնաս բարեաւ: Ստեփան եղբայր, հազիւ թէ մենք այլ ևս տեսնենք միմեանց»:

Բայց չարունակելով իւր ճանապարհը Գրիբօեդովը, կարծես մի քիչ բացւում է, նրա չարագուշակ մտքերը—ցրւում են:

Վերջապէս Թիֆլիսում բոլորը նրան

ժպտում է և նուիրում է նրան ի մխիթարութիւն մի անգին դոհար՝ Նինա ձաւճալաձէին, որի հետ և ամուսնանում է Գրիբօեդովը:

Վեո. առաջին անգամ Թիֆլիս լինելիս Գրիբօեդովը ահաւած է եղել այս օրիորդին, որը այն ժամանակ փոքրիկ աղջիկ էր: Բազմաթիւ և բազմազան տրպաւորութիւնները չեն կարողանում նսեմացնել բանաստեղծի սրտում գեղեցկուհու պատկերը. բայց ճակատաւիրը միացնում է նրանց շատ շուտ և ընդ միշտ բաժանելու համար . . .

Ներառաարգ զոյգը ճանապարհ է ընկնում գէպի Պարսկաստան: Ս. Էջմիածնի ամբողջ միաբանութիւնը խաչերով և խաչվաւներով, փառաւոր հանդիսով է ընդունում այս դեսպանութիւնը և պատասխարում է նրան իւր «բազմադարեան կամարների ներքոյ»:

Հոկտեմբերի 7-ին դեսպանութիւնը հասնում է Կաւրէժ. Գրիբօեդովը թողնում է այստեղ իւր կնոջը, իսկ ինքը գնում է Թէհրան: Պարսիկները նախապաշարուած լինելով ռսների գէմ—կասկածանքով էին նայում այս դեսպանութեան վրայ. բացի զրանից Գրիբօեդովը ինքն էլ Պարսկաստանի վարչական շրջաններում մի քանի անձնական թշնամիներ ունէր, որոնք աշխատում էին գրգռել ժողովուրդը դեսպանութեան դէմ: Այդ էր պատճառը, որ դեսպանութիւնը ոտք կոխեց թէ չէ Պարսկաստան, սկսուեցին նրա և պարսիկների մէջ ընդհարումներ. յարաբերութիւնները քանի գնում, աւելի և աւելի լարւում էին: Մանաւանդ զայրացնում էին պարսիկներին վրացի Ռուսթէմի, դեսպանութեան ծախսարարի վարմունքը ու Միրզա Նազուրի գործը: Միրզա Նազուրը երեսնցի հայ էր. երկար ժամանակէ ի վեր ապրել էր Պարսկաստանում ու Շահի հարէմի ներքինի պաշտօն էր վարում: Այժմ սա եկել էր դեսպանատուն և ուրիշ շատերի հետ (որոնց թւում կային և կանայք)— թիրբմէնչայեան դաշնադրութեան հիման վրայ խնդրում էր իրան հայրենիք ուղարկել: Սակայն Պարսկաստանի հոգևորականութիւնն Շահի ներքինի իրաւա-

ցի պահանջը—կրօնական հարց դարձրեց և սկսեց ժողովրդին քարոզել, որ ռուսները եկել են պարսից կրօնը խաղաղութուն: Ժողովուրդը առանց այդ էլ վերին ծայր գրգռուած էր: Վերջապէս յունվարի 20-ին (1829-ին) փոթորիկը բարձրացաւ. ծովի ալիքները ամբարից դուրս թափուեցին. խժաղաժ ամբոխը յարձակուած է գետապանատան վրայ և սկսուած աննկարագրելի գազանութիւններ... Ռսներից այդ օրը սպանուած են 37 հոգի. ի թիւս որոնց և Գրիբօեդովը:

Շատ ժամանակ կնոջից պահուած էին ամուսնու մահուան լուրը. բայց յետոյ նա պատահամբ իմանում է. անասելի է լինում երիտասարդ կնոջ վիշտը:

Թիֆլիսում ո՞վ, գոնէ մի անգամ, այցելած չէ ս. Դաւիթի սարը, ուր եկեղեցու մօտ մատրան մէջ աչքի է ընկնում մի արձան՝ խաչի առաջ ծնկաչոք աղօթում է մի վշտահար կին: Արձանի տակին հետեւեալ խօսքերն են գրուած՝

„Умъ и дѣла твои безсмертны въ памяти русской; но для чего пережила тебя любовь моя?“

Ո՛րքան վիշտ, ո՛րքան դառն կսկիծ է լսում այս կարճ, բայց պերճախօս արձանագրի մէջ . . .

Դա Գրիբօեդովի գերեզմանն է:

Գրիբօեդովը թողել է զանազան հրգիծարանական բանաստեղծութիւններ ու կատակերգութիւններ. բայց միայն «Խելքի պատուհաս» կոմեդիան նրան անմահացրեց: Սև բաւականի ժամանակ է անցել, մինչև որ Գրիբօեդովը կարողացել է իւր գրուածքին այժմեան վերջնական կերպարանքը տալ: Դեռ 1812 թ. Գրիբօեդովը իւր դաստիարակ Իօնին կարգացել է հատուածներ կոմեդիայից. Սկաբիչնակու կարծիքով դա «Խելքի պատուհաս» կոմեդիայից պէտք է եղած լինին: Բեղիչնի ասելով՝ 1816—Գրիբօեդովի մօտ արդէն պատրաստ է եղել այդ կոմեդիայի մի քանի տեսիլները: Պրօֆ. Վասկելովսկու ասելով սրանց մէջ գործող անձանց թիւը աւելի շատ էր, ի միջի այլոց, կար—յետոյ բաց թողած Ֆամուսովի կինը և ընդհակառակը չկար Չացկին:

Այդ ժամանակները կոմեդիայի սիւժէն շատ չնչին էր. ենթադրում են, որ մի դէպք էր—իւրական կեանքից վերցրած: Սակայն Դաւրէժում (1820 թ.) միայնակութեան մէջ, ձանձրացած տաղտկալի կեանքից՝ նա յափշտակութեամբ սկսում է մշակել գրածը, աւելացնել ու պակասեցնել գործող անձինքների թիւը և վերջ ի վերջոյ կազմուեց ընդհանուր ռուսաց կեանքից վերցրած կոմեդիայ—նախագիծ: Թիֆլիսում նա վերջացնում է առաջին և երկրորդ գործողութիւնները և գնում է Մոսկուայ. այստեղ—կարծես դիտելու նպատակով նա ընկղմուած է իւր, դիօրեանների, չրջանի մթնոլորտում և իւր ընկերոջ ամբարանոցում գրում է 3-րդ և 4-րդ գործողութիւնները: Դեռ նոր էր վերջացրել հեղինակը իւր շարադրութիւնը և կարդացել իւր մի քանի մտերիմ բարեկամներին, երբ յանկարծ ամբողջ Մոսկուան իմացաւ, որ Գրիբօեդովը իւր մի նոր գրուածքի մէջ ծաղրել է Մոսկուայի բոլոր պատուաւոր և բարձրաստիճան անձանց. աւելի ևս, ասում էին, որ նա յարձակուել է Մոսկուայի, կառավարութեան և նրա սիւների, այսինքն ազնուականութեան վրայ... Ասողները և վիրաւորուածները այնպիսի մարդիկ էին, որ պէտք է յաջողութիւն ունենային և ունեցան էլ: Գրիբօեդովը այս լսելով կամեցաւ այդ զրպարտութիւնների առաջն առնել և փոփոխութիւններ մտցնելուց յետոյ թոյլտուութիւն խնդրել ներկայացնելու: Սկաբիչնակին իւր «Ռուսաց գրաքննութեան պատմութեան» մէջ ծանօթացնում է մեզ այդ փոփոխութիւնների ու կրճատումների հետ: Այսպէս օրինակ.

Его величество король былъ прусскій здѣсь: փոխել է այսպէս՝

Его высочество какой-то принцъ былъ здѣсь.

փոխել է նոյնպէս՝

Во всѣхъ княженъ вселять участие. և դրել՝

Во всякомъ возбуждать участие և այլն. երևում է, որ հեղինակը ինքը իւր առաջի զրոքներին է եղել: Այս ուղղած ձեռագրով նա շտապում է Պետերբուրգ և ճանապարհին աւելացնում է

վերջին տեսիլը՝ Մուշակների և Լիզայի հետ։ Սակայն—ի գուր. չար մարդիկ արդէն պատրաստի էին հողը և Գրիբոեդովը այնպէս էլ միտում անմխիթար, իրաւունք չստանալով ոչ տպելու իւր շարադրութիւնը, և ոչ էլ ներկայացնելու։ Միայն մի քանի ահաբեկներ երևան եկան նրա օրերին (1825) „Русская Талия“ ամսագրում և հետո հարաւում, օտար երկրում, Հրազդանի Խփին բարձրացող սարգարի պալատում (Նրեանում) նա տեսաւ իւր կօմեդիայի ներկայացումը (1827). սակայն այդ ներկայացումներն էլ չուտով խափանուեցին։ Միայն 1843 թ. առաջին անգամը լոյս տեսաւ «Խելքի պատուհասը» սակայն գրաքննիչ Յվէտսկի գրչի տակ շատ տեղ բոլորովին փոփոխուած ու աղաւաղուած։ Այսպէս օրինակ՝

Онъ вольность хочетъ проповѣ-
дать-и фотіарէն գրել է՝

Вотъ что онъ вздумалъ проповѣдать.
հետեւեալ երկառը՝

Вѣдь надобно жѣ зависѣть отъ
другихъ.

Въ чинахъ мы небольшихъ . .
գրաքննիչը այսպէս է փոխել՝

Вѣдь надобно-жѣ другихъ имѣть
въ виду, чтобъ не попасть въ бѣду.
կամ՝ Но государственное дѣло, фотի-
սի է՝ Литературное есть дѣло.

Մի խօսքով իւր փոփոխութիւններով երկրորդ անգամն է սպանել հանգուցեալ հեղինակին.... 40 և 50-ական թուականների հրատարակութիւնները աղաւաղումների պատճառով աւելի ևս խայտառակ էին։ Այս միայն երբ հասան 60-ական թուականները, բերելով իրանց հետ նոր կեանք ու նոր ոգի—«Խելքի պատուհասը» իրաւունք ունեցաւ լոյս տեսնելու այնպէս, ինչպէս որ գրած էր և ոչ թէ ինչպէս ուզում էին, որ գրած լինէր։ Հետզհետէ սկսեցին թոյլ տալ և կօմեդիայի ներկայացումները։

Բայց արդէն 20-ական թուականներից կօմեդիայի ձեռագիրը պատում էր բոլոր գրական շրջաններում, իսկ հեղինակի նոր և գեղեցիկ նախադասութիւնները, կծու հանգքները—արդէն ընդհանուր սեփականութիւն էին դար-

ձած և մինչև այժմ էլ գործածուում են։ Այժմ ամեն մի կրթուած ռուս գործածում է այսպիսի ֆրազներ, ինչպէս՝

Чины людьми даются,

А люди могутъ обмануться.

Կամ այսպիսի խօսքեր «французикъ изъ Бордо», «Молчалинская душа» և այլն—չատ անգամ մոռանալով, որ սրանք ժողովրդական առածներ չեն, այլ Գրիբոեդովի անմահ կօմեդիայից է վերցրած։ Այժմ արդէն ամեն մի ռուս երեխայ կրթում է «Խելքի պատուհասի վրայ» թէ դասարանում, և թէ բեմի վրայ, որի ամենալաւ դարձերից մէկն է համարում մինչև այժմ։

«Խելքի պատուհաս» կօմեդիայի դրվաւոր արժանաւորութիւնը նրանումն է, որ նա ցոյց է տալիս ռուսաց մտաւոր և բարոյական կեանքի մի շրջանը, երբ որ հնի և նորի մէջ խուլ և անհաւասար կռիւ կար։ Այդ շրջանը—իւր Գրիբոեդովի շրջանն էր, XIX-րդ դարու առաջին քառորդը, կամ աւելի որոշ՝ 20-ական թուականները։ Գրիբոեդովը իւր կօմեդիայի մէջ մինչև այն աստիճան հաւատարիմ է մնացել ժամանակին, որ պիտի սրտէն—ասում ևն իրողութիւն է, վիճարանութիւնների և բամբասանքների առարկան—ժամանակակից յուզող դէպքերը և հարցերն ևն եղած։ Փամուսովը՝ ասում են—և որ հաւանական է—Գրիբոեդովի մօրեղբայրն է։ Կոմս Տօլստոյը ճանաչեց իրեն Ռէպէտիլովի խօսքերում՝

Въ Камчатку сослать быль, вер-
нулся алеутомъ,

И крѣпко на руку нечистъ.

Պատօն Միխայիլովիչը—նկարած է բանաստեղծ և յայտնի գործիչ Օգարեից. նոյնպէս կարելի է ցոյց տալ Սկալոզուրի և ուրիշների վրայ։ Չացկին, որ առաջ գրում էր Չադսկի—կարծում էին, որ ներկայացնում է համակրելի—իդեալիստ Չադանին։ Իսկ Պուշկինի ասելով—Չացկին—ինքը Գրիբոեդովն է, որը և մի-ծառ մասամբ ճշգրտում է նրա կենսագրութիւնից։

Սակայն չպէտք է կարծել, որ կօմեդիայի բոլոր գործող անձինք—լուսա-

նկար պատկերներ են. ոչ: Հեղինակը նրանց վերցնելով իրական կեանքից—որի է ներշնչել նրանց. վերաստեղծել է մեր առջև անցեալի մի պատկերը դարմանալի ճշգրտութեամբ և մանրամասնութիւններով: Իսկ պիեսի մշտական ժողովրդակա-նութեան և հաստատուն յարատևութեան պատճառը պարունակում է այն հան-դամանքի մէջ, որ կօմեդիան, չնայելով իւր մի քանի պակասութիւններին, գե-ղարուեստական կողմից—չառ բարձր է կանգնած. և որ հեղինակը նրա մէջ դուրս է բերել այնպիսի երևոյթ, բոսէ, որը—որոշ ժամանակներում—յատուկ է բո-լոր ազգերին էլ: Դա հին և նորի կոխն է. դա հին և նոր գաղափարների ճա-կատամարտի պատկերն է:

Ներկորդ արարուածի II տես. մէջ Չացկին ասում է.

Какъ посравнить, да посмотрѣть
Вѣкъ нынѣшній и вѣкъ минувшій—
Свѣжо преданіе, а вѣрится съ тру-
домъ.

Նրբ որ Չացկին Ֆամուսովի առա-ջարկութեանը պատասխանում է «ծա-ռայել պատրաստ եմ, բայց ստորանալ ինձ համար զգուհի է»—Ֆամուսովը ա-հադին դասախօսութիւն է կարգում, որի մէջ համեմատում է իրեն—(ասելով «մենք, օրինակի համար, կամ իմ հան-գուցիալ քեռին») Չացկու հետ (գուք, այժմաններդ): Իւր յայտնի «А СУДЬИ КТО!» մենախօսութեան մէջ Չացկին էլ հին սերունդին—հակադրում է նոր: Վեր-ջաւէս ամբողջ պիեսից և գրեթէ բո-լոր խօսակցութիւններում երևան է գա-լիս հեղինակի ցանկութիւնը նկարագրել անցած և այժմիսի դարերի գաղա-փարների ընդհարումը: Այդ անցած դա-ւը—Կատարինէ II-ի չքեղ դարն է. բայց ոչ առաջին կէտը, երբ կայսրուհին եռան-դով ձեռնարկել էր բարենորոգումներ մտցնելու, այլ այն բէկցիան, երբ Կա-տարինէն—մի ժամանակ XVIII-րդ դարու փիլիսոփայութիւնով ոգևորւող Կատա-րինէն—Փրանսական յեղափոխութեան ձայնը լսելուց յետոյ՝ յանկարծ կանգնեց: Եւ ոչ միայն կանգնեց, այլ և յետ գնաց: Այդ ժամանակն էր, որ աւելի ևս վար-

գացաւ կառավարութեան սիւների, այ-սինքն գլխահանների ոյժը: Բայց միևնոյն ժամանակ կառավարութեան շնորհաց հտից ընկնելով, պաշտօնեաները կոր-ցրին իրենց առաջուայ շատ արժանիք-ները: Ամենից աւելի պահանջում էր շողոքորթել, կեղծաւորել, Մաքսիմ Մաք-սիմիչների նման ծաղրածուների դերեր խաղալ: Դնալ-դալ ու վանազան Տատ-եանայ Իւրիսիվնայի ու Ֆոմա Ֆոմիչ-ների ոտքերը լիզել: Մի կողմ թողնել մարդկային հպարտութիւնը, (Вотъ то-то, вѣсь въ гордецы—ասում է Չացկու մա-սին Ֆամուսովը) նշանակութիւն չաւալ աղնութեանը—և ապրել՝ երիտասարդ հասակում—Մօլչալինի նման, յետոյ Սկա-լօզուրի կամ Ֆամուսովի: Սյս երեքը—ան-ցած դարու ներկայացուցիչներն են: Փը-տած համոզմունքները և նախապաշարում-ները սրանց մէջ այնքան խոր արմատ են դրել, որ Չացկու ասելով նրանք չեն կարող անհետանալ, ոչ հրդէհից, ոչ էլ մօզայից: Սրանք ներկայացնում են մի ամուր սրտալիտէ որմ. ոչ մի նետ չի խցուի նրա մէջ. ուստի առաջուց կարե-լի է գուշակել, որ Չացկու սուր սլաք-ները—ի զուր են կորչում. նրանք յետ են թռչում: Թէ և ծովի ալիքներն էլ ոյժ չունին ժայռը տեղից շարժելու—միան-գամից, բայց ժամանակը անում է իւր գործը և ժայռն էլ մաշում է, փշրում...

Լուսաւորուած ազգասէր Չացկին—նոր, ուղղամիտ սերունդի ներկայացու-ցիչն է: Ամբողջ պիեսում չկայ մի հարց, որի մասին այդ երկու սերունդները հա-մակարծիք չեն էին և ընդհակառակը, նրանք տրամագծօրէն զանազանում են միմեանցից իրենց համոզմունքներով՝ լի-նին նրանք քաղաքական թէ բարոյա-կան, սօցիալական թէ դաստիարակչա-կան: Առնենք մի քանի օրինակներ:

Ֆամուսովը և ընկերութիւնը պահան-ջում են գլխահանինից—ծառայել. աս-տիճաններ, չքանչաններ և այլն—պէտք է լինին մարդուս նպատակը. նրանք ու-րիշ պարապմունք չեն ճանաչում: Չաց-կին ընդհակառակը խօսում է՝ մասուոր աշխատութիւններից, ուրի գէմ վիճում են հինգարու ներկայացուցիչները: Դրանց

դէմ է ուղղութեամբ Չացկու հետեւալ խօս-
քերը.

Теперь пускай изъ насъ одинъ,
Изъ молодыхъ людей, найдется врагъ
исканій,
Не требуя ни мѣстъ, ни повышенья въ
чинъ,
Въ науки онъ вперить умъ, алчущій
познаній,
Или въ душѣ его самъ Богъ возбудить
жаръ

Къ искусствамъ творческимъ, высокимъ
и прекраснымъ,—
Они тотчасъ: разбой! пожаръ!
И прослышешь у нихъ мечтателямъ
опаснымъ.

Դրերոհղուր փորձով գիտէր, որ այդ-
պէս է. նրա մայրը գրեթէ հայհոյանք-
ներով էր խօսում իւր որդու առաջի
գրականական փորձերի մասին և վախե-
նալով, որ իւր որդին կը նուիրէ իրեն
գրականութեանը և ոչ... պարսկական
պաշտօնին: Չացկին էլ իսկապէս մար-
գարէ հանդիսացաւ, որովհետեւ պիտի
վերջին իմացաւ, որ իրեն բոլոր հասա-
րակութիւնը խելագարուած էր համա-
րում: Բայց ինչ գիտութիւն կամ գե-
ղարուեստ. նրանք, որոնց վրայ այնպէս
իրաւացի թափում է իւր լեզին Չաց-
կին, այդ հասարակութիւնը. այդ՝

Мучителей толпа
Въ любви предателей, въ враждѣ не-
утомимыхъ,

Разсказчиковъ неукротимыхъ,
Нескладныхъ умниковъ, лукавыхъ
простяковъ,
Старухъ зловѣщихъ, стариковъ,
Дряхлѣющихъ надъ выдумками, вздо-
ромъ!...

սրանք—կարծես պատրաստ են քշել եր-
կրի երեսից նոյն իսկ ուսումը: Չացկու
կողմից ոչ հանաք է և ոչ էլ հեղեղութիւն,
երբ նա ասում է՝

А тотъ, чахоточный, родня вашъ, кни-
гамъ врагъ,
Въ ученый комитетъ который посе-
лился
И съ крикомъ требовать присягъ,

Чтобъ грамотѣ никто не зналъ и не
учился?....

Չէ. սա ժամանակակից իրողութիւն
է: Նոյն իսկ Ֆամուսովի տան մէջ յայտ-
նւում են այդպիսի կարծիքներ. երբորդ
արարուածի մէջ՝ Խլխառովան, իշխանու-
հին, Ֆամուսովը և Սկալզոգորը խմբով
վճռում են, որ ամեն չարիքի պատճառը՝
ուսումն է, գիտութիւնն է, վարժարանն
է: Ֆամուսովը առանց այլ և այլի ասում
է՝

Нѣтъ! ужьколи, зло пресѣчь,—
Забрать все книги бы, да сжечь.

Նւ պէտք է ասել, որ կար ժամանակ,
երբ կարելի էր սպասել այդպիսի մի
սիւրպրիզ: Դա Պաւել կայսեր ժամա-
նակն էր, երբ նա շարունակելով Կատա-
րինէ II-ի բռնած յետադիմական ուղղու-
թիւնով գնալ, ընկաւ անհաւատալի ծայ-
րահեղութեան մէջ: Բաւական է յիշել,
որ այդ ժամանակուայ ռուսաց զրաքըն-
նական ասեանը յունաց Արէսապագոսի
կամ հռովմայեցւոց ցէնզորների նման
հսկում էր, ոչ միայն գրքերի վրայ, այլ
և մարդու ներքին և արտաքին կեան-
քի, մարդու մտքի, խօսքի, քայլի, մինչև
անգամ հագուստի վրայ... Յիշենք տըխ-
րահալ զրաքննիչ Ֆ. Օ. Թումանսկուն,
որ ամենաանմեղ գրքերի վրայ իւր ամե-
նագործել veto-ն էր գնում: Յիշենք 1800
թ. ապրիլի 18-ի ուկրալը (հրամանը), որ-
տեղ ասուած է՝ «որովհետեւ արտասահ-
մանից բերուած գրքերը փչացնում են
բարբերը, խաղաում են հաւատը և օրէնք-
ները—հրամայում ենք այսուհետեւ ար-
գելել, թող չտալ բերելու Թումաստան
արտասահմանից ամեն տեսակ գրքերը,
ինչ լիզուով էլ որ լինին, նոյնպէս և
երաժշտութիւնը (այսինքն նոտաները)»:
Նիթէ այդ հետաքրքիր անհաւատալի ծայ-
րահեղ մտքերը ճշդում են պատմական
փաստերով, ուր մնաց նրանց առօրեայ
փիլիսոփայութիւնները, նրանց հայեացք-
ները—ընտանեկան և սօցիալական յա-
րաբերութիւնների վրայ: Այն ամենը,
որի դէմ էր գնում Չացկին—գոյութիւն
ունէր նրա ժամանակը և այն աստիճանի
տիրապետող էր, որ ոչ ոք չէր էլ մտա-
ծում ծածկելու: Ընդհակառակը Ֆամու-

սովը պարծենալով է խօսում առաջուայ
կեղծաւորութիւնների մասին, յիշօրէն
տալիս է Չացկուն ստորանալու խրատ-
ներ: Նա մի տեսակ առանձին բաւական-
ութեամբ խոստովանում է, որ ինքը իւր
ազգականների առջև—միշտ սողում է,
որ „Руга—ругу моетъ“, որ իւր մօտ
ծառայողները բոլորն էլ իւր ազգական-
ներն են և այլն: Նա համոզուած ասում
աղջկանը՝

Кто бѣденъ, тотъ тебѣ не пара.

Գործը—նա միայն ձեականութեան
մէջն է գտնում. բարոյականութիւնը—
արտաքին decorum-ի: Նա դաստիարա-
կում է իւր աղջկանը այնպէս, ինչպէս ինքն
է դաստիարակուել, իսկ այդ դաստիա-
րակութեան պատկերը—մենք գտնում
ենք Փօն-Վիդիի երկու կօմեդիաների
մէջ: Մենք սխալուած չենք լինի, որ ա-
սենք թէ Սօֆիայի դաստիարակութիւնը
Խլանուչկայի կամ Միտրոֆանուչկայի
դաստիարակութիւնից առաջ չէ գնացել:
Փամուսովները փնտրում էին ոչ լաւ
ուսուցիչներ ու դաստիարակներ, այլ
Числомъ поболѣе, цѣною подешевле-
իսկ սրա հետեանքը լինում է այն, որ
նախկին դերձակները կամ կառապան-
ները նրանց մօտ դաստիարակութիւն են
անում. ինչո՞ւ. որովհետեւ սրանք օտա-
րազգի են, ֆրանսիացի են: Ստարի, մա-
նաւանդ ֆրանսիականի հետեղութիւնը
—երկրպագութեան էր հասած: Այն ժա-
մանակուայ մեմուարներից մէկում կար-
գում ենք «Մենք զարմանում էինք և
ցաւում, տեսնելով բազմաթիւ նշանաւոր
անձանց տանը անպիտան և անբարոյա-
կան ֆրանսիացիներին, որոնք փախել
էին ոստիկանութեան ձեռքից և այժմ
եկել դաստիարակում էին» յայտնի ան-
ձանց երեխաներին*)»:

Ահա ինչն է ստիպում Չացկուն իւր
կրքոտ, կծու, բայց խելացի մենախօսու-
թիւնը, որը սկսում է այսպէս՝

Въ той комнатѣ незначущая вѣтрѣ-
ча...

Այժմ ի մօտոյ ծանօթանանք այս
անձնաւորութեան հետ, որը այնպէս ան-

խնայ ներկում է հնամոլներին: Նա էլ
պատկանում է նոյն, այսինքն, դժօրին-
ների շրջանին. պատանեկութեան օրի-
րում նա Փամուսովի Սօֆիա աղջկայ
հետ միասին է մեծացել: Իւր հայրենի-
քում ուսումը աւարտելուց յետոյ՝ նա
ճանապարհորդում է Եւրոպայում: Այդ
ճանապարհորդութիւնները Աղէքսանդր I
կայսեր օրերին շատ բնորոշուած էր.
Այդ ժամանակուայ բոլոր առաջաւոր
երիտասարդները կամ ճանապարհորդում
էին կամ ձգտում էին ճանապարհորդու-
թեան: Պուշկինն էլ, Գրիբօեդովն էլ—
ուզում էին ճանապարհորդել, բայց զա-
նազան պատճառներով չկարողացան:
Նեզինիյ Օնէգինը մենամարտութիւնից
յետոյ, երբ սպանում է Լէնսկուն, սկսում
է ճանապարհորդել Ռուսաստանում: Պէ-
չօրինը—Լերմօնտովի հերոսը—նոյնպէս
ճանապարհորդում է, բայց դէպի արեւելք:
Նախկին մտերմութիւնը Սօֆիայի հետ—
ծնել է Չացկու սրտում սիրոյ զգաց-
մունքը դէպի այդ օրիորդը: Օնէգինի
նման Չացկին ճանապարհորդութիւնից
ուղղակի երևում է՝ Փամուսովների մօտ
—երեկոյթի օրը: Այստեղ նա իմանում
է, որ Սօֆիան իրան արդէն մոռացել է
և սիրահարուել է կամ ձեռնում է սի-
րահարուած Մօլլանինին, իրենց տանը
բնակող մի անբան արարածի: Սօֆիան
մի տեղ սրա մասին ասում է՝ Остеръ,
уменъ, краснорѣчивъ... ևւ այդ կար-
ծիքը իրօք էլ ճշդում է գործողութեան
ընթացքում: Նրա սրախօսութիւնը հաս-
նում է բոլորին, ոչ ոք չի ազատում
նրա սուր պաքներից: Մի քանիսների
վերաբերմամբ նրա սրախօսութիւնները
այն աստիճանի կծու են, որ Սօֆիան
ասում է նրա մասին «մարդ չէ—օձ է»,
իսկ մի ուրիշ տեղ նկատում է «երևում
է, որ դուք սխալաբան էք ամենքի վը-
րայ թափել ձեր լեզուն»: Նւ ճիշդ, որ
շատ անգամ տաքացած երիտասարդը իւր
յարձակումներով ծայրահեղութեան է
հասնում, անքաղաքավարի է դառնում
և մինչև իսկ վիրաւորում է առաջը կանգ-
նողին: Նա ճարտասան է և շատ ան-
գամ կարծես ուզում է ցոյց տալ, որ
ինքը լաւ է խօսում: Թէպէտև շատ ան

*) Voyage à Pétersbourg. Մէսսկիսի:

գամ նա չի կարողանում ինքն իրեն զսպել, բայց այնուամենայնիւ՝ ամէնքը և ամեն ինչ վկայում են, որ նա խելօք է: Փամուսովը առում է նրա մասին՝

... ОНЪ МАЛЫЙ СЪ ГОЛОВОЙ,

И СЛАВНО ПИШЕТЪ, ПЕРЕВОДИТЪ...

Նւ տհա այդ հանգամանքն է, որ նրան ուղղակի զանազանում է ուրիշներից: Նա պարագում է գրականութեամբ — ուստի Փամուսովների աչքին կասկածելի դառնում և խղճալի: Խեղբը թելադրում է Չացկուն քննադատօրէն վերաբերուիլ դէպի չրջապատող հասարակութիւնը. այդ խելքն է, որ նրան պատուհասի մէջ է ձգում, պատճառում է նրան миллионъ терзаній և այդ խելքի համար է, որ նրան խելագար են հրատարակում: Նա երիտասարդ է, բուռն և մաքուր զգացմունքների տէր, երիտասարդ: Ինքը ազնիւ և ճշմարտասէր — նա չարաչար ցաւում է նայելով չրջապատող հասարակութեան վրայ և կարծես զգալով իւր մենակութիւնը, ուստի և անզօրութիւնը, նա սկսում է ատել ամենին և ամեն ինչ: Այստեղ արդէն երևում է Մօլիերի «Միզանտրօպի»^{*)}, և իւր հեղինակի ներքին տրամադրութեան մի որոշ չրջանի ազդեցութիւնները:

Մենք տեսնում ենք, որ Չացկին առիթ է փնտրել հակառակորդին. հարուածելու, յարձակուելու իրեն անախտ կարգ ու կանոնների, սովորութիւնների ու նախապաշարմունքների վրայ: Այսպէս, օրինակ, նա դէմ է՝ խնամիւթեան ծառայութեան մէջ, երեսպաշտութեան, ծերերի անախալական հեղինակութեան, ձևականութեան, ճորտութեան, օտարամոլութեան, հնաձե, դատարկ դատարարականութեան և այլն և այլն: Բայց շատ սակաւ անդամ նա խօսում է իւր ժամանակի մասին, նա կարծես խուսափում է իւր դրական պահանջները դնել: Այնուամենայնիւ մենք նրա մի քանի ակնարկութիւններից արդէն կա-

րող ենք իմանալ, թէ նա ինչ չրջանի կամ կուսակցութեան ներկայացուցիչ է: Նրկրորդ արարուածի, II-րդ երևոյթի մէջ Փամուսովը Չացկու հետ տաք տաք վիճում են. մինչդեռ Փամուսովը միամտօրէն սկսում է գովել անցեալ դարու ստորութիւնները — Չացկին հեղնօրէն նրան պատասխանում է, որ այժմ ժամանակը փոխուել է և այդ բոլորի վրայ այժմ կը ծիծաղեն: Փամուսովը զարմացած նրան կարրօնարիյ — խաղական յեղափոխական է անուանում: Չացկին շարունակում է՝

Չէ այժմ աշխարհը արդէն այդպէս չէ: Փամուսովը՝

Վտանգաւոր մարդ է.

Չացկին՝

Ամեն ոք աւելի ազատ է չունչ քաշում և չի շտապում ծաղրածուների խումբը մանել:

Այս Չացկու ժամանակը, այսինքն XIX-րդ դարու սկիզբը ամենեւին չէր նման XVIII-րդ դարու վերջին քառօրդին: Մարտի 12-ին 1801 թ. դահ է բարձրանում երիտասարդ Աղէքսանդր I-ին կայսրը: Կատարինէ II-րդը իւր սիրելի թոռան համար դատարարակ էր նշանակել Ժենեւացի հասարակապետական Լազոպին: Սրա ազդեցութեան ներքոյ մեծացաւ ապագայ կայսրը: Նրա դատարարական հիմքն էին կազմում XVIII-րդ դարու գրականութեան և փիլիսոփայութեան այն վսեմ և մարդասիրական գաղափարները, որոնք շնորհեցին Ֆրանսիային և ուրիշ շատ ազգերին՝ նոր կեանք, նոր ապագայ: Լօկկէների, Մօնթէսքիօների ու Բէնտամների սկզբունքներովն էր լցուած նրա փափուկ սիրտը և վառ երեակայութիւնը. Հաւասարութիւն ու ճշմարտութիւն աւարածելու նպատակով էր բարձրանում նա գահը: Նւ այդ գիտէր, զգում էր և ժողովուրդը, ուստի մարտի 12-ը մի տեսակ տօն էր հասկացողների համար: Շատերը — առում են ժամանակակիցները — այդ օրը միմեանց պատահելիս գրկախառնում, համբուրում և շնորհաւորում էին միմեանց — այնքան մեծ էր նրանց բոլորի ուրախութիւնը և յոյսը: Նւ անա-

*) Ալէքս. Նիկ. Վեսելովսկին իւր «Միզանտրօպ» մենագրութեան (մօնօգրաֆիայի) վերջին գլխում՝ խօսում է այդ ազդեցութեան մասին:

չըջատատած իւր մի քանի երիտասարդ ընկերներով, նա ձեռնամուխ է լինում զանազան բարենորոգումներ մտցնելու և այնպիսի ոգատամտական ոգւով, որ իսկոյն գինում է իւր դէմ պահպանողականներին: Այն բոլոր հորցները ու երևոյթները կայսեր մտատանջութեան առարկաներն էին: Առջուրէին գրած նամակից մենք իմանում ենք, որ նա տեսնում էր իւր տէրութեան բոլոր վատ ու խարխուլ կողմերը և իւր ոյժերը այդ բոլորը ուղղելու, մաքրելու՝ անբաւարար, պակասաւոր էր գտնում: Մինչևի նապօլէօնի Ռուսաստան մտնելը մտցնում են բարենորոգումներ ու ազատամիտ փոփոխութիւններ կառավարութեան գանազան ճիւղերում: Աօլլէգիանների փոխարէն հիմնում են նախարարութիւններ (մինիստրութիւններ), արեւմտեան մի քանի նահանգների ճորտերին սպասուած թիւն է շնորհում, փոփոխում են ցէնսուրական կանոնները և մասնուր սկսում է ազատ շունչ քաշել, հիմնում են համալսարաններ, ուսումնարաններ... Սէ եթէ մի կողմից երկիրքը բացւում էր ու զեղեցիկ օր էր խոստանում, միւս կողմից կուտակւում էին չարագուշակ ամպեր՝ իրենց հետ հողմ ու կարկուտ բերելով: Նովիկովի և Ռատիշչևի ժամանակ—ցանած սերմերը չէին մեռել: Պաւելի ժամանակ նրանք միմիայն քողով էին ծածկուել: Այժմ նրանք բարձրացան, ծլեցին և ծաղկեցին, բայց տարաբախաւոր շատ շուտ թաւամելու համար: Նոր էր կազմւում Ռուսաստանում յառաջադիմական բանակը. մեծ թիւ չէր պարունակում այդ բանակը, սակայն միջի եղած մարդիկը՝ զարգացած և խելացի մարդիկ էին: Ինչպէս ինքը կայսրը, այնպէս էլ նրա ամենամօտ օգնականները յափշտակւում էին անգլիական պետական կառավարութեամբ, սահմանադրութեամբ: Անգլիական լեզուն, գրականութիւնը, սովորութիւնները—սկսեցին մուտք գործել Ռուսաստան. տարածուեց անդլոմանիա: Չացիկն իւր համոզմունքներով ու պահանջներով պատկանելով այդ յառաջադէմ—ազատամիտ բանակին, ինքը ամենևին հակում չունի

դէպի օտարը: Ընդհակառակը նա մի տեսակ ծաղրով և տախտակութեամբ էր նայում օտարի — ազդեցութեան վրայ, ծաղրում էր օտար սովորութիւնները ու տարազները: Զինուելով օտար տարազի դէմ—նա ծայրահեղութեան մէջ է ընկնում, պահանջելով յետ գաւառի դէպի ազադան — պապագան ժամանակները: Իսկ ըէակցիա էր—ընդդէմ XVIII-րդ դարու ունեւրի դատարի և ստրկական նմանողութեան օտարներին: Այդ ժամանակը կար այդպիսի մի շրջան, որին պատկանում էր և ինքը հեղինակը—Գրիբօեդովը: Համոզուած յառաջադիմական և ազնիւ մարդ լինելով հանդերձ—նա և ազգասէր էր, ու չէր ուղում հետեւելու եւրոպական կուտուրային, կորցնել իւր ազգային գոյնը, ազգայնութիւնը: Գրիբօեդովի ամենամօտ մարդիկը եղել են նրանք, որոնք իսկապէս ասած՝ սերմեր ցանեցին ապագայ պաւլեանօֆիների (պաւլօնասէրների) կուսակցութեանը, որը մի ժամանակ մեծ դեր խաղաց, շատ գործ արաւ, բայց յետոյ պլաստուեց, և փոխուեց պահպանողականութեան: Սակայն Աղէքսանդրի վերանորոգական գործունէութիւնը շատ երկար չը տևեց: Կարծես իրագործուեցին Ֆամուսովի այն խօսքերը, որ նա ասում է իւր մարդկանց մասին՝

Прямые канцлеры въ отставкѣ по уму!

Я вамъ скажу, знать время не приспѣло,

Но что безъ нихъ не обойдется дѣло.

Սէ ահա հասաւ այդ ժամանակը և այդ «կանցլէրներին» յանձնւում է կառավարութեան դէպը: Աղէքսանդրը ի բնէ տրամադրուած լինելով դէպի միասփիզմը—Բարոնուհի Իւլիա Կսիդնէսի հետ ծանօթանալուց յետոյ, բոլորովին ընկնում է միատիկների ազդեցութեան տակ: 1815 թ. կէս միստիքական, կէս քաղաքական եռապետութիւն է հաստատւում Պրուսիայի, Ռուսաստանի և Աւստրիայի միջև, որը կոչուեց «սրբազան դաշն»: Դաշնագիր պետութիւնները խոստանում էին՝ թէ ներքին և թէ արտաքին գործերում վարուել, շարժուել

ՀԱՅ ԳԵՐԵՍԵՆԱԳԵՆ ԲԱՐՄԱՔ 1881 Ք.

(Ի զԽ. ՆԱԳ. ԱՄԱՏՈՒՆՈՒ ԱԼԲՕՄԻՑ)

Ա. շարք 1. Յ. Սահակեան 2. + Գ. Աբրահամեան 3. Ա. Մանդինեան 4. + Գ. Աղամեան
5. տիկ. Սիրանոյշ 6. + օր. Մարի-Նուարդ 7. Զարթեղեանց:

Բ. շարք 1. Սաֆրագեան 2. Գ. Սարումեան 3. + Ա. Սուքիասեանց 4. տ. Հրաչեայ
5. օր. 4. Գարագաշ 6. Գ. Տէր-Գալթեան 7. Աւելեան 8. Մնակեան:

Գ. շարք 1. օր. Վարդուհի 2. Ղազեան 3. + Եր. Գարագաշ 4. տիկ. Զմշկեան
5. Գ. Զմշկեան 6. Աղայեան 7. Սանձակ:

Դ. շարք 1. Ա. Սարդարեան 2. + օր. Սատղիկ 3. Կ. Մատինեան:

քրիստոնէական սկզբունքներով: Բայց այդ սկզբունքները նրանք շատ նեղ և միակողմանի, ուրեմն և սխալ էին հասկանում: Ռաշնադրութեան հետեանքը եղաւ այն, որ երեք տէրութիւնների մէջ էլ՝ առողջ միտքը, գիտութիւնը—սկսեց հալածուել:

Ռուսաստանում ասպարէզի վրայ էին Առաւելները, որի շօլային էր անշուշտ պատկանում Սկալօզուրը և տխրահռչակ երկու այնաքսները՝ Ռուսիչը և Մագնիցկին: Նւ սկսուեց խաչակրաց նոր արշաւանք ամեն մի առողջ մտքի, ազատ խօսքի դէմ: Հողը փափկեց Նիկոլայ կայսեր գործունէութեան համար:

Այսպէս ուրեմն՝ յանձին Չացկու մենք ծանօթանում ենք 20-ական թուականների այն կուսակցութեան*) հետ, որի հիմքը դրուել էր դեռ Կատարինէ II-րդի ժամանակ XVIII դարու փիլիսոփայութեան ազդեցութեան ներքոյ: Կատարինէ II-րդի թագաւորութեան երկրորդ կիսում և Պաւելի ժամանակ այդ կուսակցութիւնը կենդանի մեռած էր՝ տիրած խաւարամտութեան շնորհիւ: Գլուխ է բարձրացնում Աղէքսանդր I-ի ժամանակ: Նթէ Նապօլէօնեան պատերազմների հետեանքներից մէկն եղաւ այն, որ այդ ուղղութիւնը հալածանքի ենթարկուեց, միւս կողմից—եւրոպացիների հետ շփուելուց յետոյ, նա (կուսակցութիւնը) աւելի լայնացաւ և ներքուստ աւելի հաստատուեց և զօրեղացաւ: Եւրոպական կուլտուրայի, ազատ մտքի և կեանքի, յառաջադիմութեան ներկայացուցիչ լինելով—այս կուսակցութիւնը անշուշտ պէտք է կուլ յայտարարէր իւր հակառակորդ՝ հին կեանքի ու սովորութիւնների պաշտպան և պահպան կուսակցութեան: Նւ յայտարարեց էլ: Այդ երկու հակառակ տարրերի ընդհարումն է, որ ահա առաջ է բերուած «Խելքի պատուհաս» կօմիդիայի մէջ: Այսպիսով «Խելքի պատուհասը» ներկայացնում է ոչ միայն մի հասարակ, շարժւոյն տարեշրջան, ժամանակ, այլ ուստաց կեանքի մէջ մեծ նշանակութիւն ունեցող մի դարա-

դրութիւն: Ընդհանուր պատմութեան մէջ այդպիսի դարեշրջաններ են կազմում՝ վերածնութիւնը, ռէֆօրմացիան, ֆրանսիական յեղափոխութիւնը և այլն, որոնք զանազան ազգերի մէջ—զանազան դոյն և կերպարանք են ստացել: Բայց մի բան՝ յատուկ է այդ բոլոր շրջաններին էլ և ազգութիւններին էլ. «նորի» աւետողներին միշտ հասկացած չեն. «նորերը» միշտ հալածուել են հներից: Յիշենք Ուիկլէֆին կամ Սալօնաուօլային, Կօպէրնիկին կամ Վօլտէռին: Չացկուն էլ են հալածում, և նրան խելագար են հրատարակում, և նա անէծք թափելով—թողնում հեռանում է Մոսկուայից: Գեօթէի Վերտէրին էլ չեն հասկանում և նա յուսահատուած ինքնասպանութիւնով է վերջ դնում իւր կեանքին: Չեն հասկանում և Չայլդ-Հաուօլդին, և նրա հեղինակին, որոնք, թողնելով Ալբիօնը, օտար երկրներում են բաղդ որոնում, ինչպէս Չացկին, որ ասում է՝

Бѣгу, не оглянусь, пойду искать по
свѣту,
Гдѣ оскорбленному есть чувству уго-
локъ!

Այս հանգամանքներն են, որ ծնում են Չացկու մէջ յոռետեսութիւն, «համաշխարհային թախիծ», և մօտեցնում են նրան մի կողմից Գեօթէի և Բայրոնի հերոսներին, միւս կողմից Պուտարբոսի և Շէքսպիրի Տիմոններին, Մօլիերի Ալցէստին:

Շատերը մեղադրում են Գրիբօեդովին, որ նա միայն խօսեցնում է իւր հերոսին. Չացկու արած զործը մենք չենք տեսնում: Մենք տեսնում ենք, որ նա լաւ հուստոր է, բայց թէ ընդունակ է արդեօք գործելու թէ ոչ, մենք չգիտենք: Սակայն մեր կարծիքով այդ հանգամանքը աւելի ցոյց է տալիս, որ Գրիբօեդովը անկեղծ և գիտելու ընդունակ մի տաղանդ էր: Նւ ահա թէ ինչո՞ւ: Մենք լինչ իրաւունք ունինք մեղադրելու Տուրգենևը իւր „Наканунѣ“ վէպի մէջ բուլղարացի Ինսարովին է դուրս բերել իբրև հերոս, իսկ Գօնչարովը իւր „Обломовѣ“—ի մէջ—ուստացած գերմանացի Շտօլցին: Ի՞նչ պիտի անէին անկեղծ բա-

*) Партия.

նաստեղծները, երբ այդ ժամանակներում, այդ տիպարները ներկայացնող ռուսներ կամ մաքուր ռուսներ չկային:

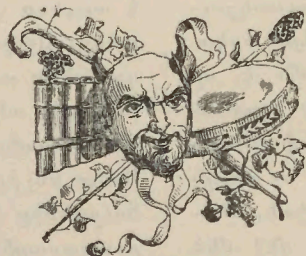
Նոյնպէս և Գրիբոեդովը. նրա ժամանակ Չափկիները դեռ միմիայն խօսում էին, դեռ գործի չէին անցել: XIX-րդ դարու առաջին քառորդում կային մարդիկ, որոնք Փամուսովների նման բոլորովին չէին նկատում իրենց շրջապատող ցեխն ու կեղտը. կային մարդիկ, որոնք Օնէգինի նման թէպէտ տեսնում էին այդ ցեխը, բայց կեանքի ոյժի և զարգացման պակասութեան պատճառով իրենք դեռ խրում են այդ ցեխի մէջ: Պէճորինը արդէն ոչ միայն տեսնում է, այլ և կամենում է հեռանալ. տեղ տեղ նա մինչև անգամ զինւում է այդ ցեխի դէմ, բայց սա էլ դեռ ոյժ չունի կռուելու: Բայց ահա երևան են գալիս Չափկիները, որոնք պատրաստ են կռուելու և կռւում են. բայց առ այժմ միմիայն խօսքով: Անցան մի քանի տասնհակ տարիներ, մինչև որ ռուս յառաջադիմականները կարողացան խօսքից—գործի անցնել: Նրա համար պէտք էին 60-ական թուականները, Ադէքսանդր II-ի ռէֆորմները:

Այդպիսի մի պատկեր է ներկայացնում և մեր կեանքը, և կեանքի հայելին՝ մեր մատաղ գրականութիւնը: 60-ական թուականները մեր, ռուսայերիս, կեանքի մէջ մի նշանաւոր տարեշրջան էր: Մենք դարձրինք մեր հրեւը արեւելքից արեւմուտք. սկսեցինք ընթանալ նոր

շաւղով, ընդունեցինք նոր, եւրոպական կուլտուրան, առաջուայ ասիականի փոխարէն: Կեանքը մեր մէջ եռաց. երևան եկան նոր հոսանքի աւետողները և դեկավարները: Սմբատ Շահազիզի «Լևոնի վիշտը» այդ շրջանն է ներկայացնում: Լևոնը իւր շատ կողմերով յիշեցնում է վերոյիշեալ հերոսներին Չայլդ-Հաուզլին, Օնէգինին, Չափկուն և այլն: Լևոնը Չափկու նման իւր յարձակումների մէջ ծայրայեղութիւնների է հասնում և շատ անգամ իւր բարկութիւնը—ատելութեան է հասցնում. իւր կծու խօսքերով—նա շատ անգամ վիրաւորում է առաջը կանգնողին, բայց և Լևոնն էլ Չափկու նման միմիայն խօսում է, չի գործում. ինչո՞ւ: Որովհետեւ առ այժմ 60-ական թուականի մեր երիտասարդութիւնը միայն խօսում էր. նա միայն սերմեր էր ցանում: Բայց ահա անցան տարիներ և երևան եկան Ասլաններ, Կարօներ, Գարեգիններ...

Նւ եթէ սիրելի են մեզ դարունը և ծիծառները, եթէ թանգ են մեզ համար յառաջադիմութիւնը և նրա ախոյեանները, ուրեմն չնորհակալ լինինք նրանց, որոնք Բայրոնի, Գրիբոեդովի, Միցկևիչի, Շահազիզի և այլոց նման, իրենց գրուածներով միշտ վառ են պահում մեր սրտերում այդ յառաջադիմութեան առաջին ախոյեանների տիպարները:

Միևսու Բերքերեւան

† ԳՐԻԳՈՐ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ

Անցեալ 1894 թուակ. սեպտ. 12-ին, երեկոյեան ժամը 6-ին, յանկարծամահ եղաւ հայ դերասանական խմբի շնորհալի ոյժերից մինը—Գրիգոր Աբրահամեանը։ Նա վախճանուեց հազիւ 35 տարեկան հասակում. վախճանուեց համարեա՛ ընմի վրայ, ըստ որում նոյն իսկ մահուան օրը իրեն կատարելապէս առողջ զգալով միանգամայն անձնատուր եղած էր կանոնաւոր խումբը կազմակերպելու գաղափարին։ Նրա մահը առաջացաւ սրտի պայթումից։

Աբրահամեանին, իբրեւ դերասան՝ Թիֆլիսի, եւ ընդհանրապէս, հայ հասարակութիւնը ճանաչեց 1891 թատերաշրջանին, երբ հայ երիտասարդութեան ջանքերի շնորհիւ հայ բեմը վերստին կենդանութիւն առաւ։

Իբրեւ հայ ընմին նուիրուած մշակ՝ առաջին անգամ նա ասպարէզ է գալիս հայկական թատրոնի ամենածաղկեալ շրջանում՝ 80-ական թուկաններին, երբ հայ թատրոնը երկար ու ծիգ տարիներ իւր ողորմելի գոյութիւնը քարշ տալուց յետոյ, յանկարծ քարճրացրել էր իւր գլուխը հպարտ այնպիսի կօրիֆէյների ներկայութեամբ, ինչպիսիք էին հանճարաւոր Աղամեան, տաղանդաւոր տ. Հրաչեայ, Վ. Գարագաշ, Մնակեան եւ այլք եւ գրաւելով հայ հասարակութեան ընտիր մասի ուշադրութիւնը, իւր շուրջն էր ժողովել նրա

ամենափայլուն ներկայացուցիչներին։

Եւ ոչ ոք չէր կարող երեւակայել, որ այդ ժամանակուայ ստատիստի դերակատար համեստ երիտասարդը, համարեա թէ հակակրելի դէմքով ապագայում խմբի նշանաւոր ուժերից մինն է դառնալու։

1882 թուականին խումբը քայքայուելուց յետոյ, Աբրահամեանը շատերի նման հեռանում է Թիֆլիսից, քայց չէ հրաժարուած բեմական գործունէութիւնից, այլ ըսկսում է շրջել Կովկասի զանազան հայաքնակ քաղաքները, այցելում է Պարսկաստանի խուլ անկիւնները եւ վերջը համոզուելով, որ նախ քան ընմին նուիրուելը անհրաժեշտ է մի որոշ շօշալ անցնել, ուսումնասիրել արուեստը, միւսնոյն է՝ լինի այդ դպրոց կամ տաղանդաւոր դերակատարների օրինակ, տեղափոխում է Մոսկուայ եւ երկու տարի շարունակ ամենայն լրջութեամբ հետեւում է Մոսկուայի փոքր թատրոնի արտիստների խաղին, աշխատելով մշակել իւր ներքինը եւ խաղի մի որոշ ձեւ իւրացնել։

Չնայած իւր նուազ ծայնին՝ Աբրահամեանը աչքի էր ընկնում իւր ընական մտածած կենդանի խաղով, նուրբ հարուստ դիմախաղով եւ դիմագարդով։ Առանց սխալանքի կարելի է պնդել, որ հանգուցեալը խմբի սակաւաթիւ ան-

դամներից մինն էր, որ դերի մանրամասն ուսումնասիրութիւնը համարում էր դերասանի յաջողութեան պատուանդանը: Արտայայտիչ պարզ արտասանութիւն, ըզզացմունքով առողանութիւն—ահա նրա դերակատարութեան գլխաւոր յատկանիշները: Նա այն դերասաններից էր, որ դերերը չէր քաժանում լաւի եւ վատի, եւ դերի արժանաւորութիւնը գրած թերթերի քանակութեամբ չէր չափում, իւրաքանչիւր դեր, լինի ծառայ, վաճառական, ազնուաշուք պարոն, ծեր, զգուելի արարած կամ թեթեւտղիկ երիտասարդ նա ընդունում էր հաճոյքով եւ բեմ դուրս գալու պէս իւր վրայ էր կենդրոնացնում հանդիսականի ուշադրութիւնը եւ ամեն անգամ մի նոր տիպ ստեղծում:

Արրահամեանի մասին եւ ոչ երբէք ասուած է, թէ նա տաղանդ է, քայց նա իւր տեխնիկայի մշակութեան շնորհիւ արուեստը հասցրել էր այն աստիճանին, որ տաղանդի մօտ չէր նսեմանում:

Մտաբերելով նրա ներկայացրած քազմաթիւ դերերը, նախ եւ առաջ յիշելու է փաստաբան «Բերենտ» (սնանկութիւն, կօմ. 5 գործ. հեղ. Բիեռնսօնի). րէալականութիւն, գեղարուեստական պատկերացումն տիպի, ճշդութիւն եւ հաւատարմութիւն հեղինակի մտքի, —ահա դրական կողմերը: Հանգուցեալ Ամրիկեանցի մահից յետոյ

նա էր ընտրող «Արութիւն Զիմզիմով» (Պէպօ-ի մէջ) եւ հիանալի «Գուլաքենց Օսէփ» (Բանդած օջախում): Յիշատակելու է նաեւ քաղաքագլուխ (Դօքտօր Շտօքման) եւ Փրանց Մօօր (Աւագակներ) դերերը, ինչպէս նաեւ մի շարք դերեր, որոնց նա կատարել է առաւել կամ նուազ յաջողութեամբ եւ գեղարուեստական վայելչականութիւն պատճառել հայ թատրոնի սակաւաթիւ այցելուներին:

Հանգուցեալի յուղարկաւորութեան հանդէսը, որ, ի դէպ ասելու է, քաւական անշուք կատարուեց, չնայած հիանալի աշնանային եղանակի, պատուելէին իրենց ներկայութեամբ հայ դերասանական խումբը եւ զարդարել նրա դազաղը պսակով, վրաց դերասանները, մի քանի թատերասէրներ եւ թատրոնապետ Փօրկատտի:

Վանքի Մայր եկեղեցում արժանապատիւ Տէր Մուշեղ քահանայ Տէր Ղեոնդեանը մի զգացուած դամբանական խօսեց, նկարագրելով հանգուցեալի գործունէութիւնը հասարակական տեսակէտից եւ այդ եղաւ նրան ցոյց տուած վերջին մեծարանքը:

Նա թաղուեց Խօջիվանքի գերեզմանոցում:

Յանձին Արրահամեանի հայ խումբը անփոխարինելի կորուստ ունեցաւ:

ԴԵՐԱՍԱՆ

ԹԱՏՐՈՆԻ ԼՈՒՍԱՏՈՒ ԱՍՏՂԵՐԸ

Բեմական պատկերներ Ֆրեյնդի

I

ԱՍՏՂԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

Այն հարցին՝ թե ինչ է տենօրը, կարելի է մի շարք տարբեր պատասխաններ շարել, որոնց բաղդադելը չափազանց հետաքրքրական է: Պատանեկության չքանից նոր դուրս պրծած դեռահաս օրիորդը, որ հաւատում է կեանքի և բեմի բազմաթիւ պատրանքներին, և ոգևորութեան կայծը կարմիր ներկից չէ զսնազանում, օրինակի համար, հետեւեալը կը ճառէր:

—Տենօրները այն երջանիկներն են, որոնց Ապոլոնը պարգևատրել է երգելու ձիրքով: Նրանք նախանձին արժանի այն էակներն են, որոնց համար Արարիչը դափնիներ է ստեղծել: Տենօրները մեր ցնորքների, գաղտնի հրապուրանքների հերոսներն են. մենք նրանց ժամերով ենք սպասում թատրոնի մօտ, մեր համեստ խնայողութիւնից զնուծ ենք նրանց կենդանագրերը և անստորագիր նամակներով պաղատում ենք գոնեայ երկտողի արժանացնել, նամակը ուղղելով երկրպագուհուն *poste restante* (ց' պահանջ): Բարիտոնները խանդոտ են լինում, բասսօ երգիչները չար և վրիժառու, իսկ տենօրները սիրալիր և վեհանձն: Նրանք վեհութեան, ազնւութեան և քաջութեան մարմնացումն են. ինչպէս չերազել նրանց մասին:

Պրօֆէսօր Մայդէլը հաւանօրէն իւր

կարծիքը աւելի որոշ կարտայայտէր (անշուտ գիտնական տեսակէտից), նա մօտաւորապէս կասէր՝

—Տենօրները այն թշուառականներն են, որոնք մոլորուած են մի *idée fixe*-ով, իբր թէ նրանք ընդունակ են վերին ձովերցնել, մինչդեռ նրանք հազիւ են քաշում Տ: Նրանք անբուժելի են:

Ահաւասիկ մի թատրոնապետի դատաւճիռը:

—Տենօրները վերին աստիճանի զգուշիւ արարածներ են, որ միայն հնարաւոր է երևակայել: Բացի ձայնի ծաւալից, նրանց միայն հետաքրքրում է վարձատրութեան գումարը: Մի տարով հրաւիրուելիս, նրանք ինն ամիս արձակուրդ են պայմանագրում և, եթէ նրանց ծայրայեղ հաճոյքներին գոհացումն չէ տրուում, հրաժարւում են երգել, անգամ որ նկատեն, թէ ներկայացման տոմսակները սպառուած են: Նրանք միշտ նոր և չքեղ հանդերձներ են պահանջում և բեմի վերայ բացի իսկական շամուլայնից ուրիշ խմիչք չեն ընդունում: Նրանք աշխատում են իրենց ռոճիկները պայմանաժամից առաջ վերցնել, եթէ ոչ կէսը, գոնեայ քառորդը, իսկ եթէ պարտաւէրերը սպառնում են նրանց խեղդել, անամօթաբար դրժում են պայմանը և Ամերիկա փախչում: Գետլինը մտնեն բոլոր տենօրները:

Սակայն ահա և լուսանկարի կարծիքը:

—Ի՞նչ է տենօրը:—Մեր ամենաարդիւնաւէտ կլիէնտը:

Ի վերջոյ մի իմպրեսսարիոյի*) յուսահատ և ցաւազար բացակայութիւնը:

—Ի՞նչ է տենօրը:—Միշտ խզող ձայնով երգիչ:

Յառաջ բերած բազմաթիւ տարբեր կարծիքներէն շատ դժուար է մի որոշ եզրակացութեան գալ: Եւ ի՞նչ է տենօրը հարցին այնչափ էլ դիւրին չէ պատասխանել: Սակայն աւելի դժուար է բաւարար պատասխանել մի երկրորդ հարցին, որ աւելի բարդ է, թէ «տենօրները ինչպէս են ստեղծուած»:

Սովորաբար հասարակութիւնը համոզուած է, որ տենօր դառնալու համար նախ՝ հարկաւոր է ծնուել և տպա՝ քաղաքաւարութիւնից դրդուած մասամբ էլ երգել սովորել: Տէրն ինքը փրկէ: Տենօր լինելու համար այդ ինքն ըստ ինքեան զեռօր է հաւասար: Անյայտ, բոլորին անծանօթ, նա գուցէ իւր կեանքը մաշէ մի պատառ հացի համար, եթէ նրան բաղդ չվիճակուի և նրան «չեն ստեղծիր», ինչպէս որ ընդունուած է գեղարուեստական աշխարհում խօսել:

Եւ թէ ինչ հմայութիւնների շնորհիւն է կատարուում այդ, կարող է մեզ գաղափար տալ հետեւեալ փոքրիկ, սակայն կատարեալ ճշգրիտ պատմութիւնը:

Իմպրեսսարիօ Բերնարդէլլին (Բերնհարդ անունը նրան բաւարար դիւթիչ չէր թւում) կատաղած է: Նա ուշացաւ զնացքից և այն էլ կեղտոտ, յետ ընկած ձանձրալի Յիտիւլից քաղաքում և ստիպուած է արջերի այդ անկիւնում գիշերել:

Հայտնիով աշխարհը նա հսկայական քայլերով չափում է հիւրանոցի դատարկ դահլիճը, խորհելով թէ ինչպէս մեռցնէ մահացուցիչ ժամերը և իւր վրդովմունքը:

—Կեօյներ:

—Ինչ կը հրամայէք, պարոն:

—Ձեր տաղաքականոցում թատրոն կ'այ:

—Կեօյները ժպտում է:

—Թատրոն: Նայած թէ, թատրոն ասելով ո՞վ ի՞նչ է պատկերացնում: Մեր թատրոնապետը ամենքին հաւատացնում է,

որ նա օպերային խումբ է պահում: Երաժիշտների փոխարէն կոտորուած մի դաշնամուր ունի: Հասոյթ չկայ և վարագոյրի դերը կատարում են մեր մահճակալների սաւանները. մեր տէրը ձրիաբար տուեց—փոխարէնը *passé partout* (ազատ մուտք) ստանալով: Այսօր խաղում են „Trovatore“:

Իմպրեսսարիոյի աչքերը ապագայում վայելիք գուարճութիւնից ցոլում են:

—Իսկ թատրոնը հեռու է:

—Ո՛չ, հիւրանոցի ետեի փողոցը:

—Ցանկանում եմ գուարճանալ:

Հինգ րոպէից Բերնարդէլլին նստած էր Յիտիւլիցի մուսանների տաճարում: Վարագոյրը բարձրացրին: Պրիմադօնան սկսեց մի ինչ որ արիա օւնել: Դաշնամուրի ստեղծութիւնը հրաժարուում են ձայն հանելուց, օդը վարակիչ է և խուլ մութ անկիւնից բաժակների շրխոց է լսւում: Այդ ամենը այնքան էլ չէ փառատում Բերնարդէլլու տխրութիւնը և նա արդէն մտածում է հեռանալ, երբ յանկարծ բեմ է մտնում տենօրը: Արարիչն Աստուած այդ ինչ հրաշալի ձայն է: Բերնարդէլլին շտապ իւր տեղն է բռնում և հիացած մեխւում է աթոռի վրայ: Ականջները սրած, աչքերը կիսաբաց նա լարուած ուշադրութեամբ լսում է: Հընչիւնները աստիճանաբար մեղմանալով փաղաքշական են դառնում, յանկարծ գոռոզանում և կարծես ներդաշնակ ճնշումով սպառնում են փոքրիկ դահլիճի առաստաղը տուաքեցնել:

Բերնարդէլլին շացած չէ հաւատում ոչ իւր ականջներին և ոչ էլ աչքերին: Ձէ որ այդ մի դիւտ է և այն էլ առաջնակարգ: Բայց ինչպէս է պատահել, որ այդ գանձը այստեղ է մնացել:

Իմպրեսսարիօն բեմ է շտապում և ներկայանում տենօրին:

—Սիրելի բարեկամ, այդ որ չար բաղդի շնորհիւ էք այստեղ հասել:

Արտիստը վստուած ժպտում է: Հին առակ է, երբ սիրահարուած ամուսնանում ես անընդունակ դերասանուհու հետ և առանց նրան հրաւէր չես ընդունում, այն ժամանակ լեռան գագաթից

*) Թատրոնապետ:

արագութեամբ գլորուում ես և ոչ ոք քեզ չէճանաչում, բոլորը քեզ մոռանում են: Բերնարդէլլու վճիւր պարզ է, անսասան: Այդ մարդուն պիտի «ստեղծել» աշխարհ հանել, հռչակել:

—Վաղը առաւօտ դուք ինձ հետ մեկնելու էք, ասում է նա մի այնպիսի վճռողակի ձայնով, որ ոչ մի հակաճառութեան զիջանելու չէ:

—Սակայն իմ պայմանը, թատրոնապետը...

—Նս նրան հազար մարկ տուգանք կը վճարեմ:

—Ո՛հ, ինչ բաղդաւոր ասողի տակ է ծնուել այդ հրէշը:

—Հետևապէս որոշուած է:

Շփոթմունքից դողալով երջանիկ մարդը սեղմում է իմպրեսսարիոյի ձեռքը:

—Վերջացած է, պատասխանում է նա:

—Էհ, լաւ, ներկայացումից յետոյ, մենք հիւրանոցում մանրամասն կը խորհենք:

Բերնարդէլլին հեռանալիս, կրկին յետնայելով, ծիծաղելով հարցնում է:

—A propos (ի դէպ) ձեր ազգանունը:

—Շտիբել, ամօթխած պատասխանում է երգիչը:

Իմպրեսսարիօն քաջախ խմածի պէս ծռւորում է դէքը:

—Շտիբել, Շտիբել, սոսկալի ազգանուն: Այսուհետեւ ձեր ազգն է „Stibelli“: (Ստիբէլլի) Ցտեսութիւն:

Արդէն կէս դիշեր է, մինչդեռ երկու նոր բարեկամները նստած տաք տաք վիճաբանում են: Ռայնվէյնին վաղուց է փոխարինել չամպայնը, նրանց երևակայութիւնը հետզհետէ բորբոքւում է: Շամպայնի իւրաքանչիւր կաթիլի մէջ Բերնարդէլլին մի մի ոսկի է նկատում, իսկ Շտիբելը յաջողութեան և փառքի նոր յոյս:

—Ուրեմն նախ դուք ինձ ո՛ւր էք տանելու, հարցնում է նա վառ յոյսերով. միթէ ուղղակի կայսերական թատրոն:

Իմպրեսսարիօն ոգևորւած վեր է թռչում:

—Առ այժմս ես ձեզ ոչ մի տեղ տա-

նողը չեմ, բղաւում է նա: Ահա տասներորդ անգամն է, ինչ ես բացատրում եմ, որ ձեզ նախ անհրաժեշտ է «ստեղծել» և ապա ասպարէզ հանել: Յիտիվիցի հանձարով և ոչ ոքին անհնարին է գրաւել: Ձեզ պիտի ասպարէզ հանել աղմուկով, էֆֆէքտով և պատրաստի փառքով: Ստրամադիր եմ ձեզ դռնել հասարակութեան ստորագոյն խաւերի մէջ: Այդ մեծ տպաւորութիւն կը գործէ և կորած էք դուք, եթէ դիմադրէք իմ նախագծերին: Արդ՝ դուք նախ կառապան պիտի դառնաք:

—Նս կառապան: Շտիբելը սարսափահար եղած վեր է թռչում:

—Ո՛հ, երկիւզ մի կրէք, միայն երկու օրուան համար: Իբր պատահմամբ ես ձեր մօտով կանցնեմ, դուք կերգէք, ես ապշած ձեզ կառքից կիջեցնեմ, դուք կը դիմադրէք, իսկոյն ամբօխը մեզ կը չըրջապատէ, աղմուկ, ոստիկանութիւն . . . լրագրական ռեպորտեօրներ . . . ահա և դիտը արած է... պարոն Stibelli—դուք ինձ հասկացա՞ք:

Տինօրը հեզութեամբ խոնարհում է հանճարի առաջ: Գիշերը երազում նա ոսկեզօծ մի մեծ մտրակ է տեսնում, ծայրին վերին ձօ կպած և երբ նա մտրակում է, ձիանները սկսում են խրխնջալ, իսկ նրանց խրխնջոցը չափազանց նման է թրաւօ... da capo բառերին:

Մի քանի չաբաթ չանցած Շտիբելը գտնուած էր: Կառապանի մասին հնարած առասպելը տասնեակ վարիանտներով զարգարում էր թերթերի էջերը: Նրա պատկերները խանութների լուսամուտներում ի ցոյց էին տրուած և կային անձինք, որոնք մինչև անգամ վիճում և դրազ բռնում, թէ անցեալում նա կառապան թէ սայլապան եղած է, բայց երբ մի բարեգործական նպատակով երկույթում նա ապացուցեց իւր ձայնի չքեղութիւնը և ճոխութիւնը նա մի անգամից օրուան հերոսը դարձաւ:

Արքունի թատրոնը նրան զաստրեօլներ առաջարկեց, իսկ Բերնարդէլլին խորամանկ ժպտով գլուխը չարժեց:

—Ոչ, սիրելիս, նախ մենք մի ամսով

Ամերիկա պիտի մեկնենք, մի կոյտ դու-
լարներ և թատրոնական ռեցենզիաներ
ժողովելու, իսկ երբ չլացնող ռեկլամա-
ները ազդարարելուց յետոյ կը վերա-
դառնանք, եռապատիկ կը գնահատուինք:

Այո, զեղարուեստի հարցերում, գեր-
մանացիք օտարների ջերմ պաշտողնե-
րից են:

Մի տարի անց:

Բեռլինի հարուստ թատրոնական
գրասենեակում նստած է Stibelli-ն, որ
Ամերիկայից նոր է վերադարձել և բա-
նակցում է հրաւերի մասին:

Արձակուրդը և ռոճիկը պայմանագրե-
լիս նա հանճարեղ ինքնուրոյնութիւն և
եղակի ճարպիկութիւն է արտայայտում:

Յուզիչ քրտնքի խոշոր կաթիլները
ցոլում են մեր թատրոնական ճակա-
տին, իսկ Stibelli-ի պահանջները ան-
զուսպ են, բայց ամերիկական ռեցեն-
զիաներն էլ արտաքոյ կարգի են, հա-
սարակութիւնը անհամբերութիւնից այր-
ւում է (չէ որ ամեն ոք ցանկանում է
գէթ մի անգամ լսել կառապանին, որ
վերին ձօ է վերցնում): Եթէ պայմանը
յաջողուեց յիսուն լի հասոյթ լինելու է:
Բանակցութիւններին յաղթական ժալի-
սով ականջ է դնում Բերնարդէլին: Նա
ամենեւին չէ կասկածում պայմանի յաջո-
ղութեան մասին, և արդէն հաշւում է թէ
ինչ ծախքեր կը պահանջէ քսանհինգե-
րորդ ներկայացումից յետոյ հանգիստւոր
գնացքը բոլոր կառապանների վառած
լապտերներով:

Ո՛հ ինչ սքանչելի ռեկլամայ է: Ամե-
րիկայի արգիւնքներից Բերնարդէլին
արդէն մի կոկիկ կալուածք է վաստա-
կել մայրաքաղաքի արուարձաններից մէ-
կի մօտ: Թատրոնի մուտքի առաջն նրան
սպասում է անիւներից կրակ թափւող
մի մեծարժէք կառք, գոյնզգոյն ֆրակով
զարդարուած սպասաւորի հետ: Ամբոխը
միշտ ձրի տեսարաններ է որոնում, իսկ
նրա կարծիքով այդ էլ մի ռեկլամայ է:

Այո, ով կը հաւատայ, թէ որ աստի-
ճանի երբեմն լաւագոյն է Յիտիւլիցի

նման անհիւրընկալ քաղաքում գնացքից
ուշանալ:

II

ՉԱՏ ԷՐ ԿԱՐՃԱՆԱՍԱԿ

Յմեռային ցուրտ գիշեր է: Ձիւնապատ
ամայի դաշտերով աղմկալից սլանում է
երկաթուղու գնացքը, որի չորրորդ կար-
գի վերջին վագօնի ամենախուլ անկիւ-
նում յատակի վրայ՝ կծկուած, գունատ
դէմքով մի երիտասարդ է նստած: Նրա
նորաձև հանդերձը պերճախօս փաստ է,
որ նա այլ կեցութեան է սովոր և բազ-
դի ծանր հարուածն է միայն նրան ձգել
աղքատ դասի մուրացկանների շրջանը:

Նա գուրկ է նոյն իսկ մի սնտուկից,
նոյն իսկ մի աղքատիկ կապոցից, որ
ունի մեծամասնութիւնը իւր գլուխը թե-
քելու համար: Բայց մի բոպէ գէթ նա
չէ մտածում տանը պատրաստած սաք
անկողնի մասին: Նրան նոյնպէս չէ զգուե-
ցնում նեղ տարածութեան գարշիլի ած-
խահոտը, ինչպէս նաև իւր կասկածաւոր
ուղեկիցների կոպիտ խօսակցութիւնը:
Նա միայն զգում է, որ վաղուց փայ-
փայած գաղափարը վերջապէս իրակո-
նացել է, որ նա այժմ փախստական է,
և ետեւից այրիլ է նաւի առաջաստե-
րը, աւերել կամուրջը և կտրուել չըղ-
թանքը, որոնք երբեմն օղակի պէս
նրան կապում էին ազատ անցեալի հետ:

Գիշերը պատած լաւարի մէջ գնաց-
քը թնդիւններով սլանում է առաջ, իսկ
երիտասարդի մտքերը աւելի արագ են
թռչում:

Նա համոզուած է, որ սպառնալու
նրան պատերազմալից դաժան կեանք է
սպասում, բայց և այնպէս չնչում է իր-
ըն ծանր լուծից ազատուած մի մարդ:
Նրա զրացին՝ արտաքուստ մի վայրենի
սևամօրուս սիւնքոր հեռաւոր աշխարհի
իւր արկածաւոր կեանքից առաջապելներ
է պատմում:

Նաւով նա օտար երկիր էր ուղևոր-
ուել, բայց համոզուելով, որ սպրեւու
համար այնտեղ ևս աշխատանք է սէտք,
հիմայ վերադառնում է հայրենիք հա-

րստացած միայն այդ աւելորդ վշտալի գիւտով:

—Հոգ չէ, մտածում է մեր երիտասարդը: Աւելի լաւ: Այդ իմ բաղձանքս էր:

Խելացնորութեան հաւասար նրան ուրախութիւն է տիրել: Նրան ոչ մի գին թանկ չէ երևում այդ ցանկալի ազատութիւնը գնելու համար: Մտօք նա պատկերացնում է վերջին օրերի նահատակութեան ժամերը, մաշող կռուի ամիսներն ու տարիները: Այժմ ամեն ինչ վերջացած է և քանի նա աւելի է սանջւում, որքան ապագան տրտում է նրան պատկերանում, որքան նա աւելի է ճանաչում իրեն գաղափարի մարտիրոս, այնքան աւելի քիչ է գիշատում նրան զարհուրելի միտքը՝ մօր յիշատակը, որ անքուն գիշերներ որբացած դառն արցունքներ է թափում մոլորուած որդու վրայ:

—Նա պիտի դերասան դառնամ: Այդ բառերը վառօդի տակառի մէջ ընկած կայծի նման բռնկեցրին խաղաղ գերդաստանի անդորր կեանքը: Մեր գարում մարդիկ չափազանց լուսամիտ դադափար ունին բնական արուեստի մասին և վերին աստիճանի համբերող են, երբ որ խնդիրը հարազատներին չէ վերաբերում: Մարտին Ֆոյլրասը՝ մինչև այդ ժամանակ ծնողաց փայփայած և երես տուած սիրելին, յանկարծ իւր առջև թշնամու մի գունդ նկատեց:

Ինչպէս կարող էր առաքինի որդու և յառաջագէտ աշակերտի գլխում մի այդպիսի յեղափոխական զգուկի միտք ծագել: Նախախնամութեան ձայնին կամ իսկական գեղարուեստական կոչման ոչ ոք հաւատ չէր ընծայում, և ահա սկսուեց մօր և ազգականների կատաղի ճակատամարտը ընտանիքին վտանգ սպառնող արատի դէմ:

Այդ կռուի մէջ Մարտինի ուժերը և որոշումը հետզհետէ ամրանում էին: Նա հաստատ հաւատում էր իւր գեղարուեստական տաղանդին և մնացած աշխարհի վրայ նայում էր սառնարիւն և քարասիրտ:

—Էլ ի՞նչ որդի է, որ կամենում է հարազատ մօրը թողնել և գնալ խեղկա-

տակ դառնալ, հարցնում էին ազգականները:

—Այդ ի՞նչ տարօրինակ սէր է, որ ձգտում է ինձ դժբաղդացնել և իմ բարօրութեան միակ ճանապարհը փակել, մտածում էր Մարտինը:

Նա զգում էր, որ իւր ազգականների մեծամասնութիւնը ճանաչելով նրա կամքի անսասանութիւնը վաղուց արդէն հեռացել է նրանից և ընաւ չէր ցաւում, միայն թէ վտանգաւոր ճանապարհը ուղեորուելիս՝ նա ամենայն սիրով իւր հետ կը տանէր մայրական օրհնութիւնը: Սակայն եթէ ստիպուած պիտի լինիս առանց նրան գոհանալու—փոյթ չէ: Երբ նա յաղթանակ տարած կը վերադառնայ, նրան գրկաբաց կը դիմաւորեն:

Փախչելու միտքը նրա մէջ մարմնացել էր: Ազատութեան համար նա կը հրաժարուի հայրենիքից, ընտանիքից, հարստութիւնից, բոլորից . . .

Ազգականները գուշակում էին նրա չար դիտաւորութիւնը և այնպիսի աչալըջութեամբ էին հսկում, որ երբ հասաւ օրհասական ժամը, նա ստիպուած էր զրեթէ մերկ փախչել: Մի քիչ սպիտակեղէն վերարկուի տակ թագցրած, ահա այն հարստութիւնը, որ նա կարողացաւ հայրենի տնից վերցնել:

Անհրաժեշտ էր սառնասիրտ երեւալ, բայց նա մեծաւ ուրախութեամբ կը հրաժարուէր իւր կեանքի մի մասից, միայն թէ կրկին անգամ իւր մօր վզով փաթաթուէր:

Մի ամբողջ օր նա թափառեց դաշտում, քաղաքից դուրս և միայն գընացքը շարժուելիս աննկատելի սայթաքեց վազօնը, որ բաղդ որոնէ:

Մօրը մտաբերելուն պէս արտասուքը նրան խեղդեց, սակայն միայն մի վայրկեան: Պանադիրոսական հաւատը դէպի իւր վսեմ կոչումը մոռացնել տուեց նրան ամեն ինչ: Նա երբ շոգեմեքենայի սլոցը լսուեց, Մարտինը պարզ ըմբռնեց, որ ընտանիքը նրանից հրաժարուել է և այլ ևս հալածելու չէ:

Վիեննա հասնելուն պէս նա խկոյն ներկայացաւ կօնսերվատօրիայի տեսչին

և թոյլտուութիւն խնդրեց քննութեան ենթարկուել ձրիավարժ ընդունուելու համար:

Տեսուչը, որ վերին աստիճանի բարեսիրտ մի անձն էր, ուշադրութեամբ նրան լսեց և իւր հաճութիւնը տուեց:

Յաւալի էմիայն, յարեց նա, որ դուք այդ աստիճան կարճահասակ էք:

Մարտինը երկիւղից ցնցուեց: Սա այն զարհուրելի չարագուշակ բառն էր, որ առաջին անգամ տանը արտասանեցին իբրև ծանրակշիռ փաստ նրա խալ մտքի դէմ:

Բարոյական և նիւթական ծանր զըրկանքների մէջ անցաւ ժամանակը մինչև քննութիւնների սկսուելը: Վերջապէս հասաւ ցանկալի օրը:

Քննիչները մեծ զուարճութեամբ հետեւում էին երիտասարդի արտասանութեանը և երբեմն միայն փոխանակում նկատողութիւններով: Ի վերջոյ նախագահը ասաց՝

—Բարեկամ, դուք տաղանդ ունիք և այն էլ խոշոր տաղանդ: Ձեր առողջանութիւնը խելացի է, բնական, կըքոտ, միայն . . .

—Պարոն նախագահ, յուսահատութեամբ ընդմիջեց նա, ի սէր Աստուծոյ, մի ասէք, որ ես կարճահասակ եմ: Ձեզ յայտնի չէ, որ յանուն գեղարուեստի ես ամեն ինչ զոհել եմ՝ ընտանիք, գիտութիւն, բարեկեցութիւն... Տոկունութեամբ և ոգևորութեամբ ես կը յաղթեմ խոշընդոտները. ընդունեցէք ինձ:

—Այդ բառերից սրտի աղիողորմ աղերսանք էր լսում: Դատաւորները չընջեցին: Նա ընդունուեցաւ իբրև ձրիավարժ:

Այն ժամանակ նա կատարելապէս կենդանութիւն առաւ:

Անսպասելի յաջողութեան տպաւորութեան ներքոյ տանից ուղարկեցին նրա իրերը և մասնաւոր թոշակ կապեցին մինչև աւարտելը:

Բայց նրա սիրաւ այլ ևս որբ չէր: Նա մտերմացել էր իւր ընկերուհիներից մէկի հետ, որը նոյնպէս ոգևորութեան կայծ էր արտայայտում: Նրանք միասին

էին աշխատում, նստում և պարապում քաղաքային թատրոնի չորրորդ հեղձուցիչ վերնայարկում, իսկ ազատ ժամերին ապագայի համար երեխայական նախագծեր էին երևակայում, դափնիների և սիրոյ մասին էին երազում: Նրկու ձիգ տարիներն անընդհատ և տոկուն աշխատութեան մէջ զորուեցան:

Քննութիւնները վերջացել են. կարճ ժամանակամիջոցում բոլոր նորաւարտները հրաւեր են ստացել: Մարտինի բարեկամուհի Ադան գրպանում նոյնպէս պայման ունի, միայն Մարտինին կարծես ոչ որ չէ նկատում:

Նրկար ընդմիջումից յետոյ նա վերստին լսում է չարագուշակ բառերը՝ «այո՛, եթէ միայն դուք այդ աստիճան կարճահասակ չլինէիք»:

—Դուք տաղանդ ունիք, ասում են թատրոնապետները, ափսոս միայն որ հասարակութիւնը այլ արտաքին է պահանջում:

—Կրկին անցնում են օրեր, շաբաթներ, իսկ Մարտինը դեռ հրաւեր չէ ստացել: Նա ցնորուածի նման աստանդում է:

—Աստուած իմ, Աստուած իմ, միթէ՞ դերասաններին հասակով են գնահատում:

Թոշակը ընդհատուել է: Ազգականները տակաւին յոյս էին տածում, որ միջոցների սղութիւնը կը ստիպէ նրան վերադառնալ հայրենի տուն, իսկ որչափ զրկանքները ծանրանում էին, նա այնչափ սակաւապետ էր դառնում:

Սեզօնը մօտենում էր: Ադան պիտի մեկնէր:—Մնացիւր միշտ բարի, առաքինի և ազնիւ, արտասուալից աչքերով հապիւ շնջաց Մարտինը, իսկ երբ ես յաղթանակին կարժանանամ մենք վերստին կը տեսնուինք:

Սև մի քանի օր չանցած ստիպուած ողորմելի հրաւեր ընդունեց գաւառական բեմի անխօս դերերի:

Սկսուեցան հիասթափութեան վշտալի օրերը: Փոքրիկ բեմերի վրայ տաղանդավոր դերասանները միշտ գոռոզաբար են շրջում. կոպիտ ոյժը տգէտ ամբոխին հիացմունք է պատճառում,

իսկ կուլիսի ետեւ մութ անկիւնում մե-
խուած կանգնած է Մարտինը ստատիս-
տի ցնցոտիներով: Նրա գլուխը վսեմ
գաղափարներով է լի, կուրծքը աստուա-
ծային կայծի շնորհիւ այրում է, մինչ-
դեռ նա լուռ թեան է դատապարտուած:

Խաղալու տենչանքից նա դողում է
ամբողջ մարմնով: Նրա վառ պերճախո-
սութիւնը, արտայայտիչ կրճկոտ աչքե-
րը գուցէ մոռացնել կը տան հանդիսա-
կաններին նրա արտաքին պակասութիւ-
նը, բայց թատրոնապետը անփորձ տա-
ղանդներից երկիւղ է կրում:

Զիջանելով Մարտինի բուռն թախան-
ձանաց վերջապէս նրան մի մեծ դեր
յանձնեցին դերմանակաւ ողբերգական
դերասանուհիներից ամենաբարձրահա-
սակի հետ և երբ վերջինս նկատեց իւր
խաղակցին, զայրացաւ և կամենում էր
իսկոյն փախչել.— *գաճաճների հետ նա*
բեմ դուրս չէ գալիս:

Այն օրուանից Մարտինը միայն սոմ-
բոխի հետ է երևում: Նրա ֆիզիքական
և բարոյական վիտերին մի նոր ցաւ ևս
աւելացաւ. նա սկսեց ինքն իրեն ատել:
Նա զգում էր, որ նրան ծաղրում են
այնտեղ, ուր նա երևակայում էր իշխել,
բայց չէր կարողանում թողնել այն աս-
պարէզը, որը նրան անդունդն էր գլու-
րում:

Միակ մարդը, որին նա բորբոքում
վառ նամակներով իւր վիշտն էր արտա-
յայտում, դա Ադան էր: Վերջինս պա-
տասխանում էր փաղաքշանքով, մխիթա-
րում էր. իսկ նա չէր էլ նկատում, որ
այդ մխիթարանքները հետզհետէ պա-
ղում էին և նուազում:

Ոչ մի ասպարէզում մարդ այնպիսի
արագութեամբ չէ կորչում, ինչպէս թա-
տրոնական աշխարհում:

Ծերունի դերասանները ընտելացել
են իրենց զգեստները գրաւ դնել և ա-
զատել, իսկ նոր դերասանի համար այդ
քայլը սոսկալի է: Մարտինը այդ վիճա-
կի բոլոր դառնութիւնը փորձեց և ահա
զուրկ դրամական միջոցներից եկել է
Վիեննա, ստրուկների այդ մեծահամբաւ
հրապարակը, որ մի կտոր հացի համար
գէթ պայմանաւորուելի:

Արեգակի պայծառ ճառագայթներով
լուսաւորուած փռուած է իւր հրաշալի
գեղեցկութեամբ Ռինգ-Շտրասսէն: Զար-
դարուած պարոններ անցուղարձ են ա-
նում. քաղաքային ընդարձակ ստուերա-
ձիգ անտառից լսում է Շտրասուի քաղ-
ցրահնչիւն վալսը, իսկ գեղատեսիլ պա-
լատների շարքով, նոյն ճանապարհով, ուր
երբեմն զբօսնել է նա երագելով փառքի
և բազդի մասին՝ աննպատակ չըջում է
անարդուած և ստորացած՝ Մարտին Ֆոյլ-
րաուը, որ վերադարձել է թատրոնական
գործակալներին զուր այցելելուց:

Յուսահատ պատկերացնում է նա իւր
ապագան: Այժմ, երբ նրա հանդերձը մա-
շուել է և ինքը նիհարել, նա առաջուա-
նից աւելի է տգեղացել և թատրոնապետ-
ները նրան տեսնելնուն պէս միայն լը-
ռում էին: Յոգնած՝ նա ընկաւ Ռինգ-
Շտրասսի նստարաններից մէկի վրայ
և մեքենայաբար հայեացքը ուղղեց յայ-
տարարութիւնների սիւնին:

Յանկարծ նրա այտերը վարդագոյն
դարձան, չըթունքները դողացին, մի
սարսուռ զգաց իւր ամբողջ մարմնով
և որորուելով մօտեցաւ սիւնին:

Նա սխալուած չէր. խոշոր տառերով
տպադրուած էր այն, որին նրա աչքերը
չէին հաւատում: Կրկին անգամ նա կար-
դաց սակաւաթիւ սողերը. գունատ չըր-
թունքները անզգայաբար շնչում էին
հետեւալ խորհրդաւոր բառերը՝

ԿԵՏՍԵՐԸՆ ԲԵՂԸՔԸՆԻ ԹԵՏՐՈՆ

«ԾՈՎԻ ՆԻ ՍԻՐՈՑ ԱԼԻՔՆԵՐ»

Ողբ. 5 գործ. հեղ. Գրիպարցերի
Օր. Ադայի դերին Ն. քաղաքի թատ-
րոնից.

Հերթ օր. ԱԴԱ.

Արդէն չատ ամիսներ էին անցել, որ
նա այլ ևս նամակագրութիւն չունէր ա-
մաչելով իւր անարժան անյաջողութիւ-
նից:

Բայց հիմա կրկին զարթեց հազիւ
զսպած կիրքը: Մոռանալով իւր աղքա-
տութիւնը, մաշուած զգեստը, առանց
յոգնածութեան նշոյլ զգալու, այլ բուռն
ձգտման թարմ տպաւորութեան ներքոյ,

այլայլուած դէմքով շտապեց դէպի այն հիւրանոցը, ուր սովորաբար իջնում էին հռչակաւոր դերասանները:

Նազելի աղախինը բացեց դուռը և կասկածաւոր նայուածք ձգելով օտարոտի հիւրին, իսկոյն կից սենեակը անյայտացաւ և թէև Մարտինը պարզ լսեց զանգակի նման հնչող Աղայի արծաթահնչիւն ձայնը, բայց աղախինը պատասխան չեւորեց, որ տիրուհին բացակայ է:— Թողէ՛ք ձեր հասցէն, ասաց աղախինը: Գուցէ օրիորդը իմաց կը տայ, թէ երբ կարող էք այցելել:

Հազիւ լսելի ձայնով Մարտինը ասաց իւր հասցէն և անմիջապէս մարմարեայ լայն սանդուղքներից ներքև իջաւ: Ստորութեան մի անոթոյ զգացմունք խեղդում էր նրան, բայց և այնպէս նա չէր կամենում համոզուել, որ Աղան ամաչեց նրանից, որ նա ուրացաւ նրան և նա հազարաւոր պատճառներ էր որոնում այդ արտասովոր վարմունքը արդարացնելու համար:

— Գուցէ նրա մօտ բարձրաստիճան հիւրեր կան, մխիթարում էր ինքն իրեն, գուցէ մինչև բեմ դուրս գալը նա չէ ցանկանում ոչ ոքին ընդունել, իսկ ներկայացումից յետոյ, երբ յաջողութիւնը ապահոված կը լինի, անկասկած կ'ընդունէ:

Փողոցում նա հաշուեց իւր ունեցած դրամը:

— Փառք Աստուծոյ, բաւական է, բացականչեց նա, ես նրան կը լսեմ:

Նրա մույլ մտախօհ դէմքը փայլեց: Յաջողութիւնը փառաւոր էր: Բեմի վրայ ոչ թէ մի պերճախօս ձեացող մի սիրունի էր, այլ իշխում էր Հրիւարցների իսկական Հերօն, իբրև վսեմ կանացիութեան զմայլեցնող մարմնացումն:

Վերնայարկի մթնոլորտում կանգնած է Մարտինը բորբոքուած դէմքով, կրակուած աչքերով: Նա հետևում է ոչ միայն բառերին, այլ վանկերին և թուում է նրան, թէ դահլիճը գլորացնող կարկուտի նման տեղող ծափահարութիւնները իւր համար են: Չէ որ այնտեղ հանդիսականներին դիմողը նրա ոգին է: Առաջին անգամ այդ դերը Աղայի հետ նա է փորձել, միայն նա է նկատել և

մշակել սքանչալից այդ նոր ձևերը, հնչիւնների այդ մաքուր ներդաշնակութիւնը:

Վարագոյրը ընկաւ: Թատրոնը դատարկուել է, իսկ փողոցում դերասանների մուտքի դրան մօտ մոլեգնանքների մի խումբ է սպասում, որ կրկին անգամ մեծարէ տաղանդին:

Մարտինը թեքուեց մութ անկիւնը: Դուռը բացուեց և երկրպագուների ազդակների և ծափերի փառաբանքով Աղան դիմեց դէպի իւր կառքը:

Նա գերացել է և կազդուրուել, երկչոտ օրիորդը հպարտ չքնաղ գեղունի է դարձել, ամբոխի մեծաբանքներին նա պատասխանում է ժպիտով:

Կոմս Հալէրնը՝ մայրաքաղաքի արիստոկրատներից մէկը ուղեկցում է Աղային. նա նստեց նրա մօտ և ամբոխի հիացմունքի և բղաւոցի տակ կառքը արագաւ: Թատրոնի շուրջը ամայացաւ. միայն Մարտինն է մնացել կանգնած սիւնի ստուերում՝ գլուխը թեքած սառը պատին:

Այժմ նա դիտէ, թէ ինչ խորը անդունդ է բուժանում նրան Աղայից:

— Այ դու տխմար, անխելք, ինչու էիր ցնծում այս երեկոյ, ինչու էիր փառաւորում: Անյաջողութիւնը կը մըտնիմացնէր նրան քեզ հետ, իսկ հիմայ նա ընդ միշտ կորած է քեզ համար:

Տանը նա երկու նամակ գտաւ: Մէկ ծրարի վրա գործակալի կնիքն էր:

«Թատրոնապետը վստահ է ձեր աշխատասիրութեան և տաղանդի վրայ. Գուք հիանալի սպաւորութիւն էք թողել, բայց դժբաղդաբար նա անհնարին է համարում ձեզ ընդունել»:

Մարտինը բարկութիւնից սեղմեց նամակը և վերցրեց միւս ծրարը:

Միւսը գեղեցիկ ծրար էր հիանալի մեծագրով և վրայից անուշահոտութիւն էր բուրում: Ահա թէ նա ինչ կարգաց՝ «նա չափազանց ցաւեցի, որ այսօր անկարող եղայ ձեզ ընդունել, մանաւանդ որ մենք հազիւ թէ կրկին տեսնուինք այս անգամ, քանի որ ես վաղը մեկնում եմ Ն... որչափ էլ որ իմ գէթիւն յաջող

լինի: Վաղուց է ինչ մենք իրարու մասին լուր չունինք և ինձ համար շատ ծանր էր լսել, որ ձեզ նման ազնիւ, բարի մարդուն յաջողութիւն չվիճակուեց: Բեմի վրայ ձեր ունեցած երկրորդական դիրքը վայել չէ ձեզ, քանի որ ձեր ընդունակութիւնը և տաղանդը կասկածից հեռու է և հաւատացէք նախատակադարմար կը լինէր, եթէ հրաժարուէիք այդ ասպարէզից: Սա վաղուց համոզուել եմ, որ մեր օրերում ուժեղ թոքերը և հրակայական հասակը բեմի վրայ աւելի են գնահատուում քան թէ խելքը, բնաւորութիւնը և ձիրքը: Դուք ապարդիւն կուիւ էք մղում, սիրելի բարեկամ»:

Այդ պարբերութեան հասնելուն պէս Մարտինը ձգեց անողոք նամակը, որից յանկարծ մի թուղթ վայր ընկաւ: Նա կուացաւ և նկատեց, որ թղթադրամ է:

Յասումից արիւնը խփեց նրա երեսին և, մի քանի վայրկեան լուռ մնալուց յետոյ, նա սկսեց հեկեկալ յուսահատ ծիծաղով:

Ահա թէ ուր է հասել նա, ողորմումով լին, նա յանդգնել է Մարտինին ողորմութիւն տալ: Նա ծիծաղում էր, իսկ արցունքները հոսում էին աչքերից:

Նա տենդային արագութեամբ մի քանի տող դրեց, կոխեց գրպանը, վերցրեց գլխարկը և սանդուղքներից շտապ իջնելով փողոց վազեց:

Այլանդակ դեր, որ աղքատութեան օրերին երևում էր նրան, կրկին կտրեց նրա ճանապարհը մույլ խաւարի մէջ, վարհուրելի խորհրդներ չչնջալով և յառաջ հրելով նրան...

Մարտինը չէր լսում փոթորկի դողանջիլը և ոչ էլ նկատում էր անձրևի վտակները . . .

Յառաջ... յառաջ...

Մի քանի ժամ անցած Ասպերնի կամուրջի վրայ մի թղթակալ գտան, ուր մի թղթի կտոր կար հետեւեալ անգուշակելի բառերով՝

«Այլ ևս մի մտածէք տարաբաղդ խելացնորի մասին, որ չկարողացաւ մի ուրիշ ելք գտնել և կամաւ վերջ դրեց անյաջող կեանքին: Այլ ասպարէզ մտնելը ինձ խանգարում էր օրհասական անյաղթելի տենչանքը: Սա ոչ մի յանցանք չեմ գործել և ոչ մի արատ ստիպուած չէի քաւելու: Սա ոչ թեթեամիտ էի և ոչ էլ ծոյլ... ես միայն կարճահասակ էի:

ԻՄ ԲԱՂԶԱՆՔԷ՝

Խաղաղ գիշեր, աղօտ լուսին
Թէ լինէին ինձի ընկեր,
Հունչ գեփիւռին, մրմունջ առուին
Չշնչէին ինձի երգեր.

Մայրեաց թաւուտ, մարմանդ դալար,
Մարդկան ոտից անկոխ հովիտ,
Ուր սուրբ սիրոյն ծխի բուրուառ՝
Թէ իրենց մէջ տային հանգիստ.

Այդ սրբազան միայնութեան
Մէջ՝ կերգէի իմ Սիրունին,
Եւ իմ դողդոջ երգերի ձայն,
Կաւանդէի գողտրիկ հովին,

Որ նա տանէր, մեղմիկ հնչէր
Այնտեղ, ուր նա ննջէ լռին,
Եւ նրա շունչն առնէր, բերէր,
Իմ սիրալիւր սեղմէր սրտին . . .

ՄՈՒՐԱՅՆ

ԱՆՉՈՒԿ ՍՐՑԻՍ

Թագնուիր, ով լուսին, միժան սիրահար,
 Դէմքդ սե քողով թոյլ ծածկեն ամպեր,
 Մի լուսաւորեր դու այդքան պայծառ
 Այս դաշտ ու հովիտ, այս խորունկ ձորեր,
 Օ՛ն աչքէս հեռի բնութեան սեթեւեթ.
 Մինչ չէ Սիրուհիս թե 'ի թե ինձ հետ:

Դադրիր, ով զեփիւռ, հեղիկ մի շնչեր,
 Մի տար դու ծաղկանց համբոյրներ թագուն,
 Դադրեցէք և դուք, քաղցրաշունչ հովեր,
 Մի ծառերուն մէջ հանէք սօսաւուն,
 Մինչ չէ հանգչեցնում գլուխն իմ կրծքին
 Հոգւոյս տարակայ հատորը անգին:

Եւ սիրակարկաշ դու, վճիտ առուակ,
 Դարձիր ճիւղ փութով դէպի քո ակունք,
 Եւ կամ լուռ, անձայն քո մանրիկ կոհակ
 Դըլորէ ժայռին խորշերը գաղտուկ,
 Մինչդեռ չեն դիտում քո ջինջ ալիքներ
 Իմ Աստուածունհու սևորակ աչեր:

Եւ շուրջս բոլոր թոյլ պատէ խաւար,
 Աստղերը ծածկեն սևաթոյր ամպեր,
 Երկինք և երկիր թոյլ խառնուի՛ն իրար
 Եւ որոտընդոտ գղրղի եթեր.
 Զի գեղօնք բնութեան, հրաշալիք երկնից
 Բաց աչօք դիտել ես չեմ հանդուրժում,
 Քանի սիրելիս հեռի է ինձնից,
 Քանի սրտիս մէջ արցունք է հոսում...

ՄՈՒՐԱՅԱՆ

ԼՈՒԴՈՎԻԿՈՍ ՎԱՆ ԲԵԹՆՈՎԷՆ

Victor Wilder-ի ընդարձակ աշխատությունից

ԳԵՂՄԵՅ ՕՐ՝ ՄԵՐԴԵՐԷՏ ԲԱԲԵՆՆԵՆ

(ՆՈՒԷՐ ԲԺ. Ա. Բ.ԻՆ)

I

Բեթհովենի ծագումը: Տաղանդաւոր մանուկի անձկութիւնները: Բեթհովենը Մոցարտի մօտ: Նա իւր ընտանիքի հայրն է: Վերջին տարիները Բոննում:

Գերմանիայի տաղանդաւոր բանաստեղծներից երգուած Հռենոս գետի ափին գտնուած է Բոննը, որ 18-րդ դարու վերջի քառորդին հասել է 10,000 բնակիչ ունենար և Կեօլնի արքեպիսկոպոսների աթոռանիստ քաղաքն էր: Բոննի արքեպիսկոպոսներն, իբրև գերմանական նորրնտիր կայսրների թագադիրներ փարթամ և ազատ կեանք էին վարում. սիրում էին գեղարուեստը, մանաւանդ երաժշտութիւնը. պահում էին բազմաթիւ պալատական երաժիշտներ և ամեն կերպ աշխատում էին տաղանդաւոր արուեստագէտներին իրենց չուրջը ժողովել և նրանց հովանաւորել:

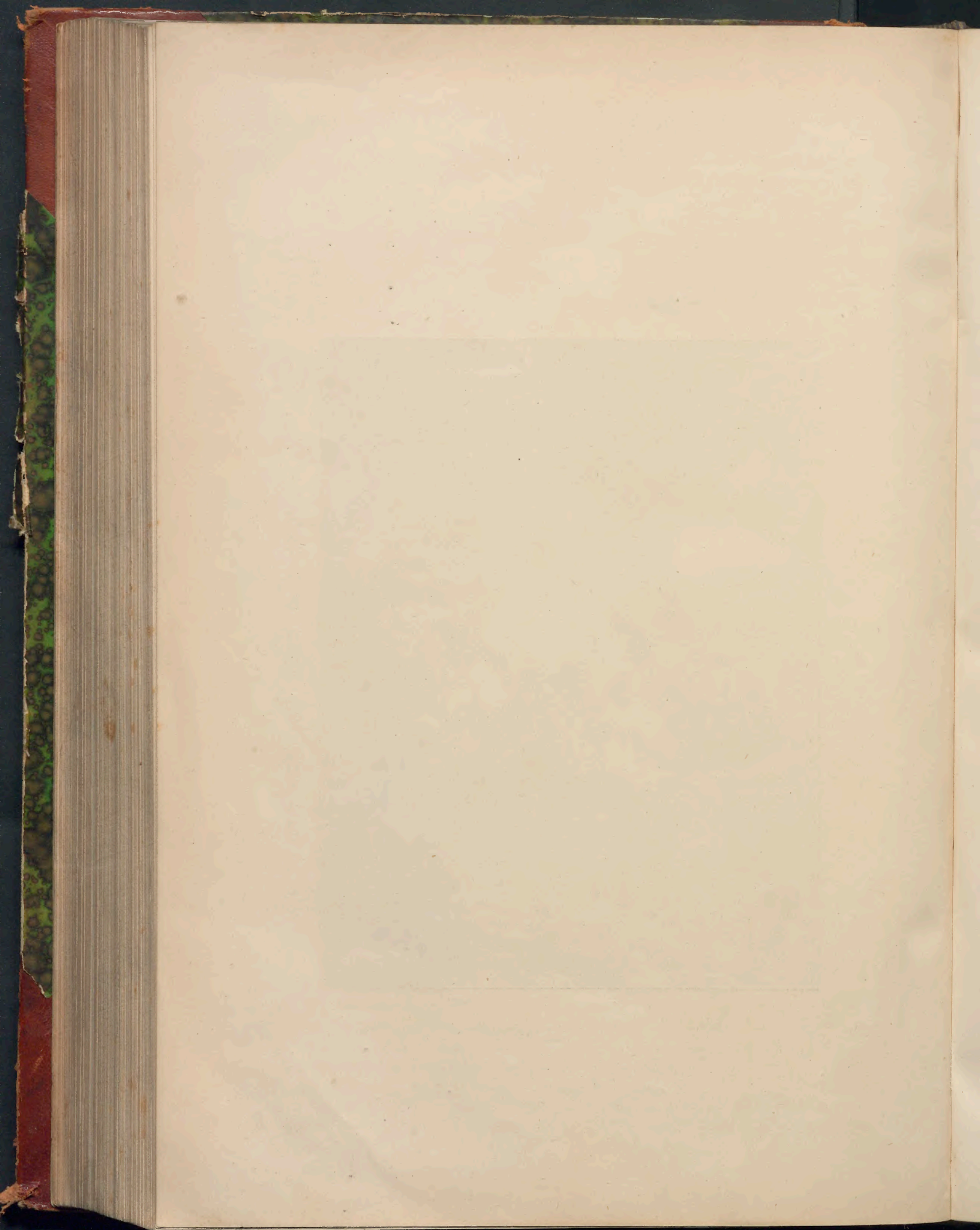
Այդ հովանաւորուած արուեստագէտներից մինն է լինում նաև Լուդովիկոս Վան Բեթհովենը, որի նախնիքը ֆլամանդացի գիւղացիներ էին: Դա մի եռանդոտ, հաստատակամ և շնորհալի երիտասարդ էր, որ քաղաքէ քաղաք չըջկում և

հետզհետէ կատարեւագործուելով վերջապէս հասնում է գերմանական սահմանին, ընդունում Բոննի արքեպիսկոպոս Կլիմենտ Օգոստոսի մօտ և կարճ ժամանակամիջոցում հռչակ ստանալով նրա երաժիշտների ղեկավարն է նշանակուած: Սակայն Բեթհովենը իւր ընտանեկան կեանքի կողմից չաա դժբաղտ էր, որովհետև կինը մոլի և արբեցող էր: Այդ սարսափելի ախար իւր մօրից ժառանգեց նրա միակ որդի ժանը, որ մանկութիւնից արդէն ընդունուած էր պալատի եկեղեցու երգեցիկ խմբի մէջ, առանց վարձատրութեան: Նրբ ժանը 21 տարեկան է դառնում և իւր հօր խնդրանք նրան 100 տալեր թոշակ է նշանակուած, նա վճռում է ամուսնանալ: Քիթառան (փանդիւռն-չոնգուրը) ձեռքն առնելով նա սկսում է գիւղէ գիւղ պտտել և իւր լոմանսներով (քնարական դիւցազներգութիւն) գեղեցկուհիների սիրտը գրաւել: Թափառելիս նա ծանօթանում է մի գեղեցկատեսիլ մանկամարդ այրիի՝ Մարիամ Մագդալինէ Կիմերիխի հետ, որ պալատական սպասաւորի աղջիկ էր և ամուսնանում:

Նորասպանները Բոնգասսէ կոչուած փողոցում մի բնակարան են վարձում,

ԼՈՐԴՈՎԱԳԻՈՍ ՎԱՆ ԲԵՐԿՈՎԻՆ.

ուր ծնում է նրանց անդրանիկ զաւակը, որից և շուտով զրկւում են: Նրկորդ որդին, որ 1770 թուակ. դեկտեմբերի 16-ին է աշխարհ գալիս, Լուդովիկոսն է լինում, 19-րդ դարու երաժշտական աշխարհի տիեզերական փայլուն աստղերից մինը:

Տխուր և տրտում էին անցնում տաղանդաւոր մանկան օրերը: Նրեք տարեկան հասակում նա զրկւում է իւր սիրելի պապից, որ շատ էր փայփայում փոքրիկ մանուկին: Նրեկոները մայրը իւր գիրկն առնելով երեսային պատմում էր, թէ որքան մեծ մարդ է եղել նրա պապը և մօր պատմածները այնպիսի խորը տպաւորութիւն են թողնում Լուդովիկոսի վրայ, որ սպալը դառնում է թուռան անմեղձեանքի լիզալը, որի աստիճանին հասնելու տենչանքը նոյն իսկ մանկութիւնիցն է նրա մէջ սկսում զարթնել:

Լուդովիկոսը չորս տարեկան է լինում, երբ հայրը սկսում է նրա հետ երաժշտութեամբ պարապել. նա մանուկին ժամերով ստիպում էր զփուր վարժութիւններ նուագել, այնպէս որ այդ դասերը երեսային համար տաժանելի լինելով՝ գրեթէ հասնում էին անդթութեան:

Բայց չնայած այդ խիստ վարմունքին՝ մանուկը զարմանալի յառաջադիմական քայլեր է անում և հայրը այդ բանը նկատելով, որոշում է մի աւելի հմուտ ուսուցիչ որոնել: 1777 թուակ. Բեթհովենների տանը Փֆէյֆէր ազգանունով մի պալատական երգիչ էր ապրում, քաջ հմուտ կլաւեսինին *), որին և հրաւիրում է հայրը իւր որդու ուսուցիչ: Ժան Բեթհովենը Փֆէյֆէրի հետ միասին մինչև խորը կէս դիշերը պանդոկներում անցնելուց յետոյ, երբ հարբած տուն էին վերադառնում, մտաբերում էին, որ աշակերտը առանց դասի է մնացել: Հայրը գնում, զարթեցնում էր խեղճ քնած մանկան, որ քնից յաղթահարուած չէր կամենում վեր կենալ և բռնի նստեցնում կլաւեսինի առջև:

*) երաժշտական մի դործիք, որ այն ժամանակ զործածութեան մէջ էր:

Բեթհովենի կենսագիրներից շատերն այն կարծիքն են յայտնում, թէ միայն հօր այդպիսի խիստ միջոցների շնորհիւն է, որ որդու տաղանդը այդ աստիճանի կատարելութեան հասաւ: Բայց երբ ի նկատի առնենք այն բոլոր հոգեկան տանջանքները, որ կրել է երեխան երաժշտութեան պատճառով, պէտք է դարմանանք, թէ որչափ մեծ պիտի լինէր նրա սէրը դէպի իւր արուեստը, որ արիւթիւն տուաւ նրան այդպիսի ծանր դպրոցին տոկալու: Միաժամանակ Բեթհովենը սկսեց ջութակի վրայ ածել սովորել:

Փոքրիկ Լուդովիկոսը այնքան քիչ ժամանակ է ուսումնարան յաճախել, որ հազիւ միայն գրել կարգալ սովորեց: Նրա նամակները լի են տառասխալներով, իսկ թուաբանութիւնից նրա բոլոր գիտութիւնը ամիսփուրում էր գումարման և հանման մէջ: Նա ամենքից լաւ էր զգում իւր տգիտութիւնը, որ հօր անհոգութեան հետեանքն էր:

Մի տարուց յետոյ, երբ Փֆէյֆէրը հեռանում է Բոննից, Լուդովիկոսի հետ սկսում է պարապել հանդուցեալ Բեթհովենի ընկերը, արդէն ծերունի պալատական երգիչուհի (օրգանիստ) Վան-Դէր-Էդէնը, որին 1779 թուակ. փոխաւրինում է Խրիստոֆ-Փօտլօր Նեֆէն՝ այն ժամանակուայ նշանաւոր երաժիշտներից մինը: Դա է Լուդովիկոսի երաժշտագրութեան (կոմպոզիցիայի) առաջին ուսուցիչը:

Լուդովիկոսը հազիւ 13 տարեկան պատանի էր, երբ Նեֆէն միառժամանակ Բոննից բացակայելով նրան իւր փոխարէն պաշտօնակատար թողեց: Իւրերն չէր հրգիտահարի պաշտօնը այդ հասակի երեխայի համար, բայց և այնպէս նա արդարացի էր վրայ տաժած յոյսերը և, մի տարի անց, երբ Նեֆէնն նուագախմբի ղեկավար նշանակեցին, Բեթհովենը դարձաւ Մաէստրօ-ալ-ցիմբալօ (maestro al cembalo) այն է՝ նա պիտի ղեկավարէր նուագախումբը թատրոնական փորձերին, և ներկայացումներին կլաւեսինի վրայ նուագէր: Սովորական մի պատանու ուժերից վեր եղող այդ

աշխատութիւնը արդեւ չէր լինում նրան ուսումնասիրել երաժշտութիւնը տեսականապէս և կլաւեսինի վրայ ածելը կատարելագործել:

Սակայն Բեթհովէնի մանկութիւնը շատ տրտում էր: Աղքատութիւնը ճնշում էր ամբողջ ընտանիքը, պապից մնացած փոքրիկ ժառանգութիւնը Լուդովիկոսի հայրը վատնել էր, և կանոնաւոր վաստակ չունենալով, ընտանիքին գրեթէ սով էր սպառնում: Արդ՝ ինչո՞ւ պիտի գարմանալ Լուդովիկոսի իւր հասակին անհամապատասխան մուայլ և մեկամաղձոտ բնաւորութեան վրայ: Նա իւր ոյժերից վեր կրած աշխատութեան փոխարէն տանը միայն տխրութիւն և աղքատութիւն է տեսել:

Ամբողջ տարուան ընթացքում նրա միակ ուրախ օրը մօր անուանակոչութեան տօնն էր: Այդ օրուան երեկոյին մայրը, որպէս թէ անգիտակ, ընտանիքի սովորութեան համաձայն գնում էր վաղ ընելու: Իսկոյն որդիքը նշան էին տալիս դուրսը սպասող երաժիշտներին և նրանք տիկնոջ պատուհանի տակ մի սերեհադա էին սկսում: Տիկինը շտապ դուրս էր գալիս զարմանքով դահլիճը, զարդարուած իւր չքեղ հանդերձով, որ վաղօրօք պատրաստած էր ունենում, որպէսզի իմանայ այս հանգէսի պատճառը: Այդ միջոցին բոլոր հիւրերը նիւս էին խուժում և տիկնոջը մի բարձր գահի վրայ բազմեցնելով, սկսում էին ի սլափել նրա յօրինած կտորներ երգել և նուագել զանազան երաժշտական գործիքների վրայ: Սակայն խեղճ կինը այն աստիճան բարի էր, որ զարմացած էր ձևացնում այդ անսպասելի մեծարանքների վերաբերմամբ: Համիսս ընթրիքով վերջանում էր այդ ընտանեկան երաժշտական երեկոյթը:

1785 թ. Բեթհովէնը առաջին անգամ ներկայանում է Մաքսիմիլիան աւրեպիսկոպոսին: Նրկար բաճկոն, կանաչ մահուդի անդրավարտիկ, սպիտակ մետաքսեայ զանգապաններ, կիսակօշիկներ՝ սև մետաքսեայ ժապաւէններով, սպիտակ բաճկոնակ, եղբիւրը ոսկեթել ժապաւէնով կարած, ահա նրա առաջին պալատական զգեստը:

Ինքը կարճ, լայնաթիկունք, գլուխը սովորականից մեծ, մազերը յետ սանրած, գլխարկը թևի տակ և սուրը կողքից կախ, այդ փոքրիկ տղամարդը իւր մուայլ գէմքով շատ տարօրինակ սպաւորութիւն թողեց փարթամ պալատականների վրայ:

Նրկու տարի անց՝ Բեթհովէնին յաջողում է ժամանակաւոր արձակուրդ ստանալ, որից օգտուելով շտապում է Վիեննա Մօցարտի մօտ: Աւստրիայի մայրաքաղաքը հասնելուն պէս՝ նա անմիջապէս այցելում է մեծ երաժշտին և ներկայացնում արքեպիսկոպոսի յանձնարարականները: Վերջինս ամենին չէր սիրում երիտասարդ տաղանդներին, համեմատելով նրանց վաղաժամ բացուած ծաղիկների հետ, և բնականաբար, ընդունելութիւնը սառն էր: Վերին աստիճանի բնորոշ է նրանց խօսակցութիւնը.

—Ո՛հ, Մաքսարօ, ինչպէս կը փափագէի ձեզ նման յօրինել, բացականչում է հիացմունքով Բեթհովէնը:

—Այդ ձեզ համար դեռ վաղ է, սառնասիրտ նկատում է նրան Մօցարտը:

—Բայց դուք աւելի երիտասարդ էիք, որ յօրինում էիք:

—Այո, սակայն ես ոչ ոքին չէի հարցնում, թէ ինչպէս պիտի ստեղծագործել:

Այդ պատասխանը արդէն պատկերացնում է Մօցարտի բնաւորութիւնը և նրա վարմունքը տաղանդաւոր պատանու հետ: Նրբ որ վերջինս սկսեց մի բաւական զժուար կտոր նուագել, մեծ երաժիշտն արհամարանքով էր լսում, ենթադրելով որ երիտասարդի արուեստը միայն դրանումն է կայանում: Սակայն Բեթհովէնը զգալով Մօցարտի կասկածը, խնդրեց մի նոր թեմա (նիւթ) տալ նրան: Մեծ երաժիշտը մի կտոր նուագեց և Բեթհովէնը յուզուած՝ սկսեց այդ նիւթի վրայ այնպիսի վարիացիաներ յօրինել, որ Մօցարտը ապշած դուրս գնաց իւր հիւրերի մօտ և ասաց. Լաւ լսեցէք այդ տղային, շուտով նրա փառքը ամբողջ տիեզերքը կը դղրդեցնէ:

Լուդովիկոսը նոր էր սկսել Մօցարտից դասեր սուսել, երբ անակընկալ լուր

առաւ Բոննից, որ մայրը մահամերձ հիւանդ է: Նա թողեց պարապմունքը և անմիջապէս շտապեց տուն, ուր մօրը գտաւ հոգեվարք գրութեան մէջ: Ընտանիքի գրութիւնը սարսափելի էր, նրա հայր ժանը մի քանի անգամ դիմել էր արքեպիսկոպոսին, բայց ապարդիւն և կոկծից այլևս տուն չէր վերադառնում գինեաներում գիշերելով: Խեղճ կիներ իւր կեանքի մէջ առանց որևէ մխիթարանք վայելելու վախճանուեց: Թագման կարևոր ծախքերը հոգալու համար Լուդովիկոսը դիմեց իւր ընկեր Փրանց Ռիսին, որը վեհաձեռնաբար հայթայթեց ըստ իւր միջոցների: Այդ մեծահոգութիւնը Բեթհովէնը արտասուելով էր յիշում իւր կենաց մէջ:

Սակայն բարեկամների և ընկերների յուսով ապրել անհնարին էր և վերջապէս այդպիսի կեանքը Բեթհովէնի իգէալից ստոր էր: Նա պիտի հրաժարուէր իւր գիտաւորութիւններից և բոլոր իւր ուժերը նուիրէր իւր ընտանիքը կերակրելուն: Նա իւր տաղանդը պիտի գործ դնէր միայն մի կտոր հաց վաստակելու համար: Այդպիսով նա դարձաւ իւր ընտանիքի հայրը, որովհետև վերջինս գրութէ կորած էր ընտանիքի համար: Լուդովիկոսը դիմեց արքեպիսկոպոսին, որ հօր ուճակի կէսը ուղղակի իրեն յանձնեն տունը կառավարելու համար, սակայն հայրը տեղեկանալով որդու այդ մտադրութեանը, եկաւ աղաչեց, որ այդ աստիճանի ստորութեան նրան չհասցնեն և ազնիւ խօսք տուեց տարիկան հարիւր տալէր տալ մանուկներին խնամելու համար:

1792 թուականին վախճանում է ժանը և Բեթհովէնի նիւթական դրութիւնը աւելի է վատթարանում, սակայն միայն այդ դրութիւնը արիութիւն տուեց նրա ոգուն և ներշնչեց զգացնել տալ աշխարհին այն տանջանքները, որ կրում է մարդկութիւնը, և որոնց նա աւետից տիեզերքին իւր ստեղծագործութիւններով: Հաւատնական է, որ այդ ծանր պարագաներում նոյն իսկ հանճարը ճնշուէր և կորչէր և կը կորչէր էլ, իթէ նա իւր բեղմնաւոր ճանապարհին չպատահէր մի

ընտանիքի, ուր նա սփոփանք գտաւ և որի սիրալիր բարեկամական յարաբերութիւնը կատարեալ ազգակցական էր: Դա մի բարձրաստիճան պալատական Բրեննգի այրին էր, որ երեք տղայ և մի աղջիկ ունէր: Վերջինը՝ Էլէօնօրան Բեթհովէնի հասակակիցն էր և նրա աշակերտուհին: Տիկնոջ տունը գեղարուեստի մի փոքրիկ տաճար էր: Այստեղ Բեթհովէնը ծանօթանում է գերմանական և օտար գրականութեան ընտիր գրուածքների հետ, հրճում է գասական հեղինակների վեհ գաղափարներով՝ Հոմերոսի, Պլուտարքոսի, իսկ վերջը Շեքսպիրի:

Չքնաղ Էլէօնօրան իւր սիրալիր վարմունքով, արտաքին գեղեցկութեամբ և գրականական խելացի զրոյցներով Բեթհովէնի համար կենդանի մի դպրոց էր, իսկ հաճելի և բարի տիկ. Բրեննգը իւր մայրական քնքշութեամբ դէպի Բեթհովէնը մեղմացնում էր նրա մռայլ մտքերը և սանձաձակ բնաւորութիւնը: Այստեղ Լուդովիկոսը առիթ է ունենում ծանօթանալու մի քանի օրիորդներին հետ, որոնցից մի քանիսը սաստիկ հաճիլի էին նրան և բնականաբար յափըշտակում է նրանցով: Նրիտասարգի այդ տեսակ թեթեամտութիւնը վատ էր ազդում Էլէօնօրայի վրայ և նոյն իսկ այդ պատճառով նրանք խռովիլ էին միմիանցից: Երբ Լուդովիկոսը Վիեննա է գընում, երեան են գալիս մի քանի նամակներ, որ Բեթհովէնը նրան գրած է հղել մի տարուց յետոյ Վիեննայից: Այդ նամակները լի են սիրային քնքշութեամբ, նա զղջում է իւր կուպիտ վարմունքը: Այդ գրաւոր փաստաթղթերը կենդանի ապացոյց են, որ Էլէօնօրան է հղել Լուդովիկոսի առաջին սիրոյ էակը:

Արտաքին կողմից նմանապէս բաղդը սկսեց ժպտալ երիտասարդ տաղանդին: Բրեննգի ընտանիքի շնորհիւ նա դասեր է ստանում բազմաթիւ արիստոկրատ գերդաստաններում, թէև նա միանգամայն ատում էր դասերը, պատճառաբանելով, որ դաստուութեան ժամանակ երաժշտական մտքերը պաշարում են նրան և անուշադիր դարձնում, և ծանօթանում նոյնպէս շնորհալի երաժիշտ կոմս Վար-

լոս Վալդշտեյնի հետ, որ դառնում է Լուդովիկոսի հովանաւորող բարի հրեշտակը:

Նրանք չափազանց մտերմանում են իրարու հետ և կոմսը լինելով Լուդովիկոսի հանճարի պաշտողներից մինը, ամեն կերպ օժանդակում է նրան, այն էլ շատ քաղաքավարի կերպով, որ չվիրաւորէ հպարտ տաղանդին: Այդպէս նա մի անգամ ընծայում է նրան Շաէյնի*) դաշնամուրը:

1788 թ., երբ Մաքսիմիլիանը շատ նշանաւոր արուեստագէտներ էր (վիրաուող) հրաւիրել իւր նուագախմբի համար, Լուդովիկոսը կատարելով երրորդ ջութակահարի և պալատական երգիոնահարի պաշտօնները, նշանակում է պալատական երաժիշտ (Kammer-musikus): Չնայած իւր բազմաթիւ պարապմունքներին՝ նա սզատ ժամերին զբաղւում է երաժշտական շարադրութիւններով, իսկ յաճախ իւր ընկեր երաժիշտների հետ այցելում սրճանոցները, սակայն միշտ հեռու մնալով գինեմուրութիւնից: Բայց առանձնապէս նրան սիրելի էր բնութիւնը և հնար եղած ըոպէին առիթ էր որոնում զիւղը փախչելու: Պատմում են, որ մի անգամ Բեթհովէնը իւր չրջագայութեան միջոցին մտնում է Դոտեսբերգի գիւղական փոքրիկ եկեղեցին և սկսում նուագել երգիոնին վրայ. եկեղեցում աղօտ լոյս էր տիրում, չուրջը խաղաղութիւն, ոչ մի ձայն: Բեթհովէնը հետզհետէ աւելի և աւելի ոգևորուելով հրաշալի մեղեդիներ էր հնչեցնում: Այդ միջոցին զիւղացիք աշխատանքից վերադարձած լինելով, լսում են այդ կախարդիչ ձայները և շտապում եկեղեցի: Վերջացնելով ըսքանչելի նուագումը, Բեթհովէնը զարմանքով տեսնում է իւր չուրջը ժողովուած բազմաթիւ ամբոխը, որ գլխաբաց ապշած լսելիս է լինում զմայլեցուցիչ ձայները և նայում նրան, ինչպէս երկընքից իջածին:

1791 թուակ. արքեպիսկոպոսը տեղափոխւում է Մերգենտէյմ, իւր հետ տանելով և նուագախումբը: Ճանապարհ-

*) Այն ժամանակուայ ամենալաւ դաշնամուր չինողը:

հին, երբ նաւ են նստում Հռենոս գետի վրայ, խումբը որոշում է կարգը պահպանելու համար ներկայացնել Նիբելունգների արչաւանքը, ուստի երաժիշտների միջից նախագահ են ընտրում կոմիքսական Մեծ արքային, որ ամեն մէկին մի պաշտօն է յանձնում: Բեթհովէնին ընկնում է խոհարարի օգնականի պաշտօնը: Այդ ճանապարհորդութեան ժամանակ Բեթհովէնը ծանօթանում է արքայ Շտերկելի հետ, որ հռչակաւոր նրբաճաշակ նուագաժու էր: Շտերկելը բաւական յաճախ նուագում էր Բեթհովէնի համար և շատ էր ցանկանում նրան լսել, ուստի խորամանկ միջոցի դիմելով, ստում է, որ ինքը ճանաչում է Բեթհովէնի վարիացիները— „Vienni amore“ Բիգինիի նիւթի վրայ գրուած, սակայն ենթադրում է, որ անկարելի է նուագել: Բեթհովէնը զբուուած իւր ինքնասիրութեան հասած վիրաւորանքից՝ անմիջապէս մօտենում է: դաշնամուրին և մեծ է լինում երաժիշտների զարմանքը, երբ տեսնում են, որ Բեթհովէնը բոլորովին արքայի ձեւերով և նրա փափկութեամբ և նրբութեամբ է նուագում: Մինչդեռ Բեթհովէնի կրակոտ խաղը՝ թէև սովորաբար կոպիտ էր լինում, բայց վերին աստիճանի ազդու և զգացմունքով լի:

Այդ ժանապարհորդութիւնը ընդ միշտ տպաւորուեց Բեթհովէնի յիշողութեան մէջ և խոհարարի օգնականի գլխարկը, ինչպէս նաև Մեծ արքայի՝ սատրապրած դիպումը յաւիտենական յիշատակներ մընացին: Նրա կենսագիրներից մինը՝ Վիլդէրը նկատում է թէ մի գուցէ նրա յօրինած բազմաթիւ կտորների համար այդ գլխարկին հնք պարտական, որ Բեթհովէնին միշտ պատկերացնում էր իւր երիտասարդութեան սակաւաթիւ ուրախ օրերից մինը:

Բայց Բեթհովէնին չէր կարող դոհացումն տալ փոքրիկ չրջանը: Նա զգում էր իւր մէջ ահագին ոյժ, և ընդարձակ ասպարէզ էր որոնում: Նրա զլխում յղանում էին և հասունանում էին գաղա-

փարներ, որոնց վեհութիւնը նա սկսում էր ըմբռնել և վերջը ևկաւ այն եղբակացութեան, որ անհրաժեշտ է անցնել երաժշտական որոշ խիստ դպրոց, կատարելագործուելով մեծ արուեստագէտների մօտ: Իւրաքանչիւր օր նա աւելի էր համոզուում, որ իւր գիտութիւնը իւր ստեղծագործական տաղանդին չէ համապատասխանում, և նրա մտաւոր հայեացքի առջև կրկին պատկերանում էր Վիեննան, որ երաժշտական աշխարհի կեդրոնն էր:

Մի տարուց յետոյ մեծ երաժիշտ Հայդընը այցելում է Բոննը: Թէև Մաքսիմիլիան արքեպիսկոպոսը բացակայ էր, բայց երաժշտական խումբը դործ է գնում բոլոր միջոցները, վայելուչ ընդունելութիւն ցոյց տալու և ի պատիւ նրա ճաշ է տալիս: Այդ օրուան համար պատրաստուած Բեթհովէնի մի նուագը մեծ տպաւորութիւն է թողնում Հայդենի վրայ և նա խոստանում է ամեն կերպ Լուդովիկոսին օգնել:

Այդ անկեղծ և սիրալիր վարմունքի տպաւորութեան տակ Լուդովիկոսը որոշում է իրագործել այն, ինչ որ մինչև այդ ժամանակ ցնորք էր համարում, կրկին ուղևորուել Վիեննա:

1792 թուակ. նոյեմբերին ունենալով արքեպիսկոպոսի կապած թոշակը՝ թեթև սրտով, ըստ որում նրա եղբայրները արդէն ապահովուած էին՝ մինը դեղագործ էր, իսկ միւսը երաժշտութեան ուսուցիչ, նա Բոննից մեկնեց Վիեննա:

II

Բեթհովէնը Վիեննայում: Փոքրիկ ճոնապարհորդութիւնները:—Առաջին սիմֆօնիան:—Խութիւնը:—Չափեր:—Երկրորդ և երրորդ սիմֆօնիաները:—Լէօնօրա—Ֆրեդիօ:—Բարեկամների օգնութիւնը: 4-րդ, 5-րդ և 6-րդ (հովուական, պատուոթալ) սիմֆօնիաները:

Վիեննայում իշխում էր երաժշտութեան ոսկէդարը, թէև «երաժշտութեան թագաւորը»*) արդէն վախճանուած էր,

*) Մոցարտ:

իսկ այդ աշխարհում տիրում էր ծերունի Հայդենը, որ ոչ մի մրցակից չուներ և Բեթհովէնը շտապում է ներկայանալ Հայդենին: Նրբ Բեթհովէնը առաջին անգամ ներկայացաւ Հայդենին, թէ աչակերտ և թէ ուսուցիչ շատ դո՛ւ մնացին իրարուց և անմիջապէս քաջուեցին մի սրճանոց, որտեղ և վերջացաւ առաջին դասը: Սակայն Բեթհովէնը չուտ յուսահատուեց, որովհետև նրանց երկուսի հայեացքները խիստ տարբերում էին միմեանցից. մէկը երաժշտութեան անցեալն էր ներկայացնում, իսկ միւսը—ապագան: Ուստի յայտնի երաժիշտ Գեյլնիկի խորհրդով, նա սկսում է և դասեր առնել գիտնական երաժիշտ Շէնկի մօտ:

Միաժամանակ և հետզհետէ ընդարձակւում է Բեթհովէնի ծանօթների շրջանը: Այն ժամանակուայ բարձր դասակարգը պաշտում էր երաժշտութիւնը և հոգեկան վայելչութիւն էր գտնում: Արիստոկրատներից շատերը պահում էին երաժշտական խմբեր, որոնց ղեկավարութիւնը երբեմն ստանձնում էին Հայդենը, Մօցարտը, Սալիերին և այլ հռչակաւոր երաժշտապետները:

Նւ ահա երկու տարուց յետոյ Բեթհովէնին գտնում ենք իշխան Լիխնովսկու տանը: Այդ առաջին նշանաւոր անձն էր, որ ամենասիրալիր կերպով ընդունեց նրան և առաջարկեց իւր պալատում ապրել: Թէ ինքը իշխանը և թէ նրա ամուսինը չափազանց սիրում էին երաժշտութիւնը և յարգում ու պատուում Բեթհովէնին: Բացի Լիխնովսկուց բազմաթիւ սալօնների դռները բաց էին նրա առջև, ուր նա դասատուութիւն էր անում: Այդ միևնոյն միջոցին նա տպում է իւր առաջին երեք տրիօները*), որոնք մինչև 2000 ֆրանք նրան արգիւնք տուին: Այդ տրիօններից վերջինը ամենատարօրինակը ու գեղեցիկը, Հայդենը չհաւանեց, բայց Բեթհովէնը համոզուած լինելով, որ այդ նուագը միւսներից շատ բարձր է, որոշեց լոյս ընծայել:

1791 թ. Բեթհովէնը ճանապարհոր-

*) Տրիօ—կոչւում է եռանուագ դրուածք:

դեց Նիւրնբերգ, ուր տեսնուեց Բոննի իւր հին բարեկամների հետ: Վերադառնալով Վիեննա, որ հետզհետէ սիրելի էր դառնում նրան, նա տպեց մի սօնատա և երկու վարիացիաներ: Իբրև սիրահար ճանապարհորդութեան, որ նրա կրակոտ բնավորութեան կարելի է վերագրել, նոյն տարին նա այցելում է և Պրագան, Բոհեմիայի մայրաքաղաքը, ապա Բերլինը, ուր արժանանում է Պրուսիայի Ֆրիդրիխ Վիլհելմ II արքայից չքեղ ընդունելութեան: Արքայազն տան անդամ մեծ իշխան Լուդովիկոս Ֆերդինանդը ընտիր նուագող էր կլաւեսինի վրայ և Բեթհովէնը նրան լսելուց յետոյ ի մեծ սարսափ ունկնդիր պալատականների հետեակ խօսքերն ասաց՝ «Դուք նուագում էք ոչ իբրև իշխան, այլ իբրև մի արտիստ»:

1800 թ. ապրիլի 2-ին Բեթհովէնը մի մեծ նուագահանդէս է տալիս Վիեննայում և ինքն իւր առաջին կօնցերտն է նուագում օրկեստրի հետ, իսկ օրկեստրը նուագեց առաջին սիմֆօնիան *): Այդ առաջին հրապարակական հանդէսի առթիւ «La gazette de Vienne» թերթի մէջ միայն հետեակ սողերն էին գրուած՝ «Բեթհովէնի այդ նուագները շատ հարուստ են բովանդակութեամբ, քանի որ այն ժամանակ կանոնաւոր քննադատութիւն չկար»:

Յայտնի ֆրանսիական կրիտիկոս և մեծ երաժիշտ Հեկտօր Բերլիօզը այն համոզմունքի է, թէ առաջին սիմֆօնիան իբր ոչ թէ Բեթհովէնն է գրել, այլ Մոցարտը, միայն աւելի ընդարձակ, իսկ մտքերի կողմից աւելի աղքատ:

Այս վերջին բառերը վերաբերում են միայն առաջին սիմֆօնիային, որովհետև մնացեալ 8 սիմֆօնիաները լի են հարուստ երաժշտական մտքերով և քննադատի կարծիքով միանգամայն ինքնուրոյն են:

*) Չարադրութեան շատ ընդարձակ ձև, որ յօրինում է մեծ նուագախմբի համար և բողկայած է 4 մասից՝ Allegro (կենդանի, արագ), Adagio (միմ, հանգարտ), Scherzo (կատակովի) և Finale (վերջարան):

«Բրէյտկոպֆ և Հերտել» շատ յայտնի տոնարական տունը, որ մի երաժշտական ամսաթերթ էր հրատարակում, ուր խիստ քննադատում էին և յարձակում Բեթհովէնի շարադրութիւնների վրայ, ծանօթանալով մեծ երաժշտի անուան հետ, որ արդէն փառք և հռչակ էր վայելում, առաջարկում է նրան վաճառել իւր գրուածքներից մի քանիսը: Բեթհովէնը օգտուելով դէպքից, որով հնարաւորութիւն էր ստանում իւր կարծիքը յայտնել Լայպցիգի քննադատների մասին, իւր նամակում անուանում է նրանց «Լայպցիգի աւանալներ» և խորհուրդ է տալիս այդ աստիճանի խիստ չլինել, որովհետև բազմաթիւ նոր թարմ տաղանդներ կարող են յուսահատուիլ, թէև «ինքը ամենեւին ուշադրութիւն չէր դարձնիլ դրանց վրայ»:

Նրա այդ նամակը պարզ հաստատում է, որ մեծ երաժշտի դիրքը արդէն թէ իբրև երաժշտի և թէ կօմպօզիտօրի նախանձնի էր: Նրան չեն վերաւորում քննադատների յարձակումները, իսկ յիշալ հռչակաւոր ֆիրմայի դիմումը կենդանի ապացոյց է, որ նա արդէն միանգամայն նուիրուել էր իւր սիրած դերարուեստին: Սակայն նրան մի զարհուրելի դժբաղդութիւն և վտանգ էր սպառնում—այդ էր խլութիւնը:

Բեթհովէնի կենսագիրներից շատերը ասում են, որ նրա խլութիւնը արդէն սկսուել էր 1796 թ. և իբրև դրա պատճառը այն հանգամանքն էր, որ նա սիրում էր ընդմիջանց քամու մէջ նստել: Բայց փաստ է, որ այդ սարսափելի տկարութիւնը արդէն սաստկանում էր և հետզհետէ անբուժելի դառնում. նա դիմում է բաղմամբիւ բժիշկներին, նոյն իսկ ժողովրդական «հէքլու-ներին», բայց ապարդիւն. խլութիւնը չէր անցնում, թէև բժշկական միջոցներով հնարաւոր էր լինում երբեմնակի ակունջների մէջ եղած աղմուկը նուազեցնել:

Խլութիւնը շատ վատ ազդեցութիւն ունեցաւ Բեթհովէնի վրայ, նա կատարելապէս փոխուեց և սկսեց խոսափել հասարակութիւնից, որ մի գուցէ այդ տկարութիւնը իմացուի թատրոնում նա

ստիպուած էր նստել բոլորովին նուազամբի մօտ: Երաժիշտը միակ իւր մխիթարութիւնը գտնում էր Պլուտարքոսի հեղինակութիւնների մէջ, որոնց միշտ կարգում էր: Նրա մօտիկ բարեկամներից մինը խորհուրդ է տալիս նրան վերագառնալ Բոնն ու հանգիստ ապրել, բայց Բեթհովէնը մերժում է պատասխանելով՝ «Երբէք չեմ կարող այդ առաջարկութիւնը ընդունել. ինձ համար վերին աստիճանի ծանր կը լինի տեսնել քարեկամներիս եւ նրանց դէմքի վրայ նկատել, որ նրանք ինձ խղճում են: Ինձ շատ սիրելի է այն միտքը, որ կը յաջողուի փառքով վերադառնալ: Զգում եմ, որ ոյժերիս ամենահասուն ժամանակն է, սակայն, աւաղ... Զեմ ցանկանում հանգստութեան մասին լսել անգամ, քնից զատ մի այլ հանգստութիւն չեմ ճանաչում եւ պատրաստ եմ արիաքար ճակատագրի ծանր հարուածներին ենթարկուելու»:

Վերադառնալով Երաժիշտը իւր բնակութիւնը հաստատեց Վիեննայի շրջակայքում Հէյլիգենշտատում, ուր նա կատարեալ անդորրութիւն էր վայելում բնութեան գոգում: Տնակը, որ առանձնացած դիրք ունի և որտեղից հրաշալի տեսարան էր բացւում, մինչև այժմ էլ կանգուն է մնացած և Երաժիշտների ունեւորտեղի է: Այստեղ նա, ճգնաւորի նման փակուած, համիստ կեանք էր վարում, տեսակցելով միայն իւր բժշկի և իւր աշակերտ Ռիսի հետ: Վերջինս Բեթհովէնի վաղեմի ընկերոջ որդին էր: Երբոր Բեթհովէնի անունը այդքան հռչակուեց, Ֆրանց Ռիսը մի նամակով դիմեց նրան խնդրելով օգնել իւր որդի Ֆերդինանդին, որ մեծ ընդունակութիւն էր ցոյց տալիս երաժշտութեան մէջ: Մեծահոգի Երաժիշտը թէև միշտ ձանձրանում էր դասերից, բայց ի նշան երախտագիտութեան յանձն առաւ պարապել, թէ երաժշտութեամբ և թէ թէօրիայով և անկեղծ սիրեց ողնիւ երիտասարդին: Այդ առանձնութեան ժամանակ գրեց նաև պատմական նշանաւոր կտակը, որին

աւելի շուտ կարելի է «տխուր էլեգիա» անուանել:

Պատմում են, որ մի անգամ, երբ մեծ երաժիշտը և երիտասարդ Ռիսը դրօսնում էին անտառում, աշակերտը իւր ուսուցչի ուշադրութիւնը դարձրեց թռչնակի երգի դայլայլիկ վրայ, սակայն տարաբաղդ երաժիշտը ի գուր էր աշխատում այդ ձայները լսել, ոչ մի հրնչիւն չհասաւ նրա ականջին: Այն ժամ նա ապշած կանգնած մնաց միևնոյն տեղում առանց մի յուսահատական բառ, մի տրտունջ յայտնելու, և համոզուելով իւր կատարեալ խլութեան մէջ, վերագառնալով սենեակը՝ այդ տխուր իրողութեան տպաւորութեան տակ՝ գրեց իւր կտակը:

Այդ պատմական դոկումենտի մէջ նա գիմում է աշխարհին և բացատրում, որ սխալ է նրան մարդատեաց ածական տալը, նա ներողութիւն է խնդրում մարդկանցից փախուստ տալուն համար: Նա սիրում է հասարակութիւնը, նա սաստիկ տանջւում էր մանաւանդ այն ժամանակ, երբ իւր հետ խօսելիս նա չէր հասկանում և ամաչում էր հարցնել. «համբերութիւն, համբերութիւն բացականչում է անբաղդ երաժիշտը, բայց մէթէ կարելի է 28 տարեկան հասակում այդպիսի փիլիսոփայական սառնութեամբ նայել կեանքի վրայ»...

Նա յոյս է տածում, որ մարդիկ կարգաւորվ նրա անբաղդութեան մասին այլ ևս նրան չեն դատապարտել:

Բեթհովէնը պատուիրում է եղբայրներին տպագրել կտակը իւր մահաւանդ յետոյ բժշկի հաղորդած բոլոր մանրամասնութիւններով՝ «այն ժամանակ գուցէ աշխարհը հաշտուի թշուառ անբաղդիս հետ, երբ արդէն գերեզմանում պառկած կը լինի» ասում է նա: Նա իւր կարողութիւնը կտուկում է եղբայրներին և խորհուրդ է տալիս նրանց կրթել իրենց որդոց առաքելութեան սկզբունքներով: «Առաքելութիւնը եւ դէպի արուեստն ունեցած նուիրական սէրս արգելք դարձան ինձ ինքնասպանութիւն գործելու» շարունակում է նա...

Այդ կտակը գտնուեցաւ Բեթհովէնի ձախից յետոյ նրա թղթերի մէջ և ձեռքէ ձեռք էր անցնում, իսկ վերջը երգչուհի Ժենի Լինդի մօտ էր, որ այնքան հրաշալի էր երգում Բեթհովէնի բոմանսները:

Այդ միայնակութեան ժամանակ նա գրեց երկրորդ սիմֆօնիան: Ահա թէ Հեկտոր Բերլիօզը ինչպիսի քարակտրիստիկա է անում այդ գրութեան բնաւորութիւնը որոշելու համար՝ «Երկրորդ սիմֆօնիան ամեն կերպ վեհ է, լի կենսականութեամբ եւ վսեմ՝ իսկ ինտրօդուկցիան») ուղղակի նրա գլուխ գործոցն է»: Ով կարող է հաւատալ, որ երջանկութեան այդ սիրուն և նազելի պատկերը (adagio-մասը), որ համեմուած է միայն մի քանի մելամաղձային ձայներով, այդ ուրախ scherzo և կտաակներով լի finale-ը գրութեան լինէին Բեթհովէնի կեանքի ամենածանր և դառը ընդհանրին Հէյլիգենշտատում:

Բարեբաղդաբար քիչ ժամանակից յետոյ տրամութեան շրջանը անցնում է, Բեթհովէնը հաշտուում է իւր հիւանդութեան հետ, բայց չէ ընկճում և ձմեռը մենք նրան գտնում ենք Վիեննայում, ուր նա եռանդուն գրադուած է նուազահանդիսի պատրաստութեամբ: Այդ նուազահանդէսին նուազեցին նրա օրատօրիան**) «Քրիստոսը Զիթենսաց սարի վրայ» և նոյնպէս նրա երկու սիմֆօնիաները:

Նուազահանդէսը մեծ յաջողութիւն ունեցաւ և նիւթադէս նպաստեց հեղինակին տալով նրան գուտ հասոյթ 1800 ֆլորին:

Դրանից յետոյ թէ և նա ձեռնամուխ եղաւ մի օպերայ գրելու, որի համար առաջարկութիւն էր ստացել մի թատրօնապետից, սակայն անկատար թողեց և փոխարէնը լոյս ընծայեց անմահ գեղեցիկ հերոսական սիմֆօնիան (Eroica): Պէտք է ասաց, որ Բեթհովէնը այդ տարիներում շատ էր այցելում Ֆրանսական զեսպան Բերնադոտին (վերջը Շվեդացոյ թագաւոր) և չափազանց յափշտակ-

ուած էր Նապօլէօն I-ի անձնաւորութեամբ:

Ջարգացած և սնուած այն ազնիւ սկզբունքներով, յանուն որոնց կռիւ էր մղում մարդկային վեհագոյն իդէալների համար, Բեթհովէնը իւր գաղափարներով հասարակապետական էր և երիտասարդ ժեներալ Նապ. Բօնապարտի անձը իւր վրայ էր կենդրօնացրել մեծ երաժշտի ուշադրութիւնը: Նապօլէօնի գործունէութեան մէջ էր տեսնում նա իւր իդէալական երազների իրականացումն, ուստի և այդ հրաշալի սիմֆօնիան գրելիս նա յիշում էր միայն այդ հերոսին. Գրութեան վերջացնելով նա զգուշութեամբ առաջին երեսին դրօշմեց՝ „Buonaparte“, սակայն հիասթափութիւնը չուտ հասաւ, երբ տեղեկութիւն ստացուեց թէ Նապօլէօնը կայսերական տիտղոս ընդունած է, երաժիշտը զայրացած պատուեց այդ մակարդութիւնը և գրեց վերջնական վերնագիրը «Հերոսական սիմֆօնիա»:

Այնուհետև նա նոյն իսկ չէր ցանկանում լսել Նապօլէօնի անունը և երբ վերջինս Ս. Հեղինէի կղզին աքսորուեցաւ Բեթհովէնը սառնասիրտ նկատեց՝ ես նախատեսում էի այդ աղէտը, երբ գրեցի հերոսական սիմֆօնիայի մահանուագը (marche funebre):

Նոյն հերոսական ոգին դրդեց նրան ձեռնամուխ լինել մի այլ ստեղծագործութեան և նա գրեց իւր միակ օպերան «Լէօնօրա» կամ «Ֆիդելիօ»: Նշաժիշտը վաղուց էր տրամադրուած և մեծ փափաք ունէր օպերա գրելու և քանի որ լսողութիւնը չէր կորցրել չափազանց սիրում էր օպերա յաճախել: Ահա մի անգամ երբ ներկայացնում էին Պայեր երաժշտի «Լէօնօրա» անունով օպերան, Բեթհովէնը միանգամայն ոգևորուեց բովանդակութիւնից: Նստած լինելով հեղինակի մօտ, նա չէր ծածկում իւր հիացմունքը և շարունակ գովաբանում էր: Բնականաբար Բեթհովէնի գովասանքը շատ հաճելի էր Պայեր հեղինակին, քանի որ նա վերագրում էր իւր երաժշտական հրատուութեան և իւր գրութեան վսեմութեան, սակայն մեծ եղաւ նրա վայրոյթը, երբ

*) Երաժշտական յառաջարան:

**) Հոգևոր բովանդակութիւն ունեցող օպերա:

Բեթհովէնը գովասանքներ չուայելով՝ յանկարծ յարեց.

—Անպատճառ, անպատճառ պէտք է ձեր օպերայի համար երաժշտութիւն գրեմ, «սառը» ջուր մաղելով երաժշտի ուրախութեան:

Բովանդակութիւնը յանձնուեցաւ յայտնի լիբրետիստ Զօնէյտներին, որ երկու գործողութիւնը երեքի դարձրեց:

Ահա այդ օպերայի բովանդակութիւնը:

Զարասիրտ Պիգարօն մեղադրուի է թագաւորի առջև սպանական ազնուական Ֆլորեստանին, որին և բանտարկում են: Ֆլորեստանի հաւատարիմ արիասիրտ կինը՝ Լէօնօրան տրդայի զգեստ հագած, Ֆիգլիօ անունով, գնում է և բանտում ծառայում իբրև բանտապետի օգնական: Զարագործ Պիգարօն չբաւականանալով Ֆլորեստանի դժբաղդութեամբ, կամենում է նրան սովամահ անել: Այդ իմանում է բանտապետը և յայտնում Ֆիգլիօյին: Նրանք երկուսն էլ ստորերկրիայ անցքերով մտնում են Ֆլորեստանի խուցը և ցանկանում են նրան ազատել, երբ անսպասելի ներս է գալիս Պիգարօն, Ֆլորեստանին սպանելու նպատակով: Ֆիգլիօն պաշտպանելով իւր ամուսնուն՝ յայտնում է, թէ ինքը Լէօնօրան է՝ Ֆլորեստանի կինը: Յանկարծ լսում է նախարարի փողերի ձայները, որ գալիս է քննելու քաղաքի գործերը. Պիգարօի լարած նենգամիտ որոգայթները բացւում են, Ֆլորեստանին ազատում, իսկ նրա փոխարէն Պիգարօին են բանտարկում:

Գլխաւոր դերը (Ֆիգլիօյի) պիտի կատարէր մատաղատի կրդչուհի Միլդերը, որ թէև յետոյ շատ հռչակուեց, բայց այն ժամանակ դեռ շատ անփորձ էր և Բեթհովէնը չէր վստահանում նրա ուժերի վրայ:

Օպերայի առաջին ներկայացումը տեղի ունեցաւ անբարեկապտեհ հանգամանքներում, 1805 թուակ. նոյեմբեր ամսին: Վիեննան Նապօլէօնի ձեռքումն էր, արիստոկրատիան փախուստ էր տուել մայրաքաղաքից և առաջին ներկայացման հանդիսականները ֆրանսական սպաներն էին:

Հասարակութիւնը շատ սառը վերաբերուեց օպերային: Սիւֆէն անբովանդակ էր և սպաշնորհ, թէև հեղինակը ինքը չէր նկատում, իսկ քննադատները ոչ միայն խիստ, այլ ուղղակի անարդար և անողոր էին:

Ծանր էր երաժշտի համար իւր սիրասուն զաւակի անկումը, սակայն նա չյուսահատուեց:

Շուտով վերադարձան մտերիմ բարեկամները, որոնք ձեռնհաս էին այդ գրուածքի երաժշտական արժանաւորութիւնները գնահատելու: Ժողովուեցան իշխան Լիխնովսկու մօտ և երկար ընդգիմանալուց յետոյ համոզեցին հեղինակին՝ փոփոխութիւններ և կրճատումների ենթարկել օպերան:

1806 թ. մարտի 26-ին նորէն ներկայացուեց օպերան, որ արդէն երկու գործողութեամբ էր և Ֆլորեստանի դերը յանձնուած էր նշանաւոր Ռիօկէլ երգչին, որ մեծ յաջողութեամբ կատարեց իւր դերը: Մնացեալ վերակատարները միևնոյն էին, մինը միւսից անշընորհ:

Այդ ներկայացման համար Բեթհովէնը գրում է նոր ուլերտիւրա*), որ այժմ յայտնի է «№ 3 Լէօնօրա» անունով:

Այս անգամ թէև օպերան յաջողութիւն ունեցաւ և քննադատների լեզուն տակի մեղմ էր, սակայն նորէն անբաւականութիւններ ծագած լինելով թատրոնի կառավարչի և հեղինակի միջև, վերջինս յետ վերջրեց օպերայի պարտիտուրան **): Շատ տարիներ անց Բեթհովէնը կրկին ձեռնամուխ եղաւ այդ օպերայի փոփոխութեան, բայց սա նորէն տրամութեան և վշտերի աղբիւր դարձաւ հեղինակի համար:

Այստեղ վերջանում է Բեթհովէնի երիտասարդական գործունէութեան չորջանը. կեսնքը նրան կատարելապէս հասունացրել էր, իսկ այդ չորջանի հսկայական տնձահատեղծութիւնները

*) Երաժշտական յառաջարան, որի մէջ տափփուած են լինում օպերայի գլխաւոր մեղեդիները:

**) Ամբողջ նուագախմբի ձայների տետրը:

„Eroica“ և «Էօնօրա» նրան դարձրին մի անմերձահնալի արուեստագէտ գեղարուեստի միջ:

Բայց և այնպէս նրա բարեկամների համար ծանր էր տեսնել մեծ երաժշտի վիրաւորուած ինքնասիրութիւնը. և ահա նրա տիրութիւնը և յուսահատութիւնը փարատելու համար նրա բարեկամներուն սփիւղ իւր հետ տարաւ նրան Հունդարիա՝ իւր կալուածքը:

Այդ ժամանակամիջոցում նրա ոյժերը կարծես թէ սպառուել էին և աշխատելու փափաղը նուազել էր: Բայց և այնպէս այդ ճանապարհորդութիւնից մի պատրաստի սոնատ բերեց օր. 57, որ զարմանալի լայն և վսեմ բնաւորութիւն ունի, իսկ Վիեննա վերագառնալուց ստեղծեց երեք կուարտետ *) ռուսական կենսքից վերցրած, որոնց նուիրեց ռուսաց դեսպան կոմս Ռազումովսկուն: Ժամանակակիցները նրանց վեհութիւնը չհասկանալով, անկարող եղան գնահատել:

1806 թ. նրա ամենամեծ և նշանաւոր չարագրութիւնն էր 4-րդ սիմֆօնիան, որ ամենեւին նման չէ հերոսական սիմֆօնիային և աւելի շուտ կարծես յիշեցնում է երկրորդի բնաւորութիւնը: Խօսելով այդ գրութեան մասին Վիլդէրը ասում է. «ինչպէս երեւում է՝ Բեթհովէնը հարցնում է ինքն իրեն, թէ արդեօք արժէ՞ աշխարհին յայտնել իւր տանջանքները. եւ կարծես թէ իւր արտասուքը զսպելու համար ծրծաղում է»:

Գերմանացիք այդ սիմֆօնիան շատ չեն հաւանում, իսկ Վիլդէրը թէև հաւամաձայն է, որ դրա մէջ չկան երկակայութեան այնպիսի թռիչքներ, ինչպիսիք կան նրա միւս գրութեան մէջ, բայց այնուամենայնիւ մեծ շարագրութիւն է անուանում: Բերլինցի կարծիքով 4-րդ սիմֆօնիայի երկրորդ մասը (adagio-ն) լսելիս մարդ նոյն տալաւորութիւնն է ստանում, ինչ որ Դանդէի Աստուածային կատակերգութեան մէջ Ֆրանչիսկա - Դա - Ռիմինիի բանաստեղծական պատմութիւնը կարգալիս:

*) 2-րդ երաժշտական գործիքների համա-նուագ:

Այդ սիմֆօնիայից յետոյ նա յօրինեց մի կոնցերտ ջութակի և օրկեստրի համար և ապա իւր նշանաւոր 32 վարիացիաները: Վերջինիս վերաբերմամբ մի զուարճալի անեկդոտ են պատմում:

Մի օր Բեթհովէնը այցելում է իրեն լաւ ծանօթ ընտանիքի, որի աւագ դուստրը դաշնամուրի վրայ նուագում էր մի կտոր վարժուելու համար: Մեծ երաժիշտը երկար լուռ լսելուց յետոյ, վերջապէս համբերութիւնը կորցրած հարցնում է.

— Խնդրեմ ասացէ՛ք, օրիորդ, այդ ի՞նչ էք նուագում:

— Ձեր յօրինած 32 վարիացիաները, սիրելի Մաէստրօ, ծիծաղով պատասխանում է աղջիկը:

Բեթհովէնը իւր ճակատին խփելով բացականչում է.

— Ախ ես յիմարս, մի՞թէ կարելի է այդպիսի անմիտ բաներ յօրինել:

Այդ ժամանակ Վիեննայի Թատրոն-ները ղեկավարութիւնը նորէն մի խումբ բարձր դասակարգի անձանց ձեռքն է անցնում, որոնց մեծ մասը Բեթհովէնի լաւ բարեկամներն էին: Վերջինս սասաիկ փափագ է յայտնում դրամատիքական երաժշտութիւններ գրել և պաշտօնական թղթով գիմում է այդ լամբին. սակայն նրան մինչև անդամ չեն էլ պատասխանում. և ահա իւր վրէժը կարծես հանելու դիտաւորութեամբ գրում է իւր ամենագեղեցիկ ու վերտիւրան՝ «Վօրիօ-լան և 5-րդ սիմֆօնիան»: Առաջին գրութեանը հարկաւ որ նա օպերայի համար պատրաստելիս է եղել, բայց լաւ լիրիկոս չգտնուելու պատճառով կիսատ է թողել:

Դէթ մօտաւորապէս ըմբռնելու համար 5-րդ սիմֆօնիայի արժանաւորութիւնները, շատանա՛ք Բերլինցի կարծիքով, որ ասում է. «Նա կարծես իւր հարուստ երեւակայութեանը կատարեալ ազատութիւն է տուել: Ոչ մի գրութեանը այդ աստիճանի չէ արտայայտում Բեթհովէնի անհատականութիւնը, եւ չէ պատկերացնում հեղինակի բարձր, վսեմ եւ ազնիւ

զգացումները, որքան այդ սիմֆոնիան»:

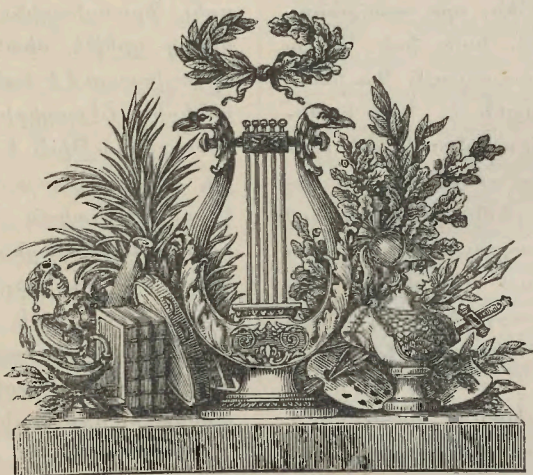
Արդէն 1880 թ. այդ գրուածքի էսքիզները պատրաստ էին, իսկ 1807 թ. Բեթհովէնը ամառը տեղափոխուելով Բադ քաղաքը և այնտեղ տնընդհատ աշխատելով, վերջապէս Հէյլիգէնշտատում աւարտեց և այնտեղ յօրինեց իւր առաջին մեսսան (պատարագը):

1808 թ. գարնանը Բեթհովէնը կրկին բնակութիւն է հաստատում Հէյլիգէնշտատում, որ նրան շատ սիրելի էր դարձել և գրում է իւր երեւի 6-րդ հովուական (պաստօրալ) սիմֆօնիան: Գրուածքի ածականից արդէն նկատելի է, որ նրա մէջ պիտի պատկերանան գիւղական կեանքը և անարատ ընտելութիւնը: Արդէն ամենահին ժամանակներից սկսած աշխատում էին այնպիսի մի երաժշտութիւն

ստեղծել, որ կարող լինէր մի որոշ գաղափար, իզէա արտայայտել: Բեթհովէնը ինքը մի որեւիցէ կտոր գրելիս միշտ մի գաղափար, մի խորհուրդ էր ունենում ի նկատի և հէնց որ վերջացնում էր, մոռացութեան էր տալիս այդ գաղափարը, կարծես թէ աւելորդ համարելով հաշիւ տալ մարդկութեանը իւր զգացմունքների մասին: Բայց նա ունի գրուածքներ, որոնց վերնագրերն արդէն որոշ գաղափար են տալիս ամբողջ բովանդակութեան մասին. և այդ սիմֆօնիան՝ թէ իւր գաղափարներով և թէ ստեղծագործութեամբ իրեն հաւասարը չունի:

ՕՐ. ՄԱՐԳԱՐԻՏ ԲԱՐՍԵՆՆ

(Ջարունակելի)

ԹԱՏՐՈՆԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿՈՆ

I

Բեռլինում, նոյեմբերի 10-ին (1894 թ.), Շիլլերի ծննդեան օրը, կայսերական դրամատիքական թատրոնում ներկայացրել են 300-րդ անգամ *Մարիա Ստրևարտ*։

Միլնիսէնում, նոյեմբերի 13-ին կատարուել է յայտնի ողբերգու Էռնեստ Պոսսարտի 25-ամեայ յօբելեանի շքեղ և փառաւոր հանդէսը. կարգացուել են բազմաթիւ ճառեր, ուղերձներ և այլն։

Փարիզ, իբրեւ դրամ. գերասանուհի անշուշտ ամենքէց աւելի հուշակուած է Սառա Բերնարը, բայց սա ևս ունի իւր հակառակորդուհին, որը շատ քննադատների կարծիքով, նոյն իսկ Սառա Բերնարից էլ է գերադասուում։ Դա իտալուհի Էլէօնօրա Դուզէնն է։ Եթէ կամենանք այդ երկու գերասանուհիների խաղի յատկանիշ գծերը որոնել, պիտի ասենք՝ Ս. Բերնարը բնւի վրայ խաղում է, իսկ Դուզէնն ապրում։ Հետեւապէս սրանք զանազանում են սկզբունքով, չկօլայով։ Լուր էր տարածուած, թէ Էլ. Դուզէն, որ վերին աստիճանի նետրդային է, թողնում է բնմը, բայց յետոյ ստուգուեց, որ սխալ է։ Նա կղել է Ռուսաստանի մայրաքաղաքներում և մեծ տպաւորութիւն է գործել իւր նուրբ խաղով։ Նրա սիրած դերերն են՝ *Ամանիա* զարդ տիկին, *Ալէօպատրա*, *Ֆուլֆուլ*, *Նօրա* և այլն։

Փարիզի գիշերային ինն ապաստարանների հաշիւներից երևում է, որ մի տարուան ընթացքում այնտեղ գիշերել

են՝ 137 դրամատիք. գերասաններ, 43 օպերային կրդիչներ, 71 երաժիշտ, 12 դաշնակահար, 20 ճարտարապետ, 398 նկարիչ, 28 ժուռնալիստ, 14 զինական և 274 ուսուցիչներ։

— Դեկտեմբերի 21-ին Փարիզի «Օդէօն» թատրոնը Ռաբինի ծննդեան 255-րդ տարեդարձին ներկայացրել է *Հեղինակի նշանաւոր* (Ֆէդրա) պիեսը։

— Յայտնի է, որ Փրանսիացիք մինչև այժմ ըստ արժանւոյն չեն գնահատում մեծ թատրերգու հոգեբան Շէքսպիրին։ Վօլթէռի հայհոյանքները Շէքսպիրի հասցէին կարծես թէ խորը արմատներ են գցել Փրանսիացիների մէջ։ Գերասաններից գրեթէ միակ Մուռէ-Սիլվիին է, որ աշխատում է ծանօթացնել Փրանսիացիներին Շէքսպիրի հետ։ Ուստի մեծ հետաքրքրութիւն է պատճառել այն լուրը, որ իբր Սառա Բերնարը խոստացել է իւր սեպհական «Renaissance» թատրոնում ներկայացնել Շէքսպիրի «Հենրիկոս» IV-ի Փրանսերէն նոր փոխադրութիւնը (և ոչ թէ թարգմանութիւնը)։ Ինքը Սառա Բերնարը խաղալու է Ուէլսի դքսի (տղամարդի) դերը, իսկ տաղանդաւոր գերասան Աոկլէնը Ֆալստաֆի։

Աոկլէնը մինչի այժմա Փարիզի «Comedie Francaise» թատրոնումն էր, որտեղից նա վերջերս հեռացաւ։ Երբեմն նա ճանապարհորդում է, և բանիցս Ռուսաստան եկած է, միշտ հիացնելով իւր խելօք և ազդու խաղով։ Մանաւանդ հարուստ է և աննման նրա դիմախաղը (միմիքան)։

—Իւրաքանչիւր տարի մի նոր երգչուհի է երևան գալիս, որին նրա երկրպագուները կնքում են «երկրորդ Պատարի» անունով: Այժմ այդ պատուին է արժանացել Պատարի ազգական մի 15 տարեկան օրիորդ, որ երգել է Փարիզի «Սկալա» թատրոնում: Նոյնը ժամանակին ասել են Նիկիտայի, Վան-Ջանդի և այլոց մասին, բայց սրանք բոլորն էլ մնացել են Նիկիտա և Վան-Ջանդ: Այժմ եթէ Պատարի հետ կարող է մրցել գուցէ միայն Մարչէլլա Զէմբրիս:

—Հռոյմի «Valle» թատրոնում ներկայացրել են ռուս դրամատուրգ Օստրովսկու յայտնի «Проза» պիեսը խաղիւրէն թարգմանութեամբ: Պիեսը, որ այնպիսի սիրով է միշտ ընդունւում Ռուսաստանում, այդտեղ յաջողութիւն չէ ունեցել, նախ թոյլ խաղի շնորհիւ և ապա պիեսի կեանքը միանգամայն անծանօթ լինելով խաղացիներին:

—Մոսկուայի պ. Կօրչի թատրոնը հասարակութեան որոշ դասակարգի մէջ մեծ համակրանք է վայելում: Նիթէ փոքր թատրոնի յաճախորդները մեծաւ մասամբ ինտելիգէնտ շրջանից են, Կօրչի հանդիսականները՝ բուրժուաներն են և տօն օրերին ռուսնող երիտասարդութիւնը: Նւ պէտք է ասել, որ պ. Կօրչի գործքերը միշտ լաւ են ընթանում, չընայելով, որ գերասանական խումբը կարող էր աւելի ուժեղ լինել, իսկ պիեսները աւելի խնամքով ընտրուած:

Անցած սեզօնին պ. Կօրչի բեմի վրայ մեծ յաջողութիւն ունեցաւ Սարգուի մի նոր պիեսը «Madame Sans Gêne»՝ Նապօլէօն I-ի կիսանքից: Մինչի այժմս գաղտնիք է, թէ սրտեղից և ինչ ճանապարհով պ. Կօրչը կարողացել է թարգմանել այդ պիեսը, քանի որ հեղինակը — Սարգուի իւր շարադրութիւնը տպագրութեամբ լոյս չէ ընծայել և ձեռագիրը պ. Կօրչին չէ յանձնել: «M-me Sans Gêne»-ի առիթով սկսուեց մի խայտառակ զրականական վէճ, որ ցարդ դեռ չէ վերջացել: Գրականական ազմուկի տակից երևան են գալիս շատ տղեղ և զգուհի գործեր:

—Մի քանի տարի սրանից առաջ—

1889 թ. Մոսկուայում սկսուեց հրատարակուել «Артисты» գեղարուեստական ամսագիրը ճոխ բովանդակութեամբ և գեղեցիկ արտաքինով: Ամառուան ամիսներին այդ ամսագիրը դադարում էր և նրա փոխարէն լոյս տեսնում «Театральная библиотека»: Ընթացիկ տարուան յունուար ամսից այդ երկու գեղարուեստական թերթերը սկսեցին լոյս տեսնել առանձին առանձին, «Артисты»-ը նախկին դիրքով իրրեւ ամսագիր, իսկ «Театр. библи.» «Театраль» անունով իրրեւ երկշաբաթեան հանդէս: Սակայն ներկայ տարուայ փետրուարից «Артисты»-ը ընդ միշտ դադարեց, մեծ ցաւ պատճառելով գեղարուեստ սիրողներին:

«Артисты»-ը իւր գոյութեան ընթացքում մինչև 200,000 ռուբլի վնաս է կրել:

—«Театраль» հանդէսը, որ մի գեղեցիկ փոքրիկ հրատարակութիւն է I-ին №-ում գետեղել է Զուգերմանի մի նոր կօմեդիան՝ «Թիթևոնիկներ» կոչւելով: Հիշինակը այս գրուածքում նմանապէս հաւատարիմ է մնացել բէյալական ուղղութեանը: «Դէրգէնահէյմի» ընտանիքը ուղղակի վերցրած է մեր առօրեայ կեանքից—նոյն հացի խնդիրը, նոյն կեանքի և մահուան կռիւը մի կտոր հացի համար: Մի քիչ լաւ ապրելու համար այստեղ ամեն ինչ գոհում է՝ հ' սէր, և բարոյականութիւն, հ' խիղճ: Մեր հասարակութիւնը ճանաչում է Զուգերմանին իրրեւ թատրերգու, բայց նա ոչ պակաս և տաղանդաւոր վիպասան է: Առանձին ուշադրութեան արժանի են նրա «Մեղք» և «Հոգս» վէպերը: «Հոգս»-ի մէջ Զուգերմանը ոչ այնքան նատուրալիստ է, որքան «նեօ-րոմանտիք» նման Մարսէլլ Պրէվօի:

Ռուսաց մայրաքաղաքների բեմերի վրայ ամեն սեզօն բազմաթիւ նոր պիեսներ են տրւում, որոնցից սակայն շատ քչերին է յաջողութիւն և յարատեւութիւն վիճակւում: Անցեալ տարի այդ նշանակ հեղինակների թուին էին պատկանում Գոսլավսկին, որի «Расплата» պիեսը մեծ ընդունելութիւն գտաւ, և վիպասան Պօտապէնկօն—որի «Жизнь»

պիեսը այժմ տալիս են գաւառներում և արդէն իսկ թաղմանուած է հայերէն: Այս տարուայ նոր պիեսներից աչքի է ընկնում Վ. Նէմիրովիչ-Դանչենկօի (վիպասանի եղբոր) „Золото“ կօմ. 4 ար. նիւթը առնուած ռուս բուրժուա առևտրականների կեանքից: Մոսկուայի թատրոնում այդ պիեսի ներկայացման մասնակցեցին ամենարժէք ոյժերը՝ Ֆեդօտովան, Երմօլովան, Լէնսկին և ուրիշները. և նա յաջողութիւն ունեցաւ, մինչդեռ Պետերբուրգում պիեսը համեմատաբար ընդունելութիւն չգտաւ:

Յունվարի 30-ին Մոսկուայում տեղի ունեցաւ ռուսաց բեմի գարդ Մ. Ն. Երմօլովայի բեմական գործունէութեան 25 ամեայ յօրիւհանի հանդէսը: Տաղանդաւոր դերասանուհին հաւասարաչափ հիանալի է թէ առօրեայ կեանքից առած պիեսներում—ինչպիսիք են Օստրովսկու պիեսները, և թէ դասական գրուածքների մէջ—օրինակ Շէքսպիրի, Շիլլէրի, Գիթթէի և այլն: „Гроза“-ի Կատերինայի, «Օրէանի կոյսի» դերերը՝ կարելի է ասել նա է ստեղծել: Մ. Ն. Երմօլովան ճանաչուած է իբրեւ համակրելի անձնաւորութիւն, յառաջադէմ բանակի պատկանող գործիչ և իբրեւ բարեգութ կին: Թէ Մոսկուայում և թէ գաւառներում նրա մասնակցութեամբ եղած ներկայացումներին անհնարին է լինում թատրոնում ազատ տեղ գտնել: Անյայտ չէ նաև արտասահմանում:

Պետերբուրգի թատրոններում նոր պիեսներից առանձին տալաորութիւն է թողել հասարակութեան վրայ ռուս դրամատուրգ Պետիսինի „Хвора“ (տկար) պիեսը, փոխադրութիւն նոյն հեղինակի վէպից, որը նախ լոյս է տեսել „Вѣстникъ Европы“ ամսագրում: Նիւթը արդի ռուս գիւղական կեանքից է:

—Յունուարի 11-ին լրացաւ ռուս կոմսօլդիտոր Ա. Ն. Սէրօվի ծննդեան 75-ամեակը: Նա յայտնի է գլխաւորապէս իւր „Вражья сила“ և „Рогѣда“ օպերաներով: Սէրօվը նոյնպէս և հմուտ երաժշտական կրիտիկոս էր. նրա յօդուածները „Современникъ“ ամսագրում սկսած 1851 թ. մեծ հետաքրքրութիւն

էին շարժում: Սէրօվը վախճանուեց 1871 թ. Յունուարի 20-ին:

17 տարուց ի վեր դոյութիւն ունեցող վրաց դրամատիքական կանոնաւոր խումբը միանգամայն արժանաւորապէս վայելում է վրաց հասարակութեան համակրանքը: Նա հարուստ է ընտիր կանանց ոյժերով, ինչպիսիք են տ. տ. Սապարովա-Արաչիձէ, Գաբունիա-Յագարելի, և փայլում է ոչ պակաս տաղանդաւոր դերասաններով—Վ. Արաչիձէ, Ալեքսէյեւի-Մուխօմի, Ղիպիանի և այլն: Շնորհիւ անընդհատ գործունէութեան խումբը հասել է որոշ կատարելութեան և մշակել է մի այնպիսի ցանկալի ձև խաղալու, որով ամենայն իրաւամբ կարող է պարծենալ: Ահա անցեալ դեկտեմբեր 28-ին լրացաւ այդ խմբի շնորհալի ոյժերից մէկի՝ Կ. Գ. Ղիպիանու 25-ամեակը, որոյ առթիւ այդ օրը մի փառաւոր հանդէս կատարուեց նախաձեռնութեամբ վրաց հասարակութեան:

Ներկայումս աւելորդ չենք համարում մի քանի կենսագրական տեղեկութիւններ տալ յարգելի Կ. Գ. Ղիպիանու մասին, որ մեզ հտորդել է վրաց խմբի տաղանդաւոր դերասան Վ. Արաչիձէն:

Կ. Գ. Ղիպիանին ծնուել է 1849 թ. մարտ ամսին յայտնի ազնուական ընտանիքում: Նրա հայրը Գ. Ղիպիանին *) 60-ական և 70-ական թ. Կովկասի նշանաւոր գործիչներից էր (ազնուականութեան պարագլուխ Թիֆլիսի, Քուլթայիսի նահանգների և վերջը Թիֆլիսի քաղաքագլուխ) և մեծ ազդեցութիւն ունեցած է իւր որդի Կոստանդինի կրթութեան և դաստիարակութեան վրայ:

Կ. Գ. Ղիպիանին սկզբնական կրթութիւնը մինչև 17 տարին լրանալը ստացել է տանը՝ Թիֆլիսի տաճկին գիմնազիօնի ուսուցիչների առաջնորդութեամբ: Ապագայ արախաւը հէնց մանկութիւնից, ձգտումն ունենալով դէպի գեղարուեստը, անձնատուր է լինում

*) Նա սպանուեց շարագործների ձեռքով 1887 թ. հոկտ. 14-ին, Ստաւրապօլում, ուր սքսոր էր ուղարկուած:

նկարչութեան և կարճ ժամանակամիջոցում տաղանդի և յառաջագիմութեան զգալի նշաններ է տալիս:

1865 թուակ. Ղիպիանին մտնում է Պետերբուրգի գեղարուեստական ճեմարանը, բայց ծանր աչքացաւով բռնուելով, որ բժիշկների կարծիքով գրեթէ անբուժելի էր համարւում, թողնում է իւր սիրած ասպարէզը, և հրաժարուելով իւր փայփայած ճիւղից, շարունակում է իւր բարձրագոյն կրթութիւնը Մոսկուայի Պետրովսկի-Մազուզովսկի գեղատնտեսական ճեմարանում: Այստեղ երեք տարի ուսանողական շրջանում մնալուց յետոյ, Ղիպիանին մի քանի յարգելի պատճառներից դուրսւած վերադառնում է ընդ միշտ Վովկաս—հայրենիք, ուր և սկսւում է նրա հասարակական արդիւնաւէտ գործունէութիւնը:

Իբրև բնական գործիչ նա առաջին անգամ հրապարակ է գալիս 1869 թ. Մոլիեռի «Բռնի ամուսնութիւն» պիեսի մէջ:

Մինչև 1878 թ. վրաց բեմը, զուրկ լինելով մշտական խմբից, շատանում էր միայն թատերասիրաց ներկայացումներով, որ մերթ ընդ մերթ տրւում էին. այդ ժամանակ Ղիպիանին անընդհատ մասնակցում էր այդ պատահական խաղերին: Սակայն երբ 1879 թ. մի քանի եռանդուն երիտասարդներ սկզբնապատճառ դարձան կանոնաւոր խմբի կազմակերպութեան՝ պ. Ղիպիանին դարձաւ այդ շրջանի հոգին և սիրտը—շարունակ իրրև խթան մղելով նրան դէպի գործունէութիւն: Այդ օրուանից նա բեմի ստրուկն է դարձել:

Ղիպիանին վրաց բեմի նշանաւոր ուժերից մինն է, որ միատեսակ կատարում է թէ ողբերգական և թէ կօմիքական դերեր: Նրա ստեղծած տիպերը՝ Սունդուկեանցի գրուածքներում «Չամբախով» (Խաթաբալա) «Դիքօ» (Պէպօ), «Օսէփ» (Բանդաժ օջախ), «Օտիա Ջօլիա» (Նըրայր և քոյր, հեղ. Գունիայի), «Էճնիճէ» (Հայրենիք) և Յագաբեուզ գրուածքների վրացի կալուածատէրերի պատկերացնելը միշտ անջինջ կը մնան վրաց թատրոնի յաճախորդների յիշողութեան մէջ:

Ղիպիանու խաղը նուրբ է, բնական, նա ընդունակ է հանդիսականին մոռացնել տալ, որ նրա առջև բեմ է, և բեմ դուրս գալու պէս պատկերացնել այն մթնոլորտը, ուր կատարւում է հեղինակի նկարագրած անցքը. իսկ բնածին պարզութիւնը, ամօթխածութիւնը և անսահման բարութիւնը նրան խմբի սիրելին են դարձրել:

Նրա ուսեղերուաւր բազմակողմանի է և հարուստ. և բաղկացած է թէ իրական և թէ կլասիք պիեսներից:

Նա նոյնպէս հետաքրքրւում է գրականութեամբ, ունի բազմաթիւ թարգմանական և ինքնուրոյն թատերական աշխատութիւններ՝ «Նրկու հայր» ինքնուրոյն. «Տօրկվեմագօ» (Վիգտօր Հիւգօից թարգմանած). վօդեվիլներ և մի շարք մանր յօդուածներ, ֆելիէտօններ, վէպիկներ, որոնք լոյս են տեսել Վովկասի բազմատեսակ վրաց և ռուս հրատարակութեանց էջերում:

Քաջ տեղեակ լինելով Ներսիսեան լեզուներին՝ նա այժմ իւր յարգելի ամուսնու հետ զբաղւած է յայտնի «Սպարտակ» ռօմանի թարգմանութեամբ: (Վ. Յրաշիճէ)

Յարգելի Ղիպիանու յօրելիանը կատարեալ տօնախմբութիւն էր, որին մասնակից եղան Թիֆլիսի թատրոնասէր հասարակութեան բոլոր շրջանները: Հայ դերասանների կողմից յօրելիարին չընորհաւորեց և մի ուղիք՝ ներկայացրեց դերասան պ. Պետրոսեանը:

Թիֆլիսը վաղուց է արդէն վայելում երաժշտասէր քաղաքի փառքը: Մի քանի տարի առաջ Թիֆլիսի օպերային բեմը գլխաւոր մատակարարն էր ռուսիոյ կայսերական թատրոնների, և բազմաթիւ առաջնակարգ ընտիր ուժեր նուիրած է ինչպիսիք են՝ Միխայիլով, Պաւլօսկահա, Մեդվեդով, Նակոլիւով, Սփրինօվա, Դիօրեց, Չվեագինա, Ալիամօսիսկահա և այլն: Բժբազդաբար վերջին տարիները Թիֆլիսի դուրած «երաժշտասիրութիւնը» ակնյայտնի կերպով նուազում է: Միայն չլացնող ունկլամներով և սաժէնանոց

յայտարարութիւններով հնարաւոր է դառնում հասարակութեանը թատրոն քաշել և հազիւ քստ մեծի մասին կիսով չափ լցնել: Այդպէս վերջին երկու սեզոնների օպերային խմբերը, որոնք կազմակերպուած էին թատրոնապետ Ֆօրկատտիի առաջնորդութեամբ, շնայած վերջինի և ռանդուն ջանքերի և աշխատանաց, ոչ մի նիւթական յաջողութիւն չունեցան և միայն զգալի վնասների աղբիւր դարձան պ. Ֆօրկատտիի համար: Վերջին խումբը, որ բաղկացած էր շնորհալի ուժերից՝ տ. տ. Տամարովա (լիրիքական սօպրանո), Խալաբանովա (կօլորատուր սօպրանո), Կարբի և Կուտուզովա (Մեցցօ-սօպրանո), պ. պ. Սեկար-Ռօթանսկի (լիրիքակ. տենոր), Մաքսակօլ (բարիտօն), Ֆիւրբէր (բասսօ), Սալտօ (տենոր) և Ջիրալդօնի (բարիտօն) գաստրեօյներ... սկսեց իւր գործունէութիւնը սեպտեմբերի 20-ից „*Жизнь за Царя*“ օպերայով, իսկ մի քանի ներկայացումից յետոյ արդէն հրապարակ հանեց իւր բոլոր ուժերը: Ռեպերտուարը պարունակում էր «Իւ», «Ռիգօլետտօ», «Տրավիատա», «Գուգենօտներ», «Նեգենի Օնէգին», «Փաուստ», «Կարմեն». իսկ նոր օպերաներից «Ռօմէօ Զիլիէտտա», «Սամսօն-Դաւիթ», «Գիւղական ասպետութիւն» և «Խեղկատակներ»:

Բարդ օպերաներից բեմ հանուեցին «Ռօբերտ», «Աֆրիկուհի» և «Մարգարէ»: Երաժշտական տեսակէտից աւելի յաջողութիւն ունեցաւ «Աֆրիկուհին», ուր երգիչ պ. Մաքսակօլ կատարեալ գեղարուեստական վայելչութիւն է պատճառում: Նրիտասարդ երգիչ Մաքսակօլը, որին Թիֆլիսի հասարակութիւնը երբեմն օպերետումն է լսել, օժտուած է բնդարձակ գեղեցիկ բարիտօն ձայնով, քաղցրահնչակ վերին նօտաներում, բայց թոյլ ստորին ձայններում: Իսկ մի սահմանափակ երաժշտական կրթութիւն ստացած երգիչ է, սակայն հանդիսականի ուշադրութիւնն է գրաւում՝ բացի իւր հրաշալի ձայնով նոյնպէս և բնածին խաղալու ձիրքով: Շքեղ, փառաւոր ձայնը, երաժշտական և բեմական տեմպերամենտը ենթարկուելով կուլտու-

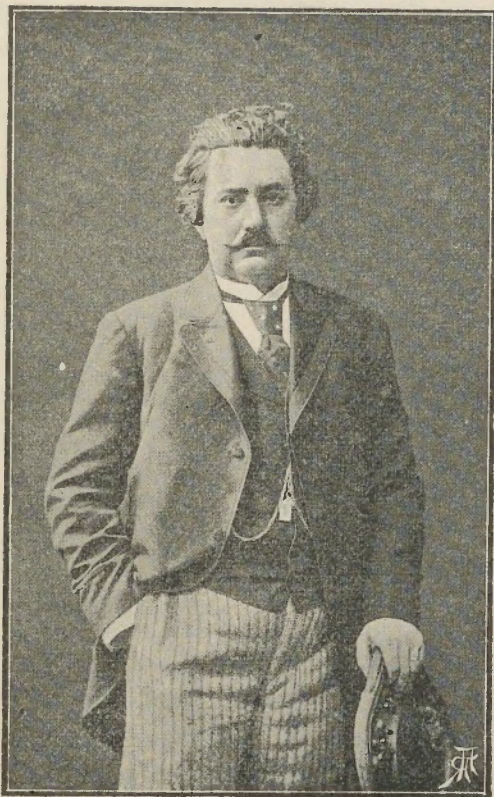
րայի կանոնաւոր ուղղութեան—կարող են Մաքսակօլի համար եւրոպական արտիստի փայլուն տպագայ ստեղծել...

«Ռօբերտ» շարունակ տրուեցաւ առանց համապատասխան Ռօբերտի, քանի որ պ. Սեկար այդ դերի կատարողը բաւական թոյլ էր, թէև արդարութիւնը պահանջում է և այն տակ, որ սա տենորական ռեպերտուարի ամենագոյն գերերից մինն է, որ աւելի քան միևնեքը գերակատարից պահանջում է երգելու ձիրք և նորը երաժշտական ճաշակ: Պ. Ֆիւրբէրը ակներև է՝ մի ժամանակ նշանաւոր Ռեբերտամ եղած է, բայց այժմ այդ շնորհալի արտիստին փրկում է նրա հիանալի չկօլան ե փորձառութիւնը: Շնորհիւ այդ հանգամանքի նազարմանալի հնարապիտութեամբ փախուստ է տալիս աւազակոյտերից և քարաժայռերից: Հիանալի արտիստ երգիչ պ. Ֆիւրբէրը մեծ յաջողութիւն ունի և միայնակ լիուլի հետաքրքրութիւն է պատճառում հանդիսականներին: Ի միջի այլոց չմոռանանք յիշել, որ այդ արտիստը անցած 1893 թ. թատերաշրջանում տօնեց Խալկովում իւր բեմական գործունէութեան 25-ամեակը 301-րդ անգամ կատարելով Մեֆիստօֆէլի դերը «Փաուստ» օպերայում, ուր նա աննման է:

Հրաւիրուած գաստրօյներներից պ. Ջիրալդօնի թէև չէ փայլում երաժշտական հարուստ ձիրքերով և ունի գունատ և միանման առգանութիւն, սակայն կարողանում է օգտուիլ արտաքինից և բեմի վրայ պահում է իրեն ազատ իբրև փորձուած արտիստ: Մանաւանդ ոչքի էր ընկնում նրա հիանալի դիմագարդը (զրիմ):

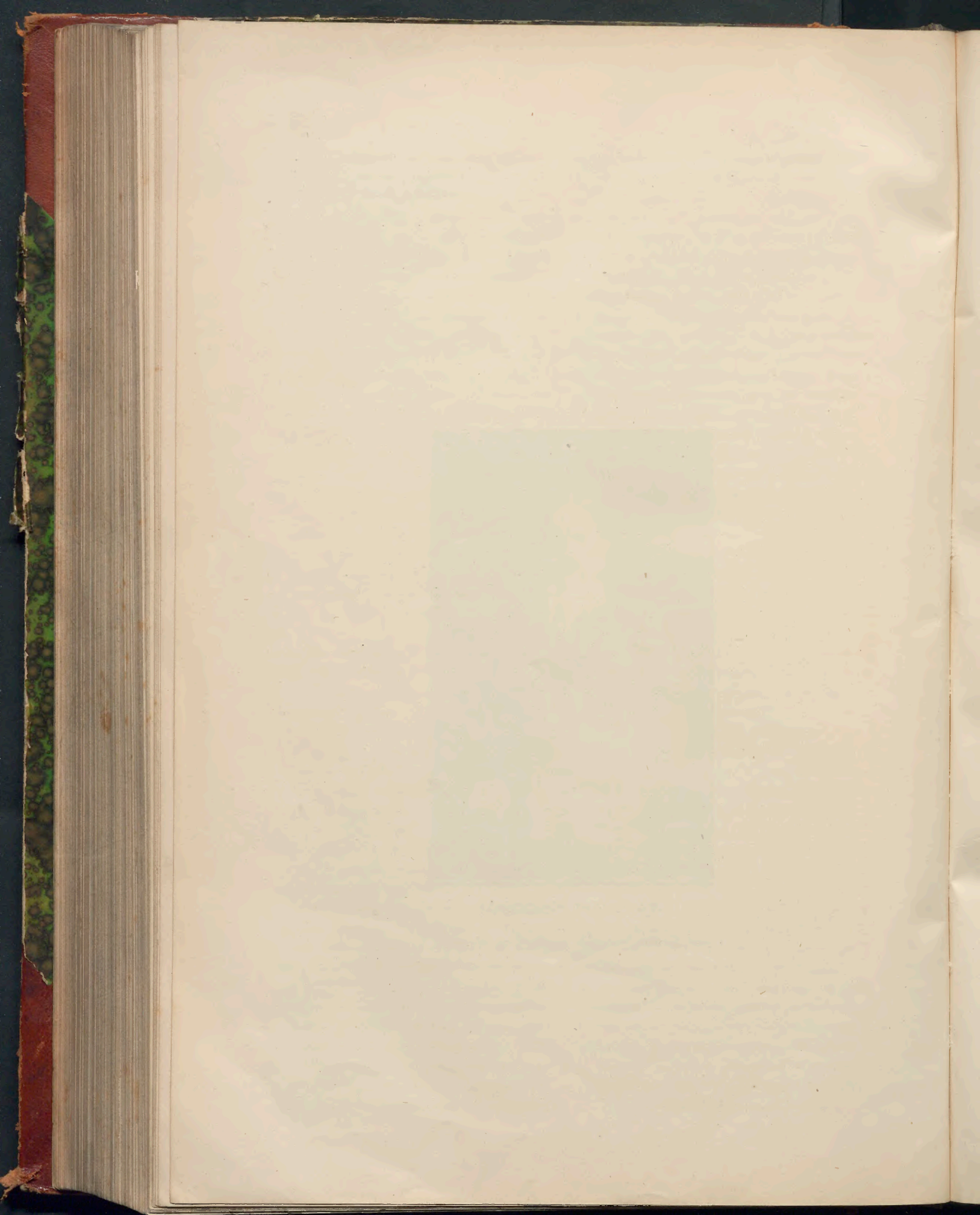
Խումբը մի շարք յայտնի օպերաներից յետոյ վերջապէս առաջին սեզամ Թիֆլիսի բեմում միջոց տուեց հասարակութեան լսել մի առաջնակարգ օպերա, որ շնայած իւր 20 ամեայ աւել հասակին և գոյութեան երաժշտական աշխարհում, նոր է սկսել հանդիսաւոր մուտք գործել զանազան բեմեր: Մեր խօսքը «Սամսօն» և «Դաւիթ» օպերայի մասին է, որի հեղինակն է Սեն-Սանսը՝ ֆրանսիական արդի երաժշտութեան պարագլուխը:

ՅԱՆՆԵԼՈՒՆԻՆԻ «ԹԱՏՐՈՆ» ՀԱՆՐԱՅԻՆ

Վ. Լ. ՓՈՐՏԱՆՏԻ

(Նրա 25-ամեայ բեմական գործունեության տախի):

Կամիլ Ս.-Սանսը ծնունդ է փարիզում 1835 թ. և ստացել է լուրջ երաժշտական կրթութիւն, որ նա լրացրեց Գերմանիայում, ուսումնասիրելով վերջին դարերի երաժշտական գրականութիւնը և Գերմանիայի հռչակաւոր կուսիքներին: Իբրև Բերլինի հայրենակից՝ բնականաբար նա Լիստի և մանաւանդ Վագների ջերմ պաշտողներից է: Ս.-Սանսը իւր անձնաւորութեան մէջ միացնում է վերջին երկու դարերի երաժշտական հոսանքները. և ի մօտոյ ծանօթ է ոչ թէ միայն այդ էպօքայի երաժշտական ստեղծագործութեանց հետ, այլ և իւրացրել է նրա մշակած ֆորմաները: Իսկ ինչ կը վերաբերի ֆրանսիական երաժշտութեան՝ հարկաւ ներկայումս չկայ և մի ուրիշը, որ աւելի մասնագէտ լինէր քան նա:

Օպերայի բովանդակութիւնը շատ մօտ է Աստուածաշնչի նկարագրած անցքին:

Օպերան գրուած լինելով առաջնակարգ բեմերի և առաջնակարգ երգիչների համար, մեծ դժուարութիւններ և խոչընդոտներ է յարուցանում Թիֆլիսի աղքատ բեմի համար. բայց և այնպէս պէտք է խոստովանել, որ բոլոր միջոցները գործ էր դրուել պ. Ֆորկատտի կողմից բաւարար և նոյն իսկ չքեղ կերպով ներկայացնելու: Գերակատարներից տիկ. Կարրիին (Գալիլայի դերում) վիճակուում էր ամեն անգամ բռնուն ծափահարութիւններ, որին նա ամենայն իրաւամբ արժանի է: Այդ արտիստուհին, որ Թիֆլիսի զաւակներից է, ներկայացնում է իրենից վերին աստիճանի ուրախալի օրինակ կատարելագործութեան: Իհն մի քանի տարիներ առաջ նա ստիպուած էր բաւականաճախ մեցցո-սօպրանօ երկրորդական դերերով, իսկ այժմ ամենայն պատուով առաջին տեղն է բռնում, վայելելով հիմնաւոր համակրութիւն հասարակութեան մէջ: Նկատելի է, որ նա մի քանի տարի վուր չէ անցրել արտասահմանում, չնչաւութիւնը, որ վաղ խանդարում էր, կորել է և կանոնաւորուել, իսկ ձայնը իւր հնչիւններիով ազնուացել է և միտադեպ դարձել:

«Սամսօն և Գալիլա» օպերան կրկնուեց 6 անգամ և հետզհետէ մեծ ընդունելութիւն գտաւ:

Հազիւ կարելի է մատնացոյց անել մի այլ երաժշտական գրուածք, ուր երգեցիկ խմբը այդչափ մեծ դեր կատարէին:

Վերջն ամենայնի օպերային սեզօնը վերջացաւ մի մասնաւոր սկանդալով, որի վերնագիրն էր «Նամակ խմբագրութեան» և որի տակը ստորագրել էին խմբի ռեժիսօր Հէլրօտ, երաժշտապետ Զելինօյ, նրա կինը տիկ. Վուտուզօվան, թէ իբր պ. Ֆորկատտին լրիւ բաւարարութիւն չտուեց նրանց: Այդ մեզ չափազանց զուարճացրեց, քանի որ ռուսական թատրոնական շուկայում պ. Ֆորկատտիի անունը համարուել է մինչի այժմս բաւականաչափ ընդունակ վարկի՝ նոյն իսկ ամեն տեսակ ենթադրութիւնների ժամանակ: Նախ որ դրամական պահանջների համար դատարան դիմելու է, իսկ այնուհետև այդ պարոնների պահանջն ինքն ըստ ինքեան այնքան չնչին էր, որ խոհեմութիւն կը լինէր յանուն նրա դիւրիւ չանել օրաթերթերի գրականութեան մէջ: Պ. Ֆորկատտին արժանի չէր այդ վարմունքին, քանի որ նրա անձնաւորութեան համար գրաւական է Օդէսսան, ուր նրա գործունէութիւնը մինչի օրս էլ չէ մոռացուել, և Թիֆլիսը, որին նա տուել է հռչակաւոր էլնէստ Ռօսսիին, տաղանդաւոր Նրմօլօվային, տիկ. Ստրեպիտօվային և այլոց, որոնք անջինջ տպաւորութիւն են թողել մեր յիշողութեան մէջ:

Նւ արդարեւ՝ Թիֆլիսի հասարակութիւնը առանց խտրութեան ազգութիւնների փայլուն կերպով այդ ապացուցեց՝ ներկայ գտնուելով նրա նպաստ ներկայացման և վարձատրելով նրան թանկագին ընծաներով, իբրև նշան իւր անփոփոխ համակրութիւնների դէպի նա:

Նոյն պ. Ֆորկատտիի առաջնորդութեամբ արքունական թատրոնում սկսեց իւր գործունէութիւնը ռուս դրամատիքական դերասանների ընկերութիւնը՝ Մոսկուայի Կարչի թատրոնի արտիստ տ. Լիւդվիգօվի ղեկավարութեամբ:

Խումբը, բաղկացած լինելով շնորհալի ուժերից՝ տ. տ. Ժուրավլեովա, Մարտինովա (Վորչի թատրոնից), Սաբլինա, պ. պ. Ստեփանով, Կրասով և այլն... առաջին դերերն ունեցաւ «Դարբնապետ» պիեսով, ուր «Վարայի» դերակատարն էր տ. Սաբլինան և Ֆիլիպ պ. Լիզովիգով։

Խմբի ռեպերտուարն էր՝ «Մոցիբուր», «Գնչուհի Ջանդա», «Դարուս աղջիկը», «Հայրենի տուն», «Ոսկի», «Թիթեռնիկների կուիւր», «Առաջին ճանճը», «Կրթութեան ծաղիկներ», «Օթէլլօ», «Քին», «Բաժանուհիք», «M-me Sans Gêne», «Մութ անտառ», ի միջի այլոց «Ամուսիններ», հեղ. Սունդուկեանցի և անպայման «Մարգարիտ Գոտիէ»։ Վերջին պիեսան ընդհանրապէս համարւում է ամենաընտիրը՝ դերասանուհու տաղանդը և ձիրքը չափելու համար։ Նա հարուստ է այնպիսի բազմակողմանի մանրամասնութիւններով, որ անսպառ նիւթ է մատակարարում աշխատասիրութեան համար և դրամատիքական դերասանուհիների ամենափայփայած դերն է։ Ննթագրելու է՝ որ խումբը այդ պիեսը բեմ հանեց միայն տ. Սաբլինայի համար. սակայն պէտք է խոստովանել, որ արտիստուհու խաղը չունի այն նրբութիւնները թէ ներքին և թէ արտաքին կողմից, որ կարողանայ հանդիսականին իլլուզիա տալ. տ. Սաբլինային յաջողուեց միայն 4-րդ արարուածը։

Խումբը թէև կամեցաւ պատուաստել Վորչի թատրոնի ջրալի ռեպերտուարը, որիցոչ զգացմունքները կարող են ասնուանալ և ոչ ուղիղը պաշար ստանալ, բայց անյաջող։

Պիեսներից մի քանիսը, ինչպէս «Կրթութեան ծաղիկներ», «Մոցիբուր» կարելի էր մինչև անգամ ամենեկին բեմ չհանել։ Սրանցից առաջինը մի գզուելի պամֆլէտ է (վերաբերում է ժամանակակից տաղանդաւոր հոգեբան փիլիսոփայ Վոմա Տոլստոյին), իսկ միւսը թէև կրում է «ինքնուրոյն» հեղինակութեան ածականը, սակայն ինքնուրոյն է միայն վերնագիրը։

Գրականական և նիւթական յաջողութիւն ունեցան «Հայրենի տուն» և «Թի-

թեռնիկների կուիւր», հեղ. Ջուրեմանի, „Золото“ Նեմ-Դանչենկօի և «Առաջին ճանճը» Վիլիչկօի։

«Հայրենի տուն» պիեսի դերակատարներից մասնացոյց կանենք ա. Ժուրավլեովային, որ «Մագդայի» դերը կատարում է չիքով։ Ճոխ, գեղեցիկ արտաքին, հպարտ դէմք, մաքուր առողջանութիւն և այլ բազմաթիւ բեմական արժանիքներ, որով յիշեալ արտիստուհին օժտուած է, միջոց են տալիս նրան ստեղծագործել ամբողջացրած դերարուեստական պատկեր։ Ոչ պակաս տաղանդով կատարեց նոյն արտիստուհին նաև «Վատերինայի» ծանր և դժուարին դերը «Гроза» պիեսի մէջ։ «Շվարցի» դերակատար պ. Ստեփանով ապացուցեց, որ բարեխիղճ և շնորհալի դերասանի համար դժուար և չհամապատասխանող դեր չկայ։ Նա խել և իսկ պատկերացրեց հեղինակի նկարագրած օտարոտի բարոյագէտ բռնակալ «Շվարցէ»-ին, որ բնաւ չէ կամենում հաշտուել ժամանակակից պահանջների հետ։

„Золото“ հեղ. Նեմ. Դանչենկօի 4 արարուածով կօմիդիան, որ Պետերբուրգ և Մոսկուայ իրարու հակասող քննադատութիւնների առիթ էր դարձել, անշուշտ լայն ծրագրով մտածուած դադափարական զրուածք է, սակայն հեղինակին չէ յաջողուել բաւականաչափ իրականութեան հոգի տալ իւր տիպերին։ Գործող անձանց մեծամասնութիւնը հոգեկան հիւանդների տալաւորութիւն են թողնում։ Մի հանգամանք կայ միայն, որի վրայ առանձնապէս ուշադրութիւն դարձնելու է, այն՝ որ „Золото“ այն տեսակ պիեսներից է, որի մասին կարելի է լուրջ կարծիք յայտնել միայն 4-րդ, 5-րդ ներկայացումից յետոյ։

Պիեսներից մեծ հետաքրքրութեամբ սպասում էր մեր ծերունազարդ թատրերգու պ. Սունդուկեանցի «Ամուսիններ» կօմ., որը ներկայացուեց խմբի գլխաւոր ուժերի դերակատարութեամբ՝ Մարգարիտ-Ժուրավլեովա, Սամսոնեան-Փօրկատտի, Բարբառէ Մարտինովա, Արտաշէս-Կրասով, Մաստակեան-Ստեփանով... սակայն չնայած խմբի եռանդուն

ջանքերին և փայլուն դերակատարութեան՝ պիէսը տպաւորութիւն չթողեց: Չենք կարող նաև մի նկատողութիւն չանել պ. թարգմանչին, որ թարգմանել է թէ նիւթը և թէ ազդանունները. դիցուք թէ կայ մի սերունդ հայերի, որ սկսել է այլասեռուել. բայց ոչ այն սատիճանի, որ Մաստակեանը դարնայ ժվաչկին և այլն...

Մեծ գուարճութիւն պատճառեց հանդիսականներին Առաջին ճանճը. վերնադրով պիեսան, որի մէջ Թիֆլիսի հասարակութիւնը երկու տարուայ ընդմիջումից յետոյ հաճոյք ունեցաւ տեսնել շնորհալի արտիստ պ. Փօրկատտին:

«Առաջին ճանճ» պ. Վելիչկօի պիեսը արժանացրած է յանուն Գրիբօեդովի երկրորդ մրցանակին, և սիրուն, գուարճալի դրուածք է: Նրա սիւժէն հետեւեալն է: Նահանգական քաղաք է ժամանակաւորապէս տեղափոխուած մի ջահէլ ժենիրալ իշխան (պ. Փօրկատտի), որը բնականաբար դառնում է ամբողջ հասարակութեան կենտրոնը: Այդ հանգամանքից օգուտ է քաղում մի խելօք նազկլի օրիորդ (տ. Մարտինօվա), որ իւր ենթադրելիք փիսայացուներից մէկնումէկին գրգռելու նպատակով՝ աղաչում է իշխանին հետամուտ լինել, քծնել նրան, — դառնալ այն «Առաջին ճանճը», որի ետեւից մարդկային և ճանճային հոգեբանութեան օրէնքների համեմատ պիտի գնան միւսները: Իշխանը համաձայնում է, սակայն ինքն ևս կարճ ժամանակամիջոցում սիրահարում և առաջարկութիւն տնում ամուսնանալու: Բայց «Առաջին ճանճի» դերը վերջացել է, և օրիորդի ընտրելին մի այլ երիտասարդ է:

Պ. Փօրկատտին ժենիրալի պերում 101-դ անգամ տպացուցեց, որ նրա անտրեպրենսօրական գործունէութիւնը չէ մեռցրել նրա անձի մէջ դերասանին: Նա հիանալի ժենիրալ է, որի վրայ նշանազգեստը նստած է «ածովի», իսկ նրա խաղը գովասանքի պէտք չունի: Տաղանդաւոր էմիլիա, կօմիք տ. Մարտինօվան, ինչպէս նաև բոլոր իւր դերերը, այդ դերը ևս կատարեց սքանչելի:

Բայց խմբի պատերազմական պիեսն

էր M-me Sans Gêne, որ խաղացուեց 10 անգամ մի ամսուան ընթացքում: Մենք չենք կարող յիշատակել մի այլ դէպք Թիֆլիս եղած դրամատիքական խմբերի գործունէութիւնից, որ թատերական գրուածքը կարճ ժամանակամիջոցում համարեա 10 լի հասոյթ տար. և մեզ թւում է, որ մի այդպիսի արտաքոյ կարգի յաջողութիւնը վերագրելու է նախ դերակատարներին և ապա ղեկավարապէս այն հետաքրքրութեան, որ շարժում է Նապօլէօնի առասպելական անձնաւորութիւնը: Գերակատարութիւնը օրինակելի է և մաղաչափ աւելի փոյթ անհնարին է դնել: Պ. Լիւդվիգով Նապօլէօնի դերում զարմանալի կերպով նման է պատմական ֆիգուրային և միայն հասակը չէ համապատասխանում:

Այդ պիեսան բնի հանելու համար մեծաքանակ ծախքեր էին արուած և Նապօլէօնի չքեղութիւնը և ճոխութիւնը պատկերացնելու համար ոչ մի միջոց չէր խնայուած:

Գալով սեզօնի ըսլանսին՝ պիտի ասենք, որ թէև ընդհանուր տպաւորութիւնը յօգուտ խմբի էր և թատերասէր հասարակութիւնը չէր զլանում ծափահարութիւններով իւր ջերմ գոհունակութիւնը յայտնել հմուտ ռեժիսոր Լիւդվիգովին և թատրոնապետ Փօրկատտին, բայց և այնպէս թատրոնի վարչութիւնը նիւթապէս չօգտուեց, իսկ ընկերութեան անդամները ռուբլու տեղ միայն 75 կոպ: ստացան:

Թիֆլիսի արքունական թատրոնի վարչութիւնը մինչև նոր չինութեան աւարտելը թատրոնի անտրեպրիզան կրկին մի տարի ժամանակով յանձնել է պ. Փօրկատտին՝ տալով նրան 10000 ռուբլու օժանդակութիւն: Պ. Փօրկատտին պարտաւորում է կազմակերպել ձմեռ օպերային խումբ. իսկ գարնանը դրամա: Ներկայացումների ընդհանուր թիւը պիտի լինի 180:—

Թէև վերջին սեզօնին Թիֆլիսը զըրկուած էր կանոնաւոր հայ խմբից, սակայն հայ դերասաններից ոմանք արտա-

քոյ կարգի եռանդ ցոյց տուին: Այդպէս դերասան պ. Աբէլեանը իւր առաջնորդութեամբ և անձնական պատասխանատուութեան ներքոյ մի խումբ կազմակերպելով (տ. տ. Զարէլ, Փառանձէմ և օր. Ախաշեան. պ. պ. Աբէլեան, Արաքսեան, Պար.-Սարգսեան և Ստեփանեան) ուղևորուեց Բագու, տպա հիւսիսային Կովկաս և վերջը Ռուսաստանի մայրաքաղաքները: Խումբն ունենալով բաւականին կոկիկ ռեպերտուար (Մեծ. Մուրացկաններ, Պէպօ, Արտոյտ և այլ ժամանակակից պիեսները) սրտալից ընդունելութիւն գտաւ համակրողների կողմից, թէև՝ ինչպէս լսում ենք՝ նիւթական վաստակներն այնքան էլ մեծ չեն եղած:

Պ. Աբէլեանի քայլը, որից նկատելի է եռանդ, անձնութիւն և անկեղծ ցանկութիւն ժողովրդականացնել թատրոնի գաղափարը հայ հասարակութեան բոլոր շրջաններում, արժանի է գովասանքի, խրախուսանքի և աջակցութեան:

Խմբի միւս անդամ պ. Պետրոսեանը մասնակցութեամբ տիկ. Մելիքեանի և պ. Յարութիւնեանի նոյնպէս մի փոքրիկ տուրնէ կատարեց դէպի Նրեան, ուր և 20 օրուայ ընթացքում 4 ներկայացում տրուեցաւ՝ «Բին», «Քաղ.-մահ», «Ձոհի փոխարէն զոհ» և առաջին անգամ «Բարեգործութեան դիմակի տակ» դրաման հեղ. էմ. Տէր-Գրիգորեանցի:

Վերջինս առանձին հետաքրքրութիւն էր չարժեղ թէ մամուլի և թէ հասարակութեան մէջ, նախ իբրև իքնուրոյն նոր աշխատութիւն, որ շատ հազուադէպ է մեր թատերական գրականութեան մէջ, և երկրորդ՝ իբրև մի գրուածք, որ պատկերացնում է տեղական կեանքը բոլոր բնորոշ կողմերով: Այդ պիեսը բեմ հանուեց տիկ. Մելիքեանցի նախաձեռնութեամբ և միջոց տուեց յարգելի դերասանուհուն ցոյց տալ իւր ձիրքը էնթենիւ դրամատիք դերերի մէջ, ուր նա բաւականին չնորհալի է:

Սակայն մեզ համար աւելի գնահատելի կը լինէր, մանաւանդ հայ թատրոնի ապագան աչքի առաջ ունենալով, որ մեր դերասանները խուսափէին այդ զատ զատ տուրնէներից և միատեղ շրջէին,

որով աւելի դիւրին կը լինէր ուժգին տպաւորութիւն գործել հասարակութեան վրայ, քանի որ այդ հանդամանքում ձեռնհաս կը լինէին մեծ ազդեցութիւն թողնել ամբողջացրած տպաւորութիւններով:

Մայիսի 3-ին վրաց բանկի թատրոնում տիկ. Սաթեմիկ Չաչկեանի նախաձեռնութեամբ կայացաւ հայկական ներկայացումն, որից գոյացած հասոյթը յարգելի տիկնոջ իրաւասութեան ներքոյ էր թողնուած, որ և նա գործադրեց բարեգործական նպատակով:

Խաղացին պ. Սունդուկեանցի «Պէպօն», ուր հերոսի (Պէպօ-ի) դերը յանձն էր առել հայ բեմի վիտերան պ. Զմըշկեանցը, իսկ մնացեալ դերակատարներն էին «Գիգօ»-Տէր-Կաթեան, «Վասկուլի»-պ. Ա. Մանգիլեան, «Զիւզիմով»-պ. Չաչկեան (ուսանող), «Շուշան»-օր. Վարդուհի, «Վէլէլ»-տ. Աւետեանց, «Գիգօ-ի»-պ. Հախումսուն և «Սամսօն» պ. Մամիկոնեան: Պիեսան անցաւ յաջող, իսկ երբեմն հռչակաւոր՝ Պէպօ-ի դերակատար պ. Չաչկեանցին առանձնապէս յաջողուեց միայն 2-րդ գործողութիւնը:

Պիեսից յետոյ դաշնակահար պ. Նիկ-Տիգրանեանը նուագեց Շիրազ և Քուրդ բայաթի. պ. Տիգրանեանը անպայման տաղանդ է. ունի տեխնիկա. բայց բնութիւնից ծանր պատժի է ենթարկուած—նա կոյր է, և երաժշտական կրթութիւնը ստացել է Վիեննայի կոյրերի ճեմարանում: Նա նուագել է Պետերբուրգ, Մոսկուայ և ամեն տեղ ընդունելութիւն գտել: Պ. Տիգրանեանը կովկասեան և ասիական երաժշտութիւնը հետազօտելու պատմութեան մէջ մեծ և պատուաւոր տեղ է բռնելու. և այսօր նրա շնորհիւ երաժշտագրուած են և առանձին տետրներով հրատարակուած մի քանի տեղական եղանակներ:

Ներկայ թուականի ապրիլի 25-ին, 27-ին և 29-ին տեղի ունեցան հռչակաւոր տենօր Անջէլլօ-Մազինիի նուագահանդէսները, որը եկել էր մեր աստուածապահ քաղաքը իմպրեսսարիօ Բագրատ Միրիմանեանի հրաւերով: Տաղանդաւոր

ՅԱՆՆԵԼՈՒՆԻ ԴՐԱՄԱՆՆԵՐ ԶԵՆԳԵՍԻ

Տ. ԱՐԵՒԻ ԶԲԱՆԵՐՍ

երգիչը, որ լիրիքական պարտիաներում (Ռիգօլետտո-դուքս, Գիւղական ասպետութիւն-Տուրքիոյու, Զիօկօնդա) անգուղական է համարուել, դարձեալ մնում է մի եղակի սատղ, որ ոչ մի մրցակից չունի այդ ճիւղի մէջ: Յայտնի է, որ աշխարհահռչակ տենօրներին միւսն էլ Տամանիօն է, որ նշանաւոր է Վերդիի «Օթէլլօ» օպերայում, բայց Տամանիօն ուժեղ ձայնով տենօր է, մինչդեռ Մադինին ասլիցնում է իւր նուրբ, քնքոյշ հնչիւններով ստոր ձայներում: Նուագահանդէսները անցան փառաւոր, զաւրելի հեաքեր թողնելով հանդիսականների գրպաններում և անմոռաց տպաւորութիւն նրանց սրտերում:

Մի քանի տարիներից վեր է, որ բոլոր լուսաւոր երկիրները աշխատում են թատրոնը մասնաւոր դարձնել բուն ամբողջին, որ նա չնչին ծախք անելով կարողանայ օգտաւէտ գուարճութիւն ստանալ: Այդպէս Սերպայում, մանաւանդ Բեռլինում, գոյութիւն ունին ժողովրդական թատրոններ, որոնք նոյն իսկ օժանդակում են կառավարութիւնից կամ թէ քաղաքային վարչութիւններից, և ուր դրւում են Զուդերմանի, Բիւռլնսօնի և 19-րդ դարու Շէքսպիր՝ Խրսէնի գրւածքները:

Ահա մի այդպիսի փորձ եղաւ և մեզանում ապրիլի 30-ին, այն է մի քանի թատերասէրներ և հայ ծիսական դերուորցի վարժուհիք առաջին անգամ մի ժողովրդական ներկայացումն տուին Վուկիոյ Աւճալեան ձրի ճաշարանում: Չնայած չարունակ տեղող անձրևներին և այն հանգամանքին, որ ոչ մի յայտարարութիւն չէր տպուած, այնուամենայնիւ շնորհիւ արժան գների (5 կոպ.) մօտ 250 հանդիսական էր ժողովուրդ: Պիեսի յաջող ընտրութիւնը՝ «Քանդած օջաղ» և

դերակատարների օրինակելի խաղը հիանալի տպաւորութիւն թողին սակաւապահանջ ուկնդիրների վրայ, որոնք իրենց անկեղծ շնորհակալիքը յայտնեցին մասնակցողներին բուռն ծափահարութիւններով: Յուսանք, որ գործին նախաձեռնողները միայն այդ փորձով չեն շատանալ և առաջիկայի ներկայացումները կը արուին այն թաղերում, ուր հայք մեծամասնութիւն են կազմում, ինչպէս օրինակ Հաւարաբում:

Վերջին ժամանակներս հայ թատրոնի ռեպերտուարը սկսեց զգալի կերպով հարստանալ փոխադրուած պիեսներով. այդպիսիներից մանաւանդ մեծ ընդունելութիւն գտաւ պ. պ. Սարգսեանի և Վրոյրի «Բաղդասար աղբար» փոխադրութիւնը, որի մէջ աշխատասիրողներն այնչափ հմտութիւն էին արտայայտել: Այժմ՝ ինչպէս իմանում ենք՝ պ. Սարգսեանը արդէն աւարտել է և ներկայացման իրաւունք ստացել երկու նոր փոխադրութիւնների, որոնցից մինն է «Ղարաբաղի աստղադէտ», իսկ միւսը՝ «Հայդուկներ»: Նրանցից առաջինը փոխադրուած է նոյն վերնագիրը կրող վէպից, հեղինակութիւն Զուբովի և պատկերացնում է հայկական իշխանութեան վերջին շառաւիղների—Խամսայի Մելիքների անկման նախընթաց տարիների կեսերը, նրանց քաղաքական իդէալները և հայեցողութիւնները: Պիեսի մէջ նկարագրած են պատմական անձինք՝ Մելիք-Շահնազար, Մելիք-Բէգլար և Շուշուայ Փանահ-Խանը: Պիեսը կը տրուի առաջիկայ ձմեռուան ընթացքում, հայ կանոնաւոր խմբի ոյժերով, որի կազմակերպութիւնը, ինչպէս լսում ենք, իւր պատասխանատուութեան ներքոյ է ընդունում մեծ. պ. Նսայի Փիթոյեանը:

ՀԱՅԳԵՂԱՆԵՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՅԻՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Գրեթէ 40 տարի է անցել այն հրշանիկ օրից, երբ առաջին անգամ Ներսիսեան դպրոցի սանիւն յղացան հայերէն լեզուով ներկայացումների զաւափարը: Թէև ընդհանրապէս թատրոնի համար այդ մի մեծ տարեշրջան չէ, բայց և այնպէս յուսալի էր, որ գործը կանոնաւոր ընթացք ստանար: Սակայն աւանդ, այսօր իբրև դառը ճշմարտութիւն խոստովանելու է, որ հայ թատրոնի երբեմն փառաւոր անցեալը արդէն աւանդական շրջանին է պատկանում, և իբրև տիւր իրողութիւն արձանագրելու է այն փաստը, որ նա այժմս աւելի քան հեռու լինելով իւր կարմիր օրերից, կանգնած է անդունդի ծայրին: Ֆրանսիացի սրամիտ Թէօֆիլ Գոտիէն «ֆիլիէտոնի» տըպաւորութեան կարճատևութիւնը համեմատում է բուսական աշխարհի մի այնպիսի տեսակի հետ, որ իւրաքանչիւր օր թափում է իւր տերիները, իսկոյն նորերով զարդարւում. դժբաղդաբար հայ բեմը զուրկ է նոյն իսկ այդ յատկութիւնից:

Նւ արդարեւ՝ մինչդեռ մեր հասարակութիւնը երբեք դժգոհ եղած չէ խելացի զուարճութիւնների առատութիւնից, մազաչափ հետաքրքրութիւն չարտայայտեց դէպի հայ բեմի ողբալի դրութիւնը և կարծես կամեցաւ չնկատել նրա անկումը:

Այդ մատների միջով նայելը, այդ դատապարտելի սառնասրտութիւնը մանաւանդ աչքի էր ընկնում անցած ձմեռըս, երբ արքունական թատրոնում հասարակութեան լսելիքն էր զուարճացնում օպերային խումբը, բանկային թատրոնում (նախկին Արծրունեոյ) լուրջ դրծում էր վրաց դերասանական խումբը, իսկ արտիստիքական և երաժշտական ընկերութիւնները մրցում էին իրար հետ թատերասիրաց ուժերով:

Իսցառութիւն էինք կազմում միայն մենք հայերս, որ նախ վիճեցինք, յետոյ իւրաքանչիւրս մի մի ծրագիր առաջարկեցինք և ապա հանդիստ սրտով հեռացանք, քամու տալով և քայքայելով այն ամենը, ինչ որ վերջին երեք տարին կառուցել էինք. և՛ օտարոտի երեւոյթ՝ այդ անսպասելի աղբիւնքն ստացուեց հէնց այն ժամանակն, երբ բոլորը համոզուած էին, որ գործը յարստեկտու է, շնորհիւ դերասանական ընկերութիւն կազմակերպելու գաղափարին:

Սակայն այդ ակադեմիքական խորհրդակցութիւնները մի այլ ելք չէին էլ կարող ունենալ:

Ինքն ըստ ինքեան բարձր գնահատելով դերասանական ընկերութեան սկզբունքը, մեզ թւում է, որ իրերի ներկայ դրութեան մէջ—սեպհական թատրոնի, մշակուած ռեպերտուարի և կանոնաւոր խմբի բացակայութիւն—այդ գաղափարը ցնորք էր և անիրագործելի, ինչպէս որ եղաւ:

Հանգամանքների բերմամբ հայ թատրոնը միայն գեղարուեստական նշանակութիւն չունի հայերիս համար. ոչ, մեղ համար թատրոնը մի կենսական հաստատութիւն է, որը պիտի լինի ոչ թէ միայն գեղեցիկ, լուսամիտ և բարոյական զուարճութեան գեղարուեստական դպրոց, այլ իբրև մի վեհ և վսեմ կոչումն ունեցող հիմնարկութիւն՝ պիտի մաքրէ, ազնուացնէ ժողովրդի պահանջները, ձգտումները, ճաշակը, բարձրացնէ նրա մտաւոր աշխարհի մակերեսը և բեմի վրայ ցոյց տայ թէ նրա կեանքը իւր բարոյական մերկութիւններով, կոմ թէ մի որ և է մաքուր, սուրբ իդէալ պատկերացնէ, և ոչ թէ նրա հաճոյքներին ենթարկուէ, չոյէ նրա ինստիտուտները: Արդ՝այդ պատկառելի հաստատութեան դրծունէութիւնը ծրագրելիս չպիտի առաջնորդուէինք արդիւնաբերական-առևտրական դիտաւո-

րութիւններով և նրա գոյութեան արդիւնքը որոնէինք վաստակած ռուբլիների մէջ: այլ բարոյական յաջողութեան մէջ:

Հետևապէս երբ մեր հասարակութեան անգործունէութիւնը, նրա եռանդի և ինիցիատիւայի կատարելաբար ցածրացումը մի այդպիսի առաջնակարգ հաստատութեան վերաբերմամբ աղբիւրի նման էր բլրում, նամանակաւոր սլիտի երախտապարտ լինել հայ բնմի մի քանի ժիր և աշխատասէր մշակներին, որոնք հաւատարիմ մնալով հայ բնմին՝ մի շարք խաղեր տուին, որոնք գուցէ գեղարուեստական տեսակէտից թոյլ էին, բայց և այնպէս պահպանեցին թատրոնի գաղափարը:

Նախ շտապեց մի ներկայացումն տալ օրիորդ Վարդուհին, որ մեր բնմի կանանց ուժերից աւագներից մինն է: Թէ և մեզ անհասկանալի է, բայց յարգելի օրիորդը արտաքին կարգի քնքոյղ զգացմունքներ է տաժում դէպի «Խանում» պիեսը: Այդ գրութեամբ, որ երրորդ անգամ է հայերէն ներկայացնում, գուրկ է թէ իդէայից և թէ գրական արժանաւորութիւններից: Պիեսի ընդհանուր տպաւորութիւնը և յաջողութիւնը, որ կարող է միայն արտաքին լինել նոյն իսկ ամենապատասխան հանգամանքներում, մեծ կապ ունի գուռնայի և նաղարայի հետ, թէ և այդ չէ արգելում մեզ վկայել և այն իրական փաստը, որ օրիորդ Վարդուհին սքանչելի Խանում է:

Նրա «Խանումը»՝ Խարփուղի կամ Հաւարարի թաղերում սննդուած այդ «Թափառական հրէան», որ միաժամանակ և մօցիքով է և դատաւոր, և որի կացարանում անկասկած լուսօրի վեշերներ էլ են լինում, կատարելապէս կենդանի տիպ է, որի նմանները տակաւին բազմաթիւ են և շարունակում են փառք և պատիւ վայելել հայկական օջախներում, գուցէ միայն ոչ այն աստիճանի մեծարուելով, ինչպէս մի քանի տասնեակ տարիներ առաջ:

Շատ փափաքելի է հեռու մնալ այդ տեսակ պիեսներից, որ վասազիցութիւն կարող է ունենալ թէ դե-

րասանների և թէ հասարակութեան վերայ: Առաջինների համար վասնզաւոր է այն, որ բեմը կրկէսի բնաւորութիւն է ստանում. իսկ վերջինիս համար, որ նա չէ կարող գեղարուեստապէս կրթել և շփոթում է թատրոնի և թատերական գրականութեան բուն նպատակը:

Սեզօնում տեղի ունեցած ներկայացումներից անկասկած ամենից աչքի ընկնողն է «Բաղդասար աղբարը», որ փոխադրել են տաղանդաւոր երգիծարան Պարոնեանի համանուն աշխատութիւնից՝ պ. պ. Սարգսիւսի և Վրոյր: «Բաղդասար աղբարը», որ մի այլ վերնագրի տակ կոչում է «Ապահարզան», մի սիրուն գրութեամբ է մեր տաճկահայ եղբայրների կեանքից և կալէյդասկոպի (գեղադիտակ) նման պատկերացնում է Պօլսի մի քանի շրջանները:

Նրա բովանդակութիւնը հետեւեալն է. «Բաղդասար աղբարը» (պ. Վրոյր) Պոլիս տեղափոխուած գաւառական ազգայիններից է և չափ մեծ գաղափար ունի իւր ձիրքերի մասին. հպարտ, գոռոզ իւր սատորաբեալների առջև և երկչոտ, ստրուկ՝ իրենից բարձր անձանց մօտ: Նրան «Բաղդիկ կսին». նա այն գերդաստանից է, որ իւր ասելով «ցիզով փաստաբաններ են»: Նկատելով, որ իւր գեղեցկատեսիլ կիներ սիրահարութիւններ է աւնում, նա ապահարզան է պահանջում: Պէտք է հմուտ օրէնսգէտ, փաստաբան որոնել, իսկ Պոլսում շատ կան փաստաբանութեամբ զբաղող էֆէնդիներ, որ մի քանի տարի «նորագոյն բարեւոնի» սրճարաններում թափառելուց յետոյ, Պոլիս են վերադարձած. և ահա Օգսէնտ էֆէնդին իբրեւ փորձառու դիւանագէտ՝ իւր վարձատրութեան գումարը առատ կորզելու նպատակով մի իրաւաբանական դասախօսութիւն է կարդում, որ եթէ ազգային ժողովի անդամները գործը քննելիս նկատեցին, որ Բաղդասարի կրնոջ գործած յանցանքի մէջ «մեղմացուցիչ հանգամանքներ կան», այն դիպուածում հազիւ թէ դատաւորները ապահարզան տան. ըստ որում իրաւագիտութեան մի սկզբունքը, որ անուանում է մեղմացուցիչ դէպք յանցանաց, կարող

է արդեւ զառնալ ցանկալի դատաւճուին, իսկ ինքն իբրեւ փաստարան միշտ ձեռնհաս է այս կում այն ընթացքը տալ գործին: Աման, ոտքդ պաքենմա՝ աղաչում է (Բաղդասարը), այդ մեղմացուցիչ դէպք յանցանացը չըլլայ: և Բաղդասար աղբարի փայլուն օսմանեան լիրաները փաստարան էֆէնդու գրպանն են մըտնում. և վարագոյրը իջնում է:

Գալիս են ազգային ժողովի դատական գործոց մեծապատիւ էֆէնդի աւագամները՝ (պ. պ. Յարութիւնեան, Մատինեան և Մասիսեան) որ քննեն ամուսինների միջև ծագած տարաձայնութիւնները:

Բաղդասարը սկսում է իւր սերտած ճառը՝ «Կինս անհաւատարիմ է գտնուած իւր պաշտօնին մէջ, հետեապէս և բնականաբար պարտիմ բաժանուիլ և նոր կին առնել, սակայն դատաւորները, որ իրենց ասելով պաշտօնավարութեան համար ստակ չեն առնել, փառաւորապէս ընդհատում են աղբարի ճառաբանութիւնը պատուիրելով, թէ իրենց չպիտի խանդարիլ և թէ նրանք մինչև նիստը բացուիլը «մի քանի նախնական գործողութիւններ պիտի կատարեն և մաքերի փոխանակութիւն ունենան»: Մեծապատիւ ազգայնոց Վախնական գործողութիւնները և մաքերի փոխանակութիւնը, պտտում է մի վերին աստիճանի կարևոր հարցի շուրջը՝ թէ՛ . . . արդեօք դեղձը կարմիր, թէ սիպտակ գինով պիտի անուշ անել, որն աւելի համեղ է: Խէղճ աղբար, նա կատաղութիւնից սյրւում է, բայց ինչ արած... էֆէնդիք ձրի կը ծառայեն:

Գատաւորները վերջացնելով Վախնական խորհրդակցութիւնները, քանզի սեղանի վրայ այլ ևս ոչ ուտելիք և ոչ խմելիք էր մնացել, սկսում են դատաւարութիւնը և ի վերջոյ յայտնում են դատաւճիւրը: Նրանք ազգային պատրիարքարանին տեղեկագիր են ներկայացնելու, որ ըստ օրինաց հայ եկեղեցւոյ ապահարզան չկայ, այլ հնարաւոր է ժամանակաւորապէս բաժանել, միայն Բաղդասարը պարտաւոր է իւր կնոջ վրայ հաստատել իւր տունը և ապահովացնել

նրան ամսական 30 ոսկի կենսաթոշակով, պատշաճաւոր կենցաղ վայելելու համար, իսկ առաւել լաւ է, որ ամուսինները հաշտուին, քանի որ աղբարի հետ «Թիւրատեսութիւն» պատահած է: Գատաւորները գործ դնելով համոզուցիչ բառեր, չնշտում են, որ իրենք անկաշառ և անաշառ են ներկայ խնդրում, մի հանգամանք, որ ստուեր է ձգում նրանց անկաշառութեան վրայ, մանաւանդ որ նկատելի է, թէ էֆէնդիք որ աստիճանի մտերմական կը խօսին աղբարի կնոջ սիրահարի հետ: Աղբարը հաշտւում է, բայց Սգսէնտ էֆէնդին, որ ծայրահեղ կերպով հետամուտ է գործին, քանի որ իրեն պայմանադրած վարձը դեռ լրիւ չէ հատուցուել, բնաւ չէ կամենում համակերպուիլ աղբարի դիտաւորութեան— հաշտուելուն, ընդհակառակը նա դժգոհ է— «ինչպէս թէ Թիւրատեսութիւն է», նա նա դատ կըսկսէ Բաղդասարի դէմ և ամբողջ աշխարհին համոզելու է, որ աղբարի կինը անհաւատարմութիւն գործած է և այդ նա ապացուցանում է փառաւորապէս, ականջից բռնած բեմ հանելով ժողովի նախագահին հէնց այն վայրկեանին, երբ Բաղդասարի կինը համբուրում էր սիրահարի հետ: Կարկուտի նման թափուող փայտի հարուածները նախագահի մէջքին պերճախօս փաստ են դատաւորների անկաշառութեան համար. և վարագոյրը իջնում է:

Բաղդասար աղբարը շատ կարճ ժամանակամիջոցում երկու անգամ խաղացուեց հանդիսականների ստուար բաղմութեան ներկայութեամբ և անկեղծ գուարճութիւն պատճառեց: Գալով մասնակցողներին՝ նկատելի է պ. Վրոյրի նուրբ դերակատարութիւնը, որ հրաշքներ է գործում: Նրա ստեղծած Բաղդասար աղբարը, մի ամբողջացրած կենդանի տիպ է, որի բնորոշ բոլոր առանձնայատկութիւնները պ. Վրոյրը մի այնպիսի հումօրով է պատկերացնում, որ կատարելապէս մոռացնել է տալիս հանդիսականին, թէ այդ բեմ է: Մնացեալները վատ չէին և պահպանում էին ընդհանուր խաղի տպաւորութիւնը, իսկ Սգսէնտ էֆէնդիի դերակատար պ. Արե-

չատեանին վիճակուհից մի շարք ծախահարութիւններ:

Մնացեալ տրուած խաղերը՝ «Օթէլլօ»՝ «Ուրիէլ ակոստա», «Աւագակներ», «Քին», «Մեծապատիւ մուրացկաններ» և «Արչակ II» բնաւ նորութիւն չլինելով հասարակութեան համար, մասնաւոր հետաքրքրութիւն չարժեցին շնորհիւ միայն այն հանգամանքի, որ այդ ներկայացումներին մասնակցեցին մի քանի թատերաւէր ուժեր, որոնց մեծամասնութիւնը, բացի երկու երեք բաղդաւոր բացառութիւններէից (ս. ս. Մատինեան, Տիգրանեան, Զոհրաբեան) բնական ձիւղի և տաղանդի մի փաստ չտուեց:

Այդ ընդհանուր տաղանդազուրկ շրջանում մնաց և թատերաւէր ս. ի. Մանուէլեանը, որ վարձով վերցրած փառքով դիբլու արեց «Փրանց Մօօրի» պատասխանատու դերում (Աւագակներ): Սովորաբար ընդունուած չէ թատերասերների թոյլ և թերի կողմից մատնացոյց անելը, սակայն երբ թատերաւէրը յանդգնում է բացատրել Շիլլէրի, Եփեսոսի նման մեծ հեղինակներին և այդ նպատակով նախ ստեղծում է ռեկլամային գրականութիւն, այն ժամանակ իւրաքանչիւր հանդիսական, որ համոզուած է՝ թէ իւր առջև խելացնոր չէ, կարող է որոշ, պարզ գեղարուեստական պահանջներ անել:

Պ. ի. Մանուէլեանը վաղարշտպանի թատրոնում (sic!!) Գէորգեան ճիւղաւոր աշակերտների ներկայութեամբ, որոնց տետրակները նա կարող էր միաւորներով զարգարել, խաղացել է (sic!!) «Օթէլլօ» և «Փրանց Մօօր»: Հանդիսականների մէջ եղել է մի «Սարսէ», որը չէ գլացել և այն էլ շատ թանձր գոյներով հրապա-

րակաւ դովասանքներ չուայլել: Այսպիսով խակ միտք է յղանում ս. Մանուէլեանի մէջ՝ նրան հանգստութիւն չեն տալիս աշխարհահռչակ տաղանդների (Ռօսսիի, Պօստարի, Բառնայի, Սալվինիի և այլոց) դափնիները և նա վճռում է տալիս ներկայացումները թատրոնական աշխարհը:

Պ. ի. Մանուէլեանը չունի արտաքին, նա զուրկ է բնական այն ձիւղից, որ կոչւում է «կայծ». տաղանդ բառը նոյն խակ չինք էլ արտասանում, նա չգիտէ ինչ ասել է դիմախաղ և դիմազարդ, իսկ ապագայում սուկ դերասան դառնալու համար նրան պակասում է դէմքի վրայ, սրտում և կուրծքի մօտ: Այդ ներկայացման մի արտաքոյ կարգի կողմն էլ այն էր, որ մենք առաջին անգամ թատրոնում ականատես եղանք բազմաթիւ «քաղցրօտների» ներկայութեան, որոնք վերնայարկից շրջանով ծափահարութիւններով խախտուեցին ողբերգական աշխարհի այդ նորագոյն գիտաւոր աստղին: Նիթէ հասարակութիւնը կարողացաւ համբերել գեղարուեստի այդ ծաղրը՝ այն էլ պարտական ենք ս. Պետրոսեանին, որ «Վարլ Մօօրի» դերը կատարեց լաւ՝ քան երբեք նրան յաջողած է:

Աւանդական վարդանանց տօնին տրուած «Արչակ II» պիեսով վերջացաւ պատահական խմբի գործունէութիւնը:

Հասարակութիւնը բաւական սիրտյօժար այցելում էր հայերէն ներկայացումները, որ իբրև մի ընտիր փաստ կարող է ծառայել թէ մշտական հայ բեմի պահանջ և այն էլ անհրաժեշտ պահանջ՝ կայ:

Դիլետանտ

Պ Բ Ե Խ Օ Մ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Ներկայ 1895 թ. մեր թատրոնական աղքատ ռեպերտուարը հարստացաւ մի նոր գրքով՝ «Բարեգործութեան դիմակի տակ», զբաղա հինգ գործողութեամբ:

հեղինակութիւն ս. Էմին Տէր-Գրիգորեանի:

Դրամայի բովանդակութիւնը հետեւեալն է. նախկին մովրդով, այժմ հարուստ,

կալուածատէր Աեղիքեանն իւր ուռւան-
ները տաբաժած այնտեղ, որտեղ չկայ
լոյս, օրէնքի գիտակցութիւն, կեղեքում,
հարստահարում է ամենքին. իբրեւ մի
գիւական ցեց՝ նա քամում է խեղճերի
արիւնը, ուժեղ ձեռներով խլում է
նրանց աշխատանքի դառն պտուղը: Իսկ
այնտեղ, որտեղ տեսնող աչքեր կան, նա
բարեգործական գիմակ է ծածկում և
առատ նուէրներ բերում զանազան զբա-
ղոյցների և ընկերութեանց: Նա իւր դը-
ժոխային ձեռնարկութիւններն յաջողա-
ցնելու համար արժանաւոր դործակիցներ
ունի յանձին «տարգետար» Սարոյի, գաւա-
ռակտն «աբլակատ» Ակիմ Իւանիչի, բար-
ձր պաշտօնեայ, հարուստ Յամառովի:
Գալիս է մի օր, երբ Աեղիքեանն իւր
բռնի ուժով և հարազատ աղջկայ՝ Հե-
ղինէի դէմն է կանգնում: Նա վճռում է
Հեղինէին Յամառովին տալ կնութեան:
Հեղինէն, որ առաջ իւր հօր հետ կուռում
էր յանուն հարստահարուող խեղճերի,
որ հօր առաջ պատկերացնելով նրա կեղ-
տոտ գործերը՝ գութ էր հայցում դէպի
այն խեղճերը, որոնց հայրը կեղեքում
էր իբրեւ արիւնարբու դազան, այժմ ոտ-
քի է կանգնում յանուն իւր մարդկային
արժանապատուութեան, յանուն իւր սի-
րոյ: Իսկ նա սիրում է երիտասարդ ու-
սուցիչ Ռուբէնին: Աեղիքեանը համոզուած
է, որ խորամանկութեամբ, ուժով, հայ-
րական իրաւունքներով կարող է Հեղի-
նէի սրտից դուրս քարշել Ռուբէնի սէրը
և նրա տեղ Յամառովին դնել: Բայց այդ
նրան չի յաջողում: Քիչ քիչ պատուում
է բարեգործութեան գիմակը, երևում է
նրա տակ թաղնուած հրէշը: Հասարա-
կութիւնը Աեղիքեանից երես է դարձ-
նում: Հեղինէն եկեղեցուց, ուր տարիչ
էին նրան Յամառովի հետ պատկերու
համար, փախչում է Ռուբէնի հետ: Իրար
յիտեից հարուածներ են թափում Աե-
ղիքեանի գլխին. նա շանթահար եղած՝
մեռնում է սրտի պայթիւնից:

Վրամայի մէջ հանդէս է բերուած

նոր սրնդի և հնի մէջ տեղի ունեցած
կռիւը, որ ընտանեկան ծածկի տակ է
կատարւում, խեղճերի յուսահատ աղա-
ղակն ու կռիւը հասարակական ցեցերի
դէմ, որ կեանքի մէջ է կատարւում: Աը-
ռին առաջ է գնում բաւականին բնա-
կան եղանակով, աշխոյժով, որ լարում
է ընթերցողի ուշադրութիւնը:

Յրթաւալի քէփ կամ ջգրու քան է.
կատակերգութիւն մի արարուածով: Այս
կատակերգը մեր թատերասէր հասարա-
կութեանն լաւ ծանօթ պ. Աբամ Սար-
գարեանի գործն է: Դա մի պատկեր է
Թիֆլիսի «կինտօ» դասակարգի կեանքից.
գրուած է Թիֆլիսի բարբառով: Կատա-
կերգը մի քանի անգամ խաղացած է
Թիֆլիսի բեմի վրայ և միշտ զուարճու-
թիւն է պատճառել հասարակութեանը:
Գաւառական բեմերի համար դա մի յար-
մարութիւն ևս ունի, որ գործող անձինք
ամենքը տղամարդիկ են:

Պ. Հ. Աղամեան. — Նամակներ. պ.
Վրոյրը հրատարակել է տաղանդաւոր
աւտիստ հանգուցիալ Աղամեանի մի
քանի մասնաւոր նամակներն և մի մե-
նախօսութիւն՝ «Բարեաւ մնաք իմ յոյ-
սեր»: Աչքի ընկնող գրական, հասարա-
կական, բեմական գործիչների մասնա-
ւոր նամակները լոյս հանելը լաւ միտք
է: Որեւէ հեղինակի մասին մի մասնաւոր
նամակ երբեմն աւելի շատ բան է ա-
սում, քան մի մեծահատոր գիրք: Սա-
կայն այդ նամակները հրատարակելիս՝
պէտք է զգուշաւոր ընտրութիւն անել.
պէտք է տպագրել միայն այն նամակնե-
րը, որոնք գործչի հոգու, մտքի կամ
կեանքի մասին մի նոր բան են ասում:
Աղամեանի «Նամակները» նրա կենսա-
գրութեան վրայ ոչինչ չեն աւելացնում.
գրաւք հետաքրքիր կը լինին ոչ թէ Ա-
ղամեանի տաղանդի, այլ նրա անձնա-
կան բարեկամներին:

Յ. Ճ.

ԿՐԻՏԻՔԱԿԱՆ ՓՈՐՁԵՐ

I

«Ներկայի մասին ես որոշ դատողութիւն չունիմ, ցանկանում եմ ունենալ, բայց երկի այդ ինձ հրէք չի յաջողուիլ, որովհետեւ իմ ձեռքս չկան պէտք եղած զօկումները, կրթութիւնը և նախապատրաստութիւնը: Խօսքս զիտնական դատողութեան մասին է.— իմ անձնական տպաւորութիւններին ես ոչ մի նշանակութիւն չեմ տալիս, նրանք իմ աչքում գին չունին, ինչպէս ամեն մի առանձին անհատի և բոլոր հասարակութեան—ամբողջի տպաւորութիւնը: Իմ նպատակն է մասնակից լինել այն ուսումնասիրութիւնների ախտեմին, որոնք մի կէս դարից յետոյ կը կարողանան միջոց տալ մարդասէր և բարեւէր անձանց կազմակերպել այնպիսի դատողութիւն, որը բարձր լինի իրենց ժամանակակից գործերի զգայնական (sentimental) և եսական տպաւորութիւնից»*):

Այս խօսքերը գրում էր գիտնական կրիտիկայի հիմնադիր անգլիացի Լիտթլի Ջորջ Լիտթլի 1885 թուին իւր բարեկամներից մէկին: Այդ խօսքերն ըմբռնելու համար անհրաժեշտ է բաւականաչափ գրական բարեխղճութիւն, սէր դէպի հանրամարդկային իդէալը և տիրապետող նախապաշարմունքներից ա-

ղառ միտք: Ո՛ր է այդ համեստ անձնաւորութիւնը, որ իւր ամբողջ կեանքը նուիրած լինելով գրականութեան, փիլիսոփայութեան և նրանց երկուսի դարգացման և պատմութեան ուսումնասիրելուն, այնուամենայնիւ չէ վստահանում դատաւիճիւ կարդալ ժամանակակից կեանքի վրայ, զգուշանալով և զգուշացնելով ուրիշների զգայնական և եսական տպաւորութիւնների ազդեցութիւնից: Եւ ո՞ր ժամանակ, ինչ կրկնում է նա ասում այդ խօսքերը:— Ինչևս անհրաժեշտ դարձած, Ֆրանսայի պէս քաղաքակրթութեան բարձրութեան հասած երկրում, ուր իւրաքանչիւր մասնագիտութիւն ունի իւր յատուկ ներկայացուցիչները, ուր իւրաքանչիւր մասնագէտ ուրիշին լսելու ժամանակ չէ ամաչում աշակերտի դիրք բռնելուց, չէ ամաչում սովորելուց և միևնոյն ժամանակ իւր մասնագիտութեան վրայ խօսած ժամանակ չի բռնում բէզոնէօրի դիրք, չի փաթաթում մեր շինքին իւր դատողութիւնները, այլ իրեն ճահակալ միայն լուսաւորում է մեր ճանապարհը, որ չխաբխափենք մութի մէջ:

Լուսոյ և գիտութեան ճաշակն առած և աննկուն մտքի ոյժով զրուսնական ամբողջ սխտեմի վրայ թողաւորող Լիտթլի Ջորջը չի բաւականանում իւր չորս կողմը եղածով և իւր ունեցած գիտութեան պաշարով.— չկայ պէտք եղած նախապատրաստութիւնը և կրթութիւնը ասում է նա... Եւ այդ այնտեղ, ուր

*) Revue de Paris. La vie d'Hippolyte Taine (Մարտ 1894):

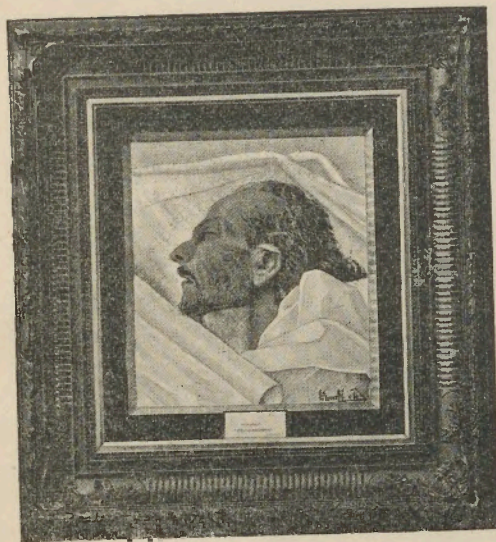
իւրաքանչիւր հեղինակ գրելուս գիտէ, որ ունի իւր ընթերցողները, և ուր ընթերցողը կարդալուս հասկանում է ոչ միայն այն՝ ինչ որ հեղինակի գրելը հանել է լոյս աշխարհ, այլ և այն, ինչ որ խոստաւիել է նրա գրչից: Այդտեղի ընթերցողը զիտէ, որ գրելը մաքին չի կարող հասնել, գիտէ որ չէ կարելի գրել այնպէս, ինչպէս կարելի է նկարել. նա գիտէ, որ նկարի վրայ նայում էք և տեսնում էք այն բոլորն, ինչ նկարիչն ուզում է պատկերացնել, թէ զլխաւոր հիմնական իդէան և թէ նրան շրջապատող մանաւանդին տարրերը, իրենց առանձին առանձին գոյներով, իրենց դիրքերով և հասկանում է, որ գրելն այդ չէ կարող անել, ոչ միայն մի երեսում, այլ և մի քանի հարիւր երեսներում և այն էլ այնպէս, որ մի ակնարկից այնքան պարզ հասկացողութիւն տայ ընթերցողին, որքան կարող է տալ չկարը նրա վրայ նայողին: Այո, Եւրոպացի ընթերցողը կարգում է և տողերի մէջ և տողերից դուրս, նա կարգում է ոչ միայն հեղինակի գրութեան, այլ և նրա վիշտը, նրա ուրախութիւնը, նրան շրջապատող աշխարհը, նրա էպօխան և այդ էպօխայի մէջ տիրապետող մտքերը: Նախապապաշարմունքները, սկզբունքները և դժբանց բոլորի միմեանց հետ ունեցած առնչութիւնները. նրա մտքում զարթնում են անթիւ, անհամար մտապատկերներ, որոնց նա անտողում է, ճոկում է, ամբողջացնում է և չչփոթուելով նրանց խառն ի խուռն, մանուածակ դարձուածքից, կարողանում է մի ընդհանուր տպաւորութիւն դուրս բերել, այն էլ այնպիսի տպաւորութիւն, որը նա չի ամաչիլ և ուրիշին հաղորդելուց: Շատ հասկանալի է դրա պատճառը.— դրողը գիտէր, թէ ինչ է գրում, և ընթերցողը նոյնպէս հասկանում է, թէ ինչ է կարգում. երկուսն ևս իրենց պարտաւորութիւնները բարեխղճաբար կատարելու չափով ունին անհրաժեշտ նախապատրաստութիւնները, սկսած տարրականից: Այնուամենայնիւ Հիպպոլիտ Թէնն այդ բոլորը քիչ է համարում կրիտիկայի համար և գանգատում է կարեւոր նախապատրաս-

տութեանց պակասութիւնից:

Արդ, եթէ այդ այդպէս է Ֆրանսիայում, եթէ այդ այդպէս է Ֆրանսիայի կրիտիկոսի համար. ուրեմն ինչ պէտք է անի և հայ կրիտիկոսը, որի առաջ չկայ հայկական գրականութեան պատմութիւն, ոչ կրիտիկական հայկական լուրջ աշխատութիւն, ոչ մի ընդունուած և գէթ փոքրամասնութեան մատչելի կրիտիկական:

Այդ պակասութիւնը մանաւանդ զգալի է դրամատիքական-քննական գրականութեան վերաբերութեամբ, որի մասին կարող ենք համարձակ ասել, թէ մեր գրականութիւնը անապատ է ներկայացնում: Ի հարկէ, եթէ մենք քննական գրականութեան համարէինք այն բազմաթիւ լեզնեգիտները, որ երկու տողից սկսած մինչև 5—6 սիւնեակ զանազան ժամանակներ լոյս են տեսել հայ լրագրներում և որոնց մէջ ամենամեծ տեղը բռնում են համբալ գրչականի բոստանական տպաւորութեանց արտայայտութիւնը—այդ գէպքում մենք չառնիւթ կունենայինք, բայց «Թատրոն» 1893 թուի № I-ի մէջ արդէն յայտնել ենք մեր կարծիքը այդ լեզնեգիտների վերաբերմամբ, և ընթերցողը կը տեսնի մեր յիշեալ յօդուածից, թէ այդ լեզնեգիտների մեծ մասը և նրանց հեղինակները նոյնքան նշանակութիւն ունին լուրջ կրիտիքական գրականութեան մէջ, որքան գրավաճառները և կազմարարները գրքի բովանդակութեան մէջ: Նթէ այդ բոլորին աւելցնենք և այն հանգամանքը, որ Թիֆլիսում հրատարակուող հայ թերթերի մէջ կան և այնպիսիք, որոնք թատրոնական վճարուած յայտարարութեան միջից ջնջում են այն հեղինակի անունը, որին իրենք կամ չեն սիրում, կամ չեն համակրում, այն ժամանակ պարզ կը լինի, թէ քանի գրօշ կարժենայ այդպիսի լրագրների տպագրած լեզնեգիտն, որ աւելի ընտրական կամ կուսակցական պայքարի արտայայտութիւն է, քան գիտակցական արդար կրիտիկա . . .

Ահա այս դրութեան մէջ ենք մենք փորձում հայ թատրոնական գեղարուես-

† ՊԵՏՐՈՍ Հ. ԱԴԱՄԵԱՆ ԴԱԳԱՂԻ ՄԷՋ

(Նկար Ծովկր Նազարեանի)

Խ Ե՛ Ղ Ճ Ը Դ Ը Մ Ե Ը Ն.

Ո՛րանաչոում՝ էի ես նրան, ընկիր.—
Զափազանց ծարուար, հաճախեղ մարդ էր:
Այս շրթունքները պատմում էին ինձ
Լիր թագաւորի, Համլէտի սրտից.
Այս աչքերն ուժեղ հրով ցոլանում—
Ժրժաղքում էին, տիրում, բարկանում...

ՅՈՂՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ.

տական գրուածներէր լինութեամբ գրադուելու: Դժուար է մեր առաջ գրուած խնդիրը և մենք յաւակնութիւն չունինք այդ անելու համար վերագրելու մեզ բոլոր կարեոր նախապատրաստութիւնները, այլ միայն խղճի մտօք ցանկանում ենք մասնակից լինել այն ուսումնասիրութիւններէր սխառեմին, որոնք մի կէս դարից յետոյ կը կարողանան միջոց տալ մարդասէր և բարեւէր անձանց կազմակերպել այնպիսի դատողութիւն, որ բարձր լինի իրենց ժամանակակից դործերի զգայնական և եսական տպաւորութիւնից:

Հայկական դրամատիքական գրականութեան վրայ խօսել սկսած բոպէին ձեր աչքի առաջ ամբողջ ցիկլով առաջին տեղը կանգնում է պ. Գաբրիէլ Սունդուկեանի պատկերը: Դա նոյնքան բնական է, որչափ մեր վիպագրութեան համար խօսելիս առաջին անգամ յիշուի Բաֆֆին և բանաստեղծութեան համար խօսելիս առաջին ամգամ մտաբերէք Ռափայէլ Պատկանեանին: Դա դուցէ հակառակ կը լինի ժամանակագրութեան, բայց այն տպաւորութեանց, այն ազդեցութեան հետեանքն է, որ դրանցից իւրաքանչիւրը գործել է իւր էսթետայի վերայ: Դուցէ դրանցից առաջ հղած դրամատուրգների, վիպագիրների, բանաստեղծների մէջ գտնուել են աւելի տաղանդաւորները—և իսկապէս գտնուել են—բայց դրանցից իւրաքանչիւրը ընդգրկում է մի ամբողջ էպօք և կատարելապէս թագաւորում է այդ էպօքի վրայ իւր մի որոշ ուղղութեամբ, որ թէ և հետզհետէ չէ զարգացել, բայց գոնէ հղել է յարատե: Թէ դրանցից իւրաքանչիւրի ազդեցութիւնը որչափ գրական է կամ բացասական, թէ որչափ դրանցից իւրաքանչիւրը արժանի է իւր վայելած համակրութեան, թէ արդեօք դրանք մի այլ աւելի քաքալութեամբ հասարակութեան մէջ աւելի սնուն կը ժառանգէին, թէ տնկատեղի կը մնային—այդ բոլորը ժամանակին կը պարզէ մեզ համար անաչառ, պատմական կրիտիկան, բայց փաստըն այսօր չօչափելի է, որ այդ անձնաւորութիւնները մեր գրական անդամատ-

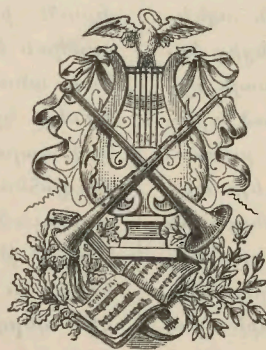
նի մակերևոյթի վրայ սովորականից աւելի բարձր դիրքերի վրայ են կանգնած և նրանց անուններ և գրուածները աւելի թուով ընթերցողներին են ծանօթ և աւելի ժողովրդականութիւն են վայելում: Սակայն գրութիւնների մէջ այստեղ զանազանութիւն կայ: Հայ տաղանդաւոր վիպագրի և բանաստեղծի համար աւելի դիւրին էր մի ամբողջ ժամանակամիջոցի կամ չկոյայի վրայ թագաւորել, քան հայ դրամատուրգի համար: Բաֆֆից առաջ հայ վիպագրութեան աշխարհում փայլել էին այնպիսի տատղեր, ինչպէս Արովեան և Պռօչեան, իսկ Ռ. Պատկանեանցից առաջ իրենց քնարների լարերն ամեն հղանակներով հնչեցրել էին Հալսփիրդեան, Սայաթ Նովա, Նալբանդեան, և բազմաթիւ պօէաներ. իսկ ո՞վ կար Գ. Սունդուկեանից առաջ, կամ աւելի ճիշտն ասել՝ ինչ նշանաւոր դրամատիքական գրուածք կար հայ գրականութեան մէջ Գ. Սունդուկեանի Պէպօ-ից առաջ: «Վարդանանց պատերազմ», «Շուշանիկ», «Սամէլ», «Արշակ Բ.» և այլն պատմական անուանուած պիեսներ՝ ողբերգութիւն փքուն խորագրի տակ—երկեր, որոնց գրական և նոյն իսկ բեմական կատարեալ անարժանութեանց մասին երկար խօսելը կը նշանակէ միայն կրկնութիւնով պարապել: Ճշմարիտ է, դոցա հետ զուգահեռաբար կային և այսպէս անուանուած ժամանակակից պիեսներ, բայց նրանք՝ թէ դրամները և թէ կօմեդիաներն ու վօդիվիլները թարգմանական էին՝ վերցրած ֆրանսիական, անգղիական և ռուսական կեանքից, որոնք մանաւանդ մեզնից 25—30 տարի առաջ ոչինչ աւելցնութիւն չէին կարող ունենալ և չունէին հայկական կեանքի հետ: Հայ թատրոնի հանդիսատեսը և հայ լեզուով դրամատիքական գրուածքի ընթերցողը կամ պիտի ձանձրանար հայ պատմական նախարարների և թագաւորների պօռօտախօս ինքնագովութիւնից, կամ նրան լաց ու կոծից և կամ անդրիական և ֆրանսիական իբր թէ հայացրած «լէգիների» և «մօսիօների» ջղաձգութիւններից, միեւնամարտութիւններից, անձնասպանութիւններից և այլն և այլն:

Իսկ զաւելի իդէալն էր Վերկուսա էլ փող չունինք, երկուսս էլ քաղցած ենք՝ կէս ցիրկային բնաւորութիւն կրող ֆարս վօդեվիլը։ Այո՛, այո՛, ընծիւղներ այդ անապատի դատարկութեան մէջ և նրանց անշուշտ կեանքն էր բուսցրել, որ կամաց-կամաց իւր պահանջները յայտնում էր. բայց այդ ընծիւղներն այնքան փոքր էին, այնքան աննշան, թէ և զեղեցիկ, որ նկատելի չէին լինում ընդարձակ դատարկութեան մէջ։ Նրանք չէին կարող փոխարինել այն վիթխարի ծառին, որ հեռուից է նկատւում, և որ զովացուցիչ

ստուեր է սփռում իւր բնի չորս կողմը։ Հանդուցեալ բժիշկ Տէր-Պրիգորեանի փորձիկ, բայց զեղեցիկ զրուածները՝ Վես էլ քի մօցեքուլութիւն, Վուլչ-քի իմ վեչեր,՝ այդ զեղեցիկ ընծիւղներէց էին, բայց նրանք մնացին ստուերի մէջ, երբ բուսաւ այն բաղմածիւղ, հաստարմատ, կանոնաւոր հասակով, համաչափութեամբ շնչող, ստող ծառը, որի տնունն է «Պէպօ»։

Ս. ՀԱՄԹԻՄԵԱՆ

(Կը շարունակուի)

„ԱՐԶԱԳԱՆՔ“

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՓԱՂԱՓԱԿԱՆ ԼՐԱԳԻՐ

„Արձագանքը“ լոյս է տեսնում շաբաթը երեք անգամ
— չորեքշաբթի, ուրբաթ և կիրակի օրերը:

„Արձագանքի“ տարեկան գինը 10 ռուբլի է, կէս
տարուանը—6 ռ., երեք ամսուանը—3 ռ. և մի ամսուա-
նը—1 ռուբլի:

Բաժանորդագրութիւնն ընդունում է խմբագրատանը
(Վելիամինովսկի փողոց, № 22, տուն Խանդավաճեանի) և
կենդրոնական գրախաձառանոցում:

„Արձագանքին“ օտար քաղաքներից գրուել ցանկա-
ցողները պէտք է դիմեն հետևեալ հասցէով.

Тифлисъ, Редакция газеты „Ардзагангъ“. իսկ արտասահմանից՝
Tiflis, Rédaction du journal arménien „Ardzagang“.

Յայտարարութիւններ ընդունում են թէ՛ հայերէն եւ թէ՛ օտար լեզուներով:
Խմբագիր-հրատարակիչ՝ ԱՅԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ.

„Մ Զ Ա Կ“

ՔՐԱՄԵՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԳԻՐ

Քսաներքերորդ տարի

(ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ)

Լոյս է տեսնում երեքշաբթի, հինգշաբթի և շաբաթ օրերը:
Տարեկան գինը 10 ռուբ. կէս տարուանը 6 ռուբլի: Առանձին համարները
7 կոպէկ:

Մեր հասցէն՝ Тифлисъ, Редакция „МШАКЪ“ կամ Tiflis Rédaction
„MSCHAK“. Տէլէֆօն № 253:

Խմբագիր՝ Ա. ՔԱԼԱՆԹԱՐ:

Հրատարակիչ՝ Մ. ՄԵԼԻՔ-ԱՂԱՄԱԼԵԱՆ.

ԾԻԱԽՈՏԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆ

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԷՆՖԻԱԺԵԱՆՑԻ

Թիֆլիսում, Նիկոլայեվսկի հրապարակ, սեպտեմբերի տուն, Բաժանմունք
Երևանեան հրապարակ:

Ծխախոտ՝ գրուսնքան 48 կոպէկից մինչև 10 ռուբլի:

Պապիրոսներ՝ հարիւր հատը 30 կոպէկից մինչև 3 ռուբլի:

ԱՌԵԻՏՐԱԿԱՆ ՏՈՒՆ

ԵՂԲ. ԾՈՎԵԱՆԵԱՆ ԵՒ ԸՆԿ.

Թիֆլիս, Սիօնի փողոց, տուն Յովնանեանի № 3 եւ 4.

- 1) Վաճառում է և գնում է ամեն տեսակ տոկոսաբեր թղթեր:
- 2) Փոխադրում է գումարներ Ռուսաստան և արտասահման (նաև Տաճկաստան և Պարսկաստան) հեռագրով և փոխանակագրով:
- 3) Ընդունում է գրամական ավանդներ պայմանաժամով և ց'պահանջ:
- 4) Կատարում է յանձնարարական բանկային գործողութիւններ:
- 5) Ապահովացնում է խաղարկութեան տոմսեր:

Բաժանմունքներ՝ Բազու, Բաթում և Օդէսսա:

Ներկայացուցիչներ՝ Լօնդօն, Փարիզ, Պետերբուրգ, Մոսկուա, Վիեննա, Կոստանդնուպոլիս, Մարսէյլ և այլն:

ԱՌԵԻՏՐԱԿԱՆ ԿՈՒՐՍԵՐ

ԳՈՅՈՒԹԻՒՆ ՈՒՆԻ 1882 ԹՈՒՆՎԱՆԵՑ.

Հիմնադիր Ս. Պ. ՄԱՆՈՒԻԼԵԱՆ

Հասցէն՝ Тифлис. Нагорная, д. Прудонова, № 9/11.

Ընդունելութիւններ՝ սեպտեմբերի 1-ից.

Ուսումը՝ սեպտ. 15-ից:

BATEAUX A VAPEUR FRANÇAIS M. PAQUET ET CIE

ՆԱԻԱԳՆԱՅՈՒԹԻՒՆ ՓՐԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Ն. ՊԱՔԵ և ԸՆԿ.

Կանոնաւոր և ուղիղ երթեւեկութիւն ՄԱՐՍԷՅԻՑ ԲԱԹՈՒՄ և ԲԱԹՈՒՄԻՑ
ՄԱՐՍԷՅԻ, երկու շաբաթը մի անգամ:

Բաթումից Մարսէյ դնալիս մտնում է Տրապիզոն, Սամսոն և Կ. Պոլիս
քաղաքները:

Բաթումից Փարիզ հաղորդակցութեան առմասկները սովորական գիջում ունին:
Տեղեկութիւններ ստանալու համար թող քարեհանքն ղիմել նետեւեալ
գործակալներին:

Բաթումում—պ. ՎԻԿՏՈՐ ԴԱՐՆՈՅԻՆ, Նաբերեժնայա:

Թիֆլիսում—պ. ԲԱՐՆԿԵՆԴԱՆՆԱՆԻՆ, Սիօնի փողոց, քարվանսարայ Գէորգ
աղայի:

Բազումում—պ. ՍԱՄՈՒԷԼ ԴԻԼԴԱՐԵԱՆԻՆ, Կոլլեբեակինսկայա հրապարակ
նովորոսիյսկում—ԼՈՒԻ ՌԸՆՈՅԻՆ:

„Թ Ա Տ Ր Ո Ն“

Ռեստորան

Դժուր. փողոց, Ա.դ. Բանկ. տուն:

Բաց է առաւօտուայ ժամը 10-ից մինչև գիշերուան 1-ը:

Կերակուրներ՝ ասիական և եւրոպական:

Խմիչքներ՝ տեղական և արտասահմանեան:

Գները մատչելի:

„ՀԱՆԴԷՍ ԳՐԿՆ. ԵՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆ“

ՎԵՑԱՄՍԵԱՅ:—Ե ՏԵՐԻ 1895: Բաժանորդագիրն 3 ռ.

Հասցէն՝ Մ. Բարխուդարեան. Մոսկուա. Мясницкая, Д. Ермакова.

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ—ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱ-
ՆԱՍԻՐԱԿԱՆ—ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ և ԱԶԳԱՅԻՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

Բաժանորդագիրն է՝ 4 ռուբլի:

Հասցեն՝ Вѣ Редакцію журн. „Арапатъ“. въ ЭЧМІАДЗИНЪ.

„ԲԱԶՄԱՎԵՐ“

Ամսագիր է:—ԾԳ. ՏԱՐԻ, 1895 թ.

Բաժանորդագիրն է՝ 10 ֆր. (4 ռուբ.):

Հասցեն՝ Rédaction de la Revue „BASMAVEP“ Venise (Italie,) St. Lazare.

„Ա Ր Ե Ի Ե Լ Գ“

Օրագիր—ԺԲ. ՏԱՐԻ, 1895:

Բաժանորդագիրն է՝ 150 արծաթ դահեկան: Օտար երկիրներ՝ 56 ֆր.:

Հասցեն՝ Direction du journal „AREVELK“ Galata, Constantinople.

Открыта подписка на 1895 годъ

НА ГАЗЕТУ

„ТИФЛИССКІЙ ЛИСТОКЪ“

ПРОГРАММА газеты: телеграммы, мѣстная хроника, корреспонденціи, иностранная хроника, ФЕЛЬЕТНЫ, рассказы и повѣсти, отчеты думскихъ, ученыхъ и другихъ общественныхъ засѣданій, судебная хроника и торговая хроника.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: Съ доставкой въ Тифлисъ: На годъ 5 р., полгода 3 р., три мѣсяца 1 р. 75 к., въ мѣсяць 75 к.

Съ пересылк. для иногор.: На годъ 6 р., полгода 3 р. 50 к., три мѣсяца 2 р.

Подписка принимается исключительно въ конторѣ „Тифлискаго Листка“ (Тифлисъ, Головинскій проспектъ, д. Ротинава, № 3-й).

Ներկայ 1895 թուականին

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ-ՔՐԱԿԱՆ ԱԿՏ

ՆՈՐ-ԴԱՐ

ԱՄԵՆՕՐԵԱՅ ԹԵՐԹԸ

Թիֆլիսում հրատարակում է նոյն դիրքով և ծրագրով ամեն օր, բացի
կիրակի և տօներին հետևող օրերից:

(Տարուան ընթացքում «Նոր-Դար»-ը լոյս կը տեսնի անուշագն 220—225 անգամ)

«ՆՈՐ-ԴԱՐ»-Ը ՍՏԱՆՈՒՄ Է ԵՒ ՍԵՊՏԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

«Նոր-Դար»-ի տարեկան գինն է 10 ռուբլի, վեց ամսուանը 6 ռուբլի, Թիֆլիսից դուրս ամիսը 1 ռ. 50 կ., հատով դուրսը 7 կ., Թիֆլիսում 5 կոպ.

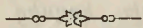
ԵՐՈՊԱՅԻ, ԹԻԻՐԻՅԱՅԻ և այլ հեռուոր երկրների բաժանորդները
վճարում են տարեկան 40 ֆրանկ:

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ բաժանորդները վճարում են տարեկան՝ 8 դոլլար: «Նոր-Դար»-ին բաժանորդ են գրում իւրաքանչիւր ամսի 1-ից միայն:

ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ բաժանորդ են գրում *միմիայն* «ՆՈՐ-ԴԱՐ»-ի խմբագրատանը:

Խմբագրատանը գտնւում է Պուշկինական փողոց, Սկուերի դիմաց:

Օտար քաղաքներից դիմում են խմբագրութեանը՝ *Тифлис, в редакцию еженедельной газеты „НОРЪ-ДАРЪ“* կամ *Tiflis (Caucase) Rédaction du journal „Nor-Dar“*.
Խմբագիր հրատարակիչ՝ ՍՊԱՆԴԱՐ ՍՊԱՆԴԱՐԵԱՆ

„ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ“

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

1895—Թ. ՏԵՐԻ

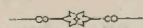
Կը հրատարակուի անցն ժամանակ՝ առէշի մոխ եւ քաղմակողմանի
բովանդակութեամբ:

„ԱՄՍՕՐԵԱՅ ՀԱՆԴԻՍԻ“ տարեկան բաժանորդագինն է 10 ֆր.=
4 ռբ. թղթադրամ:—Կէս տարուանը՝ 6 ֆրանկ=2.50 ռուբ.:

„ՀԱՆԴԻՍԻ“ բաժանորդ գրուիչ ցանկացողները դիմելու են կամ
գործակալաց եւ կամ ուղղակի խմբագրութեան հետեւեալ հասցեով.

A la Rédaction de la Revue „HANTESS“. Au Couvent des RR.
PP. Méchitharistes à

VIENNE (Autriche) VII/2 Mechitharistengasse 4.

Ա Պ Ա Հ Ա Ր Ջ Ա Ն

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ ՄԷԿ ԱՐԱՐՈՒԱԾՈՎ

Գ Ո Ր Ծ Ա Ն Տ Օ Ն Ի Օ Է Ն Ն Է Ս Ի

Թարգ. Ֆրանս. ԱՅԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆԻ

Փ Ո Ր Ծ Ո Վ Ա Ն Ձ Ի Ն Ք

Էմիլի, 36 տարեկան

Հանրի, 34 »

Լուիզ, 18 »

Պ. դ'Արբուա, Էմիլիի հայրը:

Ամարանոցում:—Մի դահլիճ Էմիլիի տանը:—Ընտիր և խիստ կանոնաւորութիւն:—
Խորքում լայն պատուհան:—Աջ և ձախ կողմից դռներ:—Բեմի յառաջակողմը մի
բազմոց (սոֆա):—Չիշ և ջրի բաժակ սեղանի վրայ:

ՏԵՍԻՍ Ա.

ԷՄԻԼԻ, Պ. Դ'ԱՐԲՈՒԱ.

Էմիլի նստած ընկալողի վրայ,
ընկղմուած է մնայլ մտածմունք-
ների մէջ. նրա հայրը կողմին
կանգնած, տխուր նայում է նրան:
Վայրկենական լռութիւնից յետոյ,
կռանդազին ծայնում

Ոչ: Այդ անկարելի է, եթէ ճշ-
մարիտ էլ լինէր, չպիտի ասէիք ինձ:

Պ. Դ'ԱՐԲՈՒԱ:

Ես յոյս էի դրել, դուստր իմ, քո

հաստատ բնաւորութեան և ոգուդ
վսեմութեան վրայ: Պէտք էր ցոյց
տալ վտանգը, որպէսզի համոզուէիր
ընդունել փրկութեան միջոցը: Ար-
դէն վաղուց է, որ արեգակի ճառա-
գայթը չէ այցելել այս տունը, եր-
ջանկութեան ժպիտը չէ գուարթա-
ցրել այս գիրգաստանը, որ բնակա-
րան էր ամենամաքուր առաքինու-
թեան: Ամուսինդ իբրեւ մի խղճի
խայթ փախչում է քեզանից և դու
հարցնում ես քո ամբիժ խղճմտան-
քին. «Ինչո՞ւ է նա ինձ թողնում»:
Լուիզը, որին նայելով դու ուզում
ես յապեցնել քո մայրական կարիքը,

որին Աստուած բաւականութիւն չէ շնորհել, Լուիզը գունատուում և թաւաժում է, կարծես մի խորհրդաւոր ախտ կրծում լինի նրա սիրտը և դու հարցնում ես քեզ. «Ինչո՞ւ է նա տանջւում»: Իմ պարտքն է այդ երկու հարցին պատասխանել և միևնոյն ժամանակ այն կրկնապատիկ վտանգի առաջն առնել, որ քեզ սպառնում է՝ «նրանք սիրում են միմեանց և պէտք է նրանց բաժանել»:

ԷՄԻԼԻ:

Նրանք սիրում են միմեանց: Դուք սխալուում էք, հայր իմ: Լուիզը, որին ես տուել եմ այն բոլոր սէրը, որ կլինը վերապահում է իւր հարազատ զաւակների համար, Լուիզը անընդունակ է ինձ դաւաճանել: Այս որրը, որին ես զգուշ եմ կուրծքիս վրայ, որի սիրտը և միտքը կազմել եմ, չէ կարող մի թշուառ արարած լինել: Ոչ, այդ անկարելի է: 2 է կարելի այդ աստիճան վատ լինել, այդ աստիճան անամօթ:

Պ. ԴՆՐԲՈՒՆ:

2 եմ պնդում, թէ նա յանցաւոր է, արատաւոր էլ չեմ համարում նրան: Նա գուցէ ինքը մաքառում է իրեն տիրապետող զգացմունքի դէմ: Նրա թախծութեան գաղտնիքը, որին դու երբէք չկարողացար վերահասու լինել, ըստ իս, մի յանցաւոր կիրք է, այդ կրքից առաջ եկող ամօթը և դրան յաղթելու անկարողութիւնը: Հարկաւոր չէ վհատել: Եթէ Լուիզը թողնէ այս մենութիւնը, որոյ մէջ իւր տասննութամեայ սիրոյ ծարաւը քաշում է նրան դէպի արգելուած պտուղը, նա կը բժշկուի իւր ախտից և ամուսինդ կսթափուի իւր բո-

պէական սխալից և քո սէրը, քո առաքինութիւնը, անցեալի յիշատակները և մանաւանդ ներկուդ վսեմութիւնը կը վերադարձնեն քեզ ամուսնուդ: Սիրելի դուստր, դու մի դերազանց կլին ես և չես ընկճուի ճակատագրից: Դեռ վհատելու բան չկայ, եթէ միայն սառնասիրտ մընաս:

ԷՄԻԼԻ:

Սառնասիրտ մնամ: Բայց ես, հայր իմ, սիրում եմ Հանրիին, հագուստ բոլոր զօրութեամբ սիրում եմ նրան, եթէ կարելի է, ես աւելի այն վայրկենից, երբ նրան ինձ համար կորած եմ համարում... Բայց ոչ, ես այդ բանին երբէք չեմ կարող հաւատալ: Ապացոյցներ, ինձ ապացոյցներ են հարկաւոր:

Պ. ԴՆՐԲՈՒՆ:

Ապացոյցներ... ես ոչ մի ապացոյց չունիմ: Բայց իմ հաւաքած նըշանները բաւական են, որ համոզմունք կազմեմ: Արդեօք դու ինքդ չէիր դանդաղում, այնպէս չէ, որ կորցրել ես Հանրիի համակրութիւնը: Արդէն մի տարի է, որ ամուսինդ փոխել է իւր վարմունքը, կարծես թէ սրտով էլ փոխուած լինէր: Նա միշտ առիթ է որոնում քեզանից հեռանալու: Կարծես քո սէրը ճնշում է նրան, նա փախչում է այդ սիրուց:

ԷՄԻԼԻ:

Այո, այո, մանաւանդ երբ Լուիզը հետս է:

Պ. ԴՆՐԲՈՒՆ:

Նրա խելքն ու միտքը Լուիզի

հետ է: Երբ Լուիզը բացակայ է, նա նեղանում է. հենց երևում է, նրա երեսը տկամայ մի գողտնի ուրախութիւն է յայտնում: Ամեն տեղ որոնում է նրան, ամեն սուրբ հետևում է նրան:

ԷՄԻԼԻ:

Ո՛հ, նա ոչ մի բայէ չէ կարողանում նուիրել ինձ, բայց միշտ ժամանակ է գտնում Լուիզին ուղեկցելու նրա զբօսանքների միջոցին, որ բժիշկները խորհուրդ են տուել, և այդ ժամանակ մոռանում է ամբողջ աշխարհը: Իբրևունք ունի, հայր իմ, ևս կոյր էի: Ի՞նչ են անում նրանք այս բոլորին. (նայում է պատի ժամնացոյցին) երկու ժամ է արդէն, որ տանից դուրս են ելել: (Ձայրացած տեղից վեր է կենում:) Ես վրէժխնդէր կը լինիմ:

Պ. ԴԱՐՔՈՒՄ:

Մի վրդուլուր, խոհեմ կաց: Պատժելու խնդիր չէ կարող լինել, քանի որ պատիժը ամենից աւել քո սիրտը կը ցուցնէ: Աշխատիր միամիտ ձեռնալ, սիրտ ան: Աշխատիր մանաւանդ իմանալ նրանց սխալի չափը: Թեքես նրանց փոխադարձ զգացմունքը մի ուրիշ բան չէ, բայց միայն մի անգիմադրելի համակրութիւն:

ԷՄԻԼԻ:

Միթէ համակրութիւնից մարդ կը հիւանդանայ: Միթէ մարդ կարող է կորցնել առողջութիւնը, երբ լաւ է դուռ իրեն, կորցնել երիտասարդութիւնը, երբ երիտասարդ է մի անմեղ համակրութեան պատճառով: Ո՛հ, ոչ, Լուիզը սիրում է Հանրին: Ցնորուածի պէս է սիրում, այժմ ես

համոզուած եմ: Բայց ես ամեն բան կիմանամ: Ես նրանց որտի խոյրը կը թափանցեմ: Ձեր ասածը ճշմարիտ է, հայր: Պէտք է որ պահպանեմ իմ բոլոր ոյժս, հանգստութիւնը, ևռանդը: (Դըսից լսում է Հանրի ձայնը, որ ասում է. «Թող կտորը պատրաստեն, իսկոյն գնալու եմ քաղաք»:) Նա է: Դուք լըսեցէք: Լուիզի հետ վերադառնում է և անմիջապէս հեռանում: Ես կը դիտեմ նրանց: Ես նրանց դադաները կ'որոտամ: Միայնակ թողէք ինձ նրանց հետ: (Տանում է դ'Արքուային դէպի ծախ դուռը):

Պ. ԴԱՐՔՈՒՄ:

Բայց քո յուզմունքը կը մատնէ, քեզ, կը զգուշացնէ նրանց: Խոհեմ եղիր: (Քաշում տանում նրան իւր հետ):

ՏԵՍԱԼ Բ.

ՀԱՆՐԻ, ԼՈՒԻԶ, յետոյ ԷՄԻԼԻ:

Լուիզը ևս Հանրին մոնում են աջ դռնից ժպտուն դէմքով, շնչերը կտրաւ: Եւ փոշոտ: Լուիզը ձեռքին քոնած ունի մի մեծ փունջ դաշտային ծաղիկներից, Հանրին մի քանի ծաղիկներ ունի լամբակի (boutonnière) մէջ:

ՀԱՆՐԻ, չորս կողմը նայելուց յետոյ, ողևորութեամբ:

Ինձ թւում է, որ այս զբօսանքը սովորականից էլ կարճատև էր: Վաղը մենք կերթանք մինչև ջրաղացը: Այդ փոքր ինչ հեռու է, բայց դու կը հանգստանաս բաղկիս վրայ: (Լուիզը յոգնած ընկնում է ըսագմոցի վրայ): Միթէ, դու յոգնած ես:

(Էմիլին երեսում է խորքում, նա-
յում է, նրանց անտես մնալով եւ
կամաց գալիս մօտենում է նրանց):

ԼՈՒԻՉ:

Այո, այո, բայց յոգնութիւնը ան-
գորրացնում է միտքս և սիրտս: Երա-
նի թէ կարողանայի միշտ վազվել,
միշտ շարժուիլ, յուզուիլ, որպէս զի
երբէք չմտածեմ: (Հագում է) Այս
տունը գերեզմանի է նման: (Նայում
է իւր շուրջը, նկատում է Էմի-
լին եւ աղաղակ է արձակում:)

ՀԱՆՐԻ նկատուելով կնոջը:

Էմիլի: (Դժգոհութեամբ) Դու
ուզում էիր յանկարծակի վրայ հաս-
նել: (Նայում են միմեանց, եւ Հան-
րին աշխատում է ծածուկ անհե-
տացնել իւր լամբակից ծաղիկները:
Էմիլին նկատում է այդ շար-
ժումը, ըայց չէ ցոյց տալիս:)

ԷՄԻԼԻ:

Արդեօք ցոյց էր ձեր գրօսանքից:
(Նստելով) Ինչպէս ծաղկազարդ ես
վերադառնում, սիրելիս: (Նայելով
ծաղիկներին) Ծաղիկներ, որ ցան-
կեր են զարդարում, ահա սրանք գե-
տակների ավերին են բուսնում, ա-
հա նարնջենու ճիւղիկներ, որոնք
օգի մէջ են օրօրում: Դու երևի շատ
ես աշխատել այս փունջը կազմելու
համար: Զգոյշ եղիր, դու շատ ես
յոգնեցնում քեզ այդպէս սար ու ձոր
վազվելով:

ԼՈՒԻՉ շփոթուած:

Որովհետեւ... ես...

ԷՄԻԼԻ:

Որովհետեւ անմեղութիւնը ծա-
ղիկներ է սիրում, որ երիտասարդու-

թեան ամենալայելուչ զարդարանքն
են: Անշուշտ իմ ամուսինը օգնել է
քեզ այդ բուրաւէտ փունջը հաւաքե-
լիս, այնպէս չէ: (Առնելով Հանրիի
ծեռքը, որ շարունակում է սեղմել
լամբակից հանած ծաղիկները) Եւ
նա ինձ էլ չէ մոռացել, ձեր դաշ-
տային երգի մի տողը ինձ է նուի-
րել: Զնորհակալ եմ: (Կամենալով
տռնել ծաղիկները) Տնւր:

ՀԱՆՐԻ, այլայլուած:

Այո, այս ծաղիկները քեզ համար
քաղեցի: Բայց... չեմ տալիս, որով-
հետեւ արդէն թառամել են: (Նայում
է ծածուկ Լուիզին եւ ձեւացնում
է, որ իբրեւ թէ ուզում է ոչնչա-
ցնել ծաղիկները:)

ԷՄԻԼԻ, ուրախ ձեւանալով:

Զնորհակալ եմ, շնորհակալ եմ
այդ փափաղիդ համար: Թարմութիւ-
նը ու բուրմունք կորցրած ծաղիկ-
ները՝ երիտասարդութեան և սիրոյ
հեգնութիւն են: (Փաղաքշարար եւ
արագ խօսելով) Քո սիրտը միշտ
պահպանում է իւր մէջ մեր առաջին
սիրոյ թարմութիւնն ու բուրմունքը:
Ահա այդ էիր ուզում ինձ ասել, այն-
պէս չէ: (Դառնալով դէպի Լուիզը,
որ ապշած վեր է կենում) Ինչո՞ւ
ես ուզում հեռանալ արդէն:

ԼՈՒԻՉ:

Ուզում եմ առանձնանալ սենեա-
կըս... շատ յոգնած եմ:

ԷՄԻԼԻ, նստացնելով նրան իւր
կողքի քազմիցի վրայ:

Այստեղ հանգստացիր, սրտիս վը-
րայ, ձեռքդ ձեռքիս մէջ, ինչպէս
մի դուստր իւր մօր գրկում: Միթէ
չես սիրում ինձ իբրեւ դուստր: (Բըռ-

ներով նրա ծեռքերը) Դու գողում
ես, անշուշտ յոգնելուցդ է: (Դէպի
Հանրին) Ուզում եմ քեզ հաղորդել
մի բան, որ մտածել եմ ձեր բացա-
կայութեան միջոցին: Ե՛կ, դու էլ
կողքիս նստի՛ր:

ՀԱՆՐԻ:

Անկարելի է, սիրելիս: Պէտք է
քաղաք լինամ և այժմ արդէն ուշա-
ցել եմ: Վաղը առաւօտը մի շատ
կարևոր գործ ունիմ:

ԷՄԻԼԻ, խստութեամբ:

Ուրիմն այս գիշեր դու յետ չես
գալ: (Հանգստանալով եւ ժպտա-
լով) Երբ ես միացայ քեզ հետ, որ
իմ հեռու աղգականն էիր, երեխա-
յութեանս ընկերը, իմ մտերիմ խա-
ղակիցը, ես ուզում էի, որ դու լի-
նիս ինձ ամուսին և ոչ թէ կալուածք-
նեւրիս կառավարիչ, որովհետև հա-
րըստութիւնս ինձ համար այն նշա-
նակութիւնն ունի, որ դու կարող
ես անհոգ ապրել: Այսուհետև թոյլ
չեմ տալ քեզ ոչ մի գործով պարա-
պել բացի ինձ սիրելուց: (Դէպի
Լուիզը) Խնդիրը մեր մէջ մնայ,
Լուիզ, ես որոշել եմ Հանրիին յա-
փըշտակել, այնպէս, ինչպէս կարգա-
ցած կը լինիս վէպերի մէջ: Ես ու-
զում եմ փախչել նրա հետ փոստի
կառքով: Վճռուած բան է: (Յան-
կարծ ընդմիջելով իրեն եւ շօշա-
փելով Լուիզի ծեռքերը, որ ըըռ-
նած ունէր իւր ծեռքերում) Ցուր-
տը յանկարծակի տիրել է քեզ, դու
սարսռում ես, ձեռքդ պաղ է (Ուժ-
գնութեամբ Հանրիին) Հանրի, դու
դէպի չարն ես ի գործ դրել այս
երեխայի թուլութիւնն և անգիտու-
թիւնը...

ՀԱՆՐԻ, սարսափած:

Էմիլի:

ԷՄԻԼԻ, հեղձելով եւ հանգիստ:

Ստիպելով սրան իւր ոյժերից
աւելի քայլել: Դուք երեւի կորցրել
էիք ճանապարհը:

ԼՈՒԻԶ:

Փոյթ չէ, տիկին, ուշք մի դարձ-
նէք իմ տկարութեան, որ չուտով
կանցնի: Ձեր խօսքը մի հաստատ
վճռի մասին էր...

ԷՄԻԼԻ:

Այո, մենք երեքս մի նոր կեանք
պիտի սկսենք: Ես կուզեմ իմ սիրելի
ամուսնու հետ Իտալիա և Զուիցե-
րիա ճանապարհորդել:

ԼՈՒԻԶ, ուրախ:

Մի բանի ամիս կը տևի ճանա-
պարհորդութիւնը, այնպէս չէ:

ՀԱՆՐԻ:

Տարօրինակ միտք: Բայց ես այս-
տեղ գործեր ունիմ: (Դառնալով դէ-
պի իւր կինը) Եւ բացի այդ՝ ամեն
մարդ ընդունակ չէ տանել ճանա-
պարհորդութեան դժուարութիւննե-
րը: Օրինակ հայրդ, որ մի տկար
մարդ է:

ԷՄԻԼԻ:

Հայրս այստեղ կը մնայ, այդ
որոշուած է: Ես կը խնդրեմ Լուի-
զին, որ փոխարինէ ինձ նրա մօտ:

ՀԱՆՐԻ, զարմացած:

Լուիզը: (Մի կողմ) Արդեօր
կասկածում է...

ԼՈՒԻԶ, ուրախ:

Հիանալի միտք: Ես կը մնամ պ.

Գրքաւորայի հետ: Նա այնքան բարի է
զէպի ինձ, այնպէս սիրում, գգւում
է ինձ: Ինչպէս կը խնամում նրան,
եթէ հարկը պահանջէ, ես տանտի-
կնութիւն կանամ: Գնացէք, ճանա-
պարհորդեցէք, որքան ձեր սիրտը կա-
մենայ: Իտալիայից և Զուիցերիայից
յետոյ այցելեցէք Գերմանիան և
Ռուսաստանը, գնացէք այնուհետև ա-
րևելք: Մարդս աւելի լաւ չէ կարող
գործածել իւր ազատ ժամանակը,
հարստութիւնը, իւր հանճարը, քան
ճանապարհորդելով: Գնացէք միա-
սին: Հանգստութիւնը, լուսթիւնը,
առանձնութիւնը այն միտի բաներն
են, որ սիրելի և հաճելի են ինձ:
(Այն միջոցին երբ խօսում է, Էմի-
լին դիտում է սրան զարմանքով,
իսկ Հանրին դժգոհութեամբ:)

ՀԱՆՐԻ:

Ինչպէս է փափաղում, որ մենք
զնանք. կարծես թէ մեր ներկայու-
թիւնը ձանձրացրել է նրան: (Դէպի
էմիլին:) Դէհ, սիրելիս, եթէ անպատ-
ճառ ուզում ես իրադրութիւն ցանկու-
թիւնը, ես այլ ես չեմ ընդգրկմանում.
կը տեսնենք յետոյ: Յետոյ երբ ես
կազատուիմ իմ...

ԷՄԻԼԻ, ընդմիջելով նրան:

Իսկ եթէ իմ նպատակն հէնց այն
է, որ ազատիմ քեզ այն բոլորից,
ինչ որ նպաստում է քեզ հեռանալ
ինձնից, եթէ իմ նպատակն է խել,
յափշտակել քեզ քո գործերից, պա-
տուասիրութիւնից, կեանքի մանր
հոգսերից և գառարի շահերից: (Դէ-
պի Լուիզը:) Իմ ամուսինը ինձ է
պատկանում: Եւ իրօք, այդպէս չէ.
եւ իրաւունք ունիմ նրա ամբողջ սրբ-
տի, նրա բովանդակ մտքերի, նրա

բոլոր ժամանակի, նրա ամենաշնչին
ձգտումների վրայ — և ուզում եմ, որ
այդ բոլորը իմ և միայն իմն լինի:
Ճանապարհորդելիս մենք կարծնա-
ցնենք մեր հրջանիկ օրերի յիշա-
տակները: Մենք կը շարունակենք
մեր պատմեցելութեան անբիծ վեպը,
մի հոգի միայն կունենանք, առանձ-
նութիւնը կը մերձեցնէ մեզ միմեանց,
եւ կը լինիմ նրա միակ հայրենիքը,
ինչպէս նա իմ միակ գերագոյն բա-
րիքն է. և հախառակ տարաշխարհի
արեղակին՝ մենք կը նորոգենք մեր
նորասէր լուսինը: (Դէպի Հանրին
զգուանօք:) Որովհետև ցնորուածի պէս
սիրում եմ քեզ, Հանրի, մեր առա-
ջին անտահման և կատարեալ սիրով:

ՀԱՆՐԻ, անհամբերութեամբ:

Այդ երևում է, որովհետև քեզ
հարկաւոր են միշտ վիպական և ման-
կական ցնորքներ, որոնք ոչ մեր հա-
սակին են վայելում, ոչ էլ պիտրին:

ԷՄԻԼԻ:

Հանրի, միթէ քեզ սիրելուցս ա-
մաշեմ:

ԼՈՒԻԶ, կամենալով միջամտել:

Հանրի... Տիկին...

ՀԱՆՐԻ:

Արգեօք հարկաւոր է ուսուցանել
քեզ, որ կան այնպիսի շահեր, որ
չէ կարելի գտնել սրտի հաճոյքներին:
Ամուսինների փոխադարձ համակրու-
թիւնը աւելի հիմնաւոր է, քան սի-
րահարների տենդը:

ԷՄԻԼԻ, հեզնութեամբ:

Ամուսինների փոխադարձ համա-
կրութիւնը դա մի քաղաքիւսած
ձանձրոյթ է, որ երբեմն պայթում

է յանդիմանական խօսքերով. դա տանից փախչելու պահանջ է, դա մի համբոյր է, որ պահպանել է ուրիշ շրթունքների քաղցրութիւնը: Այս համակրութիւնը, Հանրի, բոնն է և դա ինձ երկիւղ է ազդում: Իսկ իմ համակրութեան հիմքը այն անպայման անձնուիրութիւնն է, որ թելադրեց ինձ ամուսնանալ քեզ հետ իմ հօր, քո և ամենքի կամաց հակառակ:

ՀԱՆՐԻ.

Մենք այդ խնդիրը մի ուրիշ անգամ կը շոշափենք, երբ որ դու աւելի հանգիստ լինիս: Անշուշտ ես չնորհակալ եմ սիրոյդ համար, ես պարծենում եմ, որ ազդել եմ քեզ այդպիսի սէր, բայց բոլորովին աւելորդ է, այդ սէրն այդպէս անտեղի ի ցոյց հանել: Գնում եմ, ցտեսութիւն: (Դուրս է գնում ճախ կողմի դռնից:)

ԷՄԻԼԻ, չզարոողանալով գուպել իրեն, զայրացած:

Ա՛, դու իմ սէրը դէպի քեզ յանցոնք ես համարում, որովհետեւ դա քո խիղճդ տանջում է: Աստուած իմ, ուրեմն ճշմարիտ է եղել: (Դէպի Լուիզը յանկարծակի:) Տեղից մի շարժուիր: Դու գոհ ես սիրականիդ հաւատարմութիւնից:

ՏԵՄԻԼ Գ.

ԷՄԻԼԻ, ԼՈՒԻԶ.

ԼՈՒԻԶ, մի ծիշ արծակելով եւ երեսը ձեռքերի մէջ ծածկելով:

Ո՛հ:

ԷՄԻԼԻ.

Դէհ, դու չեմ պաշտպանում քեզ,

դու ոչինչ չեմ ասում: Ուրեմն ճշմարիտ է: Դու սիրում ես նրան: Նա սիրում է քեզ: Ո՛հ, թշուառական ներ: (Սաստիկ հեկեկում է եւ վշտից խորտակուած է երեսում: Լուիզը սրտաքեղ առաջ է գալիս, ծունկների վրայ բաշ գալով համբուրում է նրա զգեստի քղանցքը:)

ԼՈՒԻԶ, հանգած ճայնով:

Ջնորհք, տիկին: Դժացէք ինձ, մայր իմ:

ԷՄԻԼԻ, յետ քաշուելով:

Աստուծոյն դիմիր: Ազերսիր մօրդ հոգուն, որի սիրոյն բաց արի իմ զիրկը և ընդունեցի իմ յարկի տակ:

ԼՈՒԻԶ:

Ես ուզում էի փախչել նրանից: Քանի քանի անգամ խնդրել, ազաչել եմ ձեզ թոյլ տալ ինձ վտնորդ մտնել: Տարէք Հանրիին, նա կը մոռանայ ինձ: Եթէ իմանայիր, թէ որքան եմ տանջուել: Ես կը տայի իմ կեանքը, որպէս զի վերադարձնէի ձեզ նրա սէրը:

ԷՄԻԼԻ, յուսոյ նշոյլով:

Դու նրան չեմ սիրում:

ԼՈՒԻԶ:

Իմ յանցանքը խեղդում է ինձ. թունաւորում է իմ քունը, միշտ դրժոխք է պատկերացնում աչքիս առաջ: (Շփեւելով իւր կուրծքին:) Այդ յանցանքը այստեղ է, կրծում, մաշում է սիրտս: Ես արհամարհում եմ ինձ, ատում եմ ինձ, լսում եմ մօրս անէծքի ձայնը: Եւ սուկայն ես սիրում եմ նրան: Հեռացրէք նրան, տիկին, ազատեցէք ինձ նրա թուլշութիւնից: Նա ձերն է, միայն ձե-

րը. ես չեմ ուզում նրան: Բայց ես տանջում եմ. սարսափը տիրում է ինձ, ես ոյժ չունիմ նրան... Ո՛հ, ես խեղդում եմ:

ԷՄԻԼԻ, առնելով նրա ձեռքերը:

Ինչ նա, նա, նա սիրում է քեզ: (Լուիզը խոնարհում է գլուխը առանց պատասխանելու:) Դու ուրեմն անսացիր նրա երգումներին: (Ջայը անաչուկ:) Արդ իմացիր, եթէ ագնիւ լինէիր, դու կը փախչէիր: Վանք, աղքատութիւն, հիւանդանոց, գերեզման—ամեն բան քո աչքում նախադասելի պէտք է լինէր քան...

ԼՈՒԻԶ:

Նա երգուել էր թողնել ձեզ, եթէ ես այս տանից հեռանայի:

ԷՄԻԼԻ, հեզնօրէն եւ դառնութեամբ:

Ուրեմն դու զթացիր ինձ, դու կամեցար փրկել, պահպանել ինձ համար ամուսնու... դու մի անարդ ելք գտար: Դու ասացիր հանրին՝ «թոյլ կը տամ քեզ սիրել ինձ այն պայմանով, որ նա էլ, իմ բարերարունիս քեզ սիրէ»: Եւ դու քեզ տղնիւ և վեհանձն էիր համարում: Ուրքան վեհանձն է այն գողը, որ հանում է ձեր սնդուկից ոսկին և թողնում է սնդուկը ձեր աչքերը խորհու համար: Ի՞նչ փոյթ ինձ մարմինը առանց հողւոյ: Գիտե՞ս թէ ինչ կանէի ես քո տեղը, ինչ կանէր ամեն ազնուասիրտ և հպարտ կին: Այսպիսի ստոր դաշինքին, այդպիսի առևտրին ես կը նախագոտելի մահը:

ԼՈՒԻԶ:

Եւ ես մեռնում եմ, միթէ չէր տեսնում: Վերջս շատ մօտիկ է:

ԷՄԻԼԻ:

Մեռնել... այդ մանկական հասակում:

ԼՈՒԻԶ:

Դու իմ միակ փրկութիւնն է, —ինքնիդ ասացիր ինձ,— և միևնոյն ժամանակ իմ միակ յոյսը: Դուք անողորմ էք: Մեր երկուսից ամենագոթադղը անկասկած ես եմ: Ես սիրեցի առանց իմանալու, ինչպէս մարդ չունի է առնում: Եթէ ձեզ վիրաւորել եմ, թող ձեր ձեռքից ընդունեմ մահաբեր դաշոյնի հարուածը: Դուք կորցրել էք ամուսնուն, իսկ ես միանգամից կորցրի երջանկութիւնս, խղճմտանքիս հանգստութիւնը, ապագաս, կեանքս, պատիւս:

ԷՄԻԼԻ, մի սարսափի աղաղակ արձակելով:

Պատիւդ...

ԼՈՒԻԶ:

Այո, այդ օրհառական սէրը այնքան ստոր է ձեզ ինձ, որ ես լսկ ձեր արհամարհանքին եմ արժան: Նայն իսկ ձեր դայրոյթին արժանի չեմ:

ԷՄԻԼԻ:

Պատիւը. պատիւը ասացիր դու: Ո՛հ, գոթադղ երեխայ: Եւ ես, ես չարգելեցի անկումդ: (Մի վայրկեան հեկեկախառն լուծիւնից յետոյ, քնքշութեամբ:) Մայրդ, մանկութեանս խղճակիցը, իմ սիրեցեալ Բերտը, նա որ խնամում էր ինձ այն սարսափելի տենդի ժամանակ, որից ես պէտք է մեռնէի, նա, որ բոլորովին նուիրուելով ինձ, իւր կեանքը կարճացրից, որովհետեւ այն ճգնաժամի միջոցին, երբ ես կորցրի իմ

առաջին, իմ միակ զաւակը, մահա-
բեր հիւանդութեան ենթարկուեցաւ
նա, քո մայրդ, իմ քոյրը, նա, որ
իւր հոգեվարքի միջոցին խնդրեց ինձ
հսկել անմեղութեանդ և երջանկու-
թեանդ վրայ. ահա այսպէս պատառ-
խանցի ես նրա հաւատարմութեան
դէպի ինձ. կորած, կորած անդառ-
նալի կերպով: Ես քեզ գիրկս առի,
որպէս զի անպաշտպան զոհեմ քեզ,
քո յանցանքն իմն է, յանցաւորը ես
եմ: Եւ ինչպէս կարող էիր դու կաս-
կածել, դու անմեղդ, այն մարդուց,
որին ես կուրօրէն հաւատում էի,
որին ամուսին ընտրեցի, որի ծու-
կերի վրայ ես նստեցնում էի քեզ:
Եւ իմ տանը, իմ աչքերիս տակ, իմ
որդեգրեալ գոտիքը, իմ երեխայիս:
Ո՛հ, այդ սարսափելի է: (Հալով)
Լ՛ուիդ, Լ՛ուիդ, աղօթիւ մօրդ, որ
ներէ ինձ քո դժբախտութիւնը:

ԼՈՒԻԶ:

Տիկին, որքան փհանձն էք:

ԷՄԻԼԻ:

Եւ ոչ մի դարման, ոչ մի Ե՛ւր.
(Յուզուած:) Դու տեսնում ես, իմ վիշ-
տը լուծ է քո կսկիծի առջի: Այլ
ես ոչ զայրոյթ եմ գգում, ոչ էլ նա-
խանձ: Բայց ահա մտածում եմ և
չեմ գտնում փրկութեան ոչ մի մի-
ջոց. չեմ գտնում: Ես քեզ բերի այս
աղէտալից տունը և հատուցումը իմ
պարտքս է: Միթէ մայրդ կը յանձ-
նէր քեզ իմ խնամքին, եթէ ինձ
նոյնքան հաւատ չընծայէր, որքան
իրեն: Եւ ես գաւտճանեմ մի այդ-
պիսի ազնիւ հաւատարմութեան: Ի՞նչ
ես պահանջում ինձնից, խօսիր...
բայց խօսիր վերջապէս: Ես լսա-
լարում եմ: (Հալով վայր է ընկ-
նում ըսգողի վրայ:)

ԼՈՒԻԶ:

Միակ շնորհքը, որ ես խնդրում
եմ, այն է՝ որ վաղը մտնեմ:

ԷՄԻԼԻ:

Վա՛ղը: Բայց վաղը քո գերեզ-
մանը կը լինի: Դու, մի հազիւ բա-
ցուած վարդ, որ կարօտ է մաքուր
օդի, արեգակի, ազատութեան: Վա՛ն-
քի մէջ դու կը մեռնէիր և ես յա-
ւիտեան պէտք է տանջուէի: Իսկ ես
արգելում եմ քեզ մեռնիլ: Ես արգե-
լում եմ քեզ, հասկացար:

ԼՈՒԻԶ:

Եթէ Աստուած կամենայ մահո,
ես չեմ բողոքիլ նրա կամաց դէմ:
Արդեօք մահը բոլոր տանջանքների
հըքը չէ: Այսուհետեւ ի՞նչ ուրախու-
թիւն, ի՞նչ ներումն, ի՞նչ մխիթա-
րութիւն կարող եմ սպասել այս աշ-
խարհում:

ԷՄԻԼԻ, ինչն էւր հետ խօսելով:

Մահն այն ամեն ցուերի բժշկու-
թիւնն է, որոնք անբուժելի են:
Այո, այդպէս է: (Վեր կենալով
զրգհուած, մի յանկարծական մըտ-
քով պաշարուած:) Իմ սիրտը յուի-
տեան փշրուած է և իմ միակ փրկ-
ութիւնը այս երեխայի դժբախտու-
թիւնը պիտի լինի:

ԼՈՒԻԶ, որ չէ նկատել Էմիլիի
զրգհումը:

Ձեզ համար դեռ ոչինչ կարծ
չէ, տիկին: Քնացէք ճամբորդելու,
գնացէք. ես կը մնամ վաղը և բու-
րութեան ժամը կը հասնէ ինձ հա-
մար: (Նայելով Էմիլիին:) Աստուած
իմ. ինչպէս գուհաւ էք, ինչպէս այ-
լայլուած էք: Եւ ես եմ այդքան տան-

ջանքի պատճառը: Ոհ, ներեցէք ինձ:
(Ժնկաւորք ընկնում է նրա առջեւ:)

ԷՄԻԼԻ:

Դու ուզում ես, որ ներեմ քեզ:
(Ձուարթութեամբ:) Ես աւելի կա-
նամ, աղջիկս: Մօրդ հոգին խոսչն
խօսեցաւ հոգւոյս հետ և ցոյց տուեց
քեզ փրկելու միջոցը: Այո, մենք կը
փրկուինք՝ դու ամօթից, ես վշտից:
(Արագ դուրս է գնում:)

ՏԵՍԻՍ Գ.

ԼՈՒԻՉ, յիտոյ ՀԱՆՐԻ:

ԼՈՒԻՉ, զարմացած:

Փրկում, մենք երկուսս էլ պէտք
է փրկուինք: (Ետքէն:) Անկարե-
լի է: Ինչո՞ւ է թող տալիս Աստուած,
որ կիրքը աւելի ուժեղ հանդիսանայ,
քան կամքը և մի ցնորամիտ վայր-
կենում խորտակէ ամենաեղբայրիկ
մարդոց կեանքը: Իսկապէս ոչինչ
այս աշխարհում անդամանելի չի
պէտք է լինէր: Ոչ մի սխալ, որ ար-
ժանի չլինէր շնորհքի ոչ մի դա-
տալճիւ, որի դէմ անկարելի լինէր
բողոքել... (Նկատելով Հանրին:)
Նա է:

ՀԱՆՐԻ, որ զգուշութեամբ դուռը
քայ է արել:

Վերջապէս մենակ ենք:

ԼՈՒԻՉ:

Ուրեմն չէք զնայել:

ՀԱՆՐԻ:

Սիրտս անհանդիստ էր և ես ա-
կամայ մտայի: Ինձ այնպէս թուե-
ցաւ, որ Էմիլին կտոկածներ ունի:
Ի՞նչ էր ասում քեզ:

ԼՈՒԻՉ:

Նա պանդառում էր ձեր սառ-
նութիւնից դէպի նա, որ այնքան
սիրում է ձեզ: Հանրի, այնպէս արե-
ք, որ արժանանար նրա ներման:

ՀԱՆՐԻ:

Միթէ դու կը մեղադրես ինձ
մեր կատարած յանցանքների համար,
որոնց պատիժը միասին պէտք է կը-
րենք:

ԼՈՒԻՉ:

Մենք ուրիշ խնդիրների մասին
էինք խօսում: (Ժանը:) Ես չունիմ
ուրիշ ցանկութիւն, լայց եթէ քա-
ւել մեր յանցանքը. և ես թողաւու-
թիւն խնդրեցի ինձ որդեգրող մօ-
րիցս, որ վանքը մտնեմ:

ՀԱՆՐԻ:

Դարձեալ այդ օրհասական միտ-
քը: Էմիլին սիրում է քեզ և ես յոյս
ունիմ, որ նա այդ անօգուտ օրհա-
րերութեան առաջը կառնէ: Իմ կող-
մից, ազաւում եմ քեզ յանուն մեր
սիրոյ...

ԼՈՒԻՉ, սարսափած, ազանջները
խցելով:

Ես երգուել եմ այլ ևս չլսել այդ
խօսքը, որ յիշեցնում է ինձ մի ան-
ջնջելի ամօթ: Հանրի, ես այլ ևս
ձեզ համար չկամ աշխարհիս երեսին:
Սիրեցէք, սիրեցէք Էմիլին:

ՀԱՆՐԻ:

Սիրեմ նրան: Բայց միթէ չգի-
տեմ, թէ ձերան տանջում եմ, որ
չեմ կարող փչրել այն չղթանքը,
որոնք միացնում են ինձ նրա հետ:
Լուից, նորից ազատ լինելու համար
ես կը զոհեմ այն հարստութեան

հարիւրապատիկը, որ կինս իբրեւ օժիտ բերել է ինձ: Ես կաշխատեմ քեզ համար, ամեն բան կը մոռանամ, որպէս զի միայն քեզ պատկանեմ... քեզ, որին մոլեգին սիրում եմ:

ԼՈՒԻՉ, սարսափով:

Ի սէր Աստուծոյ, այլ ես ոչ մի խօսք. ձեր տաճը սրբապղծութիւն է:

ՀԱՆՐԻ:

Ես սխալուեցայ կարծելով, որ սիրում եմ նրան, և մի բողոքական սխալի համար, ահա դատապարտուած եմ կրկնապատիկ տանջուելու այն սիրուց, որ նուիրել եմ քեզ և այն ատելութիւնից, որ իմ մէջ ազգում է նա, որովհետեւ նա է միայն բաժանում մեզ: Եթէ դու թողնես ինձ, ես միանգամայն կը յուսահատուիմ:

ԼՈՒԻՉ:

Աստուած իմ, Աստուած իմ. Հանրի, ի՞նչ էք պահանջում ինձանից: Մեր յանցանքը արդէն այնքան ծանր է: Ես չեմ կարող դրա բեռին դիմանալ. միթէ դուք ուզում էք ես աւելի ծանրացնել: Դուք պէտք է հաշտուիք Էմիլիի հետ, ապա թէ ոչ խղճմտանքիս տանջանքը կպղպնէ ինձ: Դնացէք իսկոյն նրա մօտ, զնայէք, ներողութիւն խնդրեցէք ձեր խօսքերի համար:

ՀԱՆՐԻ:

Թող այդպէս լինի, ես կը խօսեմ նրա հետ, բայց միայն նրա կասկածները փարատելու համար: Դու ինձ դարձեալ սիրում ես, այնպէս չէ. քեզ համար այս անգամ ես կը համաձայնիմ խաղալ կեղծ սիրահա-

րի անարդ դերը: Բայց դու պիտի թողնես քո յուսահատական մտադրութիւնը: Այո, ես կը մնամ, բայց միայն խնդրելու համար Էմիլիին, որ արդելէ քեզ վանք մտնել, այդ ինքնապաշտութեան ուռաջն թողնէ: Ռբտեղ է նա:

ԼՈՒԻՉ:

Սպասեցէք, դեռ ժամը չէ հասել: Նրա գրգռուած դրութեան մէջ ձեր արած քայլը անմտութիւն կը լինէր: Նա կարող է վերադառնալ, դուքս գնանք: (Տանելով Հանրիին դէպի աջ կողմի դուռը:) Հանրի, դուք չէք արդելիք ինձ իմ անձը նուիրել ձեր փրկութեանը: (Նրանք անհետանում են:)

ՏԵՍԻՆ Ե.

ԷՄԻԼԻ, միայնակ:

(Մտնում է ծախ կողմից, կամաց առաջ է գալիս, խորասուզուած մտածմունքների մէջ, եւ մօտենում է սեղանին, որի վրայ մի փոքրիկ սրուակ է դնում... Լռութիւն:)

Այո, նոյն իսկ երկինքը ներշնչեց ինձ այս միտքը: Իմ մէջ երկու բնութիւն կայ. միթէ չպիտի հետեւիմ նրան, որ աւելի բնական է և վսեմ: Ամուսինս մի թշուառական էակ է, այլ ես կասկած չկայ. ես նրան արհամարհում եմ, բայց և այնպէս դարմանալի բան, սիրում եմ նրան: Միթէ իմ սիրտը այն ատուհանի ստորացել է, որ դեռ այդպիսի նուազող գագաթներ ունենայ: Անբարոյախօս կնոջ վայել արհեստական միջոցներով ձեռք բերել սի սոփօթալից սէր, որից ինքս կը կարծրեմ անձնատուր լինելով նրան... Երբէք: Սէրն է սրբա-

գործում ամուսնութիւնը և ոչ թէ օրէնքը, և ես այլ ես բնաւ յոյս չունիմ վերստին գրաւելու Հանրիի սէրը: (Նայելով ծաղիկներին, որ *Լուիզը* թողել է *քազմոցի վրայ*.) Եթէ տատանիմ, այս ծաղիկները կը յիշեցնեն ինձ իմ պարտքը: (*Ձեռքն առնելով ծաղիկները*.) Միասին են քաղել մէկը միւսին ժպտալով... Կիսով չափ թաւաճակ են նրանց տենչով տամկացած ձեռքերում և թերեւ նրանց համբոյրներէր ներքոյ... Սրանք տուրբուլտ են նրանց միախառն շրնչով... Ո՛հ, այս բուրմուկները արեւցնում է ինձ և խելքս տանում: (*Շարտում է ծաղիկները գետնի վրայ եւ առաջորդ է անում*.) Հանրին իմն է ցմահ: Օրէնքը և քահանան են տուել նրան ինձ: Ընտրական եմ: Թող քահանան և օրէնքը վերադարձնեն ինձ նրա սիրտը, եթէ կարող են, եթէ ոչ, թող տանեն նրան ինձանից հեռու, այնքան հեռու, որ իմ աւանձնացած անկողնից լսելի չլինի ինձ անառակութեան հանդիսի բերկրալից արձագանքը: Ես կարող եմ պահանջել, որ բաժանեն ինձ ամուսնուց, բայց մը ցաւին դարման կը տայ այս բաժանումը: Իմ վշտին: Ոչ: Լուիզի անպատուութանը: Ոչ: Գոնէ օրէնքի առջի կը կանոնաւորէր Հանրիի յանցաւոր սէրը: Ոչ: Ո՛հ, հրաշալի միջոց, որ ի չիք է դարձնում երեք մարդու գոյութիւն, լոյս աշխարհ է հանում մի քողարկուած խայտառակութիւն, մի անդարմանելի ալէտը: Այո, խորոտակուած սրտերին ամուսնութիւնը միայն մի ելք է տալիս՝ մահ: Ամուսնութիւնը միայն մահով կարող է լուծուիլ... Այս է օրէնքը... այս է հինաւորեց ճակատագիրը: Անմիտ օրէնք, անհեթեթ

օրէնք, որ սառն սառն յայտարարում է անթիւ, անհամար զոհերին, որ միայն ոչնչացումը, մահը կարող է նրանց ազատել: Անմիտ օրէնք, որ զգացմունքի ազատութեան, բոլոր ազատութեանց ամենանուիրականին, սրիշ ելք չէ թողնում, բայց միայն ինքնասողանութիւն: (*Խորհում է*.) Այո, միայն ինքնասողանութիւնը կարող է ազատել իմ մէջ մարդկային արժանաւորութիւնը, կնոջ հպարտութիւնը, ամուսնու աստուածային իրաւունքը... Ես միայն զոհ կերթամ... Հաղիւ մի քանի վայրկեանի տանջանք և յետոյ... Յետոյ: (*Խորհում է*.) Նրա զծագրութիւնը յայտնում է երկմտութիւն, սարսափ: Յետոյ հանգստանում է եւ արտասանում՝ եռանդով եւ անդորրութեամբ: Ոչ. այդ անկարելի է: Ի՞նչպէս կարող է մարդս յանգնիլ բացատրելու աստուածային արդարութիւնը: Ի՞նչ է արդեօք իմ յանցանքը: Իմ մահը մեր ամենքիս փրկութիւնն է: Նա թոյլ է տալիս ուղղել երկու յանցանք: Մահումը միայն՝ Աստուծոյ սրբին, որ կարող էր զինաւորեալ հրեշտակների լեզունների հրամայել, փրկեց մարդկութիւնը: Ամուսինս և Լուիզը կարող են իմ մահից յետոյ սիրել միմեանց առանց յանցանք գործելու... Նրանք երջանիկ կը լինին... (*Շատ յուզուած*.) Ես նրանց միասին կը թողնեմ: Գերեզմանիս խորքից կը լսեմ նրանց համբոյրների շնչիւնը... (*Այս միտքը զայրացնում է նրան եւ սարսուռ քերում*.) Ոչ, այդ միտքը միայն կատաղեցնում է ինձ: Ես չեմ կարող, ես չեմ կարող: Ես պատրաստ եմ մեռնիլ, բայց թող նրանք էլ մեռնին... (*Նա ընկճում է, յետոյ կամաց ուղղում է. հանգիստ մի*

քանի քայլ է անում եւ ծեռքը սրտին դնում։) Սրտիս մրուրն էր, որ չրթունքներէս հոսաւ։ Անհրաժեշտ է, անհրաժեշտ է։ Լուիզը եւ ուզում էր մեռնել։ Ոյժս վերագառնում է, ես կը գորանամ։ Ո՛հ, իմ խեղճուկ բեկուած սիրտ, դու գեռ սիրում ես նրան։ (Դողալով առնում է փոքրիկ սրուակը եւ մէջի հիւթը ածում է մի քաժակ ջրի մէջ։ Ժպտալով։) Պատրաստենք ապահարդանիս արտաքին ծէսերը։ Այս սարսուռը իմ հիկիւլից չէ։ Ի՞նչ բանից երկնշիւմ։ (Զեռքը աչքերին դնելով։) Ի՞նչ կը լինիմ ես մի վայրկենից յետոյ։ Մի անկերպարան, նեխեալ զանգուած, մի խաւար դուրի մէջ թաղուած։ Սողունները կը վխտան բոլոր մարմնիս վրայ։ (Նա դողում է քողոր մարմնով, կարծես զգում է սողունների շօշափումը։) Ո՛հ, ինչ տանջանք։ Մի անգամ վիճակուեցաւ ինձ մի կիսափուտ դիակ տեսնել... Աչքերը սոսկալի որդերի բուն էին դարձել... Ահա տեսնում եմ, ինչպէս նրանք սողում էին, ախօսելով անշարժ և տգեղ դիակը... (Սաստիկ սարսափած մի ծիծէ է արձակում։) Ա՛հ։ (Վազում է դէպի պատուհանը երկու փեղկն էլ մի հարուածով քանում։) Ահա երկիւնքը, ես տեսնում եմ աստղերը։ Ի՞նչ մաքուր օդ։ (Ուրախ։) Ես ապրում եմ, ես ապրում եմ։ Եւ ինչո՞ւ պէտք է մեռնիմ, ի՞նչ է իմ յանցանքը։ (Նաշելով պատուհանից։) Աշխարհը այնքան մեծ, այնքան ընդարձակ է։ Որքան անոյշ է լուսինը. նրա քաղցրութիւնը թափանցում է հոգիս։ Այնտեղ լուսնի լուսով շողշողուն տները նկարում են գիշերային մութ հորիզոնի վրայ։ Ոչ մի ժամանակ

այդպէս քաղցր չէր երևացել ինձ այս տեսարանը։ Եւ այս լայնածաւալ աշխարհի մէջ սրբան երջանիկ հոգիների կան։ Այո, կեանքը անասնի բերկրանքներ ունի։ Ո՛չ, սարսափանալով թիւնը, պատիւը, հաւատարիմ սէրը սնտոյի խօսքեր չեն։ Այս բոլորը գոյութիւն ունի։ Եւ ես փախչում այս աշխարհից, իբրի մի անիծուած վայրից, այս աշխարհից, որ հոլովում է անհուն տարածութեան մէջ աստուածային ներգաշնակութեամբ, որ լողում է արեգակի ճառագայթների մէջ, որ ժպտում է ծաղիկներով, որ սիրոյ մի անվերջ մեղեդի է, փախչիմ, որովհետեւ ճանապարհիս վրայ հանդիպեցայ մի անարգ, մի վատ մարդու, որ խաբեց ինձ։ (Յանկարծ կանգ է առնում, խոնարհում է եւ հեռանալով պատուհանից տխուր շարունակում է։) Բայց այդ վատը իմ ամուսինն է, նա այն միակ մարդըն է, որին իրաւունք ունիմ ես սիրել... Եւ նա ինձ չէ սիրում, նա այլ ես երբէք չի սիրիլ ինձ։ (Դիմում է դէպի սեղանը, առնում է քաժակը եւ մօտեցնում է իւր շքրթունքներին։ Լսելով Հանրիի քայլերի ձայնը կանգ է առնում եւ աշխատում է ծածկել իւր յուզմունքը։)

ՏԵՄԵՐ 2.

ԷՄԻԼԻ և ՀԱՆՐԻ.

ԷՄԻԼԻ:

Հանրի... (Աշխատելով հանգիստ երեւալ։) Դու եկիլ ես... ինձ մնաս բարեւանելու։

ՀԱՆՐԻ:

Ես որոշեցի տանից չեկնել։ Մենք

երեկոյեան միայն կանցկացնենք,
ինչպէս առաջ:

ԷՄԻԼԻ, հասարակ:

Ի՞նչ սիրալիր ուշադրութիւն:

ՀԱՆՐԻ, ստիպելով իրեն:

Էմիլի, այս թուէիս եմ անձնա-
տուր էի եղել բարկութեան, բայց
արդէն զգում եմ. ուզում ես ամեն
բան մոռանալ:

ԷՄԻԼԻ:

Երբ դու ներս էիր մտնում, ես
արդէն որոշել էի ամեն բան մոռա-
ցնելուս տալ:

ՀԱՆՐԻ, նստելով:

Բայց, սիրելի կին, իմ պարտքս է
խոնարհիլ քո բոլոր հաճոյքների ա-
ռաջ: Եւ բացի այդ՝ կարծի եմ ար-
դեօք մոռանալ, որ ամբողջ կեանքիս
երջանկութիւնը քեզ կամ պարտական
և թէ ինչպիսի արիթմութեամբ մաքա-
ռեցիր դու մեր ծնողաց տհաճու-
թեան դէմ մեր մոմունտութիւնը յա-
ջողեցնելու համար: Յիշում ես այն
հեռուոր երջանկութեան օրերը, երբ
մենք դեռ մանուկ գոյով՝ հարս ու
փեսայ էինք ներկայացնում: Հայրդ
չէր ուզում միացնել մեզ, ինձ շատ
ջահիլ համարելով:

ԷՄԻԼԻ, մի կողմ:

Արդեօք տակաւին սիրում է ինձ:

ՀԱՆՐԻ:

Ճանաչարհորդելուդ ցանկութիւ-
նը ինձ փոքր ինչ տարօրինակ երևե-
ցաւ: Ես դրա մէջ ծածուկ յանդիմա-
նութիւն նկատեցի և մի կասկած,
որ անարդար կը լինէր քո կողմից:
Ես սիրում եմ քեզ, Էմիլի, և երբեք
դադարած չեմ քեզ սիրելուց:

ԷՄԻԼԻ, մի կողմ:

Մի գուցէ անկեղծ է:

ՀԱՆՐԻ:

Եթէ քեզ դժգոհ լինելու առիթ
եմ տուել, խօսիր, ես կը ցանկա-
նայի արդարանալ:

ԷՄԻԼԻ, յուսոյ մի նշոյլով:

Ճշմարիտ, դու աղերսում ես ին-
ձանից քո ներումը: Դու ուզում ես
մոռացնել տալ իմ բոլոր տանջանքը:

ՀԱՆՐԻ, շփոթուած եւ դողալով:

Բայց ի՞նչ յանցանք եմ գործել,
որ դու ներես ինձ:

ԷՄԻԼԻ, զսպելով իւր յուզմունքը:

Անուշադրութիւն դէպի ինձ...
ոչինչ աւելի:

ՀԱՆՐԻ, շունչ քաշելով:

Այդ է բոլորը:— Զեմ ասում՝ թէ
ուրիշ սխալանքներ արած չլինիմ.
բայց իմ բոլոր արածներիս ներքին
բաներ էին, այնպէս չէ, դրանք ա-
ւելի իմ խելքին կը վերաբերին քան
սրտիս: (Աննելով նրա ձեռքը.) Արդ՝
մենք այժմ հաշտուած ենք, այնպէս
չէ: Դու տեսնում ես, որ ես սիրում
եմ քեզ: Ես կը թողնեմ իմ գործե-
րը, քո գործերը, ուզում էի ասել,
որպէս զի այլ ես քեզից չհեռանամ:
Էլ ի՞նչ ես փափագում: (Վեր է կե-
նում՝ եւ շրջում է դահլիճում:)

ԷՄԻԼԻ, տխուր մտածմունքի մէջ:

Անշուշտ, աւելի ոչինչ:

ՀԱՆՐԻ, շարունակելով ման գալ,
անտարբեր ձայնով:

Մի նոր լուր. այս երեկոյ քո
որդեգրեալ գուտարը...

ԷՄԻԼԻ, մի կողմ, յանկարծակի:

Լուիզը...

ՀԱՆՐԻ, չնկատելով ամուսնու յուզմունքը:

Որոշել է մտնել վանքը:

ԷՄԻԼԻ, մի կողմ, յուսահատ:

Եւ ես կարող էի կարծել, որ այս մարդը վերագառնում է դէպի ինձ:

ՀԱՆՐԻ,

Դու պէտք է փորձես բժշկել նրան այդ խենդութիւնից:

ԷՄԻԼԻ, մի կողմ:

Եւ քո ստելը իմ մահուան դատավճիռն է:

ՀԱՆՐԻ, զարմացած Էմիլիի լռութեան վրայ, կանգ է առնում եւ նայում է նրա կողմը:

Դու ոչինչ չես ասում: Բայց ինչ է պատահել քեզ: (Գնում, նստում է իւր կնոջ կողքին:) Համարեա թէ յանցանք կը լինի թոյլ տալ այդ երեխային մի այդպիսի անմիտ քայլ առնելու: Վանքական կարգերը կը սաստկացնեն իւր ժառանգական հիւանդութիւնը: Միթէ մենք կարող ենք թոյլ տալ, որ նա ինքն իրեն սպանի:

ԷՄԻԼԻ, վշտալից:

Սպանէ իրեն... նա: (Սառսուռ է զգում եւ յիտ է ընկնում քաղմիցի վրայ:) Ինքնասպանութեան միտքը սառսուռ բերեց ինձ վրայ:

ՀԱՆՐԻ,

Դու նուազում ես... պէտք է փոքր ինչ ջուր խմել: (Գնում է դէ-

պի սեղանը այն բաժակը վեր առնելու համար, ուր Էմիլին թոյն էր ածել:)

ԷՄԻԼԻ, նայելով նրան, մի կողմ:

Ո՛հ, սա ինքը կսպանէ ինձ: Թող այդպէս լինի, այդպէս աւելի լաւ կը լինի:

ՀԱՆՐԻ, առաջարկելով նրան քաժակ:

Խմիր և թուլութիւնդ կանցնի: Որքան դիւրագրգիռ ես կանայք: Ճշմարիտ՝ դու ինձ վախեցրիր:

ԷՄԻԼԻ,

Որքան բարի ես, որքան քերոյշ: (Մեծ յուզմունքով, առանց քաժակը վերադարձնելու:) Դու վախեցար, այդ տեսնելով գրեթէ կրցանկայի մեռնել, որպէսզի դու ինձ ողբաս, իմ սիրեցեալ ամուսին:

ՀԱՆՐԻ,

Որքան գրգռւած ես: Ուրեմն չէս ուզում խմել:

ԷՄԻԼԻ:

Իսկ դու ուզում ես, որ խմեմ: Թող կտրդ կատարուի: Ի՞նչ էիր ասում դու ինձ իսկոյն. Լուիզը չի զբոսնալ վանքը: Ոչ: (Ժպտալով:) Գիտե՞ս՝ որ նա համարեա թէ նախանձում եմ այն սիրոյն կամ աւելի լաւ է ասել այն համակրութեան, որ դու զգում ես դէպի նա: Երբ ես հեռանամ այս աշխարհից, դու նրան կը հովանաւորես, այնպէ՞ս չէ: (Բարձրաձայն ծիծաղելով:) Դու գուցէ կամուսնանաս նրա հետ: (Մեկնում է ձեռքը դէպի բաժակը, քայքայ թալկացած վայր է ձգում ձեռքը:)

ՀԱՆՐԻ, զարմացած եւ խիստ:

Հոտ օտարոտի խօսքեր են այդ,
էմիլի:

ԷՄԻԼԻ, հասարակ եղանակով:

Մի հիւանդ մարդու ցնորք: Ես
մտածեցի մահուան մասին, կարծես
այս բաժակը թունաւորուած լինէր:
Ճշմարիտ կարծեմ, որ հաւատարմա-
լով թէ սիրում ես ինձ, ես խելքս
կորցրի: (Մեկնում է ձեռքը քաժա-
կը առնելու համար, յետոյ կանգ
է առնում եւ նայում է Հանրին:)
Մերձեցիր ինձ, պարոն տախտա-
պետ: Ոհ, որքան սիրում եմ քեզ:
Արդեօք քո աչքին ես մի երեխայ
չեմ թուում, այնպէս չէ... որովհետեւ
հաւատարիմ սէրը մի կախարդ է,
որ միշտ երիտաւարդ է պահում: Այո,
եւ երեխայական հաճոյքներ ունիմ:
Ես ուզում եմ քո ձեռքից խմել:

ՀԱՆՐԻ, ժպտալով:

Այդ զոհաբերութիւնը դիւրին է:

ԷՄԻԼԻ:

Ծիծաղէ, ծիծաղէ: Խնդալով պէտք
է հնազանդիս իմ հաճոյքին: (Գլու-
շում է Հանրին եւ ազանութեամբ
ըմբռնում է այն քաժակից, որ Հան-
րին խմեցնում է նրան, յետոյ ան-
թարթ, սպառնալից աչքերով նա-
յում նրան: Հանրին այս յանկար-
ծական փոփոխութիւնից զարնու-
րած յետ է քաշում: Էմիլին զը-
նում է դէպի նա եւ աղաղակում
սուր ձայնով:)

ՀԱՆՐԻ, սարսափած:

Էմիլի:

ԷՄԻԼԻ:

Դու դաւաճանեցիր ինձ և իմ

որդեգրած դստերս պատիւը գողա-
ցար: Չորիք: (Հանրին հնազանդում
է:)

Մի գողար. իմ վրէժը, միակ վը-
րէժը, որին սիրտս ընդունակ էր,
քեզ համար փրկութիւն պէտք է լի-
նի: Դրանով կը յագենայ քո յան-
ցաւոր կիբքը: Ես հանում եմ քեզա-
նից իմ վրէժը, ազատելով քեզ այն
սիրուց, որով ուզում էի ինձ հետ
կապել քեզ: Ես հանում եմ իմ վրէ-
ժը քո գործած շարիքն ուղղելով,
որպէս զի իմ յիշատակը, իբրեւ ամեն
ժամու պատուհաս՝ թունաւորէ կեան-
քը: Ես փրկեցի քո երկու զոհերին,
մէկին քեզ սիրելու ամօթից, միւսին
իւր պատիւը վերականգնելու համար՝
մի թշուառականի հովանաւորութեան
կարօտ լինելու ամօթից: (Տանում է
ձեռքերը դէպի իւր կուրծքը մի
անասելի ցաւ զգալով:)

Չուտով,
շուտով չորիք: Երգուիր, որ կամու-
նանաս Լուիզի հետ:

ՀԱՆՐԻ:

Էմիլի, ի սէր Աստուծոյ, ուշքի
եկ, միթէ այդ կարող եմ:

ԷՄԻԼԻ:

Դու կարող ես, որովհետեւ այրի
ես: (Գալարուելով:) Ես քո ձեռքից
խմեցի... թոյն:

ՀԱՆՐԻ, յուսահատ:

Այդ ի՞նչ ես ասում, անկարելի
է այդ: Ո՛հ եւ մի թշուառական եմ:

ԷՄԻԼԻ:

Արդէն ուշ է խղճահարուելու հա-
մար: Իսկական թոյնը արդէն վաղուց
երակներին մէջ է և այրում է ինձ:
Որովհետեւ ես սէրդ կորցրի: (Հոգե-
վարքի մէջ:) Բայց ես ներսւմ եմ
քեզ: Սիրում եմ քեզ... Ո՛հ, այո, սի-
րում եմ քեզ...

ՀԱՆՐԻ:

Օգնեմք ին . . . օգնութիւն . . .
(Ուզում է դուրս վազել, էմիլին
փարտում է նրան:)

ԷՄԻԼԻ:

Ո՛հ, արդէն վերջն է: Մի թնոյ
ինձ: Ես ուզում եմ գոնեա մեռնիլ
քո գրկի մէջ: (Սեղմելով նրան՝ իւր
կուրծքին:) Նա չի նախանձիլ մեր
գրկախառնութեան, սա մահուան
համբոյս է:

ՀԱՆՐԻ:

Մեռնում է... Էմիլի, ապրիր, ես
սիրում եմ քեզ:

ԷՄԻԼԻ, թող ճաղչում է:

Արդէն ուշ է: Ո՛հ, որքան տանջ-
ւում եմ:

ՏԵՍԱԼ Է:

ՆՈՅՆՔ, ԼՈՒԻՉ, սարսափած մոռնե-
լով, յետոյ Պ. ԴԱՐՔՈՒԱ:

ԼՈՒԻՉ, ծունկ ընկնելով էմիլիի
առաջ:

Մայր, ներք ինձ:

ՀԱՆՐԻ:

Օգնութիւն. փրկեցէք սրան: Ես
մի թշուառական եմ:

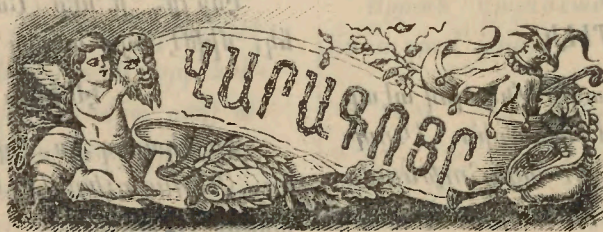
Պ. ԴԱՐՔՈՒԱ, մոռնեալով:

ԳՐԵՍՏՐՈՒ:

ԷՄԻԼԻ, դժոխքով թնոյնք ըստ ճշտ-
նալով:

Հայր, տուր ձեռք: Մնաք բա-
րե, ներեցէք ինձ. եմ ամուսինը այլ
եւ չէր սիրում ինձ... ես բաժանուե-
ցայ նրանից *):

Թարգ. ԱՐԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

*) «Ապահարզան» դրաման հայկական խումբը ներկայացրել է 1881 թուակ.
սեպտեմբերի 17-ին Ի պատիւ V-րդ հնադիտական ժողովի:

ԳՐԱԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ ԷԻՆ

Էմիլի	Տ. Հրաչեայ
Հանրի	† Պ. Աղամիան
Լուիզ	Սր. Վ. Գարազաշ
ԴԱՐՔՈՒԱ	Պ. Մնակեան:

ՄՊԱՍՈՒՄ ԵՆՔ ՀԻՒՐԵՐԻՆ

(Նիւթը առնուած է „Наединѣ“ գրուածքից—որ նոյնպէս փոխադրուած է „Unter vier Augen“ պիեսից, հեղ. Փուլըի:)

Կօմ. 1 գործ. փոխադրից ԱՂ. ԹԱՐԽԱՆՅԱՆ.

Настоящая комедія, подъ заглавіемъ „Въ ожиданіи гостей“, передѣланная А.Л. Тарханьянъ, разрѣшена Главноначальствующимъ Граж. частью на Кавказѣ къ представленію на сценахъ края. Іюня 15 дня, 1895 г., г. Тифлисъ.

Председатель Комитета М. Ганкель.

Секретарь Н. Меликъ-Нубаровъ.

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԲԵՐ

Գրիգոր Մաջարեան, բժիշկ { նորապսակներ:
Սրբուհի, նրա կինը:
Նիկողայոս Ասլանեան, բժշկի ընկերը:
Յարութիւն, ծառայ:

Ընդարձակ կամարապատ սեղանատուն: Հանդիսակամներից աջ հատարեմուն՝ պատուհան, որի մօտ փոքրիկ զահաւորակ եւ երկու քաղկաթոն: Զախ կողմը մի քանի աթոռներ եւ մի մեծ հայելի. կամարի ետեւը մօտ սեղան 15—20 հոգու համար: Խորքում՝ հիւրասենեակի դռան: Աջ եւ ձախ դռներ:

ՏԵՍԻՍԻ Ա.

ՍՐԲՈՒՀԻ. (հայելու առաջ ծնիզ զգեստով. Յարութիւնը վառում է շահը: Յետոյ Գրիգորը:) Յարութիւն, նախասենեակը լուսուորիք: Այսօր մեր տաղին երկիւղի՞մ է... զինին սառը լինի... (Մի վարդ է ցցում մազերի մէջ:)

ԳՐԻԳՈՐ. (մտնում է ձախ կող-

մից:) Վերջապէս քեզ գտայ: Ասա խնդրեմ, ուր է իմ գրասեղանը:

ՍՐԲՈՒՀԻ. Հրամայեցի, որ պատրջամբը տանեն:

ԳՐԻԳ. Պատշգամբը... ահա գրասեղանի տեղ: Ես պիտի մի կարեւոր զեկուցում պատրաստեմ յօգայաւի մասին, իսկ պատշգամբում ինքս կարող եմ հիւանդանալ: (Գնում է աջ:)

ՅԱՐՈՒԹ. Աղջիկ-պարոն, պուճուր

ստօյնների վրայ էլ սուփրէք փռեմ:

ՍՐԲ. Յիմար, փոքր սեղանները թղթախաղի համար են... չուտ բաց արա և ամեն մէկի վրայ մի մի զոյգ աշտանակ դիր: Տէր Աստուած, ինչպիսի տգէտ մարդիկ են եղել աշխարհումս: (Ժառանգում է միջին դռնից:)

ԳՐԻԳ. (մտնում է աջ կողմից:) Թէ և գրասեղանս պատշգամբումն է, բայց զրքերս չկան:

ՍՐԲ. Գրքերը փակած են ուղիտակեղէնի պահարանում, իսկ պահարանի բանալիքը գրասեղանի միջին արկղումն է: Յարութիւն, Յարութիւն (Մտնում է միջին դռնից:) Գնա իմացիր խոհարարից ֆիլէյը բերել են, եթէ ոչ՝ իմաց տուր:

ՅԱՐՈՒԹ. Աղջիկ պարոն, ախր ֆիլէյին ո՞նց իմաց տամ:

ՍՐԲ. Աւանակ, ոչ թէ ֆիլէյին, այլ մսավաճառին (Գրիգորը նստած քազկաթոռի վրայ ծխում է:) Գրիգոր, դու ծխում ես, զարմանալի մարդ ես, միթէ չգիտես, որ այսօր մեզ մօտ է լինելու իշխանուհին. Յարութիւն, ծխախոտը դնէս տար:

ՅԱՐՈՒԹ. Էս սհաթին: (Ծխախոտը տանում է:)

ՍՐԲ. Գրիգոր, իսկոյն մեր հիւրերը կը գան, կարծեմ ժամանակն է, որ դու էլ հազնուիս:

ԳՐԻԳ. Եթէ ես կարողանայի գլտնել իմ ֆրակը, ամենայն սիրով, սակայն ես մտածում եմ, որ նա էլ պատշգամբն է գնացիլ:

ՍՐԲ. Դու այսօր ուրախ ես տրամադրուած:

ԳՐԻԳ. Այո, գատապարտեալի տրամադրութիւն: Որովհետեւ երեք ամսուայ ամուսնացած ենք և դեռ մինչեւ այսօր իսկապէս քեզ չեմ տեսել:

ՍՐԲ. Մի վախիր, քեզանից փախչելու չեմ, դեռ շատ կը տեսնես...

ԳՐԻԳ. Ո՛վ է հերքում, սակայն այդ բաղդը ես վայելելու եմ օտարների ներկայութեամբ և այլն էլ կարճ վայրկեաններում...

ՍՐԲ. Միթէ քեզ յայտնի չեն քո պարտաւորութիւնները իրրի տանտիրոջ...

ԳՐԻԳ. Հարկաւ... բայց չէ որ ես այլ պարտաւորութիւններ եմ ունիմ, օրինակ իրրի ամուսին: Ահա թէ ինչու ես կը ցանկանայի գէթ մի երկու վայրկեան քեզ հետ զրոյց անել:

ՍՐԲ. Վաղը:

ԳՐԻԳ. Վաղը դու ձիարշաւ ես գնալու:

ՍՐԲ. Ուրեմն միւս օրը:

ԳՐԻԳ. Միւս օրն էլ առաւօտեան դու լինելու ես Հայուհեաց ընկերութեան ընդհանուր ժողովին, երեկոյեան ձրի ճաշարանը կառավարող տիկնանց նիստն է, իսկ գիշերը դու պիտի մասնակցես կենդանի պատկերներին, որ տրոււմ են հրկիզեալների օգտին: Ի գէպ՝ ինչպէ՞ս է անուանոււմ այն պատկերը, ուր դու պիտի երևաս:

ՍՐԲ. «Ընտանեկան հրջանկութիւն»:

ԳՐԻԳ. Այո, այո... «Ընտանեկան հրջանկութիւն»... խորիմաստ բռնի... գիտես, սիրելիս, երեկ ապագայում մենք բոլորովին իրար տեսնելու հնար չենք ունենալ: Ահա լրանում է մեր ամուսնութեան երրորդ ամիսը, բայց գծրադպրար մենք մի լուպէ ընտանեկան կեանք վայելած չենք:

ՍՐԲ. Ո՛հ, որչափ դու ձանձրալի ես, խնդրում եմ գնաս շորերդ փոխես հիւրերին դիմաւորելու, մի գուցէ իսկոյն գտնի:

ԳՐԻԳ. Սրբուհի, բայց միթէ մեր կեանքը միշտ այդպէս է ընթանալու: ՍՐԲ. Ի՞նչպէս:

ԳՐԻԳ. Այնպէս, որ մենք վայրկեաններով ենք ապրում: Բարեգործական ընկերութիւն, ձրի ճաշարան, աղքատասնամ ընկերութիւն, բարեգործական նպատակով պարահանգէս, ձիարշաւ: Իբրիս ամուսին իմ գրութեան միակ առաւելութիւնն այն է, որ բեզ պարահանգէս տանեմ, ետ բերեմ, օթեակում քո ետեր նստեմ ձեռքիս բռնած քաղցրաւէնիք, սլաքելիս պահեմ քո փունջը կամ հովհարը... իսկ երբ բեզ շրջապատում են մի խումբ գրասաշրջիկներ, ձկան նման պտղ արիւնով ներկայ գտնուիմ և գէմբիս վրայ գոհութիւն արտայայտեմ, իբր թէ այդ ամենը մեծ գուարճութիւն են ինձ պատճառում: Ինձ համարում են օրինակելի ամուսին և նոյն իսկ նախանձում երջանկութեանս... մինչդեռ դու գծգոհ ես, երբ ես երեկոներին մօտդ եմ...

ՍՐԲ. Անշուշտ. քանի որ այդ ընդունուած չէ. ամուսինները առանց գրան էլ միջոց ունին իրար տեսնելու տանը..

ԳՐԻԳ. Տանը: Սակայն մենք հրա ենք տանը լինում: «Տանը», այդ բառ ինձ համար սոսկ մի աշխարհագրական գաղափար է... մի կէտ, ուսկից մենք սկսում ենք մեր այցելութիւնները կամ ճիշտն առած՝ մեր արշաւանքները:

ՍՐԲ. Բայց առաւօտեան միթէ մենք միասին չենք:

ԳՐԻԳ. Առաւօտ, դու քնած ես:

ՍՐԲ. Իսկ երբ արթնացած եմ:

ԳՐԻԳ. Ես հիւանդներ եմ ընդունում:

ՍՐԲ. Իսկ երբ դու վերջացրեմ ես:

ԳՐԻԳ. Դու արդէն այցելութիւններ ես ընդունում կամ փոխարինում: Չեմ հերքում, որ բոլոր մեր բարեկամները ընտիր շրջանին են պատկանում, արժանաւոր անձինք են, թէ և նրանց միակ արժանաւորութիւնը իրենց քսակի մէջ է: Ճաշին կամ մենք ենք հրաւիրուած կամ մեզ մօտ հիւր ունինք:

ՍՐԲ. Միթէ Բերոյեանի երեկոյթը հրաշալի չէ:

ԳՐԻԳ. Ո՛հ, չափազանց, մանաւանդ իմ դրացի օրիորդը: Ես փորձեցի նրա հետ խօսակցել, իսկ նա միայն պատասխանում էր. «Որչափ դուք սրամիտ էք»: Վերջապէս ես տարակուսած մի դասախօսութիւն կարդացի, իսկ նա կրկին՝ «Որչափ դուք սրամիտ էք»:

ՍՐԲ. Ինքդ ես մեղաւոր: Իսկ ես շատ ուրախ էի: Բայց և այնպէս ճաշից յետոյ մենք միասին ենք:

ԳՐԻԳ. Այո, երբ դու գրասանքի ես գնում կամ տարագաղործների մօտ: Երեկոյեան կրկին հիւրեր, գիշերը հրաւիրուած ենք և վերադառնում ենք արշալոյսին: Մինչդեռ ինչ վարդապայտ յոյսերով էի ես երազում իմ նոր կեանքը: Յիշենք մեր առաջին ծանօթութիւնը: Նորեկ բժշկապետ Թիֆլիսում. քո մայրը առաջին հիւանդն էր, որի մօտ ինձ հրաւիրեցին... Նա կատարելապէս առողջ էր, իսկ ես միանգամայն ձեզանից հիւանդ վերադարձայ տուն: Եւ պէտք է խոստովանուել, որ ժամանակակից դիտութեան մէջ սիրոյ նետը համաճարակի նման միկրոօր է: Ես սիրահարուեցայ, իսկ երբ երկրորդ անգամ հրաւիրեցին ձեզ մօտ, ես քեզ արդէն սիրում էի:

ՍՐԲ. Արդե՞ք աւելի լատ չէր լի-

նիլ, որ դու նախ ֆրակդ հագնէիր:

ԳՐԻԳ. Իսկոյն, հոգեակս. որ դու լուրջ կրթութիւնից զուրկ մի էակ էիր, որ խոհարարութիւնը փիլիսոփայութիւն էր համարում, այդ ես լաւ գիտէի, բայց ես նոյնպէս զիտէի, որ համեստ շրջանի օրիորդը ստէպ ամուսնութիւնից յետոյ մեծ ձգտում ունի դէպի զուարճութիւնները: Ահա ես եզրակացրի, որ քեզ հետ հակառակն է լինելու և սիրեցի քեզ... և եթէ քեզ հաճելի է՝ սիրում եմ և այժմ:

ՍՐՔ. Բայց դու նոր զգեստիս մասին մի բան չասացիր անգամ, հաւանում ես թէ ոչ:

ԳՐԻԳ. Գեղարուեստի այդ ճիւղի արժանիքը ես գնահատում եմ տարազազործի հաշիւը քննելիս: Աւելի լու է, որ հարցնես այսօրուան մեր մասնադէտ հիւրերից:

ՍՐՔ. Դու ճաշակ չունիս:

ԳՐԻԳ. Որովհետեւ չեմ հետևում բացառապէս տարազային հրատարակութիւններին: Այդ ճիւղը ուսումնասիրած է պ. Աւրանեանը. անկասկած նա այս երեկոյ լինելու է:

ՍՐՔ. Այո, մենք նրան հրաւիրել ենք:

ԳՐԻԳ. Օհ, մե՛նք, հրաւիրե՛լ ենք:

ՍՐՔ. Այո, այո, շատ ցաւալի կը լինէր, եթէ նա չգար:

ԳՐԻԳ. Օհ, անշուշտ ցաւալի կը լինի, համամիտ եմ: Սրբուհի, դու ինձ չես հասկանում կամ չես կամենում հասկանալ: Միթէ դու չե՞ս նըկատում, որ մեր այդ կենցաղը անտանելի է դարձել ինձ համար: Միթէ չե՞ս համոզւում, որ իմ ջերմ ցանկութիւնն է ապրել սիրելի կնոջս հետ, իմ տանը, ինձ համար և ոչ թէ այլոց համար: Վերջապէս ես մանուկ չեմ, կամ անպէտք իր...

ՍՐՔ. Ես քեզ հասկացայ, միայն այժմ այդ խօսակցութեան համար յարմար ըստէ չէ: Ես բնու տրամագիր չեմ խանգարել իմ ուրախութիւնը, քանի որ $\frac{1}{4}$ ժամից հիւրերը պիտի ժողովուին: Իմ իրաւունքն է կեանքից վայելչութիւն ստանալ, օգուտ քաղել իմ ծաղիկ հասակից: Դուք տղամարդիկ վառասէր էք և եսամոլ, թոյլ տուէք կանանց ևս ունենալ այդ յատկութիւնները: Ես կամենում եմ իշխել պարահանդէսներում, խնջոյքներում, որ բոլորը նախանձին քեզ... ես կամենում եմ ուրախանալ, զուարճանալ և դու իրաւունք չունիս ինձ արգելելու...

ԳՐԻԳ. Ես արգելողը չեմ, այլ միայն հաւատարմացնում եմ, որ այդ մըշտական ուրախութեան վերջաբանը ցաւալի պիտի լինի: Վարուիր կամ քիչ համաձայն, միայն այսուհետև թիկնապահներից թուում ես չկամ:

ՍՐՔ. Ես չափահաս եմ... իսկ քո յանդիմանութիւնները զուր են:

ԳՐԻԳ. Դու ինձ նախատում ես:

ՍՐՔ. Դու սկսեցիր նախատիւրներից:

ԳՐԻԳ. Հետևաբար աւելի լաւ է լռելը և յօժարաբար բաժանուիւնք... (Սկսում է քայլել):

ՍՐՔ. (վշտացած եւ արտասուքով:) Ահա մեր առաջին երեկոյթը:

ԳՐԻԳ. Այո, բայց և այնպէս զբնամ ֆրակս հագնեմ. միայն աշխատելու եմ, որ այդ գործողութիւնը երկարատև լինի: (Գնում է ծախ:)

ՍՐՔ. (միայնակ:) 21, տասցէք խնդրեմ, մի այգալիսի տեսարան... ճէ, այդ անտանելի է: (Նայում է հայելուն:) Աստուած իմ, ի՜նչպէս շփոթւում եմ և այդ գրութեան մէջ հիւ եր պիտի ընդունիմ, (Ջանգի

ծայն.) (Կանչում է:) Յարութիւն,
հիւրերին զանլիծում ընդունիր: Ո՛հ,
սրչափ ես բարկացած եմ: (Աջ կող-
մից ներս է մտնում Ասլանեանը:)

ՅԵՍԱԼ Բ.

ԱՍԼԱՆԵԱՆ. Մեր ամենանաղելի
տիկին Սրբուհուն ողջոյն. նախ բիւր
ներդողթիւն, որ համարձակուեցայ
ոտք կոխել ձեր շէմքը այգալիսի
ժամին և այն էլ այսպիսի զգեստով.
բայց երբ ստիպուած ես մի շարաթ
հեռանալ քաղաքից, վերագառնալով
ամենակարևոր գործն է նախ ձեզ այցե-
լիլ. Գալիս եմ ուղիղ կայարանից: Անց-
նում էի ձեր փողոցով, իջայ, որ իմ
յարգանքս արտայայտեմ: Բայց լինշ
եմ տեսնում, դուք զգեստաւորուած
և այդ ճոխ սեղանը...

ՍՐԲ. Միթէ մեր հրաւիրատոմսը
դեռ ստացած չէր:

ԱՍԼԱՆ. Ես կատարելապէս եր-
կրեքից իջայ, parole d'honneur, մի
ամբողջ շարաթ բացակայ էի և տն-
շուշտ ձեր հրաւէրը փառաւորապէս
իմ գրասեղանիս վրայ հանգստանում
է . . . բայց կէս ժամից ձեր խո-
նարհ ծառան եմ: Իմ իմաստուն
հանձարը և երկնային աստղս թե-
լադրեցին ինձ ժամանակին վերա-
դառնալ: Արդեօք կարելի է հարցնել,
ովքեր են լինելու:

ՍՐԲ. Միայն մեր մտերիմ բա-
րեկամները: Բարեբաղդարար ոչ ոք
չհրաժարուեց:

ԱՍԼԱՆ. Charmant! Charmant!

ՍՐԲ. Տիկ. Ալադաթեանը իւր
չորս ողջկայ հետ...

ԱՍԼԱՆ. Ատուած իմ, մի անգա-
մից այդքան բազմաթիւ հանձարներ...
երգչուհի, նկարչուհի, պա...

ՍՐԲ. Չարամիտ էր, բայց սրա-
միտ: Այնուհետև ձեր բարեկամ զըն-
դապետ Բէզպադեանը:

ԱՍԼԱՆ. Ո՛հ, հալւենիքի ապա-
ղայ հերոսը, որ ձգտում է իւր կանա-
ցի բնաւորութեամբ Աննիբոյի զի-
նուորական տաղանդը նսեմացնել:

ՍՐԲ. Օրիորդ Նազին:

ԱՍԼԱՆ. Հրաշալի է, մի զեղեց-
կուհի...

ՍՐԲ. Ընթրիքին նա լինելու է
ձեր ձախակողմեան գրացին:

ԱՍԼԱՆ. Իսկ աջ կողմը:

ՍՐԲ. Ես:

ԱՍԼԱՆ. Ո՛հ, ես հրճում եմ: Դուք
եղել էք և միշտ կը մնաք զեղեցկու-
հիներ թագուհին:

ՍՐԲ. Երևի դուք ամեն մի կնոջ
նայն էք կրկնում:

ԱՍԼԱՆ. Միթէ դուք ինձ չէք
ճանաչում: Լոկեք և ապա դատե-
ցէք, ձեզ լաւ յայտնի է, որ ես ձեզ
սիրում էի աւելի շատ առաջ՝ քան
Գրիգորը ձեզ հետ ծանօթացաւ: Ես
արդէն վճռել էի ձեր ձեռքը խնդրել,
բայց ծանր հիւանդութիւնը մի քանի
ամիս մեխեց ինձ տնկալնում: Եւ երբ
ես ուշքի եկայ, իմ առաջին մտած-
մունքս դուք էիք և առաջին իմ
հայեացքը ընկաւ ձեր հարսանեաց
հրաւիրատոմսի վրայ: Ես լաւ եմ
ճանաչում Գրիգորին, որին ընկեր
կղած եմ բայց, բայց... նա ձեզ տը-
ժանի չէ, որովհետև ձեզ չէ համա-
պատասխանում: Դուք ստեղծուած
էք, որ կեանքից միայն գուարճու-
թեան պտուղներ քաղէք և հիաց-
մունք և վայելչութիւն ներշնչէք ձեր
չլքապատողներին... Ձեր ոտքի տակ
պիտի ընկած լինի նա՝ ով ձեզ սի-
րում է... նա պիտի ողորմածութիւն,
նախախնամութեան առանձնաշնոր-

հումն համարէ ձեր մի հայեացքը և ոտրուկի նման սպասէ կամ մահ կամ ազատութիւն...

ՍՐԲ. Ես արգելում եմ ձեզ շարունակել...

ԱՍԼԱՆ. (փոխելով խօսակցութեան ձեւը) Արդեօք կարելի է ձեզ խնդրել առաջին վախին:

ՍՐԲ. Մի պայմանով, որ խօսյն հեռանաք:

ԱՍԼԱՆ. (ողջունելով) Տ'տեսութիւն, պիցունի: (Գնում է աջ, իսկ Սըքունին դէպի հիւրասենեակը:)

ՏԵՍԱԼ Գ.

ԳՐԻԳՈՐ. (Ֆրակով ներս է գալիս ծախ կողմից:) Ես պիտի հարասէր տանտէր ձեռնամ, մինչդեռ սիրտս դատարկ է, իսկ միտքս մոլոր, աւելի լաւ կը լինէր քնել, դժբաղդաբար ննջարանն էլ հիւրերի համար սենեակ է դարձած: Արդեօք գնամ հիւրանոց... ոչ, այդ փոքրոյութիւն կը լինէր... (Հիւրասենեակից երեւում է Սըքունին:)

ԳՐԻԳ. Ահա և նա, բարկացած է: (Եստու՞մ է գահաւորակի վրայ:)

ՍՐԲ. Ժամը 10 է, և ոչ որ դեռ չկայ... (Եստու՞մ է ծախ, մէկուսի): Ասլանեանը ճշմարիտ է ասում, որ նա ինձ չէ հասկանում: (Պառլզա, որի միջոցին երկուսն էլ իրար աչքի տակով դիտում են:)

ԳՐԻԳ. Սրբունի:

ՍՐԲ. Ինչ է: (Պառլզա:)

ԳՐԻԳ. Գնանք դահլիճը:

ՍՐԲ. Հէնց որ հիւրերից մէկն ու մէկը գայ, խօսյն:

ԳՐԻԳ. Լաւ: (Պառլզա:)

ՍՐԲ. Ես մրտում եմ:

ԳՐԻԳ. Հրամայիր, որ վառեն:

ՍՐԲ. Յետոյ սառտիկ չոգ կը լինի: Խնդրեմ վերարկուս ինձ տա:

ԳՐԻԳ. Ուրախութեամբ (Երկուսն էլ տեղից վեր են կենում. Գրիգորը վերարկուն նրա ուսերի վրայ է ձգում:)

ՍՐԲ. Merci (Եստու՞մ են. կըրկին լուծին. զանգի ձայն. երկուսըն էլ վեր են թոշում:)

ԳՐԻԳ. Ով որ եկաւ:

ՍՐԲ. Վերջապէս...

ԳՐԻԳ. Գնանք դիմաւորելու:

ՍՐԲ. Երևի Ալադաթեաններն են: (Գնում են խորքը:)

ՅԱՐՈՒԹ. (դահլիճի դռնից) Եկան, եկան:

ՍՐԲ. Ալադաթեանները:

ՅԱՐՈՒԹ. Ոչ, դասարից ֆիլէյը բերին:

ՍՐԲ. Տխմար, աստ խոհանոցը տանեն:

ՅԱՐՈՒԹ. (նայում է պատուհանից:) Կառքեր են գալիս:

ՍՐԲ. Հտուպիր ընդունել:

ՅԱՐՈՒԹ. Անցան: (Գնում է աջ:)

ՍՐԲ. (նստեց:) Ո՛հ, ինչպէս ձանձրալի է...

ԳՐԻԳ. (Ժպտալաւ:) Այսօր հիանալի եղանակ էր, թէ և առաւօտեան քիչ մառախուղ կար:

ՍՐԲ. Այդ ի՞նչ է նշանակում:

ԳՐԻԳ. Ապագայ խօսակցութեան փորձն է:

ՍՐԲ. Բաւականին տնայաջող:

ԳՐԻԳ. Իսկ դու ուղղիր: (Մօտենում է ընթրիքի սեղանին և ևս նստում, երբեմն աջ ու ձախ շուռ գալով. Սըքունին դիտում է նրան:) Տիկին, դուք կարմիր զինի էք կամենում, թէ սպիտակ: Մանանեխ գնրձ էք ածում:

ՍՐԲ. Այդ ի՞նչ ես ասում:

ԳՐԻԳ. Փորձի շարունակութիւնըն է: (Արագ:) Ես ձեզ բազմ ունեցայ տեսնելու վերջին ներկայացման, երբ խաղում էին «Ջիօրօնտա». արդեօք հաւանում էք մեր նոր տեսնոր Զիրարօին, որի ձօն հրապուրիչ է: Գիտէք, նա մի պատուական ընտանիքից է, նրա եղբայրը Բադէն Բադէնում սրճանոց է պահում, իսկ յայրը Փարիզու դքսի աստուապետն է:

ՍՐԲ. Ինչ թիկնամիտն ես:

ԳՐԻԳ. Խնդրեմ շխանգարես . . . այո, տիկին, ես տեսիլ ուրախ կը լինէի, որ իմ կողքիս նստած լինէր իմ նազելի կինը և ես նրա հետ խօսակցէի, բան ձեզ հետ, որ արդէն 3—20 տարին բոլորել էք, բայց երկի բազդը ինձ այդ է վիճակել: Կը կամենայք մի կտոր թարափ:

ՍՐԲ. Փորձը յաջող է, ես չէի կարծում, որ դու այդ աստիճան սրամիտ ես:

ԳՐԻԳ. Իսկ դու, միայն այսօր ես նկատում:

ՍՐԲ. (մծտննում է պատուհոնին:)

ԳՐԻԳ. (վերցնում է մի քաշակ գինի:)

ՍՐԲ. Տէր իմ Աստուած, այդ ինչ երեխայութիւնն է:

ԳՐԻԳ. Ահա ձեզ նախանձելի ամուսնու գրութիւնը: Ծխախոտը զբոսանումք մի ծխիւր, գինին առաջդ մի խմիր, կինդ քովդ հետը մի խօսիր, գրասեղանդ պատշգամբում, գրքերը սպիտակեղէնի պահարանում փակած, իսկ դու ֆրակդ հուլին սպասաւորի նման կանգնիր և սպասիր մի խումբ զբոսաշրջիկ տիկիներին և պարոններին, որ նրանք գան, ուտեն, խըմեն, պարեն, անհանգստութիւն պատճառեն և յետոյ ցրուին և սկսեն

բամբասել: Այո, յարգելի հիւրերս, (քարծրացնում է գինով քաշակը) խմում եմ բոլորիդ կենացը, գտնուելով իմ տանը՝ ջերմաջերմ ցանկանում եմ, որ դուք նմանապէս գտնուիք ձեր տանը, յայտնում եմ յարգանքս և տալիս հրաժեշտիս ողջ յինքը:

ՍՐԲ. (ծիծաղով:) Ո՛հ, ինչ չարամիտն ես:

ԳՐԻԳ. Բայց և այնպէս նրանք գալու են և ես ժպտով պիտի դիմաւորեմ նրանց: Ո՛հ, որպիսի երջանկութիւն կը լինէր հիմա երկուսով միասին նստել և խօսել...

ՍՐԲ. Այո, ժամանակ մեղցնելու համար յօրանջել:

ԳՐԻԳ. Ինչո՞ւ համար... ահա երեւեակայիր... մենք երկուսովս մեր առանձնասենեակումն ենք: (Մօտենում է կնոջը:)

ՍՐԲ. Երեւեակայում եմ:

ԳՐԻԳ. Ես նստած գրասեղանիս առջև (նստում է:) ծխում եմ... կարելի է արդեօք ծխել:

ՍՐԲ. Է՛հ, լաւ:

ԳՐԻԳ. (վառում է ծխախոտը:) Դու ինձանից քիչ հեռու (մատնացոյց է անում աթոռը) նստիր:

ՍՐԲ. (նստելով:) Է՛հ, ես էլ նրստած եմ, յետոյ:

ԳՐԻԳ. Ես նոր եմ վերջացրել ամսագրի №-ը, ուր տպագրուած է մեր յայտնի պատմագէտ Ղևոնդեանի յիշողութիւնները, իսկ դու գրադուած ես ձեռագործով, մի հիանալի բարձ ես կարում, որ պիտի նուիրես մեզ ամենքիս սիրելի հրապարակախօս Իւթիւհեանին, նրա 50-ամեայ գրական գործունէութեան տոթիւ:

ՍՐԲ. Հէնց միայն այդ, և ուրիշ ոչինչ:

ԳՐԻԳ. Մենք չափազանց ուրախ

ենք, որ մի այդպիսի ցուրտ անձրևա-
յին նշանակին տաք սենեակումն ենք:

ՍՐՔ. (նայում է պատուհանից):
Բայց անձրև չէ գալիս:

ԳՐԻԳ. Հոգ չէ, իսկ մենք երևա-
կայենք, սր գալիս է... 2է որ այդ
նպատակ է տրամադրութեանը...
Գրասեղանիս լամպարը մանիշակա-
զոյն լոյս է սփռում դեմքիդ վրայ,
և ես հիտցած եմ, թէ քո զգեստի
պարզութիւնից և թէ սքանչւոյցած
քո զեղեցկութեան ճոխութիւնից, որ
բնութիւնից օժտուած է աստուա-
ծային գրոշմով: Իսկ անձրևը շարու-
նակում է, սոսկալի մրրիկ է բարձ-
րացել, սրտամուկ, կայծակ, կարծես
թէ բնութիւնը բողբոջում է մարդկու-
թեան աստեղի դէմ. դու գտնում ես
և սարսափած իմ կողմն ես քաշում:

ՍՐՔ. Ահլի մօտ: (Մօտենում է
նրան):

ԳՐԻԳ. Ես գրկում եմ քեզ և համ-
բոյրով փարատում եմ քո սարսափը:

ՍՐՔ. Սիրելիս, այդ միայն երևա-
կայենք:

ԳՐԻԳ. Միանգամայն անհնարին
է, անհրաժեշտ է իրականապէս պատ-
կերացնել:

ՍՐՔ. Խնդրեմ զգեստս չփճացնես:
(Ես համբուրում է նրան): Առ
այժմ ես հաւանում եմ. յետոյ...

ԳՐԻԳ. Գու մեկնում ես ինձ թաւ-
շեայ ձեռքդ (Սրբունհին անում է
այդ): մտաբերում ես անցեալը, երա-
զում ես ապագան, երբ մենք գան-
գուր մագերով...

ՍՐՔ. (առաջ): Խնդրեմ անցեա-
լի վրայ կանգ առնես:

ԳՐԻԳ. Ինչպէս կամենաս: Մենք
խոստովանում ենք իրարու անցեալում
մեզ հրապուրող սիրոյ զաղտնիքնե-
րը, երբ դու ինձ մի անմատչելի

զաղափարական էակ էիր երևում:

ՍՐՔ. Այո, դու էլ շտապանց
ամօթխած էիր:

ԳՐԻԳ. Բայց ես կաշառեցի աղախ-
նուդ, որ քեզ հետի ի... դիտես
ինչ իմացայ:

ՍՐՔ. Ի՞նչ, ի՞նչ:

ԳՐԻԳ. Գու ասել էիր, որ ես սր-
ջի նման եմ պարում:

ՍՐՔ. Իսկ ես ծածուկ քո պատ-
կերն էի նկարում և օրերով և ժա-
մերով մտածում էի, թէ ինչպէս քեզ
հանդիպիմ:

ԳՐԻԳ. Գիտեմ, «խնդրեմ նկար»,
ասաց ձեր ողորտինը, «օրհորդը ճի-
շունդ է, խնդրեմ էս ստացելը»:
Ես այլ ես չսպասեցի, որ հրաւերը
կրկնեն: Բայց զգացմունքներս ար-
տայայտելու փոխարէն 12 անգամ
բռնեցի զարկերակդ, թէն մի ան-
գամ էլ բաւ էր և ամբողջ մի դա-
սախօսութիւն կարգացի խարփուսի
խորիմաստ նշանակութեան մասին:

ՍՐՔ. Իսկ քո գրած դեղատոմսը
ես պահեցի իբրև սիրոյ նոսմակ:

ԳՐԻԳ. Իսկ ես գիտես ինչով էի
զրադուած: Բանաստեղծ էի դարձել:
Ո՛հ, այդ մի Լյօօքա Լի, երբ ես օրե-
րով տանը նստած, գլուխս քարշ ա-
րած յանգարանս առջես փանկիր էի
դարսում... ահա...

Իմ սիրտը լի էր

Մռայլ մտքերով և կրքերով,

Միայն դու իշխեցիր

Եւ ինձ յիշեցրիր

Կեանքի գուարճութիւններ,

Վեհ գաղափարներ,

Եւ երևում էիր ինձ իբրև գիցունի՝

Ոչ միայն ցերեկով

Այլ և գիշերով:

ՍՐՔ. Ո՛հ, թշուառ բանաստեղծ:

ԳՐԻԳ. Բայց հիմա յառաջարանը: Նախ

ևս քեզ անուանեցի «սիրելի էակ», այնուհետև «հրաշալի մանուկ» կամ իմ երգերի տատուածուհի, բայց երբ մի անգամ ինձ հետ պարելիս ձեռքս սեղմեցիր, ինձ մի այնպիսի տիեզերական վիշտ տիրեց, որ ես մկրտեցի քեզ «կախարդիչ թռչնակ» անունով:

ՍՐԲ. «Կախարդիչ թռչնակ» այդպիսի բառեր տուում են, երբ սիրում են: Ես անպատճառ պիտի քեզ համբուրեմ:

ԳՐԻԳ. Թոյլ է տրուում (Համբուրում են): (Զանգի ծայն, վեր են թռչում տեղից):

ՍՐԲ. Ո՛հ, այդ անտանելի դանդաղ: Վերջապէս որո՞յ իրաւամբ մեր հիւրերն այդչափ ուշ են գալիս: Յարութիւն, Յարութիւն: (Յարութիւնը աջ կողմից):

ԳՐԻԳ. (նրան): Ո՞վ էր:

ՅԱՐՈՒԹ. Ո՛չ ոք:

ՍՐԲ. Ապա ո՞վ էր գանդ տուողը:

ՅԱՐՈՒԹ. Չեմ համարձակում:

ԳՐԻԳ. Բայց տառ ո՞վ էր:

ՅԱՐՈՒԹ. Ապա, ներեցէք ես էի, գնացել էի տեսնում՝ գալիս են, թէ ոչ, դուրս փախուց, ահա զանգ տուի, որ բաց անեն:

ԳՐԻԳ. Է՛հ, լաւ, ոչ որին մի ընդունիր: Դռները փակիր: Ես պիտի մինչև փերջին կաթիլը պաշտպանուիմ մեր հիւրերի յարձակումից, գնա: (Յարութիւնը գնում է):

ՍՐԲ. Բայց միթէ մեզ այցելողները բոլորն էլ կեղծաւոր են, ինչպէս դու պնդում ես:

ԳՐԻԳ. Այո, ես համոզուած եմ:

ՍՐԲ. Բայց միթէ Աստուծանը ես: Զէ որ նա քեզ սիրում է:

ԳՐԻԳ. Գուցէ: Բայց նա բարոյապէս պարտական է ինձ, ես նրան մա-

հաւան ճանկերից ազատեցի:

ՍՐԲ. Այդ մի նորութիւն է ինձ համար. խնդրեմ պատմիր, հագեակո՛ւ ԳՐԻԳ. Ի՞նչ կարիք կայ:

ՍՐԲ. Աղաչում եմ:

ԳՐԻԳ. Մենք դեռ ամուսնացած չէինք, նա յանդգնութիւն էր ունեցել քաղաքավարութեան սահմանից դուրս սիրալիր լինել մի կնոջ հետ...

ՍՐԲ. (միւս կողմ)՝ Կնո՞ջ, յետո՞յ:

ԳՐԻԳ. Իսկ նրա ամուսինը մեր ասպետին մեծամարտութեան կանչեց և զնգալը ցցեց նրա կրծքին:

ՍՐԲ. Յետո՞յ, յետո՞յ:

ԳՐԻԳ. Ես գործ դրի բոլոր իմ գիտութիւնը և նրան փրկեցի:

ՍՐԲ. (կողմից): Իսկ ինձ հաւատացնում էր, որ ծանր հիւանդ է: Եւ նրա նման երիտասարդները մեզ հաւանելի են... (Բարձր): Գրիգոր, գուցէ անձրեղ և փոթորիկը խանդարեցին մեր հիւրերի գալուն:

ԳՐԻԳ. (ուրախ): Բայց ոչ փոթորիկ կայ և ոչ էլ անձրեղ:

ՍՐԲ. Օհ, երանի թէ լինէր... Եւ ինչ գործ ունինք մենք այդ օտարների հետ. թող գտնուինք մեզ այնպէս կը պահենք իբրեւ միայն երկուսըս ենք: Գրիգոր, այդ մի օրինաւոր դաս էր, ես արժանի եմ, Գրիգոր, ես քեզ պաշտում եմ:

ԳՐԻԳ. (սեղմելով կնոջ երկու ձեռքը):

ՍՐԲ. Եւ դու մինչի այժմս ծածկում էիր ինձանից ընտանեկան վայելչութիւնները, չէիր բացատրում ընտանեկան կեանքի նրբութիւնները, որ հաղարապատիկ զերադատելի են խնոյքներից... Ո՛հ, ես նոր եմ զգում հրջանկութիւնը, այս երեկոյ ընթերցելն մենք իրարու մօտ կը նստինք, ահա այստեղ: (Յոյց է տա-

լիս տեղը) Փամացոյցն էլ 2 ժամ առաջ կը քաշենք, որ հիւրերը շտապեն վերադառնալու իրենց տները, իսկ հիմա նեղութիւն կրիր հրաւիրել առաջին վախին:

ԳՐԻԳ. (զուռէ տալիս:) Գիտե՞ս, մինչև անգամ կարելի է հրգիհ ձգել...

ՍՐԲ. Ո՛հ, ես ատում եմ նրանց:

ԳՐԻԳ. Իսկ ես կատարեալապէս երջանիկ եմ և վաղուանից սկսում եմ բանաստեղծութիւնները: (Նայում է ժամացոյցին:) Սոկայն գիտես, արդէն 12-ն է:

ՍՐԲ. (ապշած:) Բայց ուր են մեր հիւրերը, չէ որ մենք նրանց սպասում ենք:

ԳՐԻԳ. Բաղլը ժպտաց և հրաշք գործեց օրինական ամուսնու համար:

ՍՐԲ. Այդ մինչև անգամ անքաղաքութեան է, բոլոր հրաւիրութիւնները ես ստորագրել եմ և գեռ երկուշաբթի օրը յանձնել Յարութիւնին: Յարութիւն:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ. (մոռնալով:) Ի՞նչ կը հրամայէք, բոլորը պատրաստ է:

ԳՐԻԳ. Իսկ հիւրերը:

ՅԱՐՈՒԹ. Հիւրերը... հըմ...

ՍՐԲ. 2 է որ ես 20 ամսակա տուի:

ՅԱՐՈՒԹ. Հրամանքէք... հըմ...

(Յանկարծ չոքում է:) Այո, ներք ինձ, ես աւանակ եմ, էն օրը, որ

բազար էի գնացել, ջիբգիրները հանել էին փողերիս հետ միասին, ես էլ վախեցայ լաւ չասացի:

ԳՐԻԳ. Ներե՛լ քեզ, ո՛չ, ես քեզ կը համբուրեմ, իսկ եթէ արքայ լինէի, ժեներալութիւն կը տայի, ահա թէ մեր հիւրերը ինչու չեն շտապում գալ: (Ջանգի ծայն:) Հրամայիր, որ ընթերցը բերեն, տես ո՞վ է դանդաղ: (Յարութիւնը գնում է:)

ՍՐԲ. Ուրեմն մենք ընթերցու ենք երկուսով միասին, ո՛հ, ինչ քաղցր է:

ՅԱՐՈՒԹ. (մոռնալով:) Փօրտալիսն ածողն է:

ԳՐԻԳ. Միւս սենեակը տնայ (Պառազա (Դոնից ասում է:) Сынтрай-те балъсь (Հսում է վախի ծայնը:) M-me, կարելի է ձեզ խնդրել:

ՍՐԲ. Monsieur, դուք ինձ արդէն հրաւիրել էք:

ԳՐԻԳ. Ձեր ձեռքը:

ՍՐԲ. Սրտիս հետ միասին յաւիտեան: (Կամենում են պարել, Յարութիւնը պատուհանի մօտ: Լքում է զանգի ծայնը:)

ՅԱՐՈՒԹ. (Նայում է պատուհանից) Աստուծան է, քաշիր, սրբան ոյժ ունիս, լաւ պտուղ ես:

ՍՐԲ. Այլ ես չեմք սպասում հիւրերին...

Թ Ա Տ Ր Ո Ն

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

Հ Ա Ն Գ Է Ս Ի

Ներկայ 1895 թուակ. № 2 (գիրք 4-րդ)

կը հրատարակուի նոյն գիրքով և ծրագրով և լոյս կը
տեսնէ առաջիկայ նոյնմընիւն:

Շարունակում է բաժանորդագրութիւնը.

Տարեկան բաժանորդագինն է 3 ռ., օտարաքաղաքացիների համար 3 ռ. 30 կոպ.
արտասահման 10 ֆրանկ:

Հրատարակիչ՝ ԱՂԷՔՍԱՆԴՐ ԹԱՐԽԱՆԵԱՆ:

ԿԵՆԴՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՅՈՒՄ ՎԱՃԱՌԻՈՒՄ ԵՆ
ՀԵՏԵԻՆԸ ԳՐՔԵՐԸ:

ՊԱՏԻԻ, կօմ. հեղ. Զուգերմանի, թարգմ. Ս. Թարխանեան. գինն է 60 կ.
ՄՐՅՈՒՄՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏ, վկ. թարգ. Ս. Հախումեան. 40 կ.
ՕՐԹՎԱՃԱՌԻ ՔԷՓԸ, վօղ. 1 գործ. հեղ. Աղ. Սարգսեան . . . 20 կ.
«ԹԱՏՐՈՆ» №. 1 (սակաւթիւ) №№ 2 և 3 իւրաքանչիւր հատորը . . 2 ռ.

Ա Ձ Գ

Ի նկատի ունենալով, որ մեր գաւառական թատերասէրները մեծ նեղութիւն են կրում և դժուարութեամբ են ձեռք բերում յարմար պիեսներ, մենք որպէս զի դիւրութիւն տուած լինենք նրանց, այսու պատրաստականութիւն ենք յայտնում, առանց որևէ վարձատրութիւն ստանալու, ուղարկել իրենց ցանկացած պիեսները, (եթէ միայն սպազորուած չեն) արտագրել տալով իրենց հաշուին այստեղ և ծախքը թերթին 20—25 կ. վերադիր վճար անելով (наложённый платёжъ): Այդ նպատակով էլ „Թատրոնի“ առաջիկայ №-ում կը տպագրուի հայկական ռեպերտուարի լիակատար թղթատրուած պիեսների ցուցակը:

Դիմել հետևեալ հասցեով՝ Тугб.мусъ, Александру Тарханяну.

